

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

мр Јована Ј. Бранков

**ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ У
НАЦИОНАЛНИМ ПАРКОВИМА СРБИЈЕ**

докторска дисертација

Београд, 2015.

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF GEOGRAPHY

Jovana J. Brankov, MSc

**SUSTAINABLE TOURISM IN
NATIONAL PARKS IN SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2015

Ментор:

Др Добрица Јовичић, редовни професор
Универзитет у Београду, Географски факултет

Чланови комисије:

Датум одбране докторске дисертације:

ЗАХВАЛНИЦА

Велику захвалност изражавам проф. др Стевану М. Станковићу на дугогодишњем усмеравању, поверењу и подршци у научном раду. Захваљујем му се и на стрпљењу и пруженој помоћи током израде ове дисертације.

Посебно се захваљујем ментору проф. др Добрици Јовичићу на указаном поверењу да будем његов кандидат и драгоценим сугестијама и саветима који су усмеравали истраживање.

Желим да изразим захвалност и проф. др Владимиру Стојановићу, чије су смернице и предлози такође допринели да ова дисертације буде реализована.

Драгоцену подршку у раду пружила ми је моја породица, којој се најискреније захваљујем.

Одрживи туризам у националним парковима Србије

Резиме

Основни циљ истраживања у оквиру ове дисертације је постављање научно релевантних основа тумачења одрживог туризма у националним парковима Србије, које ће бити апликативно прихватљиве и подупрте адекватним теоријским оквиром.

Задаци истраживања односили су се на разраду проблематике одрживог развоја туризма у националним парковима, анализом индикатора прописаних од стране Светске туристичке организације (UNWTO). У раду се тежило доприносу и унапређењу примењене методологије, с обзиром да су одабрани индикатори анализирани на примеру конкретног туристичког простора. Допринос је дат научним објашњењима, новим подацима добијеним теренским истраживањима и контактом са управљачима заштићених простора, као и описивањем и систематизацијом података.

Национални паркови тумачени кроз анализу међусобно зависних компоненти туристичког система, представљених одговарајућим групама индикатора, што је омогућило сагледавање узрочно-последичних веза. Добијени резултати у истраживању прилагодљиви су различитим корисницима (академске структуре, менаџери националних паркова и других заштићених објеката, туристичке организације), што их чини директно примењивим.

Индикатори су примењени на примеру два национална парка у Србији – НП Ђердап и НП Тара, са циљем да се испита присутност и јачина параметара који условљавају одрживи туристички развој и анализирају резултати предузетих акција. Селекција индикатора обављена је на основу прописаних критеријума евалуације и збирне процене, па је у коначну анализу ушло укупно 25 индикатора обрађених у 6 проблемских тема (ефекти туризма на локалну заједницу, задовољство туриста, економска корист од туризма, заштита природе и утицај туризма на животну средину, планирање и контрола дестинације, креирање услуга и производа одрживог туризма). Интерпретација добијених резултата обављена је на основу дефинисања тзв. „прихватљивог опсега“ индикатора и поређењем са

одабраном референтном тачком, што је представљало својеврсну надоградњу методологије.

Корисност добијених резултата огледа се у могућности поређења тренутног стања у НП Ђердап и НП Тара са достигнутим развојем у одређеним временским пресецима (након 1, 5 или 10 година), путем примене истих индикатора, како би се утврдило јесу ли предузете активности дале позитиван резултат. Са академског аспекта, добијени резултати и примењена методологија омогућавају поређење са другим заштићеним просторима.

Спроведена су анкетна истраживања на узорцима локалне популације и међу посетиоцима оба национална парка. Израда анкета базирала се на методском поступку предложеном од стране Светске туристичке организације за анализу индикатора задовољства локалног становништва и туриста, који је прилагођен за истраживани простор два национална парка.

Анализом је утврђено неодрживо стање великог броја показатеља у свим проучаваним сферама одрживог туризма (економској, социјалној, заштити животне средине, управљању и задовољству туриста), па је глобални закључак да се туризам унутар националних паркова не развија на одрживим основама. Тумачењем индикатора добијени су слични резултати уколико се међусобно упореде НП Ђердап и НП Тара, тј. утврђени су заједнички недостаци и проблеми у туристичком развоју ових простора.

Развој туризма је делимично планиран, због чега у одређеном обиму има стихијски карактер. Планирање његовог развоја има секундарни значај, па је економска корист коју национални паркови бележе од туристичке делатности симболична у односу на друге делатности (шумарство). Истраживање је показало да туризам у оба национална парка остварује слаб утицај на локалну заједницу, у смислу креирања радних места и личне укључености у туристичку привреду.

Негативан утицај туризма на животну средину огледа се и у чињеници да је проблем формирања дивљих депонија присутан у оба национална парка, а питање комуналне инфраструктуре нерешен. У туристичким објектима и објектима управљача националних паркова не постоје уређаји за пречишћавање отпадних вода ни рециклирања чврстог отпада.

Неодрживо стање показатеља изражено је у домену управљања дестинацијом са аспекта неизграђености и лошег квалитета саобраћајне инфраструктуре и повезаности територије јавним превозом. Идентификован је и проблем присуства нерентабилних смештајних капацитета (нарочито у НП Ђердап) великог обима, које је неопходно претворити у објекте мањег капацитета.

Туризам у проучаваним просторима није у значајнијој мери оштетио животну средину у смислу пренаглашене изградње објеката, превеликог броја посетилаца и стварања великих гужви на туристичким локалитетима. Глобална анализа индикатора потврдила је да ови простори поседују јаке еколошке атрибуте (присуство ендемичних и реликтних врста, признања међународних конвенција) и очуване природне и културне туристичке вредности. Туристи су изразили значајно задовољство разноликошћу доживљаја које су искусили боравком у националним парковима. Идентификовано је добро полазиште за планирање развоја туризма на одрживим основама, али је неопходно наћи решења за идентификоване развојне кочнице и проблеме.

Кључне речи: одрживи туризам, индикатори, национални паркови, Светска туристичка организација.

Научна област: Географија

Ужа научна област: Друштвена географија

УДК: 911.3 : 380.8

Sustainable Tourism in National Parks in Serbia

Summary

The main objective of the research carried out within this thesis is to define a scientifically relevant basis for the interpretation of sustainable tourism in national parks in Serbia; this basis should be both viable in terms of application and supported by an adequate theoretical framework.

The research tasks have included the elaboration of the issue of sustainable tourism development in national parks through an analysis of the indicators defined by the World Tourism Organization (UNWTO). The thesis seeks to contribute to and improve the applied methodology, having in mind that the selected indicators are analyzed on the example of a particular tourist area. The contribution has been made through scientific explanations, new data obtained in field research and through contacts with the managers of protected areas, as well through description and systematization of data. National Parks are interpreted through an analysis of interdependent components of the tourism system, represented by the respective groups of indicators, which has allowed us to analyze causal links.

The indicators have been applied to two national parks in Serbia – the Đerdap National Park and the Tara National Park, with the aim of investigating the presence and strength of the parameters that condition the development of sustainable tourism and analyzing the results of actions undertaken. The selection of indicators was performed based on the criteria of evaluation and collective assessment. The final analysis included a total of 25 indicators, analyzed in six different problem topics (effects of tourism on communities, tourist satisfaction, economic benefits from tourism, environmental protection and environmental impact of tourism activity, destination planning and control, designing products and services). The interpretation of the obtained results was performed by defining the so-called "acceptable range" of indicators and comparing them with the selected reference point; this constitutes an upgrade of the methodology.

The research results may be adapted to various users (academics, managers of national parks and other protected assets, tourist organizations), which makes them

directly applicable. The usefulness of the obtained results is reflected in the possibility to compare the current state of the Đerdap and Tara national parks with the development achieved in certain time intervals (after one, five or ten years) by applying the same indicators in order to determine whether the actions undertaken have given a positive result. From the academic point of view, the obtained results and the applied methodology allow for comparisons with other protected areas.

Surveys were conducted on local population samples and among the visitors of both national parks. Surveys were designed using a methodological procedure proposed by the World Tourism Organization for the analysis of indicators of satisfaction of the local population and tourists adjusted to the explored area of the two national parks.

Based on the analysis, it has been established that the status of a large number of indicators is unsustainable in all of the studied areas of sustainable tourism (economic and social spheres, environmental protection, management and satisfaction of tourists). Accordingly, the global conclusion is that tourism in the national parks is not being developed on a sustainable basis. The interpretation of indicators yielded similar results for the Đerdap and Tara national parks, i.e. common shortcomings and problems in the tourist development of these areas have been identified.

The development of tourism is only partly planned, due to which it is, to a certain degree, uncontrollable in character. The planning of its development has only a secondary importance, due to which the economic benefit that national parks achieve from tourism is poor compared to the benefit from other activities (forestry). The research has shown that in both national parks tourism has little impact on the local community, in terms of creating jobs and a personal involvement in the tourism industry.

The negative effect of tourism on the environment is reflected in the presence of the problem of illegal dumps in both national parks, while issues related to the municipal infrastructure remain unresolved. Tourist facilities and the facilities controlled by the management of the national parks have neither devices for wastewater recycling, nor those for dealing with solid waste.

The unsustainable status of indicators is particularly pronounced in the area of destination management in terms of the lack of development and the poor quality of transport infrastructure and public transport network. The problem of unprofitable large-

scale accommodation facilities (especially in the Đerdap National Park), which are necessary to transform into smaller-capacity facilities has also been identified.

In the studied areas, tourism has not significantly damaged the environment in terms of excessive construction activity, an excessive number of visitors and the creation of huge crowds at tourist sites. A global analysis of the indicators has confirmed that these areas have strong environmental attributes (the presence of endemic and relict species, the recognition of international conventions) and preserved natural and cultural tourism values. Tourists have expressed considerable satisfaction with the diversity of experiences during their visits to the national parks. A good starting point for planning the development of tourism on a sustainable basis has been identified. However, it is necessary to find solutions for the existing development obstacles and problems.

Keywords: sustainable tourism, indicators, national parks, World Tourism Organization.

Scientific field: Geography

Field of Academic Expertise: Social Geography

UDK: 911.3 : 380.8

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
1.1. Дефинисање предмета истраживања.....	2
1.2. Циљеви и задаци истраживања.....	2
1.3. Полазне хипотезе.....	4
2. ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА.....	6
3. МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ ИСТРАЖИВАЊА.....	9
3.1. Основни методи.....	9
3.2. Општи научни методи.....	10
3.3. Посебни научни методи.....	11
4. ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПОЈМА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ.....	13
4.1. Концепт одрживог развоја.....	13
4.1.1. Формирање еколошког покрета и одрживи развој.....	13
4.1.2. Историјски контекст формирања појма одрживог развоја.....	14
4.1.3. „Екологија равнотеже” и „Комплексни прилагодљиви системи” ...	21
4.1.4. Наука о одрживости и адаптивно управљање.....	25
4.2. Концепт одрживог туризма.....	27
4.2.1. Историјски контекст формирања појма одрживи туризам.....	28
4.2.2. Актуелан концепт одрживог туризма.....	34
4.2.3. Нови правац одрживог туризма.....	39
5. НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ КАО ТУРИСТИЧКЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ.....	44
5.1. Формирање националних паркова.....	44
5.2. Појам, значај и функције националних паркова.....	45
5.3. Национални паркови Србије.....	48
6. ИНДИКАТОРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА.....	50
6.1. Порекло мониторинга.....	50
6.2. Мониторинг у контексту туризма.....	51
6.3. Појам индикатора.....	52
6.3.1. Нивои деловања индикатора.....	53
6.3.2. Типови индикатора.....	55

6.3.3. Груписање индикатора.....	56
6.4. UNWTO индикатори одрживог развоја туризма.....	58
7. ПРИМЕНА UNWTO ИНДИКАТОРА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА ПРИМЕРУ НАЦИОНАЛНИХ ПАРКОВА У СРБИЈИ.....	62
7.1. Одабир индикатора.....	62
7.2. Проблемска тема - Ефекти туризма на локалну заједницу.....	65
7.2.1. Ниво локалног задовољства туризмом.....	67
7.2.2. Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице.....	67
7.2.3. Однос туристичког промета и локалног становништва	68
7.2.4. Процент локалног становништва запосленог у туризму.....	68
7.3. Проблемска тема - Задовољство туриста.....	69
7.4. Проблемска тема - Економска корист од туризма.....	69
7.4.1. Сезоналност туристичког промета.....	71
7.4.2. Туристички пројекти.....	72
7.4.3. Годишњи приходи и улагања у туризам.....	73
7.4.4. Атрактивност у односу на сличне дестинације (конкурентност) ...	73
7.5. Проблемска тема - Заштита природе и утицај туризма на животну средину	74
7.5.1. Процент заштићеног простора са различитим нивоима контроле..	75
7.5.2. Признања међународних програма.....	75
7.5.3. Заштићене, ендемичне и угрожене врсте.....	76
7.5.4. Оштећење шумских екосистема.....	76
7.5.5. Квалитет речне воде.....	76
7.5.6. Дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу.....	77
7.6. Проблемска тема - Планирање и контрола дестинације.....	78
7.6.1. Постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана	79
7.6.2. Професионални развој.....	80
7.6.3. Густина и квалитет саобраћајне мреже.....	80
7.6.4. Ниво доступних он-лајн информација о организацији јавног превоза	80
7.6.5. Приступачност јавним превозом.....	81
7.6.6. Транспорт посетилаца.....	81
7.7. Проблемска тема - Креирање услуга и производа одрживог туризма...	81
7.7.1. Разноврсност и бројност туристичких вредности.....	82

7.7.2. Опсег доступних туристичких услуга.....	82
7.7.3. Маркетинг и промоција.....	82
7.7.4. Процент екотуриста.....	83
8. НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЂЕРДАП.....	84
8.1. Проблемска тема - Ефекти туризма на локалну заједницу.....	85
8.2. Проблемска тема - Задовољство туриста.....	99
8.3. Проблемска тема - Економска корист од туризма.....	108
8.4. Проблемска тема - Заштита природе и утицај туризма на животну средину..	117
8.5. Проблемска тема - Планирање и контрола дестинације.....	136
8.6. Проблемска тема - Креирање услуга и производа одрживог туризма...	155
9. НАЦИОНАЛНИ ПАРК ТАРА.....	193
9.1. Проблемска тема - Ефекти туризма на локалну заједницу.....	194
9.2. Проблемска тема - Задовољство туриста.....	208
9.3. Проблемска тема - Економска корист од туризма.....	217
9.4. Проблемска тема - Заштита природе и утицај туризма на животну средину..	228
9.5. Проблемска тема - Планирање и контрола дестинације.....	245
9.6. Проблемска тема - Креирање услуга и производа одрживог туризма...	262
10. ТУМАЧЕЊЕ ИНДИКАТОРА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА У НП ЂЕРДАП И НП ТАРА.....	301
10.1. Дефинисање прихватљивог опсега индикатора.....	301
10.2. Тумачење индикатора одрживог туризма у НП Ђердап и НП Тара....	311
11. ОЦЕНА ЕФИКАСНОСТИ ПРИМЕНЕ ИНДИКАТОРА И ОДРЖИВОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НП ЂЕРДАП И НП ТАРА.....	322
11.1. Ефикасност примене UNWTO индикатора у НП Ђердап и НП Тара...	322
11.2. Оцена одрживости развоја туризма у НП Ђердап и НП Тара.....	324
12. ЗАКЉУЧАК.....	329
СПИСАК ТАБЕЛА.....	333
СПИСАК СЛИКА.....	336
ЛИТЕРАТУРА.....	339
БИОГРАФИЈА.....	353

1. УВОД

Масовни развој туризма након Другог светског рата изазвао је мноштво негативних последица по животну средину. Због овога је подвргнут оштрим критикама које су се тичале продубљивања разлика између богатих и сиромашних, уништавања и загађења природних ресурса и подривања традиционалног начина живота. Као одговор на негативне трендове, дошло је до промоције нових, алтернативних форми туризма, које су, упркос терминолошким разликама у стручној литератури, имале заједничке циљеве – заштиту животне средине, економски и социјални просперитет локалног становништва, одговорни однос према локалној култури и ублажавање сиромаштва.

Као крајњи резултат оваквог начина размишљања, туризам је стављен под концепт одрживог развоја, који је усклађен са капацитетима животне средине и не угрожава ресурсе на којима је базиран. Формулисан је и концепт *одрживог туризма*, а проблематика у вези са овом темом постала је актуелна у развијеним земљама, које су се залагале да сопствени туристички развој учине одрживим и развију механизме у циљу спровођења принципа одрживог туризма на глобалном, регионалном и локалном плану. Приступило се изради студија случаја везаних за дестинације различитог типа, унутар којих се анализира одрживост туристичке делатности и дају смернице за будућа деловања у том правцу.

Када је ова проблематика у питању, у Србији је нешто другачија ситуација, која се огледа у недовољном приступу проблему одрживог туризма. Ово се нарочито односи на заштићена природна добра и националне паркове, као најрепрезентативније објекте ове врсте, који су, својим статусом, предодређени за одрживи туризам. Стиче се утисак да је развој туризма у националним парковима дуго имао карактер хаотичног и да се тек последњих деценија почело са организованим планирањем и усклађивањем ове делатности са оптималним коришћењем ресурса које поседују национални паркови.

1.1. Дефинисање предмета истраживања

Проблематика одрживог туризма је у Србији заживела током последње деценије, а питање његовог развоја унутар националних паркова, па и осталих категорија заштићених објеката, још увек није у довољној мери разрађено. Стручњаци који се баве овом тематиком дају низ предлога везаних за повезивање заштићених простора са туризмом који не оштећује природу и локално наслеђе, што представља први корак у решавању овог проблема код нас, али недостаје даља разрада и покушај њиховог спровођења у пракси.

У вези са овим је и предмет докторске дисертације, која се односи на одрживи туризам у националним парковима Србије, при чему се исти тумачи као развојни концепт који треба да допринесе укупном одрживом развоју простора. На основу анализе индикатора одрживог туризма, рад треба да укаже на тренутно стање оствареног туристичког развоја унутар различитих проучаваних сфера, тј. проблемских тема. Анализа одрживог туризма у националним парковима одговориће на питање да ли туризам унутар ових простора може да се окарактерише као „одржив“, у којим сферама су индикатори показали најбоље резултате и на којим пољима није присутан туристички развој усмерен ка одрживом стању.

Неопходан предуслов овакве анализе је познавање теоријског оквира досадашњих истраживања, као и коришћене методологије. Део података, који су потребни за израду рада прикупиће се сопственим мерењима и посматрањима на терену.

1.2. Циљеви и задаци истраживања

Основни циљ истраживања у оквиру ове дисертације је постављање научно релевантних основа тумачења одрживог туризма у националним парковима Србије, које ће бити апликативно прихватљиве и подупрте адекватним теоријским оквиром.

Употребом различитих научних метода, а у корелацији са наведеним предметом истраживања, остварени су и сагледани посебни научни циљеви истраживања:

- Идентификовање и евалуација кључних индикатора одрживог туризма;
- Утврђивање степена утицаја појединих категорија индикатора на одрживи туризам у националним парковима;
- Вредновање (тумачење) достигнутог стања, на основу добијених вредности индикатора;
- Сагледавање перспектива одрживог развоја туризма у контексту потреба локалне заједнице;
- Указивање на узрочно-последичне односе између туризма и заштићене природе на проучаваном простору, тј. тумачење одрживог туризма као оптималног концепта организовања туристичке делатности у будућности,
- Дефинисање смерница за одрживи развој туристичке делатности у националним парковима;

Задаци истраживања произилазе из утврђеног предмета проучавања, постављених научних циљева и проверених чињеница из литературе, статистичких извора и теренских истраживања. Могу се поделити у више категорија:

- *Обрада литературе, оцена и допуна постојеће методологије истраживања.* Проблем одрживог туризма је више година предмет истраживања стручњака широм света. У нашим условима релативно се мали број стручњака из области туристичке географије бавио овом проблематиком, примењеном на простору националних паркова. Као основни задатак наведеног рада намеће се потреба анализе постојеће методологије, а у садејству са постојећим методама у свету, и давање новог тумачења туризма унутар заштићених простора.
- *Системски приступ дефинисању појма одрживи туризам.* Новија теоријска истраживања у сфери туристичке делатности полазе од претпоставке да је предуслов за имплементацију и анализу одрживог туризма, прихватање системског приступа и тумачење туризма као дела комплексног система који је у међусобној вези са економским,

политичким, културним и другим сферама деловања. У вези са овим, задатак дисертације је идентификовање веза одрживог туризма у националним парковима са осталим компонентама јединственог система.

- *Анализа основних компоненти одрживости.* Реализација принципа одрживог туризма подразумева присуство основних компоненти одрживости: еколошке, друштвене, културне, образовне и економске компоненте, уз локално учешће. Задатак рада је анализа наведених компоненти у националним парковима, применом одговарајуће методологије.
- *Анализа индикатора одрживог туризма у националним парковима.* С обзиром да су индикатори одрживог туризма један од основних показатеља присуства одрживог туризма на одређеном простору, задатак је њихово дефинисање, категорисање и примена унутар анализираних простора националних паркова.
- *Теренска истраживања* која подразумевају утврђивање квантитативних и квалитативних особина туристичке делатности на проучаваном простору, у циљу реализације осталих наведених задатака.
- *Подстицање размишљања о одрживом туризму као оптималном правцу развоја.* Указивањем на предности и узрочно-последичне везе између одрживог туризма и укупног одрживог развоја датог простора, реализује се задатак дисертације везан за формирање свести о значају одрживог туризма за будући развој националних паркова и заштићених добара.
- *Предлози и смернице за развој одрживог туризма.* Давање предлога у облику конкретних активности и задатака на плану развоја одрживог туризма, треба да допринесе рационалном коришћењу ресурса које би било у складу са потребама заједнице и интересом будућих генерација.

1.3. Полазне хипотезе

Уколико се пође од тога да национални паркови поседују потенцијале, чије адекватно и правилно коришћење треба да буде усмерено у одрживом правцу, истраживањем је потребно утврдити колико је концепт одрживог туризма заживео

у овим заштићеним добрима. Како би се постигло наведено, докторска дисертација биће заснована на више хипотеза. Основна хипотеза је да одрживи туризам није присутан у националним парковима Србије, тј. да организација туристичке делатности не може да се окарактерише као „одржива“. Претпоставка је да је туристички развој дуго времена био стихијски и неусмераван, што за последицу има потпуно одсуство концепта одрживог туризма, или у одређеним сегментима присуство његових иницијалних форми, које тек треба да заживе.

Како би се доказала основна хипотеза, дефинисано је неколико помоћних хипотеза:

- развој компоненти одрживости, на којима је утемељен концепт одрживог туризма, није усаглашен;
- локално становништво није укључено у туристичку делатност, па су интереси локалне заједнице занемарени приликом организације туризма у националним парковима;
- економска корист националних паркова од туризма је симболична, тј. туризам представља споредну делатност управљача;
- нерешена еколошка питања успоравају одрживи туристички развој;
- нерегулисана инфраструктурна питања негативно утичу на планирање и контролу туристичког развоја;
- националне паркове карактерише присуство великог броја природних и антропогених туристичких вредности које нису валоризоване на тржишту, а поседују значајну туристичку вредност.

2. ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

Проблематика стављања под заштиту одређених природних објеката у Србији као заштићених категорија датира из друге половине XIX века. Први национални парк заштићен је тек 1960. године (Фрушка гора), да би у неколико наредних деценија уследило проглашење осталих. Од момента формирања, ови заштићени објекти постали су интересантни и са туристичког аспекта, с обзиром на све већи обим тзв. „nature-based“ туризма, сегмента туристичке тражње који је током и након деведесетих година доживео експанзију. У вези са тим, појавила су се и прва стручна истраживања која су се бавила тематиком организације туристичких кретања у националним парковима. Значај националних паркова за туризам проучаван је са биогеографског аспекта (Стајић, 1972), али и аспекта адекватног коришћења у овој делатности (Вучковић, 1994). Одређени сегмент истраживања био је усмерен на анализу и тумачење националних паркова у сфери комплементарности на релацији туризам – заштита (Станковић, 1983, Мињевић, 1994). Аутори су се бавили проучавањем туристичке понуде националних паркова (Станковић, 1988, 1994), као и проблематиком њихове туристичке валоризације (Јовичић, 1983).

У својим радовима, Д. Јовичић, (1995, 1996) даје осврт на еколошке критеријуме просторног развоја туризма у националним парковима и тумачи ова заштићена добра као предмет туристичке валоризације. У монографији: „Развој туризма и заштита природе у националним парковима“, исти аутор (Јовичић, 1997) је ставио акценат на истраживање међусобног утицаја туризма и заштите природе на примеру туристичке валоризације националних паркова. На овај начин, кроз анализу светских и домаћих искустава, утврђене су предности, али и ризици које доноси ова привредна делатност у просторима под заштитом, а у циљу идентификовања оптималног модела туристичког развоја.

Организацију туризма у заштићеним добрима проучавао је и С. Николић, (1983, 1996, 1998). Када су у питању национални паркови, аутор је дао критички поглед на концепцију проглашења и функционисања ових објеката (Николић, 1984), а затим се бавио питањем међудејства заштите природе и туристичких кретања у националним парковима (Николић, 1994), као и туристичком

валоризацијом ове категорије објеката (Станковић, Николић, 1998). У монографији: „Туризам у заштићеним природним добрима Србије“ (Николић, 2006), аутор је указао на главне вредности природне баштине Србије (5 националних паркова и око 20 других заштићених добара) и еколошког концепта развоја туризма у објектима који су под заштитом. Кроз модел одрживог развоја, аутор указује на могуће разрешење сукоба на релацији неконтролисани развој туризма – заштита природе.

П. Томић и сарадници (Томић и др., 2000) анализирају међудејство туризма и заштите кроз тумачење основних појмова екологије, као и идентификовање националних паркова Србије, бивше СФР Југославије и света. Ова категорија заштићених објеката анализирана је у сфери организације туризма, што је подразумевало приказ: природних и антропогених вредности, материјалне основе за туристички развој, облика туристичких кретања и промета туриста.

Крајем XX и почетком XXI века, када је концепт одрживог развоја туризма значајно добио на актуелности, туристичка литература се оријентише на заштићене објекте природе (и националне паркове, као њихову најмаркантнију категорију), с обзиром да су својим статусом предодређени за одрживе форме развоја туризма. Покушајем идентификовања и мерења одрживог туризма бави се Д. Јовичић (2000) у монографији: „Туризам и животна средина – концепција одрживог туризма“. Аутор истражује утицај туризма на животну средину, применом компаративних индикатора одрживог туризма ЕУ на примеру одабраних туристичких дестинација (између осталог и једног националног парка). На основу примењене методологије, извршено је поређење домаћих и иностраних дестинација сличног типа. Поред наведеног, предложени су и разрађени инструменти за управљање одрживим туризмом, а пажња је посвећена и просторно-планским аспектима туристичког развоја и интегралном приступу планирању у туризму.

У монографији: „Одрживи развој туризма и животне средине“, В. Стојановић (2006) анализира повезаност између планирања и организације туризма и заштите животне средине, а затим тумачи туризам у контексту одрживог развоја и идентификује туризам савременог доба (екотуризам). У посебном поглављу аутор даје осврт на туризам у заштићеним природним

добрима, са освртом на националне паркове и питања њихове заштите и коришћења.

Осим набројаних, постоје и други радови који третирају питања везана за организацију туристичких активности у појединачним националним парковима или се уопштено баве проблематиком туризма у овој категорији заштићених објеката. Неки од тих радова коришћени су приликом решавања одређених проблема у овој дисертацији.

3. МЕТОДОЛОШКИ КОНЦЕПТ ИСТРАЖИВАЊА

Израда дисертације спроведена је 2009-2015. године током неколико различитих фаза истраживања: рада на прикупљању литературе, разраде теоријских концепата проучавања одабране проблематике, теренских истраживања у циљу прикупљања података и регистровања присутних појава и процеса и систематизације резултата уз њихову техничку обраду.

Обим и сложеност предмета истраживања условили су употребу метода адекватних метода за постављање полазних хипотеза, доказивање ставова, проверу и извођење научних закључака. С обзиром да су појаве и процеси везани за туристичку делатност у националним парковима комплексни и међусобно условљени и зависни, приликом истраживања примењене су стандардне и прилагођене методе, чије је комбиновање имало за циљ географски аспект проучавања. Методе истраживања одабране су у складу са постављеним циљевима, задацима и структуром рада. Подразумевале су употребу основних, општенаучних и посебних метода. У даљем тексту претходно наведене групе метода су детаљније описане, уз поделу према Миљевић, М. (2007) и осврт на начин њихове употребе.

3.1. Основни методи

Аналитички метод примењен је у раду приликом проучавања домаће и иностране литературе која се бави проблематиком одрживог туризма у заштићеним објектима. Метод анализе обухватио је критички осврт на постојећу методологију, као и детерминисање фактора који су од пресудне важности за одрживи туризам у националним парковима. Употреба овог метода подразумевала је истраживање основних карактеристика (природних и антропогених мотива) проучаваних националних паркова са аспекта туризма.

Употребом *синтезног метода* уочене су и дефинисане функционалне везе између појединачних компоненти истраживања, на основу чега је било могуће извести правила и донети закључке. Синтезни метод омогућио је сагледавање

проблематике одрживог туризма у националним парковима у целини, каузалним повезивањем идентификованих елемената.

Метод генерализације примењен је како би се кроз схватање посебних проучаваних категорија и њихових особина дошло до сазнања о општем појму дате категорије.

Метод компарације подразумевао је поређење сличности и разлика проучаваних појава и процеса. Његовом употребом извршено је поређење добијених вредности индикатора одрживог туризма на простору два проучавана национална парка међусобно и у оквиру сваког појединачно. Такође, овај метод послужио је за поређење анализираних индикатора са дефинисаном референтном тачком и на основу тога извођење валидних закључака.

3.2. Општи научни методи

Статистички метод, представља један од најчешће коришћених метода у научноистраживачком раду свих наука и научних дисциплина, па тако и у истраживањима из области туризма. Статистичка метода се користи у истраживању масовних појава и њоме је извршена квантификација стања нумеричких појава и процеса.

Анализа података добијених анкетним истраживањима на терену била је утемељена на употреби овог метода. Прикупљени нумерички подаци условили су примену неколико дескриптивних математичко-статистичких метода, а њихова обрада урађена је коришћењем SPSS програмског пакета. Како би се стекао увид у описне статистичке показатеље истраживаних категоријских променљивих, употребљене су учесталости (фреквенције) њихових вредности. За проверу разлике у опаженим својствима, тј. фреквенцијама два или више независна узорка коришћен је хи-квадрат тест и формула за израчунавање разлика у фреквенцијама:

$$\chi^2 = \sum \frac{(f_0 - f_t)^2}{f_t}$$

где су f_0 опажене фреквенције а f_t очекиване фреквенције. За утврђивање јачине везе између категоријских променљивих употребљени су Крамеров (V) и фи (fi)

коэффициент (други наведени за табеле 2x2), на основу чије вредности је идентификована величина међусобног утицаја (табела 1).

Табела 1. Тумачење фи (fi) и Крамеровог (V) коефицијента (Pallant, 2011)

Врста коефицијента		мали утицај	средњи утицај	велики утицај
Фи (fi) коефицијент		0,10	0,30	0,50
Крамеров (V) коефицијент	за R-1 или K-1 = 1	0,01	0,03	0,50
	за R-1 или K-1 = 2	0,07	0,21	0,35
	за R-1 или K-1 = 3	0,06	0,17	0,29

R – број катег. у редној променљивој; K – број катег. у колонској променљивој

Генерализација, до које се дошло статистичком методом је индуктивна, заснована на статистичкој индукцији, законима вероватноће и статистичким законима, па су овако стечена знања вероватна и тумаче се на различитом нивоу значајности.

Поред анкетног упитника, као основни извор статистичких података коришћена је расположива грађа Републичког завода за статистику (за економске и демографске податке) и Републичког хидрометеоролошког завода (за податке о квалитету вода).

3.3. Посебни научни методи

Метод анкетног испитивања, који спада у групу квантитативних метода истраживања туристичког тржишта. Коришћен је приликом анализе одређених показатеља одрживог туризма везаних за ставове и задовољство посетилаца или локалног становништва. Испитивање је обављено методом стратификованих узорака, при чему је из сваке групе (стратума), по случајном избору, узет одређени број јединица у узорак. Анкетни упитник урађен је на основу методског поступка предложеног од стране Светске туристичке организације (WTO, 2004) за анализу индикатора одрживог туризма, а прилагођеног истраживаном простору. Да би се испитале различите димензије ставова испитаника и нарочито да би се добила прецизна информација, приликом испитивања коришћена је Ликертова скала ставова, којом су испитаници изражавали степен свог слагања/неслагања (1

– Не слажем се уопште, 2– Не слажем се, 3 – Неутралан (немам мишљење), 4 – Слажем се, 5 – Веома се слажем).

Метод индикатора одрживог туризма, примењен је ради идентификовања и мерења резултата људског деловања унутар заштићених простора и указивања на евентуалне ризике и правце будућих акција. Светска туристичка организација тумачи индикаторе одрживог туризма као фундаментални део менаџмента развоја одређене дестинације и интегрални елеменат промовисања одрживог развоја унутар сектора туризма. Узимајући у обзир особености и специфичности проучаваних националних паркова, формирана је прелиминарна листа индикатора, а затим, за потребе додатне селекције, извршена евалуација путем предложених критеријума. На овај начин дефинисано је 25 индикатора одрживог туризма који су узети у обзир у истраживању и детаљно разрађени.

Употреба *картографске методе* подразумевала је интерпретацију тематских карата (зонирање заштићеног простора, туристичке атракције) у циљу сазнавања одређених чињеница. У вези са задацима истраживања, картиран је заштићени простор, са одређеном тематиком која има за циљ разумевање и ближе објашњење предмета истраживања. Картографска метода коришћена је у свим фазама истраживања и презентације добијених резултата.

Квалитет вода у сливовима река на простору проучаваних националних паркова анализиран је применом методе *Water Pollution Index (WPI)* – индекса загађења воде. Индекс представља суму односа осматраних параметара (у овом случају: растворени кисеоник, засићеност воде кисеоником, рН, суспендоване материје, БПК-5, ХПК_{Mn}, нитрити, амонијум, сапробилошки индекс, метали (Fe, Mn, Ni, Hg, Cu, Pb, Cd), ортофосфати, сулфати и колиформне клице) и прописаних стандардних вредности. WPI метод омогућио је проналажење заједничких вредности које обухватају квалитет као целину, а истовремено и утврђивање врста и степена загађености речне воде који ограничавају њену употребу у туристичке сврхе.

4. ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ ПОЈМА ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ

Скорашња историја одрживог туризма је изузетно кратка и може се посматрати у контексту хронологије одрживог развоја, као њен посебан огранак. У том смислу, разумевање корена у оквиру филозофских ставова, проблема и савремених објашњења одрживог развоја, треба да обезбеди суштинске смернице ка тумачењу и имплементацији одрживог туризма (Miller, Twining-Ward, 2005).

4.1. Концепт одрживог развоја

Међу научницима из ове области, раширено је схватање да је одрживи развој тзв. „проналазак запада”, односно да је резултат деловања америчког еколошког покрета (Harrison, 1996, Hall, 1998). Милер и Твининг-Вард (Miller, Twining-Ward, 2005) тврде да корени одрживог развоја не могу да се посматрају овако еколошки једнострано и да су се исти формирали као резултат међусобног преплитања утицаја различитих еколошких и конзервацијских покрета, владиних и невладиних организација, као и дебата вођених на светским конференцијама. Идеје и акције ових „пионира” из области заштите животне средине, довеле су до појаве парадигме одрживог развоја, која је у непрестаној еволуцији.

4.1.1. Формирање еколошког покрета и одрживи развој

Корени савременог глобалног еколошког покрета потичу из XIX века, када су традиционалне идеје о човековој надмоћи, у Европи замењене новом, тзв. „етиком очувања”. Растуће богатство, образовање, мобилност и демократија, утицали су на то да популарно изабране владе смање аристократски монопол на природне ресурсе (укључујући шуме, дивљач и рибу) у европским земљама. Тако је нпр. до средине XIX века Немачка обезбедила националне шумске заседе, како би повећала принос дрвне масе и регулисала лов. На прелазу из XIX у XX век, надлежност над природним ресурсима углавном је прешла у државне руке у

целом западном свету (Western, 2000). Након тога, уз учешће међународних организација (Међународне уније за заштиту природе – IUCN, Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу – UNESCO), пропагиране су идеје о човеку као нераскидивом делу природе, који није ни по чему супериоран и издвојен, а предузети су и активни кораци ка обједињавању и заједничком тумачењу социјалних и еколошких изазова.

Модеран еколошки покрет настао је шездесетих година XX века, паралелно у Европи и Северној Америци. Утицао је на глобално повећање свести о катастрофалним ефектима неконтролисаних људских активности на животну средину. Још један значајан и више научни приступ овој теми дошао је са поља екологије. Наиме, Десети пацифички научни конгрес (10th Pacific Science Congress), одржан у Хонолулуу 1961. године, утемељио је пут ка интеграцији друштвеног и природног, као једне од будућих главних одредница „Светске стратегије очувања природе” (World Conservation Strategy) Међународне уније за заштиту природе. Ова стратегија, уз допуне кроз одређене теоријске радове, имала је значај, како са еколошког аспекта, тако и са становишта интензивирања дебате о одрживом развоју. Она је ставила нагласак на интеграцију друштвених проблема и оних који се тичу заштите животне средине, што је и данас кључна ставка за разумевање питања одрживог развоја (Miller, Twining-Ward, 2005).

4.1.2. Историјски контекст формирања појма одрживи развој

У периоду након Другог светског рата, до седамдесетих година, развојне политике су масовно биле економски оријентисане, док је еколошки или социјални фокус углавном изостајао. Идеје су биле базиране на тврдњама да људско друштво може, кроз тзв. „економију благостања”, употребом технологије и развојем интелигенције, да савлада сиромаштво и побољша природу. Повећање благостања становништва било је крајња преокупација развоја, али се претпостављало да реализацију тог циља аутоматски обезбеђује привредни раст тј. повећање економског аутопута. Догодило се ипак да је, и поред импресивних резултата који су постигнути у повећању производње у неким земљама, животни стандард већине становништва у њима остао непромењен, или се погоршао.

Управо таква ситуација показала је све недостатке стратегија које су се фокусирали само на економски аспект, а занемариле циљеве ширег развоја, тј. подизање животног стандарда већине и промовисање уравнотеженог раста међу привредним секторима и географским регионима (Brohman, 1996). Велике размере индустријализације и масовног туризма, које су наметнуле политике капитализма, биле су неускладиве са бригом о животној средини или културом земаља у којима су се одвијале. Транснационалне компаније увеле су експлоатишуће трговинске односе који су земље у развоју стављали у завистан положај, продубљивали јаз између богатих и сиромашних и озбиљно угрозили животну средину, уместо да унапреде квалитет живота (Britton, 1982).

Овако формирано односи анализирају су у оквиру Унесковог програма „Човек и биосфера” („Man and the Biosphere Programme”) на Конференцији УН о човековој средини (UN Conference on the Human Environment), одржаној у Стокхолму 1972. године. То је била прилика да се први пут на високом међународном нивоу предоче опасности које прете планети од прекомерног загађивања животне средине (Стојановић, 2006). Конференцији су присуствовали представници 113 земаља и бројних међународних невладиних организација и специјализованих агенција. Била је то прва УН конференција посвећена питањима животне средине као и први велики међународни скуп који је ставио акценат на однос човекових активности и животне средине. Делегати из земаља у развоју изразили су јасан став да питања заштите неће бити део њихових будућих политика, уколико се претходно не предузму активни кораци ка ублажавању сиромаштва и спровођењу праведнијих трговинских односа. Приоритет земаља у развоју је управо њихов развој, а све док се јаз између богатих и сиромашних земаља не смањи, не може се остварити већи прогрес у унапређењу човековог окружења. Ипак, сложили су се да питања заштите животне средине треба да буду део националних развојних стратегија, како би се избегле грешке развијених земаља које су сопственим развојем угрозиле природу. По овом мишљењу, кључни критеријум за успех свих програма који се тичу заштите животне средине треба да буде суштинско унапређење услова живота велике већине човечанства. Да би се ово постигло, неопходно је повећање свести развијених земаља о сопственој одговорности. Делегати земаља у развоју нарочито су се заузели за

лабављење протекционистичких трговинских баријера ка њиховим извозним производима, а упозорили су и на опасност да би развијене земље могле да подигну цене неких својих производа, како би покриле трошкове евентуалних реформи на плану заштите животне средине (UN, 1972). На овај начин успешно је успостављена веза између проблема деградације животне средине и могућности ублажавања сиромаштва. Овако донесене одлуке утицале су на то да две године касније буде потписана тзв. Кокојок декларација (Cocoуос declaration) у Мексику, у оквиру симпозијума који је анализирао утицај економских и социјалних фактора на погоршање животне средине. Као суштински проблем, али и главни циљ, истакнуто је одрживо задовољење људских потреба унутар животне средине која је под константним антропогеним притиском. (UNEP, UNCTAD 1974). На овај начин, акценат је стављен на нераскидиву везу између развоја у целини и квалитета животне средине.

Током осамдесетих година, формирано је неколико независних комисија (програма) о међународном развоју, које су подстакле нови приступ овој теми, фокусиран великим делом на „основне потребе” сиромашних. Овакав став је значајно преусмерио дебату о развоју са догме економског раста, пропагиране у послератним развојним политикама, ка разумевању ове проблематике у условима побољшања квалитета живота и проширења могућих избора појединца (Miller, Twining-Ward, 2005). Хак (Haq, 1995) истиче тзв. „парадигму људског развоја” као најсвеобухватнији концепт, који обухвата све аспекте развоја – било да су у питању економски раст и међународна трговина, фискална политика, штедња, улагања, технологија или основне социјалне услуге. Сви аспекти живота – економски, социјални и културни, су обухваћени овим становиштем, чија је суштина у проширењу избора људи и обогаћењу њихових живота. На овај начин, економски раст се тумачи као подскуп у оквиру шире парадигме.

Концепт одрживог развоја први пут је споменут 1980. године у *Светској стратегији очувања природе*, публикованој од стране IUCN-а, у сарадњи са UNEP-ом и WWF-ом. Циљ стратегије је био да се, кроз заштиту живих ресурса, реализује одрживи развој, тако што ће објединити научно-теоријски и практични водич кроз активност заштите (Стојановић, 2006). Стратегија је предочила владама у различитим деловима света значај израде националних стратегија

заштите и подстакла их да еколошка питања имплементирају у сопствене развојне планове, што је био један од основних циљева конференције у Стокхолму.

Знатно већи публицитет појам одрживог развоја добио је 1987. године у „Брундтланд извештају“, од стране Светске комисије за животну средину и развој (World Commission on Environment and Development - WCED). Под називом „Наша заједничка будућност“, извештај је представљао међународну афирмацију потребе за интеграцијом економских питања и идеја о заштити животне средине. Иако је овакав став био у првом плану када је у питању дебата о развоју, у оквиру самог извештаја изостале су конкретне идеје за операционализацију предложеног. Документ је изнео озбиљне тврдње о проблемима заштите животне средине и последично дефинисао одрживи развој као: „Развој који задовољава потребе садашњих генерација, без компромиса са способношћу будућих генерација да такође задовоље сопствене потребе“ (WCED, 1987). Одрживи развој подразумева постојање граница развоја, не апсолутних, већ граница које су одређене садашњим стањем технологије и друштвене организације у вези са животном средином, као и способношћу биосфере да апсорбује ефекте људских активности. По мишљењу Брундтланд комисије, под одрживим развојем не подразумева се фиксирано стање хармоније, већ процес у ком се остварује склад искоришћавања ресурса, усмеравања инвестиција, правца технолошког развоја и институционалних промена, са садашњим и будућим потребама (Попеску, 2000). Суштинске вредности дефинисане кроз овај документ су жеља да се продуби борба против сиромаштва и постигну дугорочна праведност и еколошко благостање, а све кроз глобалну реоријентацију економског раста и трговинских односа и стабилизацију популационог раста.

Пет година након „Брундтланд извештаја“, 1992. године, одржана је Друга конференција Уједињених нација о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру (United Nations Conference on Environment and Development - UNCED), која је означила промену правца дебате о одрживом развоју и ново поглавље у развијању и афирмацији ове идеје. Конференција је утицала на интензивирање партнерства између развијених и земаља у развоју и указала на неопходност већег укључивања невладиних организација у целокупан процес (Попеску, 2000). Проблеми заштите животне средине су знатно комплексније анализирани, а истакнуто је да су, иако

најчешће национални по дometу деловања, глобално умножени, те као такви прете да доведу до промена и деструкције животне средине на планетарном нивоу. Конференција у Риу одржана је у време када су одредбе о правима човека и људским слободама постале доминирајући критеријум за све земље и када је деградација животне средине оцењена као специфичан вид дискриминације човека и ограничавања његових слобода (Стојановић, 2006). Најзапаженији документ донет на Конференцији била је Агенда 21, као база за имплементацију одрживог развоја на локалном, регионалном и међународном нивоу (UN, 1993). Овај документ садржи план конкретних циљева и задатака, синтетизованих по областима људских делатности, релевантних за остварење одрживог развоја, а чија се имплементација у пуној мери очекује у XXI веку. Указује на неопходност промене приступа привредних и друштвених активности у односу на животну средину. Агенда полази од констатације да се човечанство налази у критичној фази развоја, када је неопходно опредељење за једну од две опције: не прекидати тренд развоја који постоји и додатно повећати разлике у нивоу развијености земаља, уз неконтролисан пораст становника, болести, глади и угрожавања животне средине; или променити развојне политике и водити рачуна о интересу будућих генерација. (Jovičić, 2000). Резултат Конференције било је оснивање Комисије УН за одрживи развој (UNCSD).

Конференција у Риу *утемељила је идеју формирања међусекторалних стратегија за одрживи развој*. У вези са тим Агенда 21 истиче чињеницу да постојећи системи одлучивања у многим државама раздвајају утицај социјалних, економских и фактора животне средине на различитим плановима деловања (политичком, планерском, управљачком). Како би се ово променило, Агенда 21 захтева доношење националних стратегија за одрживи развој (на нивоу држава), које би се темељиле на усаглашавању политика и планова различитих сектора (социјалног, економског и сектора животне средине) (UN, 1993). Како у документу није прецизиран временски период за ову активност, у наредним годинама само је неколико земаља донело сопствене стратегије развоја (Исланд, Ирска, Швајцарска и Велика Британија) (Steurer, Hametner, 2013). Како би се процедура убрзала, Европско веће је на свом састанку у Гетеборгу 2001. године изнело апел за „државе чланице да донесу националне стратегије одрживог

развоја” (European Council, 2001, 4). У новије време, идеја је доживела кулминацију усвајањем обновљене „Стратегије одрживог развоја ЕУ” при Европском већу 2006. године. Овај документ охрабрио је неке од чланица да разраде сопствене стратегије развоја, а оне које су то учиниле да размотре постојеће приступе. Кључна улога стратегије била је омогућавање хоризонталне (између сектора) и вертикалне (између различитих нивоа управљања) повезаности приликом доношења одлука које се тичу одрживог развоја. (European Commission, 2004, European Council, 2006). О европској димензији вертикалне повезаности често се дискутује у оквиру тзв. „европске кохеренције”, као једног од водећих принципа политике ЕУ стратегија одрживог развоја.

Како би се на неки начин обележила декада одржавања главних конференција и самита УН, светски лидери су септембра 2000. године усвојили „Миленијум Декларацију УН“ (UN, 2000) и на тај начин ступили у глобално партнерство за смањење сиромаштва поставивши серију временски ограничених циљева (са крајњим роком до 2015. године) – Millenium Development Goals (MDGs), које је усвојило и потписало свих 191 чланица УН. Основна карактеристика ових циљева је да у главни фокус стављају смањење сиромаштва и људски развој, а не искључиво животну средину, *што је означило извесну преоријентацију у напретку дебате о развоју*, од момента када су одржане конференције у Стокхолму и Рио де Жанеиру.

У истом смеру наставило се и на Самиту (Rio +10 Summit) у Јоханесбургу, који је одржан на десетогодишњицу конференције у Риу, августа 2002. године. Овде су сумирани резултати учинка током претходне деценије и дефинисане приоритетне области деловања у будућности. „...Јаз који дели људско друштво на богате и сиромашне и развијене земље и земље у развоју је све дубљи и представља главну претњу глобалној безбедности, просперитету и стабилности. Животна средина је и даље угрожена. Губитак биодиверзитета се наставља, осиромашује се рибљи фонд, пустиње се шире на рачун плодног земљишта, штетни ефекти климатских промена су евидентни, природне катастрофе су све чешће и разорније, а загађење ваздуха и воде угрожавају животе милиона људи. Глобализација је додала нову димензију овим изазовима. Брза интеграција тржишта, мобилност капитала и значајан пораст инвестиционих токова широм

света, креирали су нове изазове и могућности за реализацију идеје одрживог развоја. Ризик повећања глобалних неједнакости расте, и уколико се не делује тако да се суштински промени живот сиромашних у свету, исти могу да изгубе поверење у своје представнике и демократске системе на којима је утемељен појам одрживости” (UN, 2002). Како је утврђено да је људска цивилизација наставила истим темпом неравномерног развоја и деградирања животне средине, кроз „Рио +10 План Имплементације” дефинисана су приоритетна поља деловања у будућности (искорењивање сиромаштва, промена неодрживих модела производње и потрошње, заштита и управљање базом природних ресурса, одрживи развој у свету глобализације, здравље и продуктиван живот, одрживи развој малих острвских држава).

Коначно, двадесет година након одржавања конференције у Риу, на истом месту, 2012. године, одржана је Конференција Уједињених нација о одрживом развоју Рио+20 (United Nations Conference on Sustainable Development Rio+20 - UNCSD). Циљ ове до сада највеће Конференције УН (укупно регистровано 29.373 учесника) је био да покаже да уједињени представници влада могу након 20 година поново да направе историјску прекретницу, ојачају партнерство и обнове политичку вољу за одрживим развојем. Том приликом усвојен је документ под називом „Будућност какву желимо”.

Током припрема за конференцију, дефинисано је седам приоритетних области у оквиру којих је неопходно деловати: енергија, запошљавање, одрживи градови, одржива пољопривреда и снабдевање храном, вода, океани и елементарне непогоде. На почетку Самита констатовано је да се 20 година након Конференције УН о животној средини и развоју, одржаној такође у Рио де Жанеиру, види неуједначен напредак ка остварењу одрживог развоја и смањењу сиромаштва, али да су владе земаља ојачале своју посвећеност овој идеји након усвајања Агенде 21, кроз законодавство и институције и имплементацију међународних, регионалних и подрегионалних споразума. Регистровани су примери напретка на регионалном, националном и локалном нивоу, али је исто тако утврђено да постоје подручја погођена финансијским, економским и енергетским кризама, која нису довољно напредовала (или су чак назадовала) у интеграцији кључних димензија одрживог развоја. Препозната је потреба да се

убрза напредак у премошћавању развојних празнина између развијених и земаља у развоју, и да се искористи могућност постизања одрживог развоја кроз економски раст, друштвени развој и заштиту животне средине. Наглашена је стална потреба за наставак и јачање међународне сарадње и учешћем свих земаља, посебно земаља у развоју, у глобалном доношењу одлука (UN, 2012).

4.1.3. „Екологија равнотеже” и „комплексни прилагодљиви системи”

Упркос прогресу који је настао као резултат различитих међународних договора, неслагање политичара, економиста, чланова еколошких покрета и других учесника у тумачењу концепта одрживог развоја, креирало је баријеру ка његовој успешној реализацији. Иако је „Брундтланд извештај” био прихваћен у туризму, у смислу истраживачког доприноса превазиђен је публикавањем документа: „Наша заједничка будућност: прелаз ка одрживости”, 1999. године од стране Националног истраживачког већа (NRC, 1999). Централни проблем који су истакли аутори није било неслагање између економиста и еколога (што је то тада представљало главни изазов за већину теоретичара), већ чињеница да је тадашњи одрживи развој био неоправдано заснован на детерминистичкој, линеарној науци и претежно логичко-рационалном систему мишљења, који је допринео стварању неодрживих економских и еколошких модела. Уобичајени линеарни методи су били у могућности да обезбеде корисне резултате у кратким временским размацима, али су се показали неуспешним у дугорочном тумачењу идеје одрживог развоја из више разлога.

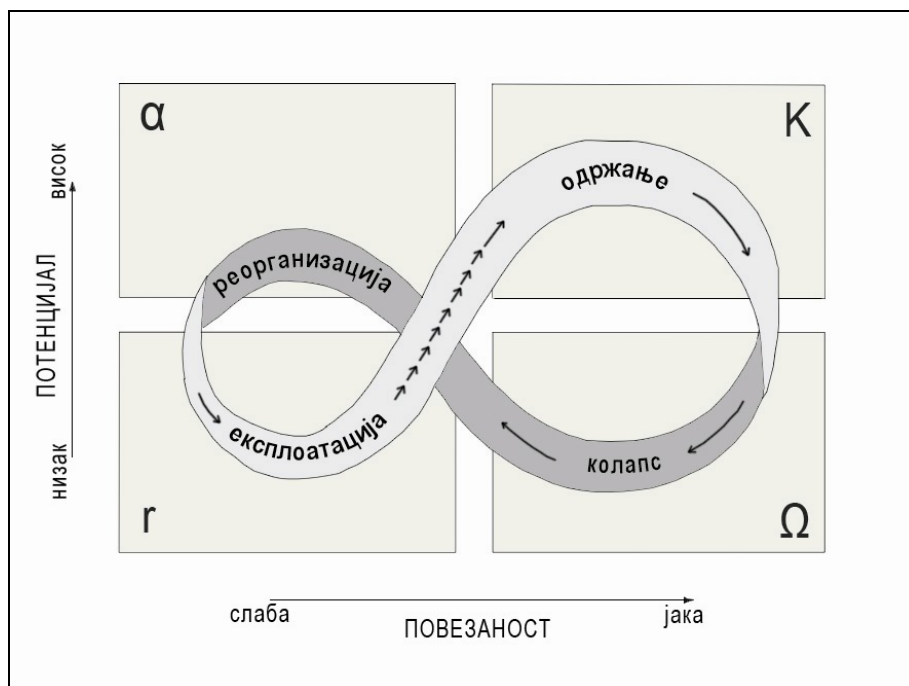
Један од темеља линеарне науке била је тзв. „теорија екологије равнотеже”. Екологија равнотеже води порекло из Клементсове теорије узастопне промене, по којој се екосистеми крећу унутар високо организованих и секвентних циклуса ка одрживом климаксу. По овој теорији, екосистеми ће, ако нису угрожени људском компонентом, у одређеном моменту достићи тзв. „самовечно стање климакса”, тј. тачку потпуне равнотеже (Miller, Twining-Ward, 2005). По моделима базираним на овој теорији, системи се мењају на линеаран и предвидив начин, а оптимална решења треба тражити у оквиру уравнотеженог стања. Као резултат овога, термин „одрживост” постаје синоним за појам баланса и бива усвојен од стране

међународних организација, предочавајући чињеницу да је, правилним деловањем и одлукама, одрживо стање могуће постићи и одржати у вечност.

Иако веродостојна током времена, дугогодишња истраживања и научна посматрања еколога, предвођених канадским научником Холингом (C. S. Holling), доказала су да екологија равнотеже у конкретним случајевима резултује бројним аномалијама. Нови научни резултати у различитим областима (физика, економија екологије, термодинамика итд), убедили су истраживаче да ортодоксни (конвенционални) приступи проучавању биосфере, који упрошћавају и деле комплексне природне и социјалне системе на њихове саставне делове и тумаче одрживост као достигнуто стабилно стање равнотеже, не успевају да објасне непредвидивост ситуација и стања у стварном животу. Утврђено је да теорија равнотеже није погрешна, већ представља само делимично објашњење понашања комплексних система, у којима су периоди стабилности прекинути изненадним, ометајућим догађајима, који се називају „изненађења” (Holling, 1973, Gell-Mann, 1994, Holling et al., 2002).

У складу са овим резултатима, бројна научна истраживања сложила су се у чињеници да сви природни и друштвени системи, укључујући и туризам, треба да се тумаче као *комплексни прилагодљиви системи* (NRC, 1999). Комплексни су јер не представљају просту суму саставних делова, тј. структурирани су по лејерима и имају способност самоорганизовања, што на врхунцу резултује вишеструким системским променама непредвидивог карактера (Marten, 2001). Њихова прилагодљивост огледа се у томе да, пратећи промене које се дешавају, не регенеришу стари систем, већ се, уз константно адаптирање, реорганизују у нови, који је у складу са новонасталим окружењем. Све комплексне системе, било да су у питању биолошки или социјални, карактерише нелинеарна динамика, тј. не постоји једноставна, праволинијска веза између узрока и последица, као што се у ранијим теоријама претпостављало, већ комплекс међусобних интеракција, који резултује непредвидивим исходом (Miller, Twining-Ward, 2005).

Holling илуструје комплексне системе, њихову непредвидивост и понашање које води ка променама и тзв. „изненађењима” током времена, уз помоћ *циклуса прилагођавања*, у облику опружене осмице (слика 1), која је први пут објављена 1986. године, да би касније била знатно прерађена.

Слика 1. Холингов циклус прилагођавања
(прилагођено из: Holling, 2001, Farrell, Twining-Ward, 2004)

На фигури су представљене четири функције екосистема (γ , K , Ω , α) и ток догађаја између њих. Дужина стрелица означава брзину промена (краће стрелице илуструју споре промене, док су дугим стрелицама означене ситуације са брзим променама). Дуж x-осе представљена је једна од три основне особине оваквих система – повезаност (степен флексибилности или ригидности између кључних компоненти система), а дуж y-осе друга особина – потенцијал (могућност будућу промену). Холинг (Holling, 2001) је, на проширеној скици, додао и трећу димензију (особину), кључну за овакве системе – резилијентност, која означава способност система да се мења и прилагођава, а да ипак остане у својим критичним (стабилном) оквирима, и представља меру рањивости система према неочекиваним сметњама, тзв. „изненађењима” (Folke, 2006).

Предњи део петље креће се од експлоатације (γ) ка одржању (K), што у случају туристичког система представља растућу зрелост туристичке области, добро познату истраживачима туризма (Butler, 1980). Према Холингу (Holling, 2001), ова фаза обухвата акумулацију и трансформацију ресурса (еколошких, економских, социјалних и културних). У случају туристичког система, ово подразумева акумулацију капитала, улагања, проширење материјалне базе,

умрежавање и повезивање учесника у туризму, унапређење вештина и сл. Током ове фазе степен самоконтроле система је у порасту. Током времена, како прогресија од r ка K фази напредује, систем неизбежно постаје ригидан и завистан од унутрашњих компоненти, а резилијентност опада. Холинг ово стање описује као „непредвиђен догађај (акцидент) који чека да се деси”, што значи да непредвиђен догађај, локалног или глобалног карактера (шумски пожар, лавина, бомбардовање, напад на куле близнакиње у Њујорку, итд), може покренути колапс или реоријентацију система (дестинације) (Peterson et al., 1998). Овакв колапс система (Ω , фаза) и реорганизација (α фаза), представљени на задњем делу петље, могу се одиграти у кратком временском периоду или прогресивно одвијати током времена. У оба случаја праћени су системским променама са стварањем нових веза и односа међу кључним варијаблама, како би се опет успоставило стабилно стање. Непредвидиве процесе у фази реорганизације (α фази), Холинг (Holling, 2001) назива „временом кризе и могућности”, када се формира плодно окружење за експерименте и нове учеснике. У оквиру социјалних (и туристичких) система, који представљају непознаницу за истраживаче, учесници могу бити представљени иновацијама ка успостављању нових форми предузетничког деловања (Miller, Twining-Ward, 2005, Holling, 2001).

Иако Холинг истиче неизвесност и непредвидивост комплексних система, ово не искључује могућност боље анализе њиховог понашања кроз тумачење циклуса прилагођавања. У туризму би то подразумевало тумачење еволуције дестинације и планирање промена у оквиру нелинеарних теоријских приступа. Захваљујући овоме, циклус прилагођавања добија знатно шири значај од његовог оригиналног тумачења, са могућношћу промене приступа и менаџмента у туризму (Miller, Twining-Ward, 2005). Прилагодљивост се тумачи као способност карика унутар система да реагују у правцу повећања резилијентности (Walker et al., 2002). Зато ће будући менаџмент интегрисаних социо-еколошких система (у које спада и туризам), зависити од праћења и разумевања понашања система, могућности менаџера и стејкхолдера да науче како да унапреде резилијентност система, повратних веза и самоорганизације, у циљу унапређења управљања.

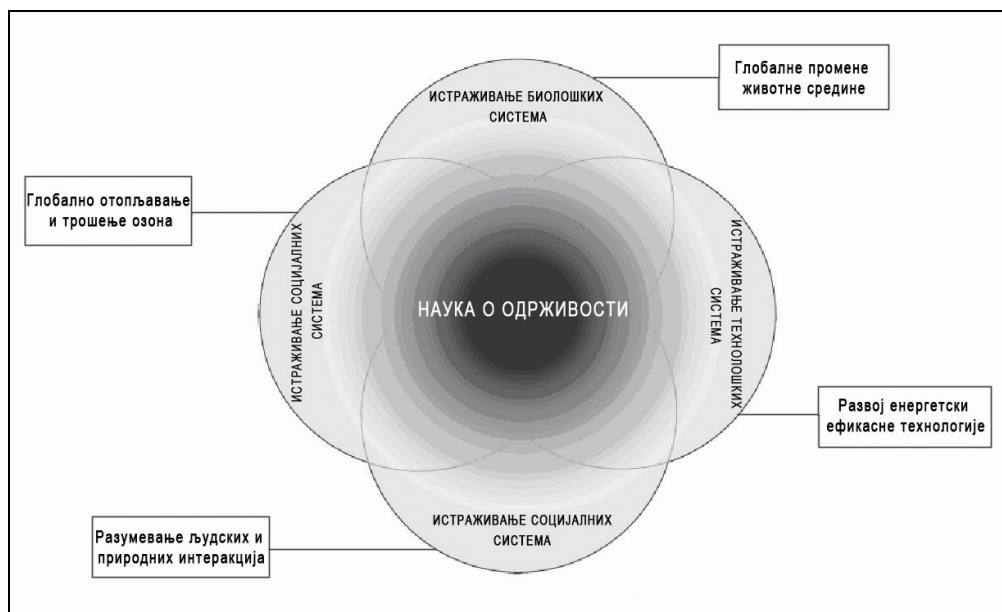
4.1.4. Наука о одрживости и адаптивно управљање

Као сваки изазов већ успостављеној парадигми, тако су и нове идеје теоретичара у области теорије екосистема и комплексности, наишле на споро прихватање од стране политике одрживог развоја. Постоје позитивни примери, који сведоче о променама и усвајању нових идеја. Иницирана од стране УН, 2000. године је започета „Миленијумска Процена Екосистема” (Millennium Ecosystem Assessment, МЕА), у форми међународне сарадње између влада, невладиних организација, водећих светских стручњака и великих стејкхолдера. Са периодом мониторинга од 4 године (2001-2005), имала је за циљ процену последица промене екосистема за добробит људи и дефинисање научне основе за предузимање акција у циљу њиховог одрживог коришћења. Посебан акценат стављен је на промовисање приступа у оквиру менаџмента екосистема, који у први план истичу нелинеарне промене тих система. Истакнуто је да је „Миленијумска Процена Екосистема” прва глобална процена која закључује да се са променама екосистема повећава вероватноћа нелинеарних промена. Примери таквих промена су појава болести, нагле промене у квалитету воде, стварање „мртвих зона“ у приобалним водама, колапси рибарства, промене регионалне климе, итд. (МЕА, 2005).

Група од 25 еминентних научника изнела је своје тумачење одрживог развоја на Светском самиту у Јоханесбургу 2002. године у раду под називом „Резилијентност и одрживи развој: формирање прилагодљивог капацитета у свету трансформације“ (Folke et al., 2002). Ова група је скренула пажњу на двоструку фундаменталну грешку која се налази у основи политика за менаџмент природних ресурса. Прва је претпоставка да су људски и природни системи одвојени, а друга да екосистеми одговарају на људски утицај на линеаран начин. Они идентификују потребу да се дотадашње круте менаџерске стратегије замене новим, које ће деловати у правцу повећања резилијентности, а кроз разумевање комплексних система. На тај начин, уведен је појам *наука о одрживости*.

Наука о одрживости се описује (дефинише) као „нови интердисциплинарни приступ науци, који препознаје ограничења традиционалних научних питања у вези са комплексном реалношћу међусобних утицаја социјалних институција и

природних феномена“ (Kates et al., 2001). Не треба да се тумачи као модификована форма одрживог развоја или његова варијација, већ као корак у промени начина на који је одрживи развој концептуализован и начина на који се њиме управља (Miller, Twining-Ward, 2005). Национално истраживачко веће објашњава науку о одрживости као спој 4 карактеристична поља истраживања: биолошких, социјалних, геофизичких и технолошких система (слика 2).

Слика 2. Компоненте науке о одрживости
(прилагођено из: NRC, 1999, Miller, Twining-Ward, 2005)

Овакав приступ тумачи одрживи развој као „путовање“ (прелаз) ка испуњењу људских потреба, очувању система за подршку живота и смањењу сиромаштва (NRC, 1999).

За деловања у пракси, као специфичан сегмент науке о одрживости, наглашава се значај развоја тзв. „адаптивног управљања“. Истиче се да су кроз историју доминирала емпиријска посматрања динамике екосистема, тумачена кроз математичке моделе, која су се постепено развила у адаптивно управљање као реакција на промене екосистема (Folke, 2006). Појам се тумачи као процес изградње резилијентности и савладавања несигурности, карактеристичне за комплексне системе, кроз континуирано експериментисање, мониторинг и социјалну едукацију (Holling, 1978). Развијен је од стране Холинга, Валтерса и

сарадника касних шездесетих година, као стратешка алтернатива ригидном „доминирај и контролиши“ типу управљања (Miller, Twining-Ward, 2005).

Уместо покушаја да се добије, а онда одржи стање равнотеже, адаптивно управљање прогресивно делује у смеру акумулације знања и тестирања неизвесности кроз социјално учење и припрему менаџера и стејхолдера да експериментишу, испробају, усвоје и профитирају од системских промена на различитим нивоима (Berkes, Folke, 1998). Валтерс и Холинг (Walters, Holling, 1990) упозоравају да свака велика промена политике управљања може истовремено да се тумачи и као експеримент сметње, са крајње неизвесним исходом, без обзира на вештине менаџера и аргументе у корист промена.

Принципи адаптивног управљања, поред тога што су временом почели да се примењују у оквиру политика управљања еко и социјалних система, полако се усвајају и када је реч о истраживањима из области туризма (Manning, 1998, Rollins et al., 1998, Reed, 1999, Twining-Ward, 2003). С обзиром да имплементација адаптивног управљања није једноставан процес, не завршавају се сви покушаји успешно. Ролинс и сарадници (Rollins et al., 1998) истичу чињеницу да се већина институција не сналази добро у учењу, посебно када то укључује скупе ревизије оперативних процедура. Аутори објашњавају да су менаџери повремено нерасположени за промене, јер не воле да чине грешке.

Све у свему, адаптивно управљање, као и цела наука о одрживости представљају ново научно поље које иде у правцу тумачења одрживог развоја кроз прихватање новог еколошког начина размишљања. Ово подразумева фундаменталну промену правца размишљања од традиционално успостављеног мишљења по ком се екологија базира на балансу и хармонији, ка прихватању нелинеарне динамике и комплексности система, како еко, тако и социјалних, чији је сегмент и сам туризам.

4.2. Концепт одрживог туризма

Литература о одрживом туризму углавном је имала тенденцију да занемари питање одрживог развоја и уместо тога се концентрише на ужу, секторску интерпретацију овог појма. Такав приступ је упростио и повећао привлачност

концепта за комерцијалну индустрију, али одвајање туризма од ширег разумевања концепта одрживог развоја, може да се тумачи и интелектуално сиромашним и штетним за концепт. Када су научници признавали везу између одрживог развоја и одрживог туризма, постојала је тенденција да се задрже границе међу дисциплинама, пренаглашавајући значај биофизичког окружења, тј. животне средине (Miller, Twining-Ward, 2005).

4.2.1. Историјски контекст формирања појма одрживи туризам

Да би се објаснила позадина дискусије о одрживом туризму, може се искористити Џафаријева (Jafari, 1989, према Miller, Twining-Ward, 2005) подела туристичке литературе у четири главне категорије: *период подршке*, *период упозорења*, *период алтернативних форми* и *период заснован на знању*. Ове категорије односе се искључиво на периоде времена и показују еволутивни образац размишљања у области туризма.

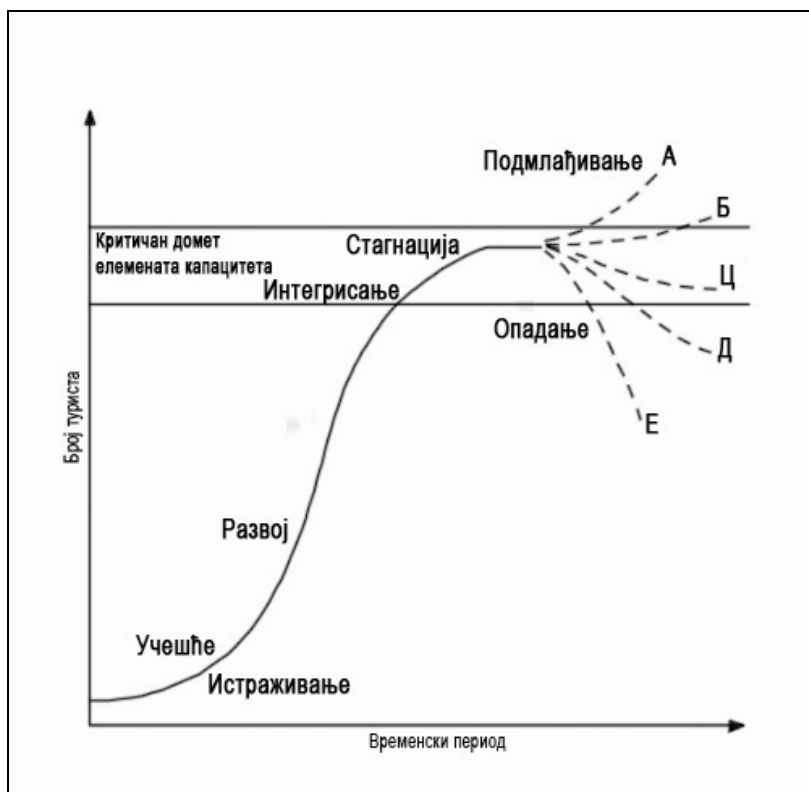
Период подршке – током педесетих и шездесетих година XX века, туризам је са економске стране тумачен као универзалан „лек“ за све проблеме. Када је у питању развој земаља Трећег света, међународни туризам се у литератури груписао заједно са другим, новим и великим „секторима раста“ (извозно оријентисаним индустријама, нетрадиционалним извозом пољопривредних производа), који поседују потенцијал за стимулишући брз раст заснован на „компаративним предностима“ ових простора. Развојни теоретичари тврдили су да пораст туризма доприноси економској диверсификацији и смањује зависност од традиционалних извозних компоненти, посебно у земљама са ниским приходима без могућности за брзу индустријализацију. Истицало се да тропске и јужне земље могу привући туристе из развијених земаља, користећи компаративне предности топлог времена у току зимске сезоне на северу, комбинујући ово са другим локалним атракцијама (Brohman, 1996). Туризам је тумачен као извор благостања за „Југ“ који је био у развоју и оруђе прерасподеле дохотка богатијег „Севера“, при чему могући негативни ефекти ове делатности нису узимани у разматрање (Miller, Twining-Ward, 2005). Туризам је у великој мери подржаван од стране међународних организација (УН, ММФ и Светска

Банка) и постао је трећа највећа индустрија на свету, после нафтне и производње возила, са 12% глобалног БДП (Brohman, 1996).

Период упозорења – са развојем индустрије, током седамдесетих и раних осамдесетих година, период једностраног тумачења и прихватања туризма као универзалног позитивног решења, замењен је периодом велике критике. Неокласичне економске теорије, на којима су модели масовног туризма били засновани, доведене су у питање, а са растом јаза између богатих и сиромашних, повећањем стопа криминала и прекидом традиционалног начина живота, туризам је све више критикован (Krippendorf, 1982). Теоретичари су се сложили у тврдњи да, уместо да користи туристичким дестинацијама, развој масовног туризма доприноси: „...реализацији економских и политичких захтева колонијалних моћника“ (Britton, 1982, p. 333). Доган (Dogan, 1989, p. 216-217) тврди: „Током неколико месеци сваке године, туристички центри земаља Трећег Света врве од туриста из индустријски развијених земаља, који за собом остављају збуњене људе, парализоване институције и опустошену природу“.

Истраживања туризма из овог периода била су оријентисана на различиту тематику, а најсвеобухватнији концепт дао је Батлер „животним циклусом туристичке области“, тзв. TALC (touristic area life cycle) моделом (Butler, 1980) (слика 3). Према овом моделу, током еволутивног циклуса туристичка област пролази кроз неколико развојних етапа. *Фазу истраживања* карактерише мали број туриста и индивидуална туристичка путовања. Не постоје посебни капацитети обезбеђени за туристе, а физичка и социјална средина нису претрпеле промене. *Фазу учешћа* могу започети локални становници, обезбеђењем капацитета искључиво за туристичке сврхе. Дефинише се иницијално тржиште за посетиоце и туристичка сезона, а започиње и организација туристичких путовања. *Фаза развоја* подразумева постојање дефинисаног туристичког тржишта за дати простор. Локално учешће и контрола се смањују, а објекти обезбеђени од стране локалног становништва бивају замењени већим и савременијим, у власништву екстерних организација. Промене у физичком окружењу су јасно евидентне и врло често не наилазе на одобравање локалног становништва. Број туриста током шпица сезоне углавном премашује број сталних становника. У *фази интегрисања* стопа пораста броја посетилаца почиње полако да опада, иако се њихов укупан

број и даље повећава и премашује број сталних становника. Највећи део економије датог простора везан је за туризам. Маркетинг и пропаганда су заступљени у великој мери, као и напори да се продужи туристичка сезона. Велики број туриста и туристичких објеката наилази на отпор и незадовољство сталних становника, нарочито оних који ни у ком облику нису укључени у туристички процес.

Слика 3. Животни циклус туристичке области (прилагођено из: Butler, 1980)

Фаза стагнације настаје када је максималан (критичан) број туриста достигнут. Горњи ниво за већину варијабли је достигнут или премашен, са пратећим социјалним, економским и проблемима везаним за животну средину. Простор има добро установљену слику на тржишту, али дестинација више није „у моди“. Природне и културне атракције често бивају замењене увезеним „вештачким“ објектима. Током *фазе опадања* туристичка област више није у стању да конкурише новијим и савременијим атракцијама. Престаје да буде привлачна туристима, а у неким случајевима, ако је доступна великом броју људи, постаје занимљива из угла викенд или дневних путовања.

Након завршетка оваквог циклуса, према Батлеру је могућа и тзв. *фаза подмлађивања*, коју је најчешће немогуће достићи без комплетне промене атракција на којима је туризам базиран. У зависности од предузетих мера, постоји неколико могућих сценарија даљег развоја дестинације: потпуна обнова (крива А), модификација и регулисање нивоа капацитета и заштита ресурса (криве Б и Ц), континуирана прекомерна експлоатација ресурса и смањење конкурентности (крива Д) и тренутан пад броја туриста и престанак долазака у случају ратова, болести, елементарних непогода, итд (крива Е).

Међу објашњењима везаним за тенденцију туризма да продукује негативне социјалне и физичке утицаје, значајна су она која се тичу карактеристика јавних ресурса (CPRs, common pool resources) и носећег капацитета дестинације. Јавне ресурсе економисти и политиколози дефинишу као ресурсе чија експлоатација од стране једног корисника смањује расположиву количину за друге, али за које је искључење додатних корисника тешко или немогуће (Briassoulis, 2002). Јавни ресурси су обично недељиви локални или глобални ресурси чије је границе тешко разграничити (Berkes, 1998). Конвенционалне ресурсе ове врсте чине: ваздух и атмосфера, водени ресурси океани, екосистеми, рибарство, шуме, дивље животиње, поља за испашу, као и иригациони системи (Briassoulis, 2002). Батлер (Butler, 1991) примећује да многе физичке карактеристике (атракције) на којима је туризам базиран, могу бити окарактерисане као јавни ресурси (плаже, планине, језера и шуме), јер нису ни у чијем власништву, имају тзв. „отворени приступ“ и могу бити коришћене од стране било кога. Хили (Healy, 1994) је указао на проблем карактеристичан за јавне ресурсе, са којим се сусрећу туристички ресурси: прекомерну употребу и недостатак подстицаја за појединце да улажу у одржавање или побољшање истих.

Полемике на тему носећег капацитета дестинације инициране су током XVIII века, а биле су директно у вези са теоријама класичних економиста (Т. Малтус, Д. Рикардо) и њиховом забринутошћу око ограничења раста популације. Како би се решио проблем опсега масовног туризма, многи аутори су предлагали усвајање биолошког концепта носећег капацитета у туризму, саветујући да би требало наметнути ограничења раста. Носећи капацитет је оригинално коришћен да опише како популација расте од малог броја до свог коначног максималног броја,

што је илустровано кривом раста која има облик латиничног слова С. Матјусон и Вол објашњавају његову интерпретацију у туризму: „Носећи капацитет је максималан број људи који може да користи туристичко место без неприхватљиве промене физичке средине и без неприхватљиве промене у квалитету искуства које доживљавају посетиоци“ (Mathieson, Wall, 1982, p.21). Бутлер (Butler, 1980) тврди да после спорог почетног развојног периода, раст туризма може бити изузетно брз и превазићи носећи капацитет туристичког одређишта, доводећи до деградације туристичких ресурса, а последично и до смањења привлачности дестинације.

Период алтернативних форми – касне осамдесете године XX века окарактерисала је појава тзв. „алтернативних“ форми туризма, које су изазвале распрострањену критику масовног туризма. Иако је ретко прецизно дефинисан, алтернативни туризам се може тумачити као заједнички термин за све нове форме туризма, настале током осамдесетих и раних деведесетих година XX века, као одговор на негативне трендове масовног туризма (Miller, Twining-Ward., 2005).

Аутори су користили различите термине у својим истраживањима, како би описали алтернативне форме туризма: „мек и образовни туризам“ (Krippendorf, 1982), „кооперативни туризам“ (Farrell, 1986), „одговорни туризам“ (Wheeller, 1991), „туризам специјалних интереса“ (Hall, Weiler, 1992), „екотуризам“ (Boo, 1990, Seballos-Lascurain, 1991) и у новије време све присутнији туризам усмерен ка смањењу сиромаштва, тзв. „pro-poor tourism (PPT)“ (Ashley et al., 2001).

Упркос терминолошким разликама, постоје сличности у свим наведеним алтернативним формама туризма, које се огледају у тенденцији да туризам задржи мање размере, захтеву да локална популација остварује корист од његовог развоја и усмерењу ка заштити природе и смањењу сиромаштва (у случају PPT туризма) (Cater, 1993, Weaver, 1998). Вивер (Weaver, 1998) објашњава да је кључна разлика теорија које промовишу овакав туризам у односу на раније теорије и у пракси свеприсутан масовни туризам, пребацивање основног тежишта са добробити туристичке индустрије на добробит локалне заједнице.

Током деведесетих година, иако су потврђене његове суштинске предности у односу да масовни туризам, алтернативни туризам био је предмет оштрих критика. Најчешће је истицано да многе развијене и добро структуриране дестинације нису у могућности да поднесу преоријентацију на туризам мањих

размера, услед значајних економских импликација које би то изазвало (Carey et al., 1997, Wheeler, 1991). Критике су тврдиле да алтернативни туризам промовише очигледне класне предрасуде, обезбеђујући туризам за богате, образоване и средњу класу и имплицирајући да је елитна клијентела боља од масовних туриста. Заступан је став да алтернативни туризам, уместо да постане решење за масовни туризам, може бити његова претходница, откривајући нове и потенцијално осетљивије дестинације (Twining-Ward, 2005, Richter, Richter, 1985). Као резултат ових тешкоћа, алтернативне форме туризма, иако су произвеле одређене корисне дискусије и резултирале са неколико успешних дестинација у којима је заживео туризам малих размера, нису решиле проблем масовности посетилаца.

Потреба за знањем – До краја осамдесетих година, расправа о одрживом туризму ушла је у фазу симболично названу „потреба за знањем“ (Jafari, 1989, према Miller, Twining-Ward, 2005). Препознато је да свака форма туризма може потенцијално бити одржива, уколико се предузму кораци ка развоју индикатора, као начину да се контролише и надгледа напредак ка одрживости, уместо полемисања и усвајања идеолошких ставова о томе какав туризам треба да буде.

Међународне конференције, иако у то време критиковане због недовољног доприноса пракси, у одређеној мери су направиле помак, када је реч о научној потпори термина „одрживи туризам“. Најдаље је одмакла Светска конференција о одрживом туризму (World Conference on Sustainable Tourism), одржана на Канарским острвима 1995. године, која је прокламовала „Повељу о одрживом туризму“, касније усвојену од стране Генералне скупштине УН. Основни принципи и циљеви одрживог туризма на којима се инсистира у Повељи су: потреба за интегрисаним планирањем, консултација стејкхолдера и унапређење квалитета живота локалне популације. Документ наглашава да одрживи туризам треба да буде базиран на разноврсним могућностима које се нуде локалним економијама, и да поклања посебну пажњу рањивим и деградираним просторима, користећи оруђа као што су: процене утицаја, студије изводљивости и прописи понашања (Charter for Sustainable Tourism, 1995). Након тога, улога приватног сектора је наглашена у Агенди 21 за туристичку привреду. Иако је значај партнерства између државе, туристичке индустрије и невладиних организација разумљив, овакво партнерство фокусира се искључиво на еколошку одрживост,

па свеобухватан приступ проблематици и даље изостаје. Временом долази до значајних заокрета у размишљањима на ову тему, па, за разлику од ранијих година, када је акценат углавном стављан на еколошку компоненту, фокус бива пребачен на социјална питања и смањење сиромаштва, о чему сведочи и појава „РРТ“ туризма. Усвајањем Општег етичког кода за туризам 1999. године, Светска туристичка организација (UNWTO) дала је даљи допринос овим напорима. Код је окарактерисан као план који ће осигурати одрживост туристичког сектора и минимизацију негативних утицаја. За разлику од претходних сличних докумената, намера Светске туристичке организације је била да овај документ буде подржан контролним механизмом, са групом стручњака која ће вршити оцењивање.

Ефекат ових споразума и конференција било је значајно умножавање литературе која се бави одрживим туризмом. Одређени аутори (Velikova, 2001) су чак тврдили да је концепт одрживог туризма промовисан у литератури као неозбиљан, како је и сама туристичка индустрија била представљена пре неколико деценија. Значајно је било то што у периоду који је уследио дискусија о одрживом туризму више није била некритички оријентисана, већ су се појавила скептична питања о томе да ли је одрживи туризам уопште могуће постићи у пракси.

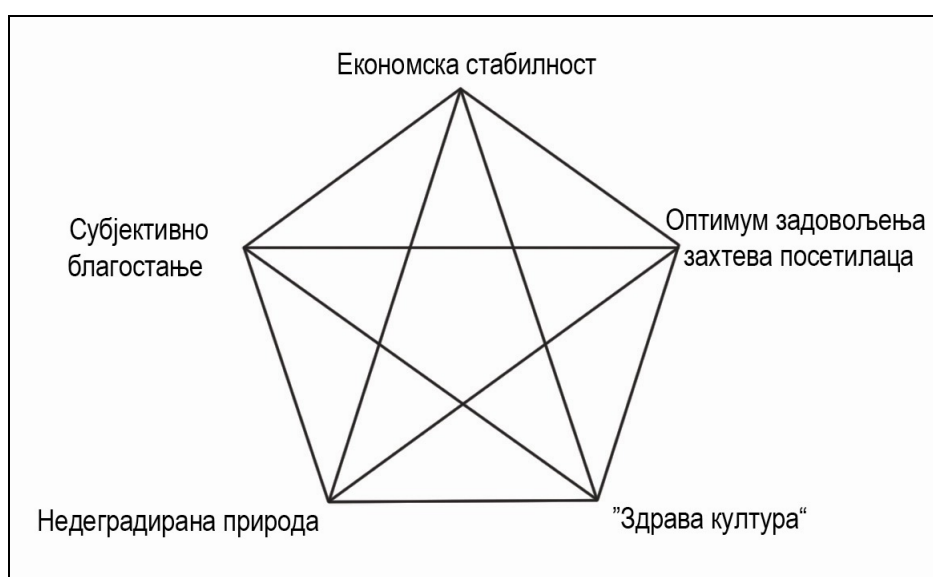
4.2.2. Актуелан концепт одрживог туризма

Током последњих деценија, у академској литератури о одрживом туризму јавила се потреба превазилажења концептуалних препирки и семантичких питања и стављања акцента на примену концепта у пракси (Garrod, Fyall, 1998). Кључна неслагања око тумачења концепта су и даље присутна, са једним становиштем које смешта туристичку индустрију у центар ужег разматрања, и другим, које види одрживи развој као шири циљ ка ком туризам треба да тежи (Miller, Twining-Ward, 2005). Актуелно тумачење концепта одрживог туризма детаљно је могуће анализирати са три аспекта: секторског, просторног и временског.

Секторски аспект указује на суштинске разлике тумачења одрживог туризма кроз “inward-looking” приступ, са једне стране и као дела ширег концепта одрживог развоја, са другог. Први приступ објашњава одрживи туризам у контексту обезбеђивања одрживог стања на одређеном простору у неограниченом

периоду времена. У експертским круговима овакав приступ одрживог туризма означава се као минималистички, јер даје приоритет или екоцентричним (еколошким) или антропоцентричним (социо-културним и економским) ефектима туризма, без уважавања интереса других грана/сектора. Пажња се фокусира на одржавање постојећег стања и праћење краткорочних ефеката (Јовић, 2010). Хантер (Hunter, 1997) тврди да је до овакве теоријске интерпретације, без довољно јасноће и дубине, дошло услед сложености одрживог развоја, тешкоће увођења новина у систем туризма и тежње да се приступи свакој новој идеји са ограничењима у оквиру одређеног поља стручности. Наведено је довело до високо ограничене, секторски оријентисане, тзв. нове парадигме одрживог туризма. Проширило се мишљење да је општа дебата о одрживом развоју остала ван самог процеса тумачења одрживог туризма, што је смањило потенцијал за напредовање кроз размену идеја, и повећало конфузију у односу између ова два појма (Hunter, 1997).

Пример за секторски оријентисан приступ тумачењу одрживог туризма представља Мулерово (Muller, 1994) схватање овог појма. Овај аутор употребљава пентагон, како би шематски објаснио пет компоненти туристичке индустрије (недеградирану природу, „здраву“ културу, субјективно благостање, оптимум задовољења захтева посетилаца) чији међусобни баланс треба да резултује одрживим туризмом (слика 4).

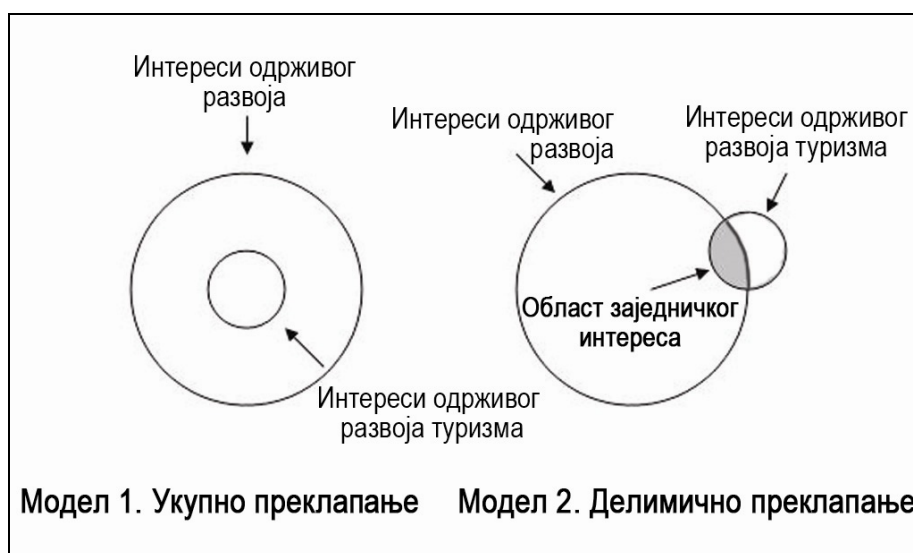

Слика 4. Милеров пентагон одрживог туризма (извор: Muller, 1994)

Мулер говори о „остварењу одрживог туризма“, што имплицира концепт по ком се одрживи туризам тумачи као стабилно стање коме треба тежити и које је могуће постићи. Главна слабост Милерових аргумената је та што тежња ка равнотежи игнорише реалност туристичких дестинација, па ово може бити у супротности са краткорочним и средњорочним развојним тенденцијама.

Хантер (Hunter, 1995) критикује овакво ограничено тумачење које, по њему, води до неадекватног разматрања географског простора и питања ресурса, а такође не успева да идентификује међусобне везе између туризма и других активности. Он тврди да су интереси одрживог туризма често маргинални у односу на интересе одрживог развоја, а може се чак тврдити да су у потпуности одвојени и да је дуг пут до момента када ће се преклопити (слика 5).

Слика 5. Хантрова парадигма прилагођавања
(прилагођено из: Miller, Twining-Ward, 2005)

Хантер наглашава да уместо што се одрживи туризам тумачи као поједностављен концепт, који се ослања на потрагу за равнотежом, требало би га тумачити као адаптивну парадигму у оквиру које постоје различити развојни путеви у складу са околностима.

Батлер (Butler, 1993) покушава да објасни одрживи туризам у оквиру ширег контекста одрживог развоја. Он тврди да овакав туризам треба да се развија и

одржава у неограниченом временском периоду, на начин који неће деградирати и променити природно и социјално окружење до степена на ком ће бити омогућен успешан развој и напредак других активности и процеса. Кључно у оваквом приступу је да је туризам смештен у шири социо-културни, еколошки и економски контекст. Овакав комплексан тип одрживог туризма уважава међусобну повезаност/условљеност туризма и других делатности (Jovičić, 2010).

Просторни аспект указује на могућности тумачења концепта одрживог туризма на два различита нивоа – глобалном и локалном. Брунтланд комисија (WCED, 1987) истиче значај деловања на глобалном нивоу, како би се решавали проблеми великих размера. Аутори који се баве питањима локалне средине тврде да што је мањи простор деловања, лакше је реализовати политику одрживог развоја туризма. Како би се ова гледишта усагласила, Конференција у Рио де Жанеиру је прокламовала Агенду 21 и Локалну Агенду 21, чији је основни мото: „Мисли глобално, делуј локално“ (Miller, Twining-Ward, 2005).

И поред постојећих разлика, у литератури која се бави питањем одрживог развоја и туризма, постоји значајна сагласност о употреби “place-based” приступа (приступа базираног на конкретној локацији). Овај приступ темељи се на чињеници да акције и напори на локалном нивоу одређују одрживост за сваки локалитет посебно. Национално истраживачко веће (NRC, 1999) у свом извештају „Наша заједничка будућност: прелаз ка одрживости” истиче да одређена “place-based” интерпретација одрживости може бити креирана захваљујући уважавању и учешћу репрезентативних стејкхолдера, што не би било могуће деловањем стручњака, консултаната и менаџера са стране. Хантер (Hunter, 1997) примећује да циљеви одрживог туризма треба да буду различити у зависности од конкретне ситуације, док Ловс и сарадници (Laws et al., 1998) објашњавају да се свака дестинација суочава са изазовима идентификовања фактора који изазивају промене на локалном нивоу, па усвојена политика деловања у датој ситуацији не мора бити примењива на друге дестинације.

Временски аспект – кључни проблем који се јавља када је у питању временски аспект одрживог туризма је чињеница да велики број истраживача посматра одрживост као стање достигну у одређеном временском тренутку, док

други заступају нова сазнања теорије комплексности, по којој су сви комплексни системи окарактерисани нелинеарном динамиком (Miller, Twining-Ward, 2005).

Иако је динамичка природа туризма учестало истицана у новијој туристичкој литератури, веома мали број аутора је до сада почео да примењује знања везана за комплексне системе на студије које се баве развојем туризма. Истичу се радови Фолкнера и Расела (Faulkner, Russell, 1997, Russell, Faulkner, 1999), који су теорију комплексности користили као оквир за анализу историје развоја туризма на Златној обали, једном од главних аустралијских одмаралишта на мору. Према овим ауторима, специфичне фазе у развоју туризма у вези су са акцијама индивидуалних предузетника, одговорних за иновације које су покренуле низ промена. Промене које је ово туристичко одредиште доживело, могу се тумачити у смислу напетости између предузетника (тзв. „хаосмејкера“) са једне стране и планера и регулатора (тзв. „пригушивача“), са друге, где су акције ових других фокусиране на контролу промена. Периоди брзих промена, карактеристични за Теорију хаоса, јављају се када хаосмејкери преовладају над пригушивачима.

МекКерчер (McKercher, 1999, р.426) критикује туристичка истраживања, по којима су системи “предвидиви, стабилни, уређени и подложни линеарној промени”. Аутор посматра туристички систем као комплексан и неконтролисан, са хаотичним понашањем. Фарел и Твининг-Ворд (Farrell, Twining-Ward, 2004) истичу да је тумачење одрживости еволуирало од стабилног, достигнуг циља, ка концепту транзиције (прелаза), базираног на подједнаком уважавању просторне и временске скале, у динамичном оквиру друштвених вредности, које су у сталној еволуцији. Национално истраживачко веће (NRC, 1999) истиче да одрживи туризам није статичан циљ, који се може достићи након планираног броја година, већ кретање ка жељеној будућности, са променама које искрсавају током времена.

Због динамичне природе оваквог концепта, циљеви којима се тежи су у константном покрету и немогуће је идентификовати одрживи развој, тј. указати на дестинацију и показати одрживост. Ово је главни аргумент оних који критикују овакав начин тумачења одрживог развоја, и у оквиру њега, одрживог туризма.

4.2.3. Нови правац одрживог туризма

У покушају објашњења функционисања туризма, традиционални туристички модели тврдили су експлицитно или имплицирали да (McKercher, 1999):

1. туризам може да се контролише приступом управљања одозго на доле;
2. различите туристичке структуре функционишу на формални начин, међусобно координирајући како би формирале јединствену целину;
3. свака појединачна туристичка структура функционише тако да оствари скуп заједничких, унапред договорених циљева;
4. туризам представља збир сопствених саставних делова;
5. разумевање како сваки појединачни део функционише, доводи до схватања како туризам функционише као целина.

Ови модели појачавају уверење да је туризам предвидљив и да је контрола над његовим развојем могућа и пожељна. Са свим доступним информацијама, туризам би требало да функционише као машина према традиционалним законима Њутнове физике. Исто тврде и Расел и Фокнер (Russell, Faulkner, 1999), који сугеришу да су овакви модели изведени из Њутнове парадигме, по којој свемир функционише као савршена машина и где објекти и догађаји могу бити растумачени разлагањем на једноставне делове. Сваки догађај одређују иницијални услови, па је уз знање о почетним импулсима, крајњи исход могуће предвидети на са извесном прецизношћу. Аутори тврде да ако традиционални модели у потпуности објашњавају туризам, онда такође треба да понуде увид у његову контролу, што није био случај. Како је историја показала неуспех бројних туристичких планова, према овим ауторима, туризам се не може посматрати као једноставан збир конститутивних делова и манифестација од којих се састоји, нити се може тумчити одвојено од шире заједнице. Потврђујући ово гледиште, Бирн (Burne, 1998) је истакао да стварни свет не функционише по принципима Њутновог модела, понашања нису предвидљива, нити продукују линеарне исходе. Веза узрок-последича је комплексна у социјалним системима, којима туризам припада, а исходи интеракција најчешће представљају резултат вишеструких узрока и не морају нужно бити „збир посебних дејстава“ (Burne, 1998). У вези са овим је и МекКерчеров (McKercher, 1999) закључак да је туризам превише сложен да би ефикасно био заробљен у било какав детерминистички модел.

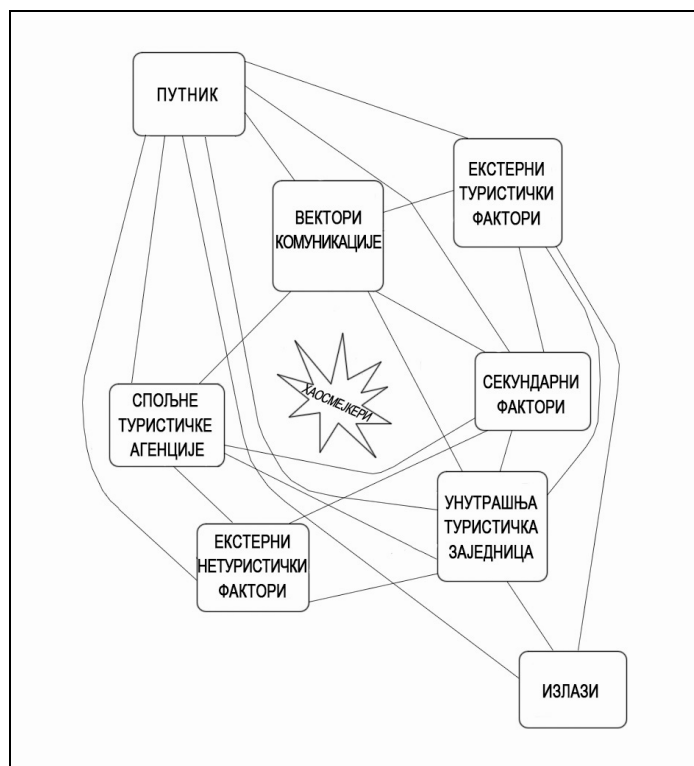
Иако су многи научници критиковали традиционалне туристичке моделе, и увидели све њихове недостатке, употреба свеобухватног, системског приступа у студијама туризма још увек није присутна у великој мери. Средином осамдесетих година, Гетз (Getz, 1986) је извршио преглед 150 модела у туристичким студијама и закључио да врло мали број покушава да примени свеобухватан системски приступ. Хал (Hall, 2000) је посветио поглавље своје књиге системима и планирању и издвојио само неколико истраживача (Mill, Morrison, 1992, Pearce, 1989, Simmons, Leiper, 1993) који се баве тумачењем туристичких система као високо апстрактних функционалних региона, представљених тржиштем, дестинацијом и коридором између.

Растућа међународна подршка усмерена ка одрживом развоју, довела је до појаве свеобухватног приступа овој теми, у ком су програми везани за социјална питања нераскидиво повезани са питањима заштите животне средине. Да би се оваква синтеза унапредила, неопходно је базично разумевање нелинеарних комплексних система (Miller, Twining-Ward, 2005). У новије време, појавили су се другачији приступи разумевању проблема одрживог туризма, зановани на холистичком тумачењу света и теорији комплексних система, који тумаче овај феномен као сложен и непредвидив комплексан систем (Laws et al., 1998, McKercher, 1999, Walker et al, 1999, Farrell, Twining-Ward, 2004, McDonald, 2009).

Лавс и сарадници (Laws et al., 1998) објашњавају применљивост теорије комплексности (хаоса) на феномен туризма. Ова теорија наглашава суштинску разлику између стабилних и динамичних система. Иако одређени системи могу бити практично у перманентном стабилном стању (соларни систем), док су други у непрекидној динамици (систем временских прилика), многи системи пролазе кроз фазе које укључују прелаз из једног стања у друго. Аутори тврде да се туристички систем, без обзира да ли посматран на глобалном, регионалном или локалном нивоу, налази у трећој категорији и да је то, донекле, узрок нашег ограниченог поимања феномена промене. Доминантни традиционални методи туристичких истраживања навикнути су да тумаче туристички систем као стабилан, занемарујући турбулентне фазе које искрсавају током развоја туризма.

МекКерчер (McKercher, 1999) тврди да се диспаратности између реалности како туризам функционише практично и теоретски, могу објаснити преко теорије

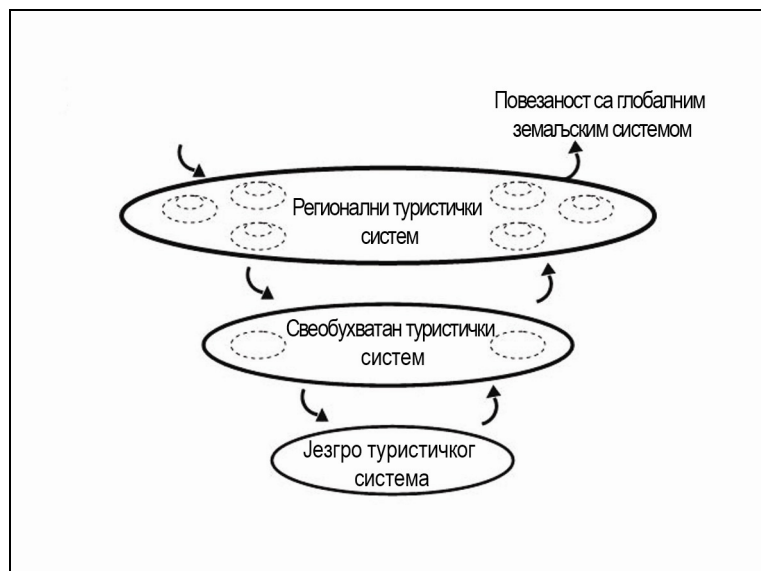
хаоса и комплексних система. Теорија показује да су нестабилност и промене својствене карактеристике сваког туристичког система, што потврђује историја већине туристичких дестинација, у којој су се периоди великих преокрета смењивали са периодима релативне стабилности. Аутор представља алтернативни модел (слика 6) туризма заснован на принципима теорије комплексности. Сваки елемент је повезан са другим елементима, било директно, или преко не више од једног корака. Поремећај било ког елемента у моделу, може да доведе до промене стања туризма на целокупном простору. Модел признаје кретања између и унутар идентификованих елемената и настоји да објасни туризам у смислу сложених међусобних односа који постоје између главних елемената.

Слика 6. „Хаос модел“ туризма (прилагођено из: MekKercher, 1999)

Фарел и Твининг-Ворд (Farrell, Twining-Ward, 2004) говоре о свеобухватном туристичком систему са вишеструким нивоима, почевши од језгра, па све до глобалног нивоа (тзв. Земаљског система), где су сви нивои повезани, отворени и хијерархијски постављени. Слика 7 представља шематски приказ оваквог система, где су хијерархијски постављена тзв. „гнезда“ смештена једно у оквиру другог, а

компоненте граде систем одоздо на горе. Језгро је приказано као унутрашњи део туристичког система, део регионалног туристичког система, као и било ког већег система, па самим тим и глобалног (земаљског) система. Док се језгро углавном састоји од склопа структура, роба, услуга и ресурса који директно доприносе сектору, свеобухватни туристички систем укључује социјалне, економске, геолошке и еколошке компоненте, заједно са процесима које су од суштинског значаја за његову одрживост. У оваквом систему, нижи нивои су полуаутономни, олакшавајући везе и пренос на виши ниво, који је у великој мери непромењен поремећајима на нижем нивоу. Мале промене у једном нивоу могу повремено имати непредвидиве, дубоке ефекте на другим деловима истог нивоа, покрећући низ последица које могу бити знатно веће од почетних поремећаја.

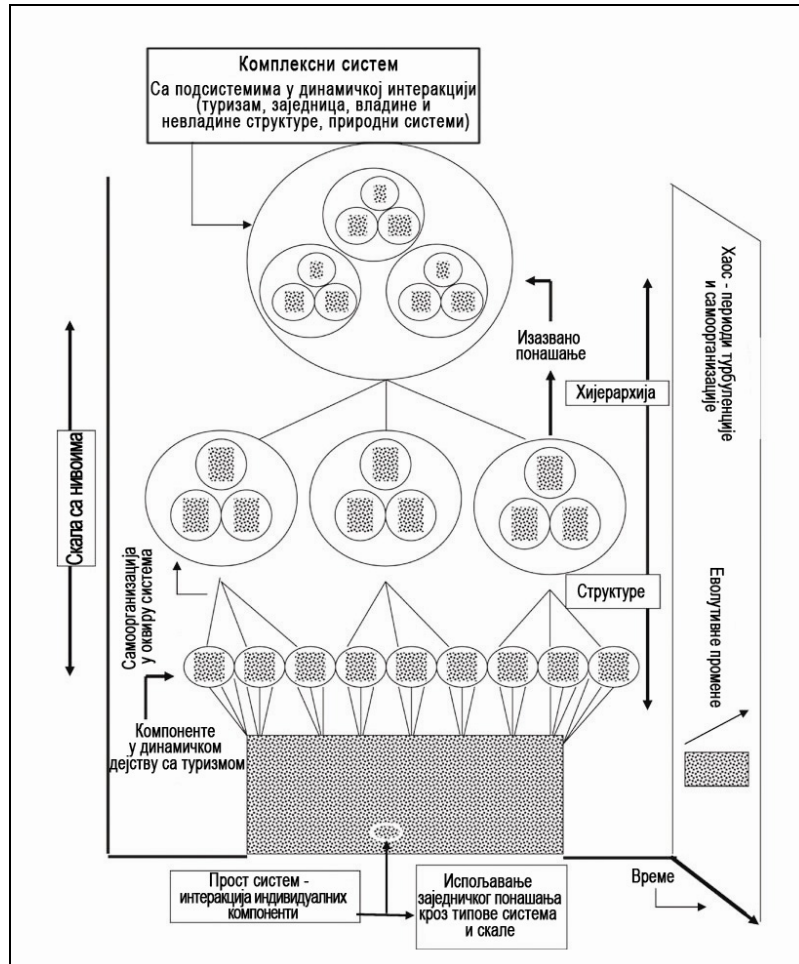

Слика 7. Свеобухватни туристички систем (извор: Farrell and Twining-Ward, 2004)

МекДоналд (McDonald, 2009) истражује науку о комплексности као алтернативну парадигму за разумевање одрживог туризма. Анализирајући карактеристике комплексних система, ауторка објашњава и шематски представља сложени систем у оквиру којег туризам функционише и развија се (слика 8).

Детаљна шема карактеристика туризма који постоји у оквиру комплексних система, наглашава да је размера величине, нивоа и јединице времена, важна одлика таквог система. Овакав комплексни систем садржи више нивоа, састоји се од система унутар система и има хијерархијску природу. Дијаграм показује да су

многе компоненте повезане динамички и да овакве интеракције доводе до самоорганизовања и појаве различитих понашања, што омогућава развој система.

Слика 8. Комплексан систем функционисања туризма (прилагођено из: McDonald, 2009)

Како системи еволуирају, туризам такође еволуира, самоорганизује се и развија понашање које ће обезбедити опстанак компоненти. Хаос, као важан аспект теорије комплексних система, утиче на честе непредвидиве исходе. Импликација овог погледа на свет је да поступци управљања не могу да предвиде или контролишу понашање, због непредвидиве природе система. Дијаграм илуструје и повремено испољаванње заједничког понашања кроз системе на различитом нивоу. Ауторка тврди да идентификација управо оваквих заједничких понашања дозвољава правовремену интервенцију управљачких структура, уколико се жели постизање планираних резултата.

5. НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ КАО ТУРИСТИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Уколико се узме у обзир чињеница да је рекреативни туризам најмасовнији облик туризма и да се рекреативне потребе туриста најпотпуније разрешавају у природно најочуванијим срединама, јасна је улога заштићених природних добара у туристичким кретањима. Овде се акценат нарочито ставља на националне паркове, као најкомплекснију категорију заштићених добара. Својим заштићеним статусом, ови простори су предвиђени за свеукупан одрживи развој, па је питање његовог остварења постављено као приоритет у сфери управљања овим објектима.

5.1 Формирање националних паркова

Формирање националних паркова започето је у XIX веку, након проглашења Националног парка Јелоустон 1872. године у САД. У њему је 1916. године формирана и служба националног парка чија је дужност била да „сачува природу, све природне и историјске објекте на том подручју, сва жива бића која су ту присутна, и да омогући будућим генерацијама посете овом месту“ (Амиџић, 2011). Парк је стављен под надзор федералних власти, а његово проглашење, засновано на концепту јавног добра, отвореног за добробит и уживање свих, представљало је камен темељац за будућа установљења националних паркова широм света.

Након проглашења првог националног парка, концепт је прихваћен и изван САД. У Аустралији је 1879. године установљен Краљевски национални парк (Royal National Park), а 1885. године Канада је добила своје прво заштићено подручје (Национални Парк Банф (Banf National Park) у региону Стеновитих планина). Најстарији национални паркови у Европи – Sarek и Stora Sjöfallet успостављени су 1909. године у Лапонији, на територији Шведске, на простору најрепрезентативнијих делова субарктичке тундре. Уследило је проглашење

Швајцарског националног парка на делу швајцарских Алпа и дуж глацијалне долине Енгадин 1914. године (Амицић, 2011).

5.2. Појам, значај и функције националних паркова

Ради унапређења разумевања и јачања свести о значају заштићених простора, Међународна унија за заштиту природе (IUCN) развила је јединствени систем класификације заштићених природних добара, који разликује 6 категорија идентификованих према примарном циљу управљања у овим објектима (Eagles et al., 2002) (табела 2).

Основна карактеристика овакве класификације је да је базирана на екологији. Подручја у I категорији поседују највећи ниво еколошког интегритета, са најмањим опсегом људског утицаја. Како се категорија повећава, тако расте и количина антропогених сметњи усмерених на еколошке системе. Наведена класификација се не бави експлицитно улогом посетилаца или туризма у овим заштићеним категоријама, што је донекле неоправдано, нарочито ако се узме у обзир категорија II (национални паркови) коју често карактерише веома висок ниво посете и велика заинтересованост јавности.

Табела 2. Класификација заштићених природних добара према Међународној унији за заштиту природе (IUCN)

I	Строги резерват природе/Подручје дивљине – заштићено подручје примарно установљено за научне сврхе
Ia	Строги резерват природе – заштићено подручје примарно установљено за научне сврхе
Ib	Подручје дивљине – заштићено подручје примарно установљено за заштиту дивљине
II	Национални парк – заштићено подручје примарно установљено за заштиту екосистема и рекреацију
III	Природни споменик или обележје – заштићено подручје примарно установљено за конзервацију специфичних природних обележја
IV	Подручје управљања стаништем или врстом – заштићено подручје примарно установљено за конзервацију кроз интервенције управљања
V	Заштићени копнени/морски предео - заштићено подручје примарно установљено за конзервацију копненог/морског предела и рекреацију
VI	Заштићено подручје са одрживим коришћењем природних ресурса – заштићено подручје примарно установљено за одрживо коришћење природних екосистема

Међу набројаним категоријама, национални паркови се тумаче као најкомплекснија и најзначајнија заштићена природна добра. Углавном су представљени великим и готово ненасељеним површинама, које нису промењене антропогеним активностима и карактеришу их очувани природни екосистеми. Основне карактеристике националних паркова су: постојање јединствене природне целине са изворним обележјима, карактеристичним и ретким врстама, изузетним и атрактивним геоморфолошким, геолошким, хидрографским и осталим објектима и појавама или културним вредностима. Основни циљ њиховог проглашења је заштита наведених елемената и њихово коришћење у сфери духовних, научних, едукационих и рекреативних активности (Eagles et al., 2002).

Дефинисање појма национални парк текло је споро и пролазило кроз више фаза, да би 1969. године у Њу Делхију, на Х генералној скупштини Међународне уније за заштиту природе, била усвојена међународно призната дефиниција која важи и данас. Према овој дефиницији:

„Национални парк је шире просторно подручје (минимум 2000 ha):

- које представља један или више екосистема мало или нимало измењених људском делатношћу или настањивањем, коме животињске и биљне врсте, геоморфолошки слојеви и биљна и животињска станишта дају посебан научни, образовни и рекреативни значај или у коме постоје природни пејзажи велике лепоте;
- за које је највиша надлежна власт земље предузела одговарајуће мере да спречи или уклони, што је могуће пре, његову експлоатацију или вршење такве делатности на целокупном подручју и да осигура ефикасну заштиту еколошких, геоморфолошких или природних добара посебне лепоте која представљају основ проглашења подручја за национални парк;
- коме је приступ у образовне, културне и рекреативне сврхе дозвољен под одређеним условима“ (Крстић, Пајовић, 1987, према Јовичић, 1997).

Иако је од проглашења првог националног парка у свету прошло скоро век и по, бројна питања око услова за њихово издвајање и проглашење и даље нису усаглашена. Сагласност у свету (па и у Србији) је углавном присутна када су у

питању теоретски појмови, међутим разлике се и даље уочавају у погледу њихове практичне примене. Иако дефинисан од стране Међународне уније за заштиту природе, термин „национални парк“ се различито тумачи, па неке државе своја заштићена природна добра проглашавају националним парковима, иако генерално одговарају некој од осталих прописаних категорија. С обзиром да се национални паркови проглашавају посебним законом државе (или федералне јединице), а њихова организација и начин управљања дефинишу просторним планом и програмима заштите и развоја, међу државама су присутна и велика одступања у погледу величине простора који се заштићује, начина управљања и финансирања, као и режима заштите.

Амерички тип националног парка одликује либералан режим заштите и коришћења, док је за европски тип националних паркова карактеристичан знатно строжији режим управљања, при чему ови подручја често имају карактер резервата. Ова два типа националних паркова разликују се и по величини заштићене територије, јер амерички национални паркови обухватају много већи заштићени простор у односу на европске. Временом је стручна јавност усвојила и мешовити тип националних паркова, као последицу смањивања разлике и међусобног приближавања претходно наведена два типа. Ово је резултирало увођењем резервата унутар америчког типа и туристичко-рекреативних садржаја у европски тип националног парка. У вези са насталим променама, у свету су данас доминантни национални паркови *развојног* типа, у које спадају амерички, значајан део европских и национални паркови Србије (Николић, 1994, према Јовичић, 1997).

Иако национални паркови, по дефиницији, представљају веће просторне целине, њихов значај не зависи априори од величине територије, већ од квалитета, особености и репрезентативности природних феномена. Према томе, међународни значај одређеног националног парка зависиће од бројности, сложености и јединствености природних и културних вредности, али и саобраћајне повезаности и могућих облика коришћења. Наведене вредности дефинишу и основне функције националних паркова, међу којима се посебним значајем, али и међусобно заступљеним комплементарним и колизионим односима, нарочито издвајају *заштитна* и *туристичка* функција. Заштитна функција представља основну

функцију сваког националног парка, јер се њихово формирање темељи на идеји очувања изворних вредности природе. Што је природа мање деградирана и окарактерисана присуством сложене морфолошке и екосистемске структуре, утолико ће бити атрактивнија за посете туриста. Због овога, национални паркови пружају изузетну могућност туристичког активирања, па и њихова туристичка функција не сме бити занемарена приликом спровођења одрживог управљања.

5.3. Национални паркови Србије

Према *Закону о заштити животне средине* (Службени гласник РС бр. 36/2009): „Национални парк је подручје са већим бројем разноврсних природних екосистема од националног значаја, истакнутих предеоних одлика и културног наслеђа у коме човек живи усклађено са природом, намењено очувању постојећих природних вредности и ресурса, укупне предеоне, геолошке и биолошке разноврсности, као и задовољењу научних, образовних, духовних, естетских, културних, туристичких, здравствено-рекреативних потреба и осталих активности у складу са начелима заштите природе и одрживог развоја“. Закон прописује дозвољене радње у овим заштићеним добрима, које не угрожавају опстанак врста и природних екосистема, а у складу су са планом управљања који доноси управљач. Овакве делатности могу бити у функцији задовољења здравствено-рекреативних, образовних, туристичких потреба и наставка традиционалног начина живота локалних заједница. Посебним законом ближе се дефинишу мере заштите националног парка и начин његовог коришћења, а шумске површине у националном парку под управом су правног лица (јавног предузећа) које се стара о заштићеном добру.

У Србији је проглашено 5 националних паркова (табела 3), који су у потпуности доступни за туристичке посете, изузев локалитета посебне намене, и уз ограничења која прописују зоне заштите. Националним парковима управљају посебна јавна предузећа, у складу са *Законом о националним парковима* (Службени гласник РС бр. 33/93 и 44/93).

Табела 3. Национални паркови у Србији

Национални парк	Површина (ха)	Просторни обухват (општине)
Фрушка гора	25393	Петроварадин, Сремски Карловци, Беочин, Ириг, Инђија, Бачка Паланка, Шид, Сремска Митровица
Копаоник	11809	Брус, Рашка
Тара	19200	Бајина Башта
Ђердап	63000	Голубац, Мајданпек, Кладово
Шар планина	39000	Качаник, Штрпце, Сува Река, Призрен, Драгаш

Поред појединачних специфичности, сви национални паркови у Србији функционишу према одређеним заједничким условима и околностима (Николић, 2006):

- НП Србије су Законом установљене институције са статусом јавних предузећа и прописаном организацијом управљања;

- туризам је на простору данашњих НП био присутан знатно пре њиховог успостављања, што је утицало на измењено стање и угроженост природних екосистема у одређеним деловима паркова. Због тога је на њиховој територији примењиван диференцирани концепт заштите који је подразумевао дефинисање три зоне заштите, које нису просторно јединствене;

- за сваки НП донесени су просторни планови, као обавезни документи који регулишу просторну организацију, а поред њих, за сваки НП обавезно је доношење Програма заштите и развоја;

- како су НП након проглашења постали атрактивни за бројне привредне активности (изградњу смештајних и угоститељских објеката, одмаралишта компанија и предузећа, као и приватних викендица), долази до сукоба са утврђеним режимима заштите и условима развоја. Изградња нових објеката подразумева комплетирање инфраструктуре, па притисак на природу непрекидно расте.

6. ИНДИКАТОРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА

Туризам је данас значајан сектор светске економије. Управљање туризмом утиче на дестинације и локално становништво, а шире посматрано и на будућност екосистема, региона и нација. Како туризам може бити извор благостања, али и потенцијалних стресова, а у циљу да постане позитиван чинилац одрживог развоја, неопходно је доношење одлука на свим нивоима на основу квалитетних и веродостојних информација. Планери, истраживачи и остали учесници у управљању туризмом, радили су на развоју одговарајућих индикатора за потребе управљачких процеса. Употреба индикатора треба да укаже на напредак, процени усаглашеност са различитим регулативама, упореди предузете акције са прописаном политиком и идентификује приоритетна питања и проблеме.

6.1. Порекло мониторинга

Од почетка до средине XX века, неокласични економисти истицали су значај економских индикатора (брutto националног дохотка и брутто домаћег производа), као главних показатеља друштвеног и приватног благостања. Овакав став је наишао на оштру критику оних који су тврдили да се сложен феномен друштвених промена не може објаснити искључиво помоћу једног или два економска индикатора. Ово је означило потребу да се поред традиционалних економских показатеља развију и социјални индикатори, што је уследило током шездесетих и седамдесетих година XX века (Miller, Twining-Ward, 2005).

Крајем осамдесетих година XX века, а нарочито након Конференције у Рио де Жанеиру, када је указано на везе између заштите природе, смањења сиромаштва и економског благостања, међународне организације, на челу са онима под покровитељством УН, почеле су да развијају индикаторе као оруђе за мониторинг напретка ка широким циљевима одрживог развоја. Агенда 21 у поглављу 40 истиче значај и потребу коришћења индикатора у праћењу одрживог развоја и наглашава да индикатори могу да обезбеде поуздану основу за доношење одлука на свим нивоима. Комисија УН за одрживи развој (UNCSD) у периоду 1995-2002. година, развила је програм који је имао за циљ формирање

индикатора одрживог развоја, који би били применљиви за доносиоце одлука на националном нивоу (UNCSD, 2002). Организација за економску сарадњу и развој (OECD) започела је 1991. године публикавање индикатора заштите животне средине, који имају секторски карактер, како би се омогућила интеграција акција везаних за заштиту животне средине у све одлуке везане за индустријски развој (OECD, 2003). Глобална иницијатива за извештавање (GRI) поставила је стандарде у форми глобално прихваћеног, свеобухватног оквира за извештавање о одрживости, са доследном терминологијом и стандардним мерама учинка, који могу користити све организације без обзира на величину, сектор или локацију. На основу овога, Иницијатива туроператора (TOI) разрадила је смернице одрживости у форми индикатора учинка за туроператоре (TOI, 2002).

6.2. Мониторинг у контексту туризма

У циљу добијања слике о успеху одређене дестинације, у туризму су дуго коришћени традиционални туристички индикатори као што су: број посетилаца, дужина боравка и туристичка потрошња (Seron, Dubois, 2003). Овакав начин процене туристичког развоја подвргнут је оштрој критици због недостатка доследне методологије коју би користиле различите земље за дефинисање појма „посетилац“ и одређивање њиховог тачног броја, а самим тим и немогућности поређења међу дестинацијама. Упркос глобалном порасту интереса за заштиту животне средине током осамдесетих година, у туристичкој литератури преовлађују индикатори који се односе на економска питања, а успешност туристичке дестинације се и даље мери што масовнијим бројем посетилаца, док се остале стране туристичког развоја занемарују (Miller, Twining-Ward, 2005).

Почетком деведесетих година долази до одређеног помака у тумачењу туристичког развоја и његовог мониторинга. Све већи број истраживача заступа мишљење да је неопходно развити свеобухватније индикаторе одрживог туризма, како би се нагласила важна повезаност између туризма и економских и социјалних процеса, као и питања заштите животне средине (WTTC et al., 1997, Miller, 2001, Moisey, McCool, 2001, James, 2004). Теоретичари постављају питање како је могуће анализирати да ли туризам доприноси одрживом развоју, уколико не дефинишемо скуп индикатора који би мерили прогрес. Сворбрук (Swarbrooke,

1999) тврди да су систем мониторинга и индикатори учинка (успеха) кључни за имплементацију одрживог туризма, а Батлер (Butler, 1999) да је без индикатора термин одрживи туризам без значења.

Сиракаја и сарадници (Sirakaya et al., 2001, p. 418) указују на разлику између традиционалних и индикатора одрживог туризма: „Индикатори одрживог развоја разликују се од традиционалних индикатора развоја, јер узимају у разматрање скуп комплексних међусобних односа и зависности извора и стејхолдера у туристичком систему“. Харт (Hart, 1998) тврди да, за разлику од традиционалних индикатора, мултидимензионални индикатори одрживости захтевају интегрисан поглед на свет, указујући на везе између економије, животне средине, друштва и туризма, и истиче да су ови индикатори усмерени на акцију која ће омогућити промену, уместо да буду само прости показатељи тренутног стања.

6.3. Појам индикатора

Индикатори представљају меру присутности или јачине актуелних параметара, сигнал надлазећих проблема, меру ризика и потенцијалне потребе за деловањем и имају за циљ да измере резултате предузетих акција. У контексту одрживог развоја туризма, индикатори су усмерени ка кључним ризицима који се тичу природних ресурса, животне средине дестинације и културних и социјалних вредности. Значајни су за свеобухватни менаџмент и управљање дестинацијом на нивоу туристичког сектора и шире (WTO, 2004).

Последњих година развој и употреба индикатора тумачи се као фундаментални део планирања и управљања дестинацијом. Ово из разлога јер је у прошлости недовољна пажња поклањана утицајима туризма на дугорочну одрживост туристичких места. Проблеми као што су: контаминирани плаже, оштећени културни и еколошки локалитети, непријатељске реакције локалног становништва ка туристима, итд., попримили су у многим регионима алармантне размере. Студије Светске туристичке организације и других, сложиле су се у томе да се планирање и управљање туризмом обавља на темељу недовољне количине валидних информација, нарочито оних које се односе на утицај туризма на место/регију, утицај промена социјалног и природног окружења на туризам и дугорочно одржавање кључних атракција. У оваквом контексту, индикатори се

користе као рани систем упозорења везан за потенцијалне ризике за управљаче, као и сигнал за евентуално деловање. Циљ употребе постојећих и прикупљања нових података је детектовање промена социјалних, економских и услова животне средине, унапређење доношења управљачких одлука и смањење будућих ризика.

6.3.1. Нивои деловања индикатора

Индикатори могу подржати доношење одлука на различитим нивоима туристичког планирања и управљања. У академској туристичкој литератури заступљена су различита мишљења у вези са обухватом просторне скале мерења одрживог туризма (локална, регионална, национална, интернационална). Моуфорт и Мант (Mowforth, Munt, 1998) су тврдили да глобална анализа игнорише локалне проблеме, док локална анализа не узима у обзир глобална питања. Милер и Твининг-Вард (Miller, Twining-Ward, 2005) тврде да мониторинг на ширем просторном нивоу подразумева ризик да локални проблеми неће бити препознати, али његова је предност у томе што је већина података већ доступна и прикупљена од стране националних или интернационалних институција. Супротно овоме, индикатори који мере локалне утицаје, иако поседују велики степен детаљности, често се сусрећу са проблемом недостатка адекватне методологије за прикупљање података, па је њихова употреба у извесној мери отежана. Аутори предлажу компромис који подразумева употребу локалних индикатора, како би се сачувао локални идентитет, али истовремено и могућност да се подаци уједине на регионалном или националном нивоу, како би се омогућила анализа ширих питања. Овакав приступ није једноставно применити, а као потврду овога, Буш и Трекслер (Busch, Trexler, 2003) табеларно приказују све несугласице и разлике које постоје између локалних и регионалних процеса мониторинга (табела 4). Молдан и Билхарз (Moldan, Bilharz, 1997) сугеришу да је неопходно развити индикаторе на нивоу домаћинства и смањити постојећу преокупацију истраживањима на националном нивоу, а Милер (Miller, 2003) се фокусира на применљивост индикатора на потрошаче у туризму. Вивер и Лоутон (Weaver, Lawton, 1999) идентификују пет могућих нивоа формирања индикатора одрживог развоја туризма: интернационални, национални, регионални, локални и ниво специфичне локације (места).

Табела 4. Поређење локалног и регионалног процеса мониторинга

(изведено из: Busch, Trexler, 2003)

Обележја	Локални мониторинг	Регионални мониторинг
Сврха	Одређивање ефеката индивидуалног пројекта	Одређивање укупних ефеката управљачких акција у региону
Доминантан корисник информација	Локални менаџери и јавност	Применљиво на све менаџере и интересне групе у региону
Ограничења	Немогућност генерализације резултата са осталим пројектима у региону	Немогућност дефинисања последица управљања на индивидуалном локалитету
Одабир локације	Пројекат/активност од локалног интереса	Репрезентативна унутар региона

Светска туристичка организација (WTO, 2004) предлаже различите нивоа деловања индикатора одрживог развоја туризма:

- Национални ниво – како би се опазиле промене у туризму на националном нивоу, омогућило поређење са другим државама и подржало шире стратешко планирање;
- Регионални ниво – као компонента регионалних планова, као база за регионална поређења и да би се обезбедиле информације за планирање на националном нивоу;
- Специфичне дестинације (приобалне зоне, локалне заједнице и општине) – како би се идентификовали кључна питања и ризици, као и стање туристичког сектора и степен реализације предложеног;
- Кључни туристички локалитети у оквиру туристичких места/регија (плаже, заштићене зоне, историјски локалитети и делови градова, простори специјалних интереса), где специфични индикатори могу имати кључну улогу у контроли, управљању и будућем развоју туристичких атракција;
- Туристичке компаније (туроператори, хотелске и транспортне компаније) које на основу индикатора креирају процес стратешког планирања;
- Индивидуалне туристичке установе (хотели, ресторани, марине), како би надгледале утицај и стање сопствених операција.

Џејмс (James, 2000) тврди да је решење проблема просторног обухвата индикатора одрживог туризма такво да развој истих треба да буде усаглашен са

нивоом доношења одлука. Ако је проблем глобалан, индикатори треба да буду развијени на истом нивоу и од стране глобалних институција. Уколико се анализирају ефекти локалних поремећаја, мониторинг треба да буде спроведен на локалном нивоу и од стране локалних власти.

6.3.2. Типови индикатора

Постоји неколико типова индикатора, са различитим степеном корисности за доносиоце туристичких одлука. Директну корист доносе они који помажу да се предвиде проблеми. Светска туристичка организација (WTO, 2004) дефинише:

- Индикаторе раног упозорења (пад броја посетилаца који намеравају са се поново врате);
- Индикаторе стреса у систему (индекс кривичних дела);
- Оцене (мерење) тренутног стања туризма (задовољство туриста);
- Оцене (мерење) утицаја развоја туризма на стање биофизичког и социоекономског окружења (индекс нивоа смањења шумског фонда, промене шаблона потрошње и нивоа дохотка у локалној заједници);
- Оцене (мерење) управљачких напора (чишћење загађених обала);
- Оцене (мерење) управљачких напора и резултата (промене у нивоу загађења, повећан број туриста који поново посећују туристичко место).

Иако све набројане категорије индикатора могу бити корисне у подржавању одрживог развоја туризма, индикатори раног упозорења су често најкориснији, јер омогућавају да се серија негативних ефеката предухитри управљачким акцијама. За мерење индикатора постоје различите алтернативне и комплементарне методе, а исти се могу изразити квантитативно и квалитативно. За мерење одрживог развоја традиционално су коришћени квантитативни индикатори да би измерили економске утицаје. Квалитативна мерења етикетирана су као „субјективна“ и научно слабија, са мањим значајем. Када је у полемици о одрживом развоју и туризму дошло до заокрета од линеарног ка свеобухватном приступу, стављен је акценат на важност квалитативних индикатора, као неопходне допуне традиционалном квантитативном приступу (Miller, Twining-Ward, 2005). Светска туристичка организација истиче (WTO, 1996, р. 10): „...индикатори одрживости не могу се увек квантитативно изразити и могу неопходно изражавати субјективност.

Ово ограничење не умањује њихову корисност у управљању информацијама, а ради промоције одрживог туризма“. Квантитативна мерења подразумевају:

- Сирове податке (број посетилаца по години/месецу, количина генерисаног отпада по години/месецу у тонама);
- Пропорционални однос (однос броја туриста и броја локалног становништва у сезони, који показује да ли број туриста надмашује домаће становништво и у којој мери);
- Проценте (% локалног становништва са различитим степеном образовања, % отпадних вода које се пречишћавају, % промене туристичких долазака).

Квалитативна мерења обухватају следеће категорије:

- Индексе категорија, који описују стање или ниво достигнутог на листи степеновања (степен заштите природних добара према IUCN индексу);
- Нормативне индикаторе, који се односе на постојање елемената туристичког управљања (постојање туристичког плана управљања, „Да или Не“ упитнике евалуације, као што су постојање “clean-up” програма на плажама, кабина за прву помоћ, зонирање плажа, итд);
- Номиналне индикаторе, који су представљени различитим ознакама (Плаве заставице на плажама, итд);
- Индикаторе базиране на мишљењу (задовољство туриста/локалног становништва, итд), који су представљени упитницима и могу се изразити у форми бројева и процената, па се овако суштински квалитативни подаци кванфикују.

6.3.3. Груписање индикатора

Како би се успешно искористили за мерење одрживог развоја туризма, неопходно је да међу индикаторима постоји унутрашња повезаност, а не да се тумаче као изоловане варијабле (Miller, Twining-Ward, 2005). У вези са овим, јављају се различити приступи који треба да одговоре на проблем логичног организовања и повезивања индикатора у целину.

Тематски приступ категорише индикаторе у одређене, делимично самосталне категорије (економија, заштита животне средине, социјална питања, културно наслеђе и сл.). Овај приступ се уобичајено користи у истраживањима

везаним за туристички сектор (Hughes, 2002, Twining-Ward, Butler, 2002, Jack, 2000), међутим његов недостатак може бити недовољна повезаност и мултидимензионалност категорија груписаних индикатора.

Алтернативни начин груписања индикатора који је све више у употреби када је реч о одрживом развоју је тзв. ПСР („Притисак-Стање-Реакција“) матрица (“Pressure-State-Response”, PSR), у оригиналу развијена од стране Организације за економску сарадњу и развој (OECD). Матрица се састоји од три врсте индикатора: „Индикатори притиска“ који мере људске активности, процесе и шаблоне понашања који имају утицај на одрживи развој; „Индикатори стања“ указују на стање појединих аспеката одрживог развоја и „Индикатори реакције“ који мере спремност и ефикасност друштва да обезбеде социјалне и политичке одговоре на све промене у условима постизања одрживости (Miller, Twining-Ward, 2005).

Овакав приступ користила је Светска туристичка организација у својим раним студијама о индикаторима (WTO, 1996), дефинишући „Индикаторе упозорења“ и „Притисак/стрес индикаторе“, који су мерили екстерне факторе, „Индикаторе утицаја и стања ресурса“, који су изражавали стање и ефекат коришћења ресурса и „Индикаторе утицаја менаџмента“ који су мерили ефекте предузетих управљачких акција. Предност коришћења оваквих индикатора је што промовишу рушење граница међу дисциплинама и подразумевају употребу системског приступа. Проблем дефинисања индикатора унутар сваке категорије често представља главну тешкоћу за коришћење оваквог приступа.

Трећи приступ груписања индикатора је „Матрица циљева“ која подразумева груписање према циљевима одрживог развоја које су индикатори дизајнирани да мере. Овако су груписани индикатори одрживог развоја Велике Британије („Одрживо конзумирање и продукција“, „Климатске промене и енергија“, „Заштита природних ресурса и животне средине“ и „Стварање одрживе заједнице и праведнијег света“ (Sustainable development indicators in your pocket, 2006).

Комбинацију ова три приступа користе Индикатори одрживог развоја УН, који су сортирани тематски и према прописаним циљевима Агенде 21 у оквиру поглавља, да би на крају били категорисани према ПСР матрици (UN, 2001).

6.4. UNWTO индикатори одрживог развоја туризма

Одрживи развој туризма постао је једна од кључних програмских активности Светске туристичке организације након одржавања Самита у Рију 1992. године. Током деведесетих година, примарни фокус ове организације био је аспект одрживог туризма у вези са заштитом животне средине. Касније, значај су добиле активности усмерене ка ублажавању сиромаштва. UNWTO је штампала публикације о одрживом туризму и организовала самите и семинаре, у циљу формирања свести и проширења знања држава чланица.

Како би се проценио напредак остварен у одрживом развоју туризма, UNWTO је успоставила међународну радну групу од 13 консултаната, владиних званичника и истраживача из Северне Америке и Европе, са циљем развоја индикатора одрживог туризма (WTO, 1993). Иницијални резултати саопштени су у публикацији: „Индикатори одрживог управљања туризмом“ (WTO, 1993), у којој је радна група примарно била фокусирана на индикаторе за мерење утицаја туризма на природно и културно окружење. Публикација је садржала листу потенцијалних индикатора, подељених на оне са националном и локалном применом, а њихова корисност тестирана на 5 различитих локација широм света.

Као резултат ових пилот студија, дефинисана је листа од 11 кључних индикатора, који су допуњени специфичним индикаторима за различите типове дестинација. Замишљено је да кључни индикатори имају примену у оквиру свих дестинација, док су специфични индикатори били подељени у две категорије – за специфичне екосистеме и специфичне локације. Наведене активности биле су пропраћене новом публикацијом: „Шта је потребно да знају менаџери у туризму: практични водич у развоју и коришћењу индикатора одрживог туризма“ (WTO, 1996), у којој су детаљно размотрени претходно дефинисани кључни и специфични индикатори. У публикацији су представљени резултати спроведених пилот студија и дата упутства за доносиоце одлука. За разлику од публикације из 1993. године, овде је први пут понуђена детаљна методологија за развој индикатора, разрађена кроз фазе и допуњена након спроведених студија случаја у наредним годинама.

Ново практично тестирање индикатора путем студија случаја обављено је на шест локација (у Мађарској, Аргентини, Мексику, Хрватској, на Кипру и Шри

Ланки), уз организовање радионица. Учесници су били позвани да дискутују о кључним питањима и проблемима са којима се суочавају њихове дестинације и да у складу са тим дефинишу одговарајуће индикаторе. Основни циљ ових радионица и студија случаја било је стварање међународног разумевања и свести о индикаторима одрживог туризма, као и унапређење методологије базирано на добијеним резултатима (Miller, Twining-Ward, 2005).

Као резултат прикупљеног искуства током имплементације индикатора у студијама случаја, утврђено је да процес развоја индикатора мора бити проширен, нарочито у домену ширег укључења локалних стејкхолдера. Као последица тога, 2004. године развијен је потпуно нов приступ процесу развоја индикатора и детаљно разрађен у публикацији: „Индикатори одрживог развоја за туристичке дестинације (водич)“ (WTO, 2004). Приступ је подразумевао сет од 12 основних проблемских тема и са њима 29 повезаних основних индикатора (табела 5).

Слично кључним индикаторима из 1996. године, ови индикатори представљају основу, па се сматра да је њихова примена могућа скоро у свим дестинацијама, а присутна је и могућност интернационалних поређења. Поред основних, Светска туристичка организација развила је приближно 50 проблемских тема (сваки са око 10-15 подтема), које су сврстане у 4 категорије: економску, социјалну и културну, животну средину и управљање. У оквиру сваке проблемске теме и подтеме, поред основних, предложени су и сетови других индикатора, па тако коначна листа обухвата око 1000 потенцијалних индикатора.

У оквиру сваког проблема, са предложеним подтемама и одговарајућим сетовима индикатора, дата су објашњења и упутства која се односе на:

- разлог употребе одређеног индикатора – информације о начину на који индикатор може да одговори на тему;
- изворе података – информације о томе где је могуће пронаћи податке за дати индикатор или како подаци могу бити сакупљени;
- намену коришћења одређеног индикатора – информације о томе како индикатор може да подржи процес доношења одлука;
- компаративну анализу (бенчмаркинг) – информације о стандардима за могућа поређења.

Табела 5. Основне проблемске теме и индикатори Светске туристичке организације

Основна проблемска тема	Основни индикатор
Локално задовољство туризмом	- Ниво локалног задовољства туризмом (упитник)
Ефекти туризма на заједницу	- Однос туриста и локалног становништва - % оних који верују да је туризма узроковао отварање нових служби и унапређење инфраструктуре - Број и капацитет социјалних служби доступних локалној заједници
Задовољство туриста	- Ниво задовољства посетилаца (упитник) - Перцепција односа датог новца и добијеног производа (упитник) - Процент поновљених посета
Сезоналност туризма	- Дистрибуција промета током године (месечно или по кварталу) - % попуњености лиценцираних смешт. капацитета током године (шпиц сезоне/вансезонски) - % пословних објеката отворених током целе године - Број и % сталних послова у туризму у односу на сезонске
Економска корист од туризма	- Број локалног становништва запосленог у туризму и запослени у туризму у односу на укупан број запослених - Доходак генерисан у туризму као % укупне добити остварене у заједници
Управљање енергијом	- Потрошња енергије по глави из свих ресурса (укупна и од стране туристичког сектора – по особи по дану) - % предузећа који учествују у програмима очувања енергије или примењују политику уштеде енергије - % енергије утрошене из обновљивих извора
Расположивост и очување вода	- Коришћење воде (укупна конзумирана запремина и литри/по туристи/по дану) - Уштеда воде (% смањења коришћења, % рециклирања)
Управљање течним отпадом	- % течног отпада подвргнут одређеном третману (примарни, секундарни и терцијерни ниво) - % туристичких објеката који користе системе прераде
Управљање чврстим отпадом	- Запремина отпада настала на дестинацији (у тонама, по месецу) - Запремина рециклираног отпада (m ³)/Укупна запремина отпада (m ³) спецификована по типовима - Количина расутог отпада на јавним површинама (бројност отпадака)
Контрола развоја	- Постојање процеса планирања развоја и коришћења земљишта, укључујући и туризам - % простора подвргнутог контроли (густина, дизајн, итд)
Контрола интензитета коришћења	- Број туриста на дестинацији, (по m ² или km ²) (средњи, по месецима, у шпицу сезоне) - Укупан број туристичких долазака (средњи, по месецима, у шпицу сезоне)

Извор: WTO, 2004.

Светска туристичка организација у оквиру овог приступа разврстава проблеме и индикаторе и по типовима дестинација. Унутар посебног поглавља дат је преглед различитих типова одредишта (мала острва, културни локалитети, планински простори, национални паркови, итд.), са препорученим проблемима и сетовима индикатора које би требало анализирати за дати тип дестинације. Публикација из 2004. године садржи 25 примера студија случаја, где су индикатори одрживог развоја туризма примењени на различитим нивоима (националном, регионалном, дестинацијском, на нивоу компаније и сл.) и кроз различите форме туристичке активности (купалишни, екотуризам и сл.).

Детаљно разрађен приступ дефинисању индикатора допуњен је препорученом процедуром која треба да помогне приликом избора адекватних индикатора за одређени тип дестинације. Процедура се састоји од пет критеријума евалуације, по којима сваки индикатор треба да буде оцењен, а затим они најбоље ранжирани да буду узети у даље разматрање.

7. ПРИМЕНА UNWTO ИНДИКАТОРА ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ТУРИЗМА НА ПРИМЕРУ НАЦИОНАЛНИХ ПАРКОВА СРБИЈЕ

Како би се испитала присутност и јачина параметара који утичу на дугорочну одрживост туристичких места, а истовремено и анализирали резултати досадашњих предузетих акција у смеру одрживог развоја туризма, UNWTO индикатори примењени су на примеру два национална парка у Србији – НП Ђердап и НП Тара. Ова врста туристичких места одабрана је из разлога што су национални паркови, захваљујући свом заштићеном статусу и темељним феноменима, лако подложни свим утицајима (па и туристичким) и предвиђени су за организацију форми туризма које ће бити у складу са природним, социјалним и културним окружењем. У вези са тим индикатори треба да укажу на утицај туризма на одредиште, па их треба тумачити као рани систем упозорења и сигнал за деловање. Додатни разлог одабира поменутих националних паркова је чињеница да један представља типичан планински простор, док је други дефинисан хидрографским фактором - композитном долином Дунава и Ђердапском клисуром, што омогућава поређења организације туризма у овим просторно различитим јединицама. Поред уочених разлика, два национална парка поседују и одређене сличности. НП Ђердап је једним делом територије планински, јер обухвата делове Мироча и Великог Гребена, а због присуства значајног броја хидрографских објеката на Тари и у њеној подгорини, овај Национални парк има изражен хидрографски фактор, што омогућава извлачење одређених паралела. Приликом анализе оба национална парка, у обзир је узета територија дефинисана Просторним плановима урађеним за ове заштићене објекте.

7.1. Одабир и индикатора

Због великог броја предложених индикатора од стране UNWTO, процес одабира оних који ће ући у истраживање обухватио је неколико фаза. Најпре је листи 29 основних индикатора прикључен одређени број осталих индикатора, предложених у проблемским темама, а за које се сматрало да су од важности за организацију туристичке делатности у националним парковима. Затим су

анализирани индикатори које је предложила UNWTO по типовима дестинација (конкретно за националне паркове и природна и осетљива еколошка станишта), како би се одабрали они значајни за истраживање и прикључили претходно формираној листи. На овај начин добијена је прелиминарна листа индикатора која се састојала од приближно 50 индикатора, одабраних из различитих проблемских тема. Како би се извршила додатна селекција и смањено број индикатора који ће ући у анализу, спроведено је описно оцењивање путем предложених критеријума евалуације. Сваки индикатор оцењен је према следећим критеријумима:

1. Релевантност – за кога је значајан, на које врсте одлука и у ком временском оквиру (дугорочном/краткорочном) може да утиче;
2. Изводљивост – да ли је практичан и доступан у смислу прикупљања и анализе података;
3. Веродостојност – да ли је поткрепљен валидним и поузданим информацијама из адекватних извора;
4. Јасноћа – да ли је разумљив и јасан;
5. Упоредивост – да ли је користан за поређење са другим дестинацијама или установљеним стандардима и различитим временским серијама.

Описно оцењивање сваког критеријума (В – висока вредност, С – средња вредност, М – мала вредност), допринело је да одређени индикатори, како основни, тако и остали, буду изузети са листе услед ниских вредности појединих (или свих) критеријума. Ово се нарочито односи на два критеријума – изводљивост и веродостојност, због чијих ниских оцена је знатан број индикатора морао да буде одбачен из даље анализе. Проблем доступности и поверљивости података, као и непостојање адекватних врста информација за одређене индикаторе, утицали су да исти, уколико су сматрани важним за истраживање, буду замењени сличним показатељима за које су подаци били доступни. Услед великог броја учесника у туристичкој привреди националних паркова, а ради обезбеђивања упоредивости, одређене индикаторе било је могуће анализирати искључиво на нивоу управљача заштићеног простора (приход од туризма, обим и квалитет маркетиншких производа и сл.), док су други подразумевали анализу на нивоу целокупне заштићене територије.

Табела 6. Евалуација одабраних индикатора одрживог туризма Светске туристичке организације

Проблемска тема	Индикатор	Критеријум евалуације					Процена
		1	2	3	4	5	
Ефекти туризма на локалну заједницу	Ниво локалног задовољства туризмом	В	С	С	В	В	*****
	Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице	В	В	В	В	В	****
	Однос туристичког промета и локалног становништва	В	В	В	В	В	****
	Процент локалног становништва запосленог у туризму	В	В	В	В	В	*****
Задовољство туриста	Задовољство туриста	В	С	С	В	В	*****
Економска корист од туризма	Сезоналност туристичког промета	В	С	В	В	В	*****
	Туристички пројекти	В	В	В	В	С	****
	Годишњи приходи и улагања у туризам	В	С	С	С	С	*****
	Атрактивност у односу на сличне дестинације (конкурентност)	В	С	С	В	В	****
Заштита природе и утицај туризма на животну средину	Процент заштићеног простора подвргнутог различитим нивоима контроле	В	В	В	В	В	****
	Признања међународних програма	В	В	В	В	В	****
	Заштићене, ендемичне и угрожене врсте	В	В	В	В	В	*****
	Оштећење шумских екосистема	В	В	В	В	С	*****
	Квалитет речне воде	В	В	В	В	В	*****
	Дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу	В	С	С	В	В	*****
Планирање и контрола дестинације	Постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана	В	В	В	В	В	*****
	Професионални развој	В	В	В	В	С	****
	Густина и квалитет путне мреже	В	В	В	В	С	*****
	Ниво доступних он-лајн информација о организацији саобраћаја и јавног превоза	В	В	С	С	С	****
	Приступачност јавним превозом	С	В	С	В	В	****
	Транспорт посетилаца	С	С	С	В	В	****
Креирање услуга и производа одрживог туризма	Разноврсност и бројност туристичких вредности	В	В	В	В	С	*****
	Опсег доступних туристичких услуга	В	В	С	В	С	*****
	Маркетинг и промоција	В	В	В	В	С	****
	Процент еко туриста	В	С	С	В	С	*****

Након евалуације по критеријумима, обављена је збирна процена сваког индикатора по следећем принципу:

- ***** - критичан за дати проблем и управљање дестинацијом;
- **** - битан за доношење управљачких одлука;
- *** - веома користан за одређене аспекте управљања;
- ** - делимично користан за одређене проблеме;
- * - ограничене корисности за управљање дестинацијом.

Након ових анализа, формирана је листа од 25 индикатора, сврстаних у 6 различитих тема (табела 6). Сви индикатори који су одабрани за анализу, процењени су са пет или четири звездице, што значи да су врло битни за организацију туристичке делатности у проучаваним НП. Оцењени су највишим или добрим оценама, када је у питању евалуација критеријума, па су као такви примењени у даљем истраживању на примерима два национална парка у Србији – НП Ђердап и НП Тара.

Сваки индикатор анализиран је у оквиру одређене проблемске теме. У наставку је дат опис појединачних индикатора и објашњења везана за тумачење садржаја проблемских тема.

7.2. Проблемска тема – Ефекти туризма на локалну заједницу

Литература о одрживом и екотуризму, поред тога што анализира одговорности и могућности које проистичу из управљања националним парковима, кроз одговарајући туристички развој, директно се бави економским и социјалним изазовима са којима се сусреће локално становништво, а нарочито мале, руралне заједнице (Eagles, McCool, 2002). У многим случајевима овакве заједнице суочавају се са мењањем економске базе, која се дуго ослањала на индустријску производњу, и често, развојем туризма, желе да подигну доходак, условљен периодима рецесије.

Економски просперитет заједнице често може бити главна основа повећаног интереса локалног становништва за управљање заштићеним добром. Ово понекад произилази из структурних промена у економској бази, подстакнутих државним и корпорацијским одлукама (као што је гашење или редуковање производње

индустријских постројења), што за последицу има тражење нових, алтернативних начина запослења. Туристички развој се често тумачи као брз начин остваривања зараде, без великог капиталног улагања у објекте и фабрике. Осим овога, неке заједнице су случајно лоциране у непосредној близини или дуж рута које воде до заштићених простора, што отвара могућност за активности које се тичу обезбеђивања услуга и добара туристима у пролазу.

Поред економских, постоје и други фактори који повезују локалну заједницу са заштићеним добром. Овакве везе могу бити базиране на културној или духовној традицији, а у оквиру заштићеног добра могу се наћи локалитети или атракције симболички важне за заједницу и њене становнике (планински врх, река, водопад, шума, итд). У таквим случајевима интерес локалне заједнице у оквиру заштићеног добра може бити једнако снажан, као и управљача и посетилаца, али ће углавном бити оријентисан на заштиту и очување локалитета или чак на забрану приласка и посете туриста.

Економска повезаност на релацији заједница - туризам - заштићено добро укључује неколико различитих типова зависности. Прва се односи на утицај туристичке потрошње на економско благостање локалне заједнице. Када се дискутује о економском утицају туризма у заштићеним објектима на локално становништво, најчешће се мисли на ову врсту повезаности. Друга, не толико очигледна веза, огледа се у чињеници да заштићено природно добро, захваљујући бројним пејзажима и очуваној природи, утиче на повећање квалитета живота одређеног простора, што може привући појединце и компаније да одаберу баш ту локацију за пословање, односно живот, и тако индиректно утицати на економску стабилност заједнице. Треће, када финансирање развојних активности и управљачких акција унутар заштићеног простора долази споља, кроз приходе од различитих такси и државних средстава (одвајања), потошња самог НП представља део економске базе за локалну заједницу. И четврто, запослени у НП и приватним туристичким предузећима најчешће станују у оквиру заједнице и троше своје приходе на различита добра и услуге, па самим тим утичу на економију заједнице (Eagles, McCool, 2002).

Као резултат наведених врста утицаја и међусобних веза, локална заједница често има веома јак интерес за акције управљања парком и последице које настају

таквим управљањем. У складу са “place-based” приступом који тумачи одрживи туризам у зависности од конкретне локације и чињеницом да је туристичка индустрија фрагментирана и састављена од великог броја независних актера, у склопу тумачења туристичког развоја у националним парковима Србије не сме бити занемарен утицај великог броја репрезентативних стејхолдера. Због тога, приликом анализе индикатора одрживог туризма, одређена категорија показатеља односиће се на локално становништво, остварену корист од туризма и ставове локалне заједнице.

7.2.1. Ниво локалног задовољства туризмом

Индикатор нивоа локалног задовољства туризмом представља директну меру актуелних ставова и мишљења локалног становништва у вези са овим питањем. Представља најконкретнији начин да се анализира локално мишљење о туризму и његовим позитивним и негативним ефектима.

Иако је препозната потреба да локално становништво буде укључено у планирање и управљање туризмом у својим заједницама, званична документа (стратегије развоја туризма, просторни планови и сл.) наводе да на простору националних паркова постоји мало објективних и систематски обрађених информација о томе како локалне заједнице реагују на туризам. Како би се превазишао овај недостатак и испитале реакције на туризам, спроведено је анкетирање локалног становништва унутар НП или њихове заштитне зоне.

Приликом израде анкета за локално становништво коришћен је методски поступак предложен од стране Светске туристичке организације (WTO, 2004) за анализу индикатора одрживог туризма, а прилагођен за истраживани простор два национална парка (прилог А). Анкетна истраживања спроведена су током 2014. и 2015. године.

7.2.2. Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице

Један од начина унапређења и интензивирања сарадње између учесника у туристичкој привреди је организовање заједничких састанака, на којима би биле

објашњене активности управљача заштићеним добром, али истовремено организовани и тренинзи, семинари, округли столови и сл. на тему одрживог туризма. С обзиром да је овакав вид окупљања значајан за укључивање локалних интересних група у туристичку делатност, анализа индикатора је подразумевала испитивање учесталости њиховог организовања од стране Јавних предузећа, управљача националним парковима.

7.2.3. Однос туристичког промета и локалног становништва

Индикатор интензитета туризма показује степен културне сатурације локалне средине. Висок ниво овог показатеља може да наруши културни идентитет локалне заједнице и негативно утиче на квалитет туристичког доживљаја (Јовић, 2000). Представљен је односом годишњег броја туристичких ноћења (у хиљадама) и броја локалног становништва (у стотинама). Услед непостојања статистике која мери искључиво посете националном парку, у случају НП Ђердап овај индикатор тумачен је на нивоу најпосећенијих туристичких места. Када је у питању НП Тара, с обзиром да доступност статистичких података, индикатор је анализиран на нивоу националног парка и његове заштитне зоне.

7.2.4. Процент локалног становништва запосленог у туризму

Након структурних промена у економској бази или као резултат различитих економских криза које за собом повлаче смањени обим индустријске производње, туризам може представљати нов, алтернативни начин запослења за локално становништво. Уколико постоје добре природне предиспозиције за ову делатност, као што је то случај у проучаваним националним парковима, могућности се додатно повећавају. Да би се испитало колико је локално становништво ово успело да искористи и у којој мери је туризам значајан чинилац локалне привреде, употребљен је индикатор запослености локалног становништва у туризму. Овај индикатор спада у групу економских показатеља који сведоче о значају туристичког сектора и његовој позицији у односу на остале делатности.

7.3. Проблемска тема – Задовољство туриста

У туристичкој литератури задовољство туриста тумачи се као водећи индикатор ка успостављању дугорочне одрживости, јер је пресудан за поновљене повратке на исту дестинацију, као и позитивне/негативне препоруке будућим посетиоцима (WTO, 2004). Задовољство туриста базирано је на различитим факторима укључујући: опсег атракција на дестинацији, маркетиншко позиционирање дестинације, квалитет услуге, очекивања туриста, као и појединачно искуство сваког појединца током боравка.

Резултати који се односе на индикатор задовољства туриста добијени су спровођењем анкетног истраживања у оквиру проучаваних НП. Истраживања су реализована током 2014. и 2015. године, на територији коју обухватају НП, директним контактом са посетиоцима, као и путем интернет упитика, попуњеног од стране испитаника свих старосних структура, који су посетили ове просторе. Приликом израде анкета за туристе коришћен је методски поступак предложен од стране Светске туристичке организације (WTO, 2004) за анализу индикатора одрживог туризма, а прилагођен за истраживани простор два национална парка (прилог Б, прилог В).

7.4. Проблемска тема – Економска корист од туризма

Према туристичкој литератури која се бави економским ефектима ове делатности, укупна економска вредност сваког заштићеног подручја представља збир вредности његових употребних и неупотребних вредности (Eagles et al., 2002, Eagles, McCool, 2002). Употребне вредности могу бити директне (тржишне) или индиректне (нетржишне). Неупотребне вредности могу такође бити подељене на различите категорије: вредности избора, егзистенцијалне вредности и вредности завештања (слика 8). Економски аспект туризма у националним парковима најчешће разматра директне употребне вредности заштићеног подручја. Међутим, не треба занемарити ни остале категорије. Након што људи посете парк, постају више свесни његовог постојања и постају спремнији да донирају новац, да се залажу за његово будуће постојање, као и да инсистирају на

заштити за будуће генерације. На тај начин, они изражавају своје препознавање употребних и неупотребних вредности (Eagles et al., 2002)

Економска вредност паркова	=	Употребне вредности	+	Неупотребне вредности
		<i>Директне вредности:</i> рекреација, едукација, истраживање. Повезано са директним коришћењем простора (тржишне вредности)		<i>Вредности избора:</i> осигурање одржања потенцијалне будуће искористивости простора
		<i>Индиректне вредности:</i> Еколошке функције простора, заштита водених екосистема и станишта дивљег света, климтски утицаји. Повезано са индиректним коришћењем простора (нетржишне вредности)		<i>Егзистенцијалне вредности:</i> корист од информације да заштићени простор постоји често се мери спремношћу да се донирају време и новац
				<i>Вредности завештања:</i> корист од сазнања да ће простор бити употребљив за будуће генерације (све нетржишне вредности)

Слика 8. Укупна економска вредност заштићеног простора
(прилагођено из: Eagles, et al., 2002)

Економски утицај представља вредност свих финансијских трансакција, остварених од стране група (нпр. туриста или влада) која се односе на заштићено подручје, као и њихов утицај на локалну, регионалну или националну економију. Овакав утицај појављује се приликом сваке финансијске трансакције у економији, на пример приликом туристичке наруџбине услуга. Утицај се може мерити преко бруто домаћег производа (БДП), прихода од рада или броја радних места креираних од стране управљача парка.

Економски бенефити су добит коју заштићено подручје доноси локалној, регионалној или националној економији. Економска корист настаје када постоји повећање богатства на проучаваном простору и поред финансијске, представљена је и нетржишним вредностима. Међутим, овај показатељ се углавном изражава бројчано, у јединицама валуте. Приликом стварања заштићених подручја, економске бенефите треба упоредити са трошковима других опција коришћења земљишта, а ове информације треба користити у бенефит-кост анализи за одређивање расподеле земљишта.

Студије о економском утицају и економској користи најбоље обављају обучени специјалисти из области финансијских и економских послова. Одређене агенције, као што су „Служба националних паркова Америке” (USNPS), „Служба националних паркова и дивљих животиња Новог Јужног Велса”, запошљавају ове категорије стручњака (Eagles, McCool, 2002).

С обзиром на детаљан и компликован поступак одређивања укупних економских бенефита и утицаја заштићених објеката, за које је неопходно интердисциплиновано истраживање, овом приликом анализирана је економска корист из угла појединачних субјеката (управљача заштићеним добром и водећих смештајних капацитета)

7.4.1. Сезоналност туристичког промета

Мало туристичких дестинација карактерише целогодишњи туристички промет. Сезонска концентрација туристичког промета има бројне економске и еколошке последице. Велика концентрација туриста у сезони подразумева велика инвестициона средства и обимне грађевинске радове како би се изградиле капацитети и садржаји који оптимално задовољавају туристичке потребе. Уколико се такви капацитети недовољно користе ван сезоне, поставља се питање колика је економска оправданост њихове изградње. Оно на шта треба да се обрати пажња је знатно смањена запосленост локалног становништва у вансезони. Са друге стране, наглашена концентрација туриста у сезони повећава притисак на туристичке мотиве и капацитете, што условљава појачану сатурацију простора и појаву негативних еколошких последица (Jovičić, 2000).

Како би се овакви проблеми избегли, у свету је у порасту тренд формирања тзв. „four season resorts“ (нпр. Cortina d’Ampezo у Италији, Whistler British Columbia у Канади) који покушавају да унесу разноликост у понуду, нудећи другачије туристичке продукте током различитих сезона (скијање, пливање, бициклизам, пешачење, конференције, фестивали и сл.). Током лета, унутар ових простора, многе зимске стазе се уређују и претварају у бициклистичке, а ски лифтови стављају у функцију подизања бициклиста и њихове опреме на врх планине. Уколико се у близини туристичког центра налазе мањи градови,

туроператори често ван сезоне нуде различите погодности и снижене цене за ову популацију, како би се обезбедило одрживо коришћење објеката и повећала посећеност током целе године. Ово омогућава да исту дестинацију посети и становништво које је можда лимитирано за долазак током шпица сезоне, услед високих цена (WTO, 2004).

Индикатор сезоналности туристичког промета унутар проучаваних националних паркова анализиран је на основу броја и ноћења туриста у основним смештајним капацитетима.

7.4.2. Туристички пројекти

Када се говори о економској користи коју туризам треба да обезбеди заштићеном добру, важан аспект реализације овог циља представљају различите врсте пројеката, преко којих се, директно или индиректно, разматра могућност унапређења ове привредне делатности. Како национални паркови представљају заштићене просторе, нарочито је значајна могућност конкурисања за међународне пројекте, који се финансирају из иностраних фондова, намењених управо различитим категоријама заштићених објеката. Овакве студије се углавном односе на заштиту животне средине, економски и социјални развој, али и туризам. С обзиром да су оба анализирана парка погранични простори, ово отвара могућност за реализацију прекограничне сарадње са земљама из суседства.

Поставља се питање зашто су инострани фондови битни за напредак заштићених простора. Туристичка литература даје сликовит пример, као одговор на ово питање. Када влада одређене државе улаже државни новац за заштиту парка, постоји економска корист за локалне заједнице: средства долазе изван региона, и на тај начин представљају повећање богатства на локалном нивоу. Из националног угла, не постоји никакво повећање богатства, само прерасподела средстава у земљи, тако да се у овом случају једино може говорити о економској користи на локалном нивоу, али не и на националном нивоу. Ово се односи и на случајеве у којима су управљачи заштићених простора делимично или у потпуности финансирани од стране локалних пореза, јер је такав новац прикупљен и утрошен у региону. Када средства долазе из међународних извора

(програми помоћи развоју, фондови за прекограничне пројекте и сл.), она представљају стварну корист локалној и државној економији.

У вези са тим, овај индикатор се односи на бројност и садржај активних пројеката националних паркова, који су директно или индиректно усмерени на туризам. Акцент је посебно стављен на оне који су финансирани из међународних фондова.

7.4.3. Годишњи приходи и улагања у туризам

Како би туризам представљао профитабилну привредну грану заштићеног простора, неопходна су улагања у ову делатност. Улагања могу да буду директна, када се односе на туристичку популаризацију и презентацију заштићеног простора, као и на све активности управљања посетиоцима. Могу да буду и индиректна, када подразумевају улагања у активности и радње, које не морају искључиво да се односе на туризам, али њихова реализација доприноси напретку туристичке делатности (нпр. едукација запослених, међународна сарадња, улагања у међународне пројекте, итд.). Уколико су ова улагања исплатива и правилно усмерена, резултоваће одређеним приходима које заштићено добро остварује од туристичке делатности. У вези са тим, индикатор се односи на проценат улагања у туризам у односу на укупна улагања националних паркова, као и приход који ови заштићени простори остварују од туристичких активности на годишњем нивоу и у односу на свеукупну добит.

7.4.4. Атрактивност у односу на сличне дестинације (конкурентност)

Конкурентност дестинације односи се на то колико се добро дестинација котира у односу на остале дестинације. Ово подразумева поређење туристичког профила дестинације са другим профилима, анализу колико је дестинација компететивна по питању односа цена/квалитет, као и утврђивање опсега и јединствености амбијента, који је издваја у односу на остале дестинације (WTO, 2004).

Конкурентна теорија економске стратегије сугерише да дестинација остварује компетитивну предност захваљујући тзв. “cost price” предностима, диференцијацији (јединственим продуктима и услугама или опаженој јединствености) или фокус стратегији усмереној ка тачно дефинисаним циљним групама. Уколико туристичка дестинација жели да се развија у одрживом смеру, поред дугорочне економске профитабилности мора узети у обзир и социјалне, културне и факторе који се тичу заштите животне средине. Због тога, када се говори о туристичкој конкурентности, истиче се да иста садржи неколико различитих димензија: економску, политичку, социјално-културну, технолошку и заштиту животне средине. Због овога су предложени сложени индикатори конкурентности који комбинују годишњу профитабилност са индикаторима заштите животне средине и социјално-културним индикаторима значајности дестинације. Да би се оваква комплексна мерења урадила, неопходна је подршка великог броја институција укључених у туристички процес, што знатно отежава цео поступак (WTO, 2004).

У овом случају, анализирана је свеукупна туристичка конкурентност националних паркова из угла посетилаца који су боравили у овим просторима. Како би се испитао индикатор конкурентности, туристима су у оквиру анкетног исраживања постављена три питања која се односе на овај сегмент истраживања.

7.5. Проблемска тема – Заштита природе и утицај туризма на животну средину

Ако је природна средина морфогенетски и екосистемски сложенија, представљаће већу туристичку вредност. С обзиром да су национални паркови центри биодиверзитета Србије, са присуством више врста екосистема, од травно-степских и мочварних до најсложенијих планинских, а одликује их и велика биогеографска разноликост, ови простори представљају најзначајније природне туристичке мотиве и еколошке потенцијале (Николић, 2006).

Главни циљ заштите природе у националним парковима је да обезбеди трајну заштиту и очување сложених, пејзажно богатих, екосистема и предела, као и ретких врста, атрактивних објеката и природних појава. Како овако заштићени

природни простори изазивају велики интерес туриста, поставља се питање усклађивања интереса туризма и заштите природе.

О иницијалној условљености туризма и заштићених објеката (и пре него што се ови простори ставе под заштиту) говорили су различити аутори (Јовичић, 1997, Николић, 1998, Eagles, McCool, 2002; Stojanović, 2005, Žujović et al., 2008, Žujović, Brankov, 2008, Бранков, 2010, Bjeljac et al, 2013). Иглс и Меккол (Eagles, McCool, 2002 према Бранков, 2010) тврде да је туризам фундаментални елемент који детерминише да ли неко друштво поседује свест и довољан ниво разумевања за очување одређеног простора.

Како би се што свеобухватније анализирао релација туризам – животна средина, у оквиру ове проблемске теме разрађени су индикатори који се односе на еколошку вредност простора (степен заштићеног простора, признања међународних програма, биогеографска разноликост), али и директан утицај туристичке делатности на заштиту природе (квалитет речне воде, дивље депоније и системи за пречишћавање/рециклажу у туристичким објектима).

7.5.1. Процент заштићеног простора подвргнутог различитим нивоима контроле

Како је једно од примарних начела заштите природе обезбеђење трајних и стабилних услова очувања основних природних вредности и еколошки рационално коришћење под прописаним околностима, заштитом се утврђују основне намене и режими коришћења простора. Ако је у питању просторно веће добро, као што је то случај са националним парковима, примењује се концепт зонирања територије (Николић, 2006). Индикатор који се односи на различите нивое контроле, указује на постојање и обухват зона са различитим степеном заштите у националним парковима, као и прописани режим управљања у њима.

7.5.2. Признања међународних програма

Интернационална признања за националне паркове представљају важан индикатор њихове туристичке вредности, с обзиром да сведоче о јединствености

и еколошкој вредности датог простора. Индикатор који се односи на признања међународних програма указује на стицање заштићеног статуса на основу међународних конвенција и програма (као што су Рамсарска конвенција, Унескови резервати биосфере, ИВА простори и сл.).

7.5.3. Заштићене, ендемичне и угрожене врсте

Изузетно важан индикатор, када се говори о заштити природних добара и евентуалном утицају туризма на животну средину, је присуство ретких, угрожених и ишчезлих врста на простору проучаваних заштићених добара. Ове врсте су углавном заштићене законом и сведоче о специфичности простора из угла животних услова, па додатно повећавају атрактивност националног парка.

7.5.4. Оштећење шумских екосистема

Како су проучавани национални паркови између осталог утемељени на бази општих и посебних вредности доминантних шумских простора, индикатор оштећења шумских заједница има изузетан значај, када се говори о еколошкој димензији туризма. Уколико се уз то узме у обзир заштитна функција шума, као и естетска компонента која доприноси атрактивности одређеног простора, јасно је да стање шумских екосистема у великој мери може да утиче на одабир туристичке дестинације. У вези са тим, индикатор указује на присуство оштећених шумских екосистема унутар заштићене територије, као и средства уложена за њихову санацију на годишњем нивоу.

7.5.5. Квалитет речне воде

С обзиром да су бројне туристичке активности везане директно за хидрографске објекте (купање, рођење, рекреативни риболов, крстарење бродовима, рафтинг итд.), квалитет њихових вода значајно утиче на туристичку посећеност. Како у оквиру оба анализирана национална парка хидрографски објекти представљају важан део туристичке понуде, у разматрање је узет и

индикатор који се односи на квалитет речних вода два главна водена тока – Дунава и Дрине.

7.5.6. Дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу

Управљање отпадом представља једно од кључних питања туристичког развоја. Туристичка делатност је често угрожена загађењем својих кључних вредности – плажа, река или језера. Загађење, било да потиче од туристичких објеката или од локалне заједнице и индустријских капацитета, може да деградира локалитет и допринесе ширењу болести и оштети природне ресурсе. Када дође до широко распрострањених инцидената који условљавају затварање плажа на различитим континентима (просипање нафте, е-коли бактерије), то може довести до пропадања одређених дестинација и утицати на смањен прилив туриста током године. У екстремним случајевима, загађење је практично било узрочник затварања целог туристичког објекта (отказивање инфраструктуре за регулисање отпада имало је кључни утицај на затварање хотела на плажама Иберијског полуострва током седамдесетих година и напуштање туристичких ресорта на Црном мору деведесетих година XX века) (WTO, 2004).

Како је чврсти отпад главни извор загађења на планети, неопходно је да се у оквиру сваке туристичке дестинације посебна пажња посвети мерењу количине произведеног отпада и начину третирања истог. До сада је главно решење управљања овом врстом отпада било његово бацање и подземно одлагање, што представља један вид губитка ресурса. Не смеју се занемарити ни проблеми који се јављају приликом оваквог застарелог начина третирања отпада: продукција непријатних мириса, стварање процедурне воде која може деградирати површинске и подземне водене системе у близини, емисија штетних гасова, привлачење штеточина и појава заразних болести (WTO, 2004).

У оквиру овог индикатора разматрано је присуство и распрострањење дивљих депонија на простору проучаваних националних паркова, као и постојање система за пречишћавање отпадних вода и рециклажу сопственог отпада у оквиру туристичких објеката. Индикатор је тумачен и у ширем контексту управљања отпадом на територији општина које захватају НП.

7.6. Планирање и контрола дестинације

Појам одрживог туризма, од момента када је установљен, повезиван је са потребом за туристичким планирањем. Планирање туристичког развоја дестинације представља кључни фактор за заштиту локалног културног наслеђа и животне средине, али и обезбеђење адекватних пословних компоненти (смештај, исхрана, услуге, вођење, опремање, итд). Непланиран туристички развој у оквиру националних паркова може довести до озбиљних и неповратних социјалних последица и угрозити темељне природне феномене. Развој масовног туризма у оквиру заштићених објеката често је критикован због негативног дејства на воду и вегетацију, великих захтева за енергијом и обимне продукције чврстог и течног отпада. Секундарни и терцијарни ефекти туризма на животну средину и социјалне системе често се тешко распознају и потребно им је време како би се манифестовали. Ако туризам није планиран и руковођен на прави начин, ове последице могу значајно угрозити основне вредности (културне и природне) на којима је утемељен туристички развој и учинити дестинацију непривлачном за будуће посете. Многи национални паркови и заштићени објекти проглашени су без вођења рачуна о њиховом утицају на локално становништво или без узимања у обзир значаја природних граница. Добро планирање туристичког развоја унутар ових простора мора да узима у обзир позитивне и негативне последице оваквих ефеката приликом процеса доношења одлука (Eagles, McCool, 2002).

Иако Светска туристичка организација дефинише велики број индикатора, које треба узети у обзир када је у питању планирање и контрола дестинације, одређени број истих је претходно већ анализиран (индикатори који се односе на ефекте туризма на локално становништво, задовољство туриста и утицај туризма на животну средину). Због тога је у овом поглављу анализа индикатора планирања и контроле туристичког развоја дестинације обухватила питања која су у вези са интеграцијом туризма у туристичке планове или стратегије, тј. постојањем адекватног плана или стратегије за одрживи развој туризма у националним парковима. Ова документа су вреднована на основу претходно изнетих принципа њихове успешне израде. Анализиран је и индикатор професионалног развоја, кроз унапређење вештина и стручности запослених, а

као неизбежан услов правилне контроле и управљања сваком дестинацијом. Посебна група индикатора односила се на питање транспорта и приступачности дестинације, који представљају базу за будуће планирање туристичких кретања.

7.6.1. Постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана

Један од начина планирања туристичког развоја који ће бити усмерен одрживом правцу је израда туристичке стратегије. Овај документ, уколико је детаљно урађен и садржи све неопходне компоненте за успешно управљање и контролу туристичког развоја, може да усмери све актере туризма у жељеном смеру и омогући одрживи развој туристичке делатности у националним парковима и другим заштићеним објектима природе. Индикатор анализира постојање оваквих докумената унутар националних паркова и вреднује их на основу упутстава и принципа које даје туристичка литература, а у вези су са процесом планирања одрживог развоја туризма.

Туристичка литература истиче важност постојања туристичког плана у свакој заједници, било да је лоцирана унутар или у близини НП, уколико има за циљ да туризам постане активан сегмент економске развојне политике. Током израде оваквих планова, препоручује се примена системског, прилагодљивог и одговорног приступа (Eagles, McCool, 2002, WTO, 2004), што подразумева могућност да се планови прилагоде промењеним околностима на тржишту и коригују почетне премисе, у складу са стеченим искуством током имплементирања. Истиче се значај периодичног мониторинга кључних индикатора и варијабли (нпр. запослења и дохотка по глави становника) унутар репрезентативних простора, током процеса имплементације, а који су у вези са дефинисаним циљевима плана. Пожељно је да начини понашања у случају економских, политичких или природних тзв. „изненађења“ буду дефинисани као његови саставни делови.

У вези са претходно наведеним карактеристикама оваквих планова, примењени индикатор указује на постојање оваких докумената унутар локалних заједница и идентификује да ли су приликом њихове израде испоштоване наведене смернице.

7.6.2. Професионални развој

Индикатор који се односи на професионални развој подразумева врсте и частину тренинга запослених на којима се стичу вештине и знања у вези са унапређењем управљања заштићеним добром, а самим тим и туристичким развојем и организацијом туристичких кретања.

7.6.3. Густина и квалитет саобраћајне мреже

С обзиром да је успех туристичке дестинације уско повезан са њеном приступачношћу, индикатори који се односе на густину и квалитет саобраћајне мреже која води до дестинације, као и унутар саме дестинације, су детаљно размотрени. Како саобраћај у појединим ситуацијама врши велики притисак на животну средину, анализирана је његова структура по врстама, јер развој одрживог туризма фаворизује онакве начине транспорта посетилаца који ће најмање угрожавати природу.

7.6.4. Ниво доступних он-лајн информација о организацији јавног превоза

Значајан број посетилаца има потребу и навику да своја путовања и начине кретања током њиховог трајања, унапред детаљно испланира, па доступне интернет информације о условима саобраћаја представљају важан индикатор приликом планирања посете. Овај индикатор је тумачен на два начина – информације о саобраћају до/од дестинације (како стићи, који путни правци су најпожељнији и најсигурнији, алтернативне руте, мапе путовања и сл.) и информације о саобраћају унутар саме дестинације, тј. националног парка (доступност атракција путем различитих видова транспорта, локације аутобуских станица и бензинских пумпи, линије јавног аутобуског превоза, предлози за коришћење алтернативних начина превоза у циљу одрживог развоја дестинације и сл.).

7.6.5. Приступачност јавним превозом

Индикатор који се односи на проценат смештајних јединица и вредности које су приступачне преко јавног превоза анализира могућности транспорта у оквиру дестинације, тј. одабраног националног парка. Поред тога што је битан за формирање најоптималнијих стратегија транспорта унутар дестинације, овај индикатор показује ниво повезаности централних зона са периферијом и добар је показатељ квалитета живота локалне заједнице. Према Светској туристичкој организацији (WTO, 2004), објекти за смештај посетилаца и туристичке вредности су приступачни путем линија јавног превоза, уколико се налазе на мање од десет минута удаљености хода од најближег аутобуског стајалишта.

7.6.6. Транспорт посетилаца

Начин транспорта посетилаца указује на приступачност одређеног простора, навике путовања и изграђеност саобраћајне инфраструктуре. Овај индикатор анализиран је кроз питање које је у анкети постављено посетиоцима, а тичало се превозног средства коришћеног за долазак у национални парк.

7.7. Креирање услуга и производа одрживог туризма

Важно питање за успешан туристички развој дестинација је обезбеђење и задржавање разноликости туристичког доживљаја. Уколико су туристи у могућности да у одређеном месту доживе различита искуства (пешачење, крстарења бродом, подводно роњење, јахање коња, итд.), њихов свеукупан доживљај ће бити позитивнији, као и слика коју ће даље пренети. Места са малом разноликошћу понуђених доживљаја суочавају се са проблемом да обезбеде посетиоцима квалитетно испуњење времена, нарочито у случају кишних дана, снежних олуја и сличних околности са температурним приликама које их спречавају да раде оно због чега су у првом реду дошли (скијање, купање и сл.). Како би решили овај проблем, мањи туристички центри често удружују туристичку понуду, креирајући тзв. туристичке руте.

Проблемска тема која се бави креирањем услуга и производа одрживог туризма анализира индикаторе који се односе на бројност и врсте туристичких атракција и услуга на дестинацији, која у пресудној мери утиче на разноликост туристичког доживљаја. У оквиру теме испитиван је и опсег маркетиншких активности у националним парковима, а посебан сегмент представљао је индикатор који идентификује зелене, тј „екотуристе“, као важну циљну групу за производе одрживог туризма у заштићеним добрима.

7.7.1. Разноврсност и бројност туристичких вредности

Туристичке атракције (потенцијалне и реалне) се тумаче као темељни туристички ресурси који привлаче или могу привући туристе у одређено место. Представљају кључне елементе туристичког система и објашњавају мобилност туриста и правце њихових кретања. Индикатор који се односи на бројност и врсте вредности показује степен разноврсности доживљаја и анализиран је преко Кушенове (Јовичић, Бранков, 2008) функционалне класификације потенцијалних и реалних туристичких атракција.

7.7.2. Опсег доступних туристичких услуга

Један од начина увећања разноликости искуства и доживљаја за посетиоце националних паркова је обезбеђење разноврсног опсега туристичких услуга у широј зони заштићеног простора. Индикатор који се односи на туристичке услуге односи се на њихов опсег и доступност на дестинацији према различитим типовима (услуге информисања и вођења, смештаја и исхране, организовања стручних скупова и конференција, транспорта, изнајмљивања опреме, услуге везане за здравље и сигурност посетилаца и сл.).

7.7.3. Маркетинг и промоција

Иако је концепт маркетиншког планирања у великој мери еволуирао у свету, у Србији су на микронивоу још увек присутни традиционални приступи

дестинацијском маркетингу. Плански приступи истраживања тржишта и формирања бренда, имица и туристичког позиционирања тек почињу да се спроводе. Туристичке информације се дистрибуирају на традиционалан начин, уз велико учешће штампаног материјала, а локалне туристичке организације највећи део својих маркетиншких буџета троше на наступе у оквиру домаћих сајмова. У вези са тим, индикатор који се односи на маркетинг националних паркова и активности, како управљача заштићених добара, тако и локалних туристичких агенција, анализиран је кроз два сегмента: опсег маркетиншких производа по начину рекламирања и типу (брошуре, медији, вебсајтови итд.) и годишња финансијска средства која се издвајају за промоцију.

7.7.4. Процент екотуриста

Посетиоци који идентификују себе као „зелене“ или екотуристе и који су у потрази за искуствима блиским заштити природе и уживању у атракцијама без ремећења присутних екосистема и начина живота локалног становништва, представљају адекватну тржишну категорију за производе одрживог туризма. За анализу овог индикатора искоришћено је анкетно истраживање туриста, а идентификовање ове врсте клијентеле треба да омогући креирање адекватног туристичког производа управљачима националних паркова.

8. НАЦИОНАЛНИ ПАРК ЂЕРДАП

Национални парк Ђердап, налази се у североисточном делу Србије, на граници са Румунијом. Просторно захвата узани коридор Ђердапске клисуре, тј. њену десну долину страну и приобални сектор Дунава од Голупца до Караташа, на дужини од скоро 100 km. Национални парк обухвата шумовити брдско-планински појас ширине 2-8 km. Стављен је под заштиту 1974. године и простире се на територији три општине (Голубац, Мајданпек и Кладово) на укупној површини од 637,68 km². (Николић, 2006; Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2013).

Његову окосницу чини композитна долина Дунава, која се у Ђердапској клисури састоји од четири клисуре (Голубачка, Госпођин вир, Мали и Велики Казан и Сипска клисура) и три котлине (Љупковска, Доњомилановачка и Оршавска), које се међусобно смењују. Клисуре је на једној страни омеђена воденим системом Дунава, а на другој се ослања на нископланинско залеђе (Северни Кучај, Лишковац, Велики Гребен и Мироч), које се протеже од Голупца до Сипа.

НП Ђердап је највећи и по саставу темељног феномена најкомплекснији национални парк у Србији, са низом специфичности које га чине јединственим. Захваљујући специфичном историјском развоју, повољној клими и сложеним геоморфолошким карактеристикама, Ђердап представља јединствен европски резерват терцијарне флоре и фауне, са изразитим ендемичним и реликtnим карактером. Због повољних услова за живот, човек је био стално присутан на овом простору, о чему сведоче бројна археолошка налазишта и културно-историјски споменици.

Захваљујући свему наведеном, НП Ђердап обилује репрезентативним и атрактивним природним и културним вредностима, а како има и посебан, заштићени статус, поставља се питање у којој мери је досадашњи развој туризма реализован у сфери одрживог.

8.1. Проблемска тема - Ефекти туризма на локалну заједницу

Проблемска тема која проучава ефекте туризма на локалну заједницу обухватила је следеће индикаторе: ниво локалног задовољства туризмом, учесталост састанака на нивоу локалне заједнице, однос туристичког промета и локалног становништва и проценат локалног становништва запосленог у туризму.

Ниво локалног задовољства туризмом

Да би се анализирао индикатор локалног задовољства туризмом, током лета (август-септембар) 2014. године спроведено је анкетно истраживање на територији три општине које захвата НП Ђердап. Узорак је обухватио испитанике из популационо највећих насеља унутар или на граници са НП (јер је у њима туристичка понуда најизраженија, па је и контакт локалног становништва са туристима најинтензивнији), различитог старосног узраста и полне структуре.

Локално становништво је анкетирано у три највећа туристичка средишта НП – Голупцу, Доњем Милановцу и Кладову. Анкетирано је 227 становника, од којих је 106 било мушког пола, а 121 женског пола (табела 7). Анкетирање је извршено писаним упитником, а попуњавање извршено након добијених усмених одговора испитаника из случајно одабраног узорка.

Анализа анкетних упитника је обрађена према полу и старости, са циљем да се утврди да ли постоји битна разлика у ставовима према туризму и односу према туристима код мушкараца и жена и различитих старосних група. Резултати анкетног истраживања објављени су 2015. године (Brankov et al., 2015).

Табела 7. Структура узорка локалног становништва у НП Ђердап¹

	До 19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+	Укупно
М	8	14	30	19	23	9	3	106
Ж	2	28	33	31	16	10	1	121
Укупно	10	42	63	50	39	19	4	227

¹ Услед малог броја испитаника у одређеним старосним групама, извршено је спајање категорија, па су се све анализе базирале на присуству четири старосне категорије: до 29 година, 30-39, 40-49 и 50+ година

Ставови о туризму и корист локалног становништва од туризма – Почетна питања анкетног истраживања односила су се на став испитаника о томе да ли је туризам добар за њихову заједницу и да ли они као појединци имају личну корист од ове делатности. Учесницима у истраживању понуђено је да на две опште тврдње, одаберу понуђени одговор који осликава њихово мишљење (табела 8).

Табела 8. Ставови о туризму и корист локалног становништва од туризма у НП Ђердан (извор: Brankov et al., 2015)

Питање	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Туризам је добар за моје насеље/општину	8	1	21	63	134
Ја лично имам корист (директну/индиректну) од туризма	38	47	55	40	47

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Веома се слажем

На тврдњу: „Туризам је добар за моје насеље/општину“ велика већина испитаника одговорила је да се веома слаже (59%) или да се слаже (27,8%). Одређени број испитаника дао је неутралан одговор (9,25%), док је мањина имала негативан став (4,1%). Хи-квадрат тест независности није показао значајну везу између дистрибуције ставова испитаника (слажем се/неутралан и не слажем се) и њиховог пола χ^2 (1, n = 227) = 3,11, p= 0,08, V=0,13. Што се тиче старости испитаника, утврђено је да нема значајне разлике између анализираних старосних категорија популације у ставовима о туризму у њиховом насељу χ^2 (3, n = 227) = 2,21, p= 0,53, V=0,10.

Када је у питању тврдња: „Ја лично имам директну/индиректну корист од туризма“, одговори су били другачије дистрибуирани. Четвртина испитаника дала је неутралан одговор (24,3%), док је остали део узорка скоро равномерно подељен на оне који се слажу са овом тврдњом (20,7% оних који се веома слажу и 17,6% оних који се слажу) и оне који се не слажу (16,7% оних који се уопште не слажу и 20,7% оних који се не слажу). Хи-квадрат тестом утврђено је да не постоји значајна веза између дистрибуције ставова испитаника и њиховог пола χ^2 (4, n = 227)= 4,37, p= 0,36, V=0,14. Статистичка значајност није утврђена ни када је у питању старост испитаника χ^2 (12, n = 227) = 18,60, p=0,10, V=0,17, али је регистрована јача веза између променљивих путем Крамеровог коефицијента.

Ефекти туризма на локалну заједницу – Посебна категорија тврдњи на које су испитаници одговарали односила се на ефекте развоја туризма у њиховој заједници (табела 9). Иако туризам не представља доминантну делатност, већина испитаника се слаже да његов развој представља шансу за отварање нових радних места за локално становништво (59,5). Када је у питању запошљавање младог локалног становништва које омогућава развој и напредак туристичке делатности, мишљења су подељена. Један део испитаника се слаже са тврдњом да је један од ефеката туризма у њиховом насељу управо запошљавање младе локалне популације (51,5%), док је други део неутралан (20,7%) или се не слаже са овом тврдњом (27,8%).

Табела 9. Ефекти туризма на локалну заједницу у НП Ђердан (извор: Brankov et al., 2015)

Туризам у мом насељу/општ. има сл. ефекте:	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Отвара нова радна места за лок. становништво	11	36	45	68	67
Запошљава младо локално становништво	22	41	47	61	56
Подиже цене различитим добрима	24	22	66	74	41
Директно утиче на отварање нових служби (здравствене, комуналне, итд.)	36	44	45	57	45
Директно утиче на побољшање инфраструктуре (путеви, водовод, канализација, одвоз смећа)	27	28	48	64	60
Повећава буку и ствара велику гужву	67	75	42	33	10
Изазива пораст криминала	85	85	36	16	5
Изазива опадање моралних стандарда	101	77	31	14	4
Ремети активности локалног становништва	106	79	14	17	11
Оштећује животну средину	83	79	36	17	12
Спречава лок. становништво да приступи неким атракцијама у НП	86	96	27	9	9
Стимулише развој локалне културе и не угрожава интегритет и аутентичност заједнице	24	25	47	83	48
Користи природне ресурсе потребне локалном становништву (рибу, воду, итд.)	30	48	58	56	35

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Мишљења су подељена и када је реч о још неким ефектима које развој туризма може да проузрокује на локалну заједницу. На тврдњу: „Развој туризма у мом насељу/општини подиже цене различитим добрима“ велики број испитаника дао је неутралан (29,1%) или позитиван (50,6%) одговор, док једна петина

испитаника сматра да туризам не проузрокује подизање цена различитим добрима.

Испитаници су дали различите одговоре и када је у питању тврдња: „Развој туризма директно утиче на отварање нових служби (здравствене, комуналне, итд) у мом насељу/општини“. Преовлађују они који су се сложили са датом тврдњом (45%), али је знатан број и оних који се не слажу (35,3%) или су дали неутралан одговор (19,7%).

Када је у питању веза између туризма и побољшања инфраструктуре, на тврдњу: „Развој туризма директно утиче на побољшање инфраструктуре (путеви, водовод, канализација, одвоз смећа) у мом насељу/општини“ већина је дала позитиван одговор (54,7%). Одређени део узорка је неутрално одговорио (21,1%) или се није сложио са овом тврдњом (24,2%).

Велики степен слагања уочен је код оба пола испитаника, као и свих узоркованих старосних група, за тврдње у вези са утицајем туризма на повећање буке и гужве, пораст криминала и опадање моралних стандарда. На све три наведене тврдње велика већина испитаника дала је негативан одговор (62,5% за буку и стварање гужве, 74,8% за успон криминала и 78,4% за опадање моралних стандарда). Слично је и са еколошким аспектом туризма и могућим негативним ефектима, где већина испитаника сматра да развој ове делатности не оштећује животну средину. Ипак, мањи број испитаника (12,9%) се сложио са тврдњом: „Развој туризма у мом насељу/општини оштећује животну средину“ или је дао неутралан одговор (15,8%).

Одређене тврдње односиле су се на тумачење различитих аспеката релације посетиоци – локално становништво. Испитаници су у великом проценту сагласни у тврдњи да развој туризма не ремети активности локалног становништва (81,5%), као и да не спречава локално становништво да приступи неким атракцијама у Националном парку (80,2%). Више од половине испитаника (57,7%) сложило се да туризам у њиховом насељу/општини стимулише развој локалне културе и не угрожава интегритет и аутентичност заједнице. На ову тврдњу значајан део испитаника дао је неутралан одговор (20,7%) или се није сложио (21,6%).

С обзиром да приликом развоја туризма и организације туристичких долазака и боравка у НП може доћи до несугласица између посетилаца и локалне

популације око коришћења природних ресурса, једно питање односило се управо на овај однос проучаваних категорија. Тако је на тврдњу: „Туризам користи природне ресурсе потребне локалном становништву (рибу, воду, итд)“ одређен део узорка (40,3%) одговорио да се слаже или је дао неутралан одговор (25,5%). Трећина испитаника (34,4%) сматра да туризам не користи природне ресурсе потребне локалном становништву и на тај начин не долази у могући конфликт са заједницом.

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији ставова локалне популације према полу и старости, за поменути низ тврдњи коришћен је Хи-квадрат тест², који анализира разлике између опажених и очекиваних фреквенција. Тестом су упоређене учесталости дистрибуције одговора у свакој од категорија (пол и старост) са вредностима које би биле очекиване да између променљивих не постоји никаква веза (табела 10). Величина утицаја између променљивих тумачена је преко Крамеровог (V) коефицијента.

Од свих анализираних варијабли, утврђена је веза између старости испитаника и става да туризам директно утиче на побољшање инфраструктуре (путева, канализације, одвоза смећа, итд.) у њиховом насељу. Старосна категорија 40-49 година дала је највише неутралних одговора у односу на укупан број својих испитаника (36%). Код најстарије популације присутно је снажно слагање са овом тврдњом (66,1%), док је код осталих старосних категорија овај проценат умеренији, али прелази половину популације (изузев у категорији 40-49 година). Крамеров коефицијент повезаности варијабли (0,181) сведочи о средњој јачини везе.

Констатована је повезаност између полне структуре испитаника и тврдњи да туризам ремети активности локалног становништва и спречава га да приступи одређеним атракцијама у Националном парку. У оба случаја мушкарци су биле склони да у већем проценту потврде ове тврдње у односу на жене. Вредности Крамеровог коефицијента (0,207 за прву и 0,190 за другу тврдњу) указују на малу јачину везе између поменљивих.

---

² У случају једнообразних одговора (велика већина позитивних/негативних одговора), са изразито ниским вредностима очекиваних фреквенција (20% свих ћелија $f_t < 5$), примена Хи-квадрат теста није била методолошки оправдана.

Табела 10. Разлике у ставовима локалне популације о ефектима туризма по полу и старости у НП Ђердан (извор: Brankov et al., 2015)

Туризам у мом насељу/опит. има сл. ефекте:		χ^2 (p value)	Крамеров V коеф.
Отвара нова радна места за локално становништво	пол	0,361	0,138
	старост	0,352	0,139
Запошљава младо локално становништво	пол	0,694	0,099
	старост	0,482	0,130
Подиже цене различитим добрима	пол	0,845	0,078
	старост	0,288	0,144
Директно утиче на отварање нових служби (здравствене, комуналне, итд.)	пол	0,634	0,106
	старост	0,072	0,170
Директно утиче на побољшање инфрастр. (путеви, канализација, одвоз смећа)	пол	0,213	0,160
	старост	0,034*	0,181
Повећава буку и ствара велику гужву	пол	0,351	0,140
	старост	0,481	0,130
Успон криминала	пол	0,552	0,116
	старост	0,270	0,129
Опадање моралних стандарда	пол	0,327	0,143
	старост	/	/
Ремети активности локалног становништва	пол	0,046*	0,207
	старост	/	/
Оштећује животну средину	пол	0,455	0,127
	старост	0,821	0,080
Спречава лок. становништво да приступи неким атракцијама у НП	пол	0,049*	0,190
	старост	/	/
Стимулише развој локалне културе и не угрожава интегритет и аутент. заједнице	пол	0,931	0,061
	старост	0,199	0,152
Користи природне ресурсе потребне лок. становништву (рибу, воду, итд.)	пол	0,660	0,103
	старост	0,011*	0,196

Статистички значајна веза утврђена је између старости испитаника и става да туризам користи природне ресурсе потребне локалном становништву. У овом случају, најмлађа популација (до 29 година) била је најсуздржанија у давању одговора (46,15% неутралних одговора), док су одговори у оквиру старосне групе 30-39 скоро у целини распоређени између оних који се слажу и оних који се не слажу (само 10,5% неутралних одговора). Старије популације су већински позитивно одговориле, при чему је у групи 50+ већи проценат оних који су негативно одговорили (35% у односу на 30% из групе 40-49). Крамеров коефицијент повезаности варијабли (0,196) указује на средњу јачину везе између променљивих.

Контрола туристичког развоја и ставови о одрживом туризму – Поред тврдњи које су се односиле на ефекте туристичког развоја, испитаници су давали своје мишљење и када је у питању контрола туристичког развоја од стране локалне заједнице. Половина испитаника се слаже да локална заједница контролише развој туризма (34,8% испитаника се слаже, 15,8% се веома слаже), док је 24,7% узорка дало неутралан одговор. Остали (24,7%) сматрају да развој туризма контролишу екстерни субјекти.

На тврдњу: „*Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници*“ 52,1% испитаника одговорило је позитивно, док је 23,3% дало неутралан одговор. Четвртина испитаника (24,6%) сматра да новац од туризма не остаје у локалној заједници (табела 11).

Табела 11. Контрола туристичког развоја и ставови о одрживом туризму у НП Ђердан (извор: Brankov et al., 2015)

<i>Питање</i>	<i>Фреквенција</i>				
	1	2	3	4	5
Локална заједница контролише развој туризма	27	29	56	79	36
Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници	28	28	53	74	44
Локално становништво има лак приступ местима која користе туристи	18	21	30	95	63
Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају	30	34	53	72	38
Подржавам развој одрживог туризма у свом насељу/општини	3	3	14	87	120
Верујем да на правиан начин разумем утицај туризма на моју заједницу	2	4	33	95	93

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Посебна група тврдњи односила се на ставове локалне популације о одрживом туризму и доступности информација које се баве овим питањем. Велика већина испитаника подржава развој одрживог туризма у њиховом насељу/општини (чак 52,9% испитаника се веома слаже, а 38,3% испитаника се слаже), што сведочи о томе да одрживи развој доживљавају као позитивно усмерење у будућој организацији туристичке делатности. Што се тиче доступности адекватних информација о одрживом туризму, ситуација је нешто

другачија. На тврдњу: „*Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају*“ мање од половине испитаника дало је позитиван одговор (31,7% испитаника се слаже и 16,8% испитаника се веома слаже), док је 23,3% испитаника дало неутралан одговор. Одређени део испитане популације се не слаже (15%) или уопште не слаже (13,2%) са овом тврдњом, што упућује на то да локално становништво иако препознаје појам „одрживи туризам“ као позитиван, често не поседује знање о томе шта он подразумева и како би се могло додатно информисати. И поред тога, већина испитаника (82,8%) верује да на правилан начин разуме утицај туризма на локалну заједницу.

Анализа дистрибуције ставова локалне популације о контроли туристичког развоја и одрживом туризму према полу и старости (табела 12) идентификовала је статистичку везу само у случају старости испитаника и тврдње о доступности правих информација о одрживом туризму.

Табела 12. Разлике у ставовима локалне популације о контроли туристичког развоја и одрживом туризму по полу и старости у НП Ђердан (извор: Brankov et al., 2015)

Питање		χ^2 (p value)	Крамеров V коэффициент
Локална заједница контролише развој туризма	пол	0,881	0,072
	старост	0,773	0,109
Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници	пол	0,622	0,108
	старост	0,484	0,130
Локално становништво има лак приступ местима која користе туристи	пол	0,134	0,176
	старост	/	/
Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају	пол	0,625	0,107
	старост	0,023*	0,186
Подржавам развој одрживог туризма у свом насељу/општини	пол	/	/
	старост	/	/
Верујем да на правилан начин разумем утицај туризма на моју заједницу	пол	/	/
	старост	/	/

Категорија испитаника старости 30-39 година у значајно већем проценту је негирала тврдњу о доступности информација о одрживом туризму у односу на остале категорије (40% негативних одговора). Вредност Крамеровог коэффицијента

у овом случају износи 0,186 и указује на средњу јачину везе између испитиваних променљивих.

Стање и перспектива туристичког развоја – Део истраживања обухватио је мишљења испитаника о тренутним проблемима везаним за туризам и перспективама његовог будућег развоја. У вези са овим, испитаницима су постављена два питања отвореног типа, са могућношћу да на оба дају конкретан одговор: „Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?“ и „Шта треба да буде урађено како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?“. Дефинисане су главне категорије одговора на поменута питања и у складу са тим анализирани резултати (слика 9). Значајан проценат испитаника није дао никакав конкретан одговор на ово питање (38,6% учесника у анкетном истраживању).

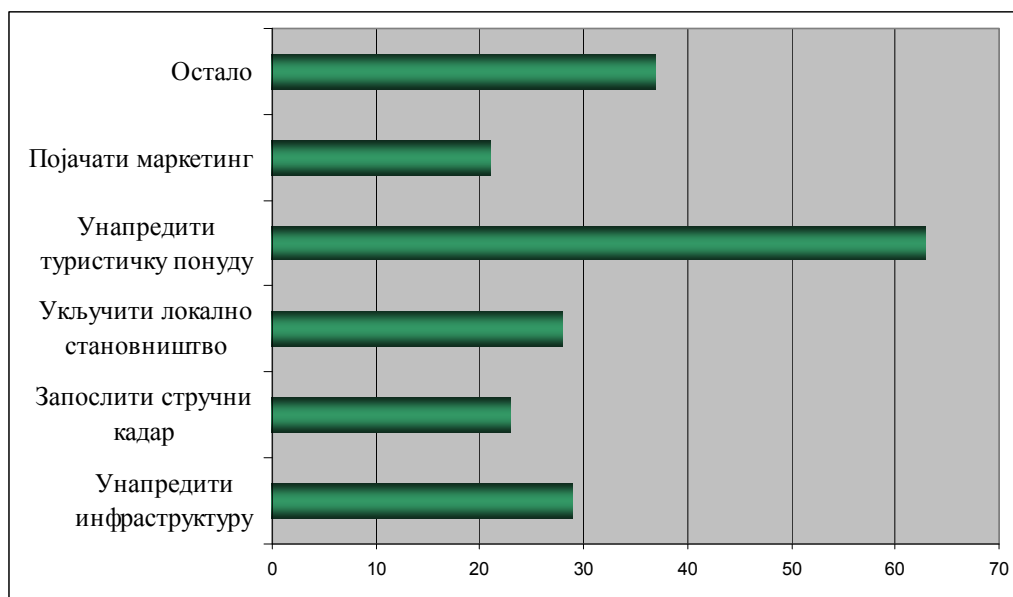

Слика 9. Дистрибуција одговора испитаника у НП Ђердап на питање „Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)

Испитаници су у највећем проценту забринути у вези са нестручним кадром запосленим у туризму (13,2%), који често има за последицу недовољну заинтересованост локалне самоуправе за развој ове делатности. Одређени број испитаника (7,5%) сматра да локално становништво (нарочито сеоско) није

довољно укључено у туристички развој, нити едуковано о могућим начинима будућег учешћа. Последица овога је стављање акцента на развој и понуду општинских центара, док се евентуални рурални развој (па и туризам као његов интегрални део) запостављају. Испитаници су истакли забринутост око нерегулисане и застареле комуналне (одношење смећа у селима, изливање отпадних вода у Дунав...) и транспортне (лош квалитет Ђердапске магистрале, недовољан број аутобуских линија које спајају општинске центре) инфраструктуре (11,5%), као и утицаја који туризам врши на животну средину (4,8%). Одређени проценат популације сматра да је главни проблем недовољно финансијско улагање у развој туризма и давање приоритета другим сегментима развоја (8,8%).

Међу осталим одговорима (14,1%), испитаници су истакли следеће проблеме туристичког развоја: неадекватан и нестручан маркетинг, неуређеност и запуштеност културних локалитета, одсуство координације међу учесницима у туризму (нарочито на релацији НП – локална заједница), сезоналност посета, недостатак атрактивних програма, недостатак беле флоте, утицај туризма на повећање цена, смањење броја туриста, итд.

Слика 10. Дистрибуција одговора испитаника у НП Ђердап на питање „Шта треба да буде урађено како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?“
(по броју укупних одговора)

У складу са идентификованим проблемима у претходном питању, кретали су се и одговори о приоритетима деловања у сфери туристичког развоја (слика 10). Уколико се изузму испитаници који нису дали конкретан одговор, највећи проценат популације (27,8%) сматра да је приоритет будућег деловања унапређење комплетне туристичке понуде простора. Ово подразумева преуређење и модернизацију постојећих смештајних капацитета, осмишљавање конкретних програма за различите циљне групе и ван сезоне, уређење запуштених културних локалитета, плажа, паркова и шеталишта, као и отварање угоститељских објеката. Испитаници су истакли неопходност унапређења и доградње комуналне и путне инфраструктуре (12,8%), као и већу укљученост локалног становништва у будући процес туристичког развоја, кроз едукацију и бољи приступ информацијама (12,3%). Мањи проценат испитаника сматра да је приоритет запошљавање стручног кадра у туристичкој делатности (10,1%), као и потреба за појачаним маркетингом (9,3%).

Међу осталим одговорима (16,3%), испитаници су истакли следеће приоритете туристичког развоја: повећана и усмерена улагања у туризам, нарочито када су у питању сеоски простори и организација сеоског туризма, побољшану координацију учесника у туристичкој привреди (на релацији туристичке организације – НП – локална самоуправа), развијање еколошке свести код мештана и посетилаца, смањење цена и промену радног времена услужних објеката (продавнице, банке, апотеке и сл.).

Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице

Стратегија развоја одрживог туризма у Националном парку Ђердап препознаје недостатак сарадње учесника у туристичкој привреди на многим нивоима, између осталог и на релацији локално становништво – НП Ђердап. Због тога је препоручено да се, ради унапређења овог односа, чешће организују састанци, на којима би биле изложене и објашњене активности НП Ђердап, али и реализовани тренинзи и семинари, како би све заинтересоване стране пронашле интерес да учествују. Акцент је нарочито стављен на организовање тренинга и

семинара о одрживом развоју и одрживом туризму, с обзиром да оба концепта наилазе на велико неразумевање код локалног становништва.

Као један од начина решења проблема, Стратегија предлаже успостављање „отвореног годишњег састанка“ о туристичким активностима у оквиру НП Ђердап, који би био отворен како за индивидуална туристичка предузећа, тако и за локалну заједницу и представљао вид сарадње. У оквиру локалне заједнице нарочито се истиче важност власника смештајних капацитета, представника организација цивилног друштва, волонтера, угоститеља и превозника као извора информација, па је редовна комуникација са истима, као и њихова евентуална обука за испоруку информација, неопходна.

Истиче се да су овакви састанци корисни из више разлога. На њима је могуће охрабрити локалну заједницу да подржи развој смештајних капацитета и одређених манифестација и помоћи јој у давању смерница за реализацију ових активности, што би донело обострану корист. Такође, како локални квалитети Ђердапа треба да буду доступни и локалној заједници, овакви састанци могу да усмере становништво на повећану употребу постојећих туристичких објеката, као и објеката за едукацију и разоноду.

Један од начина реализације ових смерница из Стратегије је организовање радионица намењених различитим заинтересованим странама. Тако су у октобру 2013. године Светски фонд за природу (WWF) и ЈП „Национални парк Ђердап“ реализовали радионицу под називом „Процена вредности и добробити заштићеног подручја“, чији су учесници били представници заинтересованих страна из све три општине на чијој се територији простире НП. Учествовали су представници локалних самоуправа, месних заједница, туристичких организација, удружења грађана, образовних и културних институција. Радионица је реализована тако што су групно попуњавани упитници, а свакој заинтересованој страни је омогућено да изнесе своје захтеве и да тумачење даљег одрживог развоја заштићеног добра.

Унапређење сарадње између управљача заштићеним добром и представника локалне заједнице директно је подржано пројектом „Заинтересовани за одрживост заштићених подручја – 3 ЗА“, који реализују Млади истраживачи Србије, Еко центар и Центар за иновативне активности. ЈП „Национални парк Ђердап“ је

подржало пројекат, с обзиром да је територија НП била једно од пет пилот подручја унутар којих је започета реализација овог пројекта. Пројекат је започет 2013. године и окупио је представнике различитих заинтересованих страна – туристичке организације, образовне институције, институција културе, невладине организације, удружења грађана и месне заједнице, који су, у оквиру одржаних састанака, предложили облике и механизме укључивања заинтересованих страна у управљање НП Ђердап. Суштина пројекта је проналажење механизма сарадње на локалном нивоу, а акценат је стављен и на организовање акција за активно укључивање локалног становништва у заштиту природе у заштићеним просторима.

Закључује се да су у току последњих неколико година интензивирани напори да се унапреде везе на релацији управљач заштићеним добром – локална заједница, с обзиром да су идентификоване бројне предности укључивања локалне заједнице у процес управљања заштићеним добром. У оквиру радионица и пројеката организују се састанци заинтересованих страна, али и поред велике потребе и њихових многобројних предности, овакви састанци се не одржавају у довољној мери, о чему сведочи и став локалне популације када је у питању проблематика ове врсте.

Однос туристичког промета и локалног становништва

С обзиром да се улаз у НП Ђердап не наплаћује, не постоји евиденција која региструје тачан број посетилаца овог заштићеног простора. ЈП „Национални парк Ђердап“ бележи посете визиторском центру, међутим ти подаци у овом случају нису меродавни, јер не приказују стваран број туриста, који је много већи. Због свега наведеног, индикатор интензитета туризма анализиран је на нивоу најпосећенијих туристичких центара у НП Ђердап и његовој заштитној зони (Голубац, Доњи Милановац, Мајданпек и Кладово) (табела 13). Напомиње се да ово треба узети са резервом, јер оваква статистика бележи стационарне посете и регистроване капацитете приватног смештаја, а не и посете излетника, који чине значајан део посетилаца НП Ђердап.

Табела 13. Број становника и ноћења туриста по туристичким местима у НП Ђердап

Туристичко место	Број становника по попису 2011. године	Ноћења туриста 2014. године	Интензитет туризма
Голубац	1653	6229	0,38:1
Д. Милановац	2410	35035	1,45:1
Мајданпек	7699	8561	0,11:1
Кладово (са Караташом)	8869	39102	0,44:1

Извори: Попис становништва, 2011, Подаци Републичког завода за статистику – Одељење статистике у Зајечару, 2015.

Анализа индикатора који се односи на интензитет туризма у наведеним туристичким местима показала је да културни идентитет локалних заједница није под великим притиском туристичке клијентеле. Једино је у Доњем Милановцу забележен значајнији интензитет туризма, док је у осталим местима вредност показатеља у великој мери испод 1,1: 1, што указује на чињеницу да број туриста још увек није на критичном нивоу (Јовић, 2000). Међутим, с обзиром да је сам простор НП заштићен, а одређени локалитети стављени под строги режим заштите, овај показатељ треба тумачити са дозом резерве.

Процент локалног становништва запосленог у туризму

Анализа процента локалног становништва које је запослено у туризму урађена је на нивоу три општине које обухвата НП Ђердап. Коришћени су подаци два пописна периода, како би се извршило поређење и утврдили трендови у међупописном периоду.

Процент локалног становништва запосленог у туризму у општинама Голубац, Мајданпек и Кладово је изузетно низак, што сведочи о томе да у односу на друге делатности, туризам није доминантан на овим просторима (табела 14). Поредећи податке пописа из 2002. и 2011. године, закључује се да је у све три анализирани општине забележен пад броја економски активног становништва које обавља делатност, као и смањење броја запослених у туризму (осим у општини Кладово).

Табела 14. Процент економски активног становништва запосленог у туризму у општинама Голубац, Мајданпек и Кладово

Општина	2002. година			2011. година		
	Економски активно ст.	Запослени у туризму	%	Економски активно ст.	Запослени у туризму	%
Голубац	3614	161	4,5	2265	141	6,2
Мајданпек	9474	595	6,3	5184	425	8,2
Кладово	7032	403	5,7	5934	468	7,9

Извори података: Пописи становништва, 2002. и 2011. године.

Запослени у туризму у општини Голубац чинили су 4,5% економски активног становништва према попису из 2002. године, да би се њихов удео у десетогодишњем периоду тек незнатно повећао, па је 2011. године износио 6,2%. У општини Мајданпек запослени у туризму чинили су 6,3% 2002. године, да би њихов удео (иако је укупан број смањен, услед тренда смањења броја запослених) порастао на 8,2% у 2011. години. У општини Кладово проценат активног становништва запосленог у туризму је повећан са 5,7% (попис 2002. година) на 7,9% (попис 2011. година).

Анализа података сведочи о неповољном тренду када је овај индикатор у питању, с обзиром да је у међупописном периоду донето низ стратешких планова који су као једну од главних шанси за повећање запослености у будућности видели у развоју и унапређењу функционисања туристичког сектора.

8.2. Проблемска тема – Задовољство туриста

Да би се анализирао индикатор задовољства посетилаца боравком у НП Ђердап, током 2014. године спроведено је анкетно истраживање на интернету и једним делом на територији националног парка. Узорком је обухваћено укупно 212 испитаника, различите полне и старосне структуре, који су посетили овај простор током последњих пет година (табела 15). Посетиоцима су најпре била постављена питања о разлогу и броју посета националном парку, а затим начину доласка у национални парк и врсти смештаја у ком су одсели за време боравка (табела 16).

Табела 15. Структура узорка посетилаца НП Ђердап³

	До 19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+	Укупно
М	-	15	36	17	11	3	1	83
Ж	2	42	56	20	5	3	1	129
Укупно	2	57	92	37	16	6	2	212

Највећи проценат испитаника (71,7%) посетио је НП Ђердап у својству туристе, док је знатно мање оних који су дошли из пословних (13,2%) или других (посета пријатељу, породици и сл.) разлога (15,1%). Када је у питању број посета овом заштићеном простору, знатан проценат испитаника забележио је само једну посету (38,7%), а преовлађују они који су овај простор посећивали више пута (два пута – 25,5% и три и више пута – 35,8%). Посетиоци који су се задржавали у НП Ђердап дуже од једног дана (њих 178), најчешће су одседали у хотелским капацитетима (70,8%), док је мањи проценат туриста користио услуге приватног смештаја (29,2%).

Табела 16. Дистрибуција одговора туриста о разлогу, броју и начину доласка у НП Ђердап

Питање	Фреквенција		
	Туристички	Пословно	Остало
Наведите разлог посете НП Ђердап	152	28	32
Колико пута сте посетили НП Ђердап?	Једном	Два пута	Три и више пута
	82	54	76
Уколико нисте дошли на 1 дан, где сте одсели?	Хотел/мотел		Приватан смештај
	126		52

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији ставова посетилаца према полу и старости, за поменута питања коришћен је Хи-квадрат тест (табела 17). Утицај између променљивих тумачен је преко Крамеровог (V) коефицијента.

Међу анализираним варијаблама утврђена је веза између старости испитаника и разлога посете НП Ђердап. Млађе старосне категорије углавном

³ Услед малог броја испитаника у одређеним старосним групама, извршено је спајање категорија, па су се све анализе базирале на присуству четири старосне категорије: до 29 година, 30-39, 40-49 и 50+ година

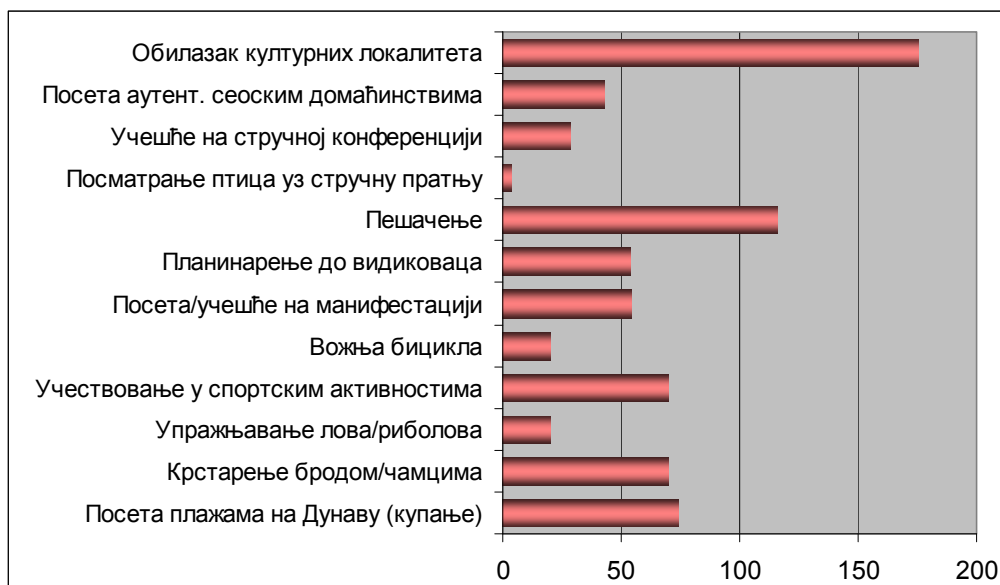
путују из туристичких разлога, о чему сведочи чињеница да је унутар старосне категорије 20-29 година чак 84,7% испитаника дошло из туристичких разлога, док је у категорији 30-39 година, овај проценат мањи, али и даље преовлађујућ – 71,7%. У оквиру категорије 40-49 година, значајан је проценат оних који су у посети из пословних или других разлога (32,4%), док је међу најстаријом популацијом 50+ година највише оних који нису допутовали као класични туристи (54,2%). Вредност Крамеровог коефицијента (0,182) сведочи о малој повезаности између променљивих.

Табела 17. Разлике у ставовима посетилаца о разлогу, броју и начину доласка у НП Ђердап по полу и старости

Питање		χ^2 (p value)	Крамеров V коеф.
Наведите разлог посете НП Ђердап	пол	0,536	0,077
	старост	0,029*	0,182
Колико пута сте посетили НП Ђердап?	пол	0,233	0,117
	старост	<0,001*	0,248
Уколико нисте дошли на 1 дан, где сте одсели?	пол	0,511	0,062
	старост	0,290	0,145

Анализом је утврђена веза и између старости посетилаца и поновљених посета, тј. броја долазака у Национални парк Ђердап. Најмлађа популација је већински долазила једном (52,5% испитаника старости 20-29 година), док су старији посетиоци углавном долазили три и/или више пута (43,2% испитаника старости 40-49 година и 66,7% испитаника старости 50+ година). Крамеров коефицијент јачине везе износи 0,248, што сведочи о средњој повезаности међу варијаблама.

Активности и посете локалитетима – Одређена питања у оквиру упитника односила су се на активности које су посетиоци предузимали током боравка у НП Ђердап, као и на туристичке локалитете и места која су посетили. На питање да се изјасне које активности су упражњавали током боравка унутар овог заштићеног простора (слика 11), највећи број посетилаца се определио за обилазак културних локалитета (83%).

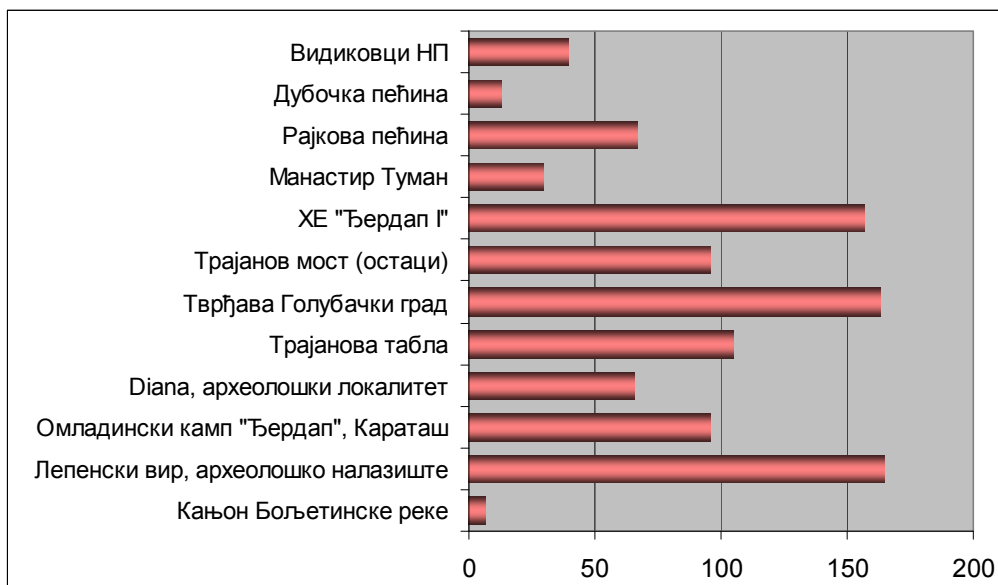

Слика 11. Активности посетилаца током боравка у НП Ђердап

Значајан проценат испитаника упражњавао је пешачење (54,7%), активности на води (купање – 35%, крстарење бродом/чамцима – 33%) и спортске активности (33%). Одређени сегмент посетилаца посетио је или учествовао на некој манифестацији (26%) или је током свог боравка планинарио до видиковаца (25,9%). У мањем проценту испитаници су се одлучивали за посету аутентичним сеоским домаћинствима (20,3%), лов и риболов (9,4%) или вожњу бицикла (9,4%). Мали број туриста је током свог боравка у НП Ђердап учествовао на стручној конференцији (13,7%), док је најмање оних који су посматрали птице са стручном пратњом (1,9%).

Наредно питање у анкети односило се на локалитете које су посетиоци имали прилику да обиђу и виде током боравка у Националном парку (слика 12). Анализа је показала знатно већу посећеност културних у односу на природне вредности, при чему су најпосећенији локалитети (места): археолошко налазиште Лепенски вир (77,8% посета), тврђава Голубачки град (77%) и ХЕ „Ђердап I“ (74,1%). Значајан број испитаника био је у прилици да на свом путовању види и Трајанову таблу (49,5%), остатке Трајановог моста (45,3%) и Омладински камп Ђердап у Караташу (45,3%). Археолошки локалитет Diana привукао је мањи број туриста (31%), као и манастир Туман (14,2%). Посетиоци су се у мањем броју одлучивали за посету природним атракцијама овог простора: Рајкова пећина

(31,6%), Дубочка пећина (6,1%), видиковци НП Ђердап (Мали и Велики Штрбац, Плоче, Соколовац, итд.) (19%), кањон Бољетинске реке (3,3%).

Слика 12. Посећени локалитети током боравка у НП Ђердап

Ставови посетилаца о НП Ђердап – У оквиру једног сегмента анкете посетиоцима је дат на увид низ различитих тврдњи, на које је требало да одговоре тако што ће изразити степен свог слагања/неслагања, на скали од 1 до 5 (табела 18). Велика већина испитаника (90,1%) сложила се да је уживала током боравка у НП Ђердап, као и у чињеници да исти обезбеђује велику разноликост доживљаја (75,9%). Што се тиче квалитета путне инфраструктуре, ситуација је знатно другачија, с обзиром да се мањина (35,4%) сложила са тврдњом да су стање путева и сигнализација учинили путовање лаким и олакшали долазак на одређене локалитете. Значајан проценат (22,6%) посетилаца није изразио слагање са овом тврдњом, док је 42% испитаника остало неутрално.

Већина посетилаца сматра ову дестинацију „чистом“ (65,6%), док 8% испитаника има супротно мишљење. Када је у питању чистоћа плажа, више од половине анкетираних (53,3%) је дало неутралан одговор, а 17,5% посетилаца не сматра плаже у оквиру НП Ђердап чистим.

Посетиоци су се у значајној већини (76,4%) сложили да су током свог боравка имали позитивна искуства са локалном културом и становништвом. Као

сегмент овога, испитаници су коментарисали присуство и квалитет сувенира и производа старог занатства. Иако благо преовлађују неутрални одговори (43,4%), мишљења су подељена између оних који се слажу да су у оквиру овог НП обезбеђени добри сувенири и производи старог занатства (35%) и оних који се не слажу са овом тврдњом (21,7%).

Табела 18. Ставови посетилаца о НП Ђердап

Ставови о НП Ђердап	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Уживао/ла сам током боравка у НП	1	3	17	95	96
НП обезбеђује велику разноликост доживљаја	2	4	45	82	79
Стање путева и сигнализација олакшала су путовање	13	35	89	57	18
Сматрам ову дестинацију „чистом“	3	14	56	100	39
Плаже НП су чисте	5	32	113	49	13
Имао/ла сам добро искуство са локалном културом (и становништвом)	2	5	43	87	75
У НП су обезбеђени добри сувенири и производи старог занатства	8	38	92	53	21
Културна добра су у добром стању очуваности	6	24	81	85	16
Културна добра су лако доступна	5	24	72	85	26
У НП су обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи	3	16	77	83	33
Квалитет хране је био добар	2	13	52	94	51
Квалитет смештаја је био добар	4	19	55	81	19
Ниво обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима је био висок	3	28	77	79	25
Услуге запослених у НП су биле стручне и од помоћи	6	25	61	74	40
На простору НП влада гужва	57	83	61	11	0
На простору НП су честе зоне хаотичне изградње	45	56	79	20	12
На простору НП је присутна честа бука	65	70	59	11	7
На простору НП је присутно смеће на јавним местима	31	68	60	36	17
Стање животне средине је добро (ненарушено)	3	19	90	77	23
Себе сматрам зеленим туристом (екотуристом)	4	11	34	68	92
Био/ла бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности	5	19	46	62	77

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Два анкетна питања односила су се на доступност и очуваност културних добара у оквиру НП Ђердап. Половина испитаника (52,4%) се слаже у тврдњи да су културна добра лако доступна, док остатак популације има неутрално

мишљење (34%) или је изразио неслагање са овом тврдњом (13,6%). Према мишљењу 47,6% популације, културна добра су у добром стању очуваности, 14,2% испитаника се не слаже са овом тврдњом, док је неутралан одговор дало 38,2% посетилаца.

Како би се анализирао квалитет исхране и смештаја унутар НП, одређене тврдње односиле су се директно на ова питања. Половина испитаника (54,7%) мисли да су у НП Ђердап обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи, а значајна већина (68,4%) се слаже да је квалитет понуђене хране био добар. Посетиоци који су се задржали дуже од једног дана већински сматрају да је квалитет смештаја био добар (47,2%), а када су у питању понуђене услуге у смештајним и угоститељским капацитетима, 49,3% испитаника се сложило да су исте биле на високом нивоу, 36,5% анкетираних дало је неутралан одговор, а 14,2% испитаника је изразило неслагање са овом тврдњом.

Посетиоци су се у већини сложили да на простору НП не влада гужва (66%), нити је присутна честа бука (63,7%). Веома мали проценат одговорио је неслагањем на ове две тврдње (5,2% када је гужва у питању и 8,5% за буку). Што се тиче присуства зона са хаотичном изградњом, 47,6% посетилаца се не слаже да су ове зоне честе на територији НП, међутим значајан проценат испитаника је дао неутралан (37,3%) или позитиван одговор на ову тврдњу (15,1%).

Мишљења испитаника су подељена када је у питању стање животне средине у НП Ђердап, па је 47,2% посетилаца потврдило да сматра ово стање ненарушеним, 42,5% популације дало је неутралан одговор, а 10,4% се није сложило са овом тврдњом. Подељеност је присутна и када је у питању присуство смећа на јавним местима, где је 46,7% посетилаца одговорило да исто није присутно на јавним местима, 25% испитаника сматра супротно, а 28,3% анкетираних има неутралан став.

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији ставова испитаника према полу и старости, за поменути низ тврдњи коришћен је Хи-квадрат тест⁴ (табела 19). Величина утицаја између променљивих тумачена је путем Крамеровог (V) коефицијента.

---

⁴ У случају једнообразних одговора (велика већина позитивних/негативних одговора), са изразито ниским вредностима очекиваних фреквенција (20% свих ћелија $f_t < 5$), примена Хи-квадрат теста није била методолошки оправдана.

Табела 19. Разлике у ставовима посетилаца о НП Ђердан по полу и старости

Ставови о НП Ђердан		χ^2 (p value)	Крамеров V коеф.
Уживао/ла сам током боравка у НП	пол	/	/
	старост	/	/
НП обезбеђује велику разноликост доживљаја	пол	/	/
	старост	/	/
Стање путева и сигнализација олакшала су путовање	пол	0,443	0,088
	старост	0,001*	0,225
Сматрам ову дестинацију „чистом“	пол	0,884	0,034
	старост	0,508	0,112
Плаже НП су чисте	пол	0,653	0,063
	старост	0,085	0,162
Имао/ла сам добро искуство са локалном културом (и становништвом)	пол	/	/
	старост	/	/
У НП су обезбеђени добри сувенири и производи старог занатства	пол	0,161	0,131
	старост	0,106	0,157
Културна добра су у добром стању очуваности	пол	0,603	0,069
	старост	0,019*	0,189
Културна добра су лако доступна	пол	0,763	0,051
	старост	0,103	0,158
У НП су обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи	пол	0,735	0,054
	старост	0,174	0,146
Квалитет хране је био добар	пол	0,654	0,063
	старост	/	/
Квалитет смештаја је био добар	пол	0,739	0,058
	старост	0,206	0,154
Ниво обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима је био висок	пол	0,887	0,034
	старост	0,375	0,124
Услуге запослених у НП су биле стручне и од помоћи	пол	0,482	0,085
	старост	0,694	0,098
На простору НП влада гужва	пол	0,022*	0,190
	старост	0,185	0,144
На простору НП су честе зоне хаотичне изградње	пол	0,300	0,107
	старост	0,305	0,130
На простору НП је присутна честа бука	пол	0,999	0,003
	старост	0,038*	0,177
На простору НП је присутно смеће на јавним местима	пол	0,722	0,055
	старост	0,801	0,085
Стање животне средине је добро (ненарушено)	пол	0,199	0,123
	старост	0,049*	0,173
Себе сматрам зеленим туристом (екотуристом)	пол	0,990	0,010
	старост	/	/
Био/ла бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности	пол	0,396	0,094
	старост	0,007*	0,205

Хи-квадрат тест идентификовао је зависност између старости испитаника и тврдње да су културна добра у добром стању очуваности. Испитаници старости

30-39 година су најсуздржанији у ставовима везаним за очуваност културних добара, па у овој категорији преовлађују неутрални одговори (48,9%), за разлику од осталих категорија у којима су најзаступљенији потврдни одговори на ову тврдњу. Најмлађа и најстарија популација дале су и знатан проценат негативних одговора (до 29 – 20,3%, 50+ - 29,2%), за разлику од средовечне популације (30-39 и 40-49 година), међу којом је идентификован низак проценат неслагања (испод 10%). Крамеров коефицијент јачине везе износи 0,189, што сведочи о малој повезаности међу варијаблама.

Статистички значајна разлика утврђена је и када је реч о полу посетилаца и тврдње да у оквиру НП Ђердап влада гужва. Мушкарци су изразили значајно неслагање са овом тврдњом, тј. у већини (76%) верују да у оквиру заштићеног простора нема гужве. За разлику од њих, жене су биле суздржаније у давању одговора, па иако се већински не слажу са овом тврдњом (59,7%), знатан део женске популације је дао и неутралан одговор (35,7%). Вредност Крамеровог коефицијента јачине везе износи 0,190, што сведочи о малој повезаности међу варијаблама.

Када је у питању старост посетилаца, тестом су утврђене статистички значајне разлике у вези са тврдњама о присуству буке у НП и стањем животне средине. Старије становништво у већем проценту верује да је на простору НП присутна честа бука (25% позитивних одговора у категорији 50+ и 13,5% у категорији 40-49 година), док су код млађе популације позитивни одговори на ову тврдњу заступљени у веома ниском проценту (мање од 5%). Крамеров коефицијент јачине везе износи 0,177, што сведочи о малој повезаности међу варијаблама. Што се тиче стања животне средине, млађа популација је већински дала неутралне одговоре (50,8% у категорији 20-29 година и 46,7% у категорији 30-39 година), док међу старијим становништвом преовлађују позитивни одговори (54,1% у категорији 40-49% и 75% у категорији 50+). У овом случају, вредност Крамеровог коефицијента (0,173) сведочи о малој повезаности између варијабли.

8.3. Проблемска тема – Економска корист од туризма

Проблемска тема у вези са економском користи од туристичке делатности у НП Ђердап, обухватила је анализу следећих индикатора: сезоналност туристичког промета, туристичке пројекте, годишње приходе и улагања у туризам и атрактивност у односу на сличне дестинације.

Сезоналност туристичког промета

Дистрибуција долазака и попуњеност капацитета лиценцираних смештајних јединица током године у НП Ђердап сведоче о великој сезонској расподели посетилаца. Најбројније посете бележе се током летњих и пролећних месеци, док у зимском периоду овај број значајно опада. Индикатор сезоналности туристичког промета анализиран је на основу неколико примера највећих смештајних објеката унутар НП – хотела „Голубачки град“ у Голупцу и „Аквастар Денјуб“ у Кладову.

Табела 20. Дистрибуција туристичког промета у хотелу „Голубачки град“ 2012. и 2013. године

Месец	2012. година			2013. година		
	Туристи		Ноћења	Туристи		Ноћења
	Домаћи	Страни		Домаћи	Страни	
Јануар	78	2	80	159	21	305
Фебруар	49	4	140	48	/	131
Март	156	8	126	40	5	118
Април	602	18	165	465	9	319
Мај	1500	127	235	505	18	194
Јун	682	50	301	181	13	334
Јул	457	180	307	248	23	273
Август	358	139	364	91	15	199
Септембар	230	80	195	90	15	306
Октобар	850	69	118	297	5	33
Новембар	80	1	210	8	2	16
Децембар	137	5	237	1	/	4
Укупно	5179	683	2478	2133	126	2232

Извор: хотел „Голубачки град“, 2014.

Хотел „Голубачки град“ је у 2012. години био најпосећенији током пролећа и почетком летњих месеци (табела 20). Велика је доминација дневних посетилаца, који посећују хотел у сврху остваривања дневног одмора, без ноћења. Анализа остварених ноћења показује знатну сезоналност долазака, јер је у току три летња месеца (јун-август) 2012. године остварено 39,2% укупног туристичког промета, а 2013. године, током јуна, јула и септембара – 40,9% укупног промета.

Табела 21. Дистрибуција туристичког промета у хотелу „Аквастар Денјуб“ 2013. и 2014. године

Месец	2013. година						2014. година					
	Туристи			Ноћења			Туристи			Ноћења		
	Дом	Ст.	Ук.	Дом	Ст.	Ук.	Дом	Ст.	Ук.	Дом	Ст.	Ук.
Јануар	124	91	215	282	381	663	179	40	219	432	90	522
Фебруар	103	41	144	188	223	411	140	66	206	230	197	427
Март	172	37	209	339	64	403	207	54	261	537	78	615
Април	269	138	407	995	168	1163	242	65	307	329	81	410
Мај	800	309	1109	1254	438	1692	711	104	815	1097	147	1244
Јун	577	61	638	1463	89	1552	265	81	346	627	120	747
Јул	222	144	366	631	432	1063	314	92	406	543	309	852
Август	501	30	531	1444	70	1514	313	135	448	1066	577	1643
Септембар	418	183	601	1203	465	1668	347	116	463	543	351	894
Октобар	185	98	283	329	146	475	331	192	523	560	235	795
Новембар	394	40	434	602	45	647	299	20	319	612	20	632
Децембар	216	18	234	335	56	391	164	90	254	269	133	402
Укупно	3981	1190	5171	9065	2577	11642	3512	1055	4567	6845	2338	9183

Извор: хотел „Аквастар Денјуб“, 2015.

Хотел „Аквастар Денјуб“ је током 2013. године био најпосећенији током пролећа и почетком летњих месеци (табела 21, слика 13). Највећи број ноћења остварен је током пролећа (мај и јун месец) и у летњим месецима (август и септембар). За време три најпосећенија месеца (мај, јун и септембар) оствари се 42,2% свих ноћења на годишњем нивоу. Уколико се анализира период април-септембар, током којег је у сваком месецу забележено преко 1000 ноћења, закључује се да посету овом хотелу карактерише сезоналност боравка, с обзиром да се у наведеном шестомесечном периоду оствари 74,3% годишњег броја ноћења. Најмањи промет остварује се током зимских месеци (децембар, фебруар и

март). Током ова три месеца реализовано је само 10,4% ноћења на нивоу године. Анализа туристичког промета у 2014. години указала је на значајан пад туристичког промета. Иако број туриста није смањен у великој мери (11,9%), значајно је опао број ноћења на годишњем нивоу (21,1%), што сведочи о краћем задржавању посетилаца у односу на претходну годину. Хотел је у 2014. години био најпосећенији током маја месеца и летњих месеци (јул-септембар). Три најпосећенија месеца (мај, август и септембар) апсорбовала су укупно 41,2% свих ноћења у току године. У односу на 2013. годину, интензивирани су јесење посете, а смањени доласци током пролећа. За време шестомесечног периода мај-октобар остварено је 67,2% укупног броја ноћења на годишњем нивоу. Током три најмање посећена месеца (децембар, фебруар, април) остварено је 13,5%, што указује на минимално побољшање дистрибуције промета, када је сезоналност у питању.

Слика 13. Хотел „Аквастар Денјуб“ у Кладову

Једно од питања у спроведеној анкети за посетиоце односило се на могућност посете НП Ђердап и ван шпица сезоне (зими). Уколико би дали позитиван одговор, испитаници су замољени да наведу активности које би упражњавали том приликом, док су посетиоци са негативним ставом усмерени да

дају мишљење о томе шта би их натерало да промене свој одговор (која врста понуде). На питање: „*Да ли бисте посетили НП Ђердап и ван шпица сезоне (зими)?*“ 45,1% испитаника одговорило је потврдно, 26% посетилаца дало је негативан одговор, док остатак (28,9%) није одговорио на ово питање.

Што се тиче активности које би упражњавали током вансезонског боравка, испитаници су се углавном одлучивали за пешачење у природи (37,4%), планинарење до видиковаца (17,2%) и обилазак културних локалитета (13,1%). Од осталих активности, посетиоци су навели: посету манифестацији (7,1%), одмор (6,1%), боравак у аутентичним сеоским домаћинствима (4%), уживање у гастрономским специјалитетима (4%), спортске активности (4%), остављање хране за животиње (2%), итд.

Испитаници који су се изјаснили да не би посетили НП Ђердап ван шпица сезоне, у највећем проценту би променили мишљење због организовања одређене атрактивне манифестације (40% свих образложених негативних одговора), пословног конгреса (20%) унапређене понуде зимских спортова (15%), или целокупне туристичке понуде (15%).

Туристички пројекти

Са праксом конкурисања за иностране фондове и међудржавном сарадњом, како са земљама суседима, тако и подунавским земљама, НП Ђердап почео је пре неколико година, што је резултирало бројним успешно завршеним пројектима, чији резултати су допринели промоцији и унапређењу туристичких активности (пројекти: „Развој екотуризма у заштићеним подручјима регије Доњег Подунавља“, „Пловидба кроз време и природу“, итд).

Већина актуелних пројеката у НП Ђердап се или директно односи на туризам, или у одређеној мери разматра унапређење ове делатности (табела 22). Пројекат „Danube Parks step 2.0“ представља наставак транснационалне сарадње између заштићених простора дуж тока Дунава. Циљ пројекта је побољшање речне морфологије, унапређење екотуризма и очување дунавских врста. У претходном пројекту ЈП „Национални парк Ђердап“ је имало статус партнера посматрача, а укључивањем у поменути пројекат добило је статус активног партнера у

Дунавској мрежи заштићених подручја (www.npdjerdap.org). Иако се не односи искључиво на туризам, део пројекта је фокусиран на едукацију запослених из области одрживог развоја туризма.

Пројекат „Bioregio Carpathians – Интегрисано управљање биолошком и предеоном разноврсношћу за одрживи регионални развој и еколошку повезаност на Карпатима“ укључује партнере из интернационалних организација, научних институција и заштићених подручја из шест земаља у циљу заштите и развоја планинске регије Карпата. Пројекат се реализује у оквиру Карпатске конвенције, а суфинансира га Европска унија кроз програм транснационалне сарадње Југоисточна Европа. Део пројекта усмерен је на обуку запослених из области одрживог туризма у заштићеним просторима, сарадњу са локалном заједницом и могућности њеног укључивања у управљање, вештину интерпретације и комуникације са туристима, итд.

Табела 22. Туристички пројекти у НП Ђердап

Назив пројекта	Период трајања	Пројектне активности за унапређење туризма
„Danubeparks step 2.0“	10. 2012./ 09.2014.	- Едукација запослених у НП Ђердап у иностраним заштићеним објектима из области туризма - Едукација менаџера за модерирање група - Формирање центара за посетиоце Дунавске мреже заштићених подручја
„Bioregio Carpathians – Интегрисано управљање биолошком и предеоном разноврсношћу за одрживи рег. развој и еколошку повезаност на Карпатима“	03. 2012./ 12. 2014.	- Обука запослених на тему одрживог туризма у заштићеном подручју, укључивања локалне заједнице у процес управљања и вештину интерпретације и комуникације са туристима
„Доње Подунавље – лепше лице туризма“	09. 2013./ 02. 2015.	- Обележавање пешачких стаза и опремање туристичким мобилијаром - Обука за туристичке аниматоре и локално становништво
„Подршка креирању и промоција путева развоја за еко и одрживи туризам у НП Ђердап“	11. 2013./ 08. 2014.	- Уређење едукативне стазе - Формирање поставке тактилне изложбе - Организовање обуке за еко водиче - Израда Анализе потенцијала за одрживи туризам са бизнис планом

НП Ђердап укључен је у реализацију два пројекта која се односе директно на туризам. У оквиру пројекта „Доње Подунавље – лепше лице туризма“ акценат је стављен на опремање територије НП Ђердап туристичким мобилијаром. Носилац

пројекта је Туристичка организација општине Неготин, а партнери су ЈП „Национални парк Ђердап” и Туристичка организација општине Кладово. Пројекат „Подршка креирању и промоција путева развоја за еко и одрживи туризам у НП Ђердап“ реализује се на простору Националног парка Ђердап, а реализација обухвата: уређење и промоцију едукативне стазе, формирање интерактивне тактилне изложбе у визиторском центру НП Ђердап, обуку и израду приручника за еководиче, итд. (www.npdjerdap.org).

Од 2012. године, НП Ђердап је део пројекта „Паркови Динарског лука“, који организује светска невладина организација за заштиту природе (WWF). Трајање овог пројекта је три године, а започет је у јануару 2012. године. Његов циљ је повезивање 75 паркова природе и националних паркова из региона и стварање брендиране мреже који би у свету требало да буде препозната попут Алпа или Карпата. У оквиру овог пројекта спроводи се специфична методологија вредновања заштићеног подручја, која је осмишљена како би помогла различитим организацијама за заштиту природе и другим институцијама у прикупљању и поређењу информација о укупним бенефитима од заштићених подручја. Како би се методологија разрадила, спроводе се радионице за представнике заштићених простора, а део обуке усмерен је на одрживи развој туристичке делатности (www.discoverdinarides.com).

Годишњи приходи и улагања у туризам

Према *Извештају о реализацији Програма управљања Националним парком Ђердап за 2013. годину*, директна улагања у туризам у оквиру НП реализована су у сегментима промоције (учешће на домаћим и страним сајмовима и одржавање конференција за новинаре, са организовањем студијских путовања за специјализоване туристичке новинаре) и популаризације (штампање пропагандног материјала, одржавање WEB презентације). Планирано је да се део средстава уложи и у уређивање и опремање визиторских центара у Текији и на Плочама, али до реализације није дошло, услед недостатка финансијских средстава. У односу на укупна улагања, овакве инвестиције чиниле су 1,36 %.

Табела 23. Улагања у туризам у оквиру НП Ђердап

<i>Директна улагања у туризам</i>	Презентација	Учешће на домаћим и страним сајмовима	1,36% укупних улагања
		Одржавање конференције за новинаре и организовање студ. путовања за спец. турист. новинаре	
	Популаризација	Израда едукативних игара и рекламног материјала	
		Прикупљање документације, дизајн, припрема за штампу и штампа календара, флајера, кеса и фасцикли	
		Одржавање и заштита постојеће WEB презентације	
	Управљање посетиоцима	Активности на уређивању и опремању визиторског центра на Плочама	
Наставак активности на уређивању и опремању визиторског центра у Текији			
<i>Индиректна улагања у туризам</i>	Научно-истраживачке делатности	Наставак активности на пројекту Danube Parks step 2.0	22,9% укупних улагања
		Наставак акт. на пројекту „Bioregio Carpathians – Интегрисано управљање биолошком и предеоном разноврсношћу за одрживи рег. развој и еколошку повезаност на Карпатима“	
	Едукација	Едукација запослених	
	Међун. сарадња	Међународна сарадња	
		Обележавање еколошких датума	
УКУПНА УЛАГАЊА У ТУРИЗАМ			≈ 25%

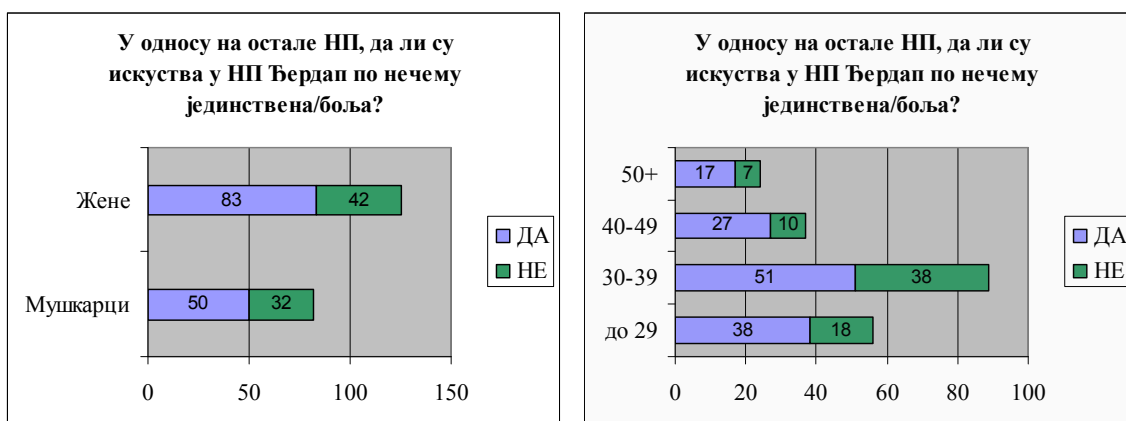
Прилагођено из Извештаја о реализацији Програма управљања НП Ђердап за 2013. годину

Уколико се у анализу укључе и улагања која се не односе искључиво на туризам, међутим директно доприносе његовом унапређењу, ситуација је знатно другачија. Наиме, у 2013. години, НП Ђердап је највећи обим својих улагања усмерио на даљи развој међународних пројеката: „Danube Parks step 2.0“ и „Bioregio Carpathians – Интегрисано управљање биолошком и предеоном разноврсношћу за одрживи регионални развој и еколошку повезаност на Карпатима“, чији се поједини сегменти односе на унапређење туризма. Уколико се овоме додају претходно анализирана директна улагања и остала индиректна улагања у туризам (едукација запослених, међународна сарадња, обележавање еколошких датума), закључује се да улагања у туризам, у најширем смислу те

речи, у оквиру НП Ђердап чине 25% свих улагања (табела 23). Ово сведочи о томе да туризам представља значајну развојну компоненту овог простора, али остаје простор за даљи напредак и повећање обима директних улагања.

Атрактивност у односу на сличне дестинације (конкурентност)

На питање да упореде НП Ђердап са другим НП у Србији које су посетили (Копаоник, Тара, Шар планина, Фрушка гора) („Да ли су искуства у НП Ђердап по нечему јединствена/боља“?), 64,3% испитаника одговорило је да овај НП поседује специфичности које га раздвајају од осталих (слика 14). Одређени део посетилаца (35,7%) ипак сматра да се искуства у НП Ђердап ни по чему не разликују од искустава у другим националним парковима Србије, а пет испитаника није уопште одговорило на ово питање.

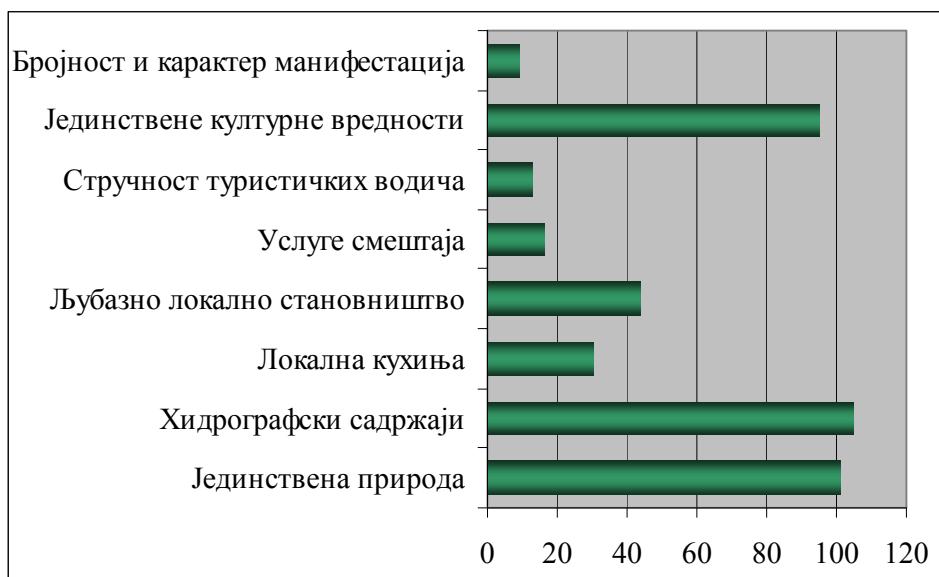
Слика 14. Дистрибуција одговора посетилаца НП Ђердап према полу и старости на постављено питање

Према полној структури, 66,4% свих испитаница женског и 61% испитаника мушког пола је одговорило потврдно на претходну тврдњу. Када се анализира старосна структура посетилаца, закључује се да су се све старосне категорије већински сложиле са овом тврдњом. Анализа дистрибуције одговора посетилаца по полу и старости путем Хи-квадрат теста, утврдила је да не постоји значајна веза између ставова испитаника о различитости искустава у НП Ђердап у односу на друге националне паркове и њиховог пола $\chi^2(1, n=207) = 0,42, p=0,52, f_i = -0,06$.

Статистичка значајност није утврђена ни када су у питању старосне категорије испитаника и ставови везани за ову тврдњу $\chi^2(3, n = 207) = 3,69, p = 0,30, V = 0,13$.

Испитаници који су одговорили позитивно на претходно питање (њих 133), замољени су да, међу понуђеним одговорима, одаберу специфичности НП Ђердап које га издвајају у односу на друге националне паркове у Србији (слика 15). Посетиоци су као карактеристичне специфичности овог националног парка издвојили хидрографске садржаје, јединствену природу и културне вредности. За сваку од наведене три карактеристике гласало је преко 70% оних који су давали одговор на ово питање. Испитаници су у мањем проценту издвојили љубазност локалног становништва (33%) и гастрономску понуду (22,5%) као јединствене за НП Ђердап, а у малом проценту су се одлучивали за услуге смештаја (12%), стручност туристичких водича (10%) и бројност и карактер манифестација (6,8%).

Слика 15. Дистрибуција одговора испитаника (по броју одговора) на питање: „По чему се НП „Ђердап” издваја у односу на остале НП у Србији?“

Како би се анализирала конкурентност из угла посетилаца, испитаницима је постављено питање да упореде укупан туристички производ (односно цена/квалитет) који су добили у НП Ђердапса другим националним парковима које су посетили. Велика већина посетилаца (70%) одговорила је да је туристички производ једнако квалитетан, у односу на остале националне паркове, док је мањи

број испитаника тврдио да је исти мање квалитетан (12,7%) или квалитетнији (12,3%). Одређени број учесника анкетног истраживања (5%) није дао одговор на ово питање. Међу онима који сматрају туристички производ НП Ђердап мање квалитетним у односу на остале заштићене просторе, преовлађује женска популација (63% одговора) и млађе становништво (категорија 30-39 година са 48% одговора и 20-29 година са 30% одговора). Међу популацијом која сматра овај производ више квалитетним у односу на друге НП у земљи, одговори су равномерније распоређени међу половима и стросним групама.

Анализа дистрибуције одговора на претходно питање код мушкараца и жена путем Хи-квадрат теста, показала да се да се мушкарци не разликују статистички значајно од жена у мишљењу о квалитету укупног туристичког производа НП Ђердап, $\chi^2 (2, n = 201) = 1,44, p = 0,49, V = 0,85$. Што се тиче старосне структуре посетилаца, вредност Хи-квадрат теста ($\chi^2 (6, n = 201) = 11,04, p = 0,09, V = 0,17$) показала је да ставови о овом питању не зависе од старости посетилаца.

8.4. Проблемска тема – Заштита природе и утицај туризма на животну средину

У оквиру проблемске теме везане за заштиту природе и утицај туризма на животну средину, анализирани су следећи индикатори: проценат заштићеног простора подвргнут различитим нивоима контроле, признања међународних програма, заштићене, ендемичне и угрожене врсте, оштећења шумских екосистема, квалитет речне воде и дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу.

Процент заштићеног простора подвргнутог различитим нивоима контроле

Нацртом *Просторног плана подручја посебне намене Националног парка Ђердап* успостављене су три зоне заштите Националног парка (слика 16). На овај начин дефинисани су правци коришћења и намене заштићене територије, а тип заштитног режима за сваку зону одређује се на основу њене сврхе и функције.

Слика 16. Карта зона заштите у НП Ђердап (аутор: М. Миливојевић, 2015)

Зона I степена заштите обухвата површину од око 58,46 km² и 18 просторних јединица, које представљају највредније делове Националног парка (Велики и Мали Штрбац (Штрбац – Казани), Голубац, Бојана, Татарски вис, Босман-Соколовац, Шомрда, Чока Њалта са Песачом, Лепенски вир, Бољетинка – Гребен, Цигански поток, Руђине, Огашу Казан, Чока Кулејаши, Голубинска Глава, Градашница, Видиковац Ковилово, Клисура Брњице, Тилва Томе).

Зона II степена заштите простире се на површини од око 130 km² и у оквиру ње налази се 14 просторних целина, у категорији осталих природних вредности Националног парка. Ове целине обухватају простор у окружењу локалитета са I степеном заштите, изворишта и долине притока Дунава, стрме одсеке у дунавским клисурима, крашке пределе, истакнута узвишења, итд.

Зона III степена заштите простире се на површини од око 449 km² и обухвата значајне вредности предеоног, биолошког и геодиверзитета. У овој зони предвиђено је селективно и ограничено коришћење природних ресурса, активности на унапређењу заштићеног подручја, животне средине и културно-историјских вредности, развој села, побољшање економског стања и услова живота локалног становништва, изградња стамбених, инфраструктурних и туристичких објеката.

Признања међународних програма

НП Ђердап је стекао заштићен статус на основу неколико различитих међународних конвенција и докумената и проглашен је за (Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012):

- *Међународно значајно подручје за птице* – ИВА (Important Bird Areas) подручје, захваљујући разноврсности орнитофауне и присуству ретких, угрожених врста птица. Простор је установљен по програму “Birdlife International” под именом Ђердап и обухвата простор Националног парка (са 170 забележених и око 200 претпостављених врста) и Мале Врбице, која обухвата ритове, лесне одсеке и рибањак између Кладова, Костола и Мале Врбице (са 120 забележених и око 170 претпостављених врста). Овај ИВА простор номинован је 2014. године и за *Рамсарско подручје*.

- *Међународно значајно биљно подручје* – IPA (Important Plant Areas) подручје, установљено по програму “Plantlife International – Plant Europa” под именом „Ђердап и Кладово-Радујевац“.
- *Одабрано подручје за дневне лептире* – PBA (Primee Butterfly Areas) подручје по програму “Butterfly Conservation Europe”, установљено под именом „Ђердап и Мали крш “ (са укупно 104 врсте и 8 циљних врста у Ђердапу и 86 врста и 7 циљних врста на малом Кршу).
- *Карпатско подручје* – НП Ђердап за сада представља једино подручје примене Оквирне конвенције о заштити и одрживом развоју Карпата у Србији.
- *Потенцијално „Емералд“ подручје* - идентификовано/установљено под именом Национални парк Ђердап као део мреже подручја (Emerald Network of Areas of Special Conservation Interest - AsCI) значајних са становишта примене Конвенције о очувању европске дивље флоре и фауне и природних станишта (Бернска конвенција) у Србији.

Наглашава се да је НП Ђердап на прелиминарној листи добара које је Србија предложила за упис у UNESCO листу добара светске баштине на основу Конвенције о заштити светске културне и природне баштине (World Heritage Convention). НП Ђердап је једно од 8 подручја у Србији која су планирана за установљење резервата биосфере по програму UNESCO „Човек и биосфера“ (MaB) (Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012).

Заштићене, ендемичне и угрожене врсте

Биљне врсте – На простору Националног парка према најновијим истраживањима евидентирано је 1088 биљних врста. *Правилником о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива* (Службени гласник РС бр. 5/2010), под строгу заштиту стављене су 42 врсте, а под заштиту 123 врсте (Лексикон НП Ђердап, 2015). Вегетација је представљена са 70 биљних заједница, од којих су преко 50 шумске и жбунасте асоцијације. Међу њима 35 има реликтни карактер, а 15 представљају реликтне полидоминантне заједнице богатог флористичког састава (Предлог плана

управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012). Специфичност флоре не огледа се само у богатству врста, већ и у томе што се овде налазе биљке различитог распрострањења, порекла и старости.

Сложена мрежа дубоких клисура, као и повољна влажна клима, лишена великих температурних колебања, утицали су на то да за време леденог доба древне терцијарне врсте средњоевропске шумске флоре нађу сигурно станиште на овом простору. Овај тзв. „збег“ терцијарне флоре одржао се у Ђердапској клисури у скоро неизмењеном облику до данас (Лукић., 2005). Терцијарни реликти, који су преживели ледено доба и опстали до данас, представљени су са 13 врста – мечја леска (*Corylus colurna*) питоми орах (*Juglans regia*), копривић (*Celtis australis*) клокочика (*Staphylea pinata*), божиковина (*Ilex aquifolium*), тиса (*Taxus baccata*), руј (*Cotinus coggygria*), бршљан (*Hedera helix*), шимширика (*Berberis vulgaris*), кострика, оштролисна (*Ruscus aculeatus*), кострика, широколисна (*Ruscus hypoglossum*) и командра (*Comandra elegans*) (Лексикон НП Ђердап, 2015, Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012).

На простору Ђердапа евидентирано је 16 балканских ендемичних врста: панчићев маклен (*Asper intermedium*), дан и ноћ (*Viola macedonica*), мали пуцавчић (*Heliosperma pusillum*), космурица (*Hieracium marmoreum*), мајчина душица, јанкина (*Thymus praecox* Opiz subsp. *jankaе*), зановет (*Laburnum anagyroides* Medicus), звончић (*Campanula crassipes* Heuff.), примог (*Acanthus hungaricus*), паштиткасти котрљан (*Eryngium palmatum*), широколисна шашика (*Sesleria latifolia*), усправни тичинац (*Cerastium rectum* Friv.), детелина балканска (*Trifolium medium* L. subsp. *balcanicum*), детелина далматинска (*Trifolium dalmaticum*), власуља (*Festuca ranciciana*), жутеница (*Genista subcapitata*). Поред наведених, присутно је и неколико карпатских ендемита и субендемита као што су: слатка шаргарепа (*Athamanta turbith* L. subsp. *hungarica*), девесиље (*Seseli gracile*), звончић, одсвуглед (*Campanula grossekii*), звончић, реткокласи (*Campanula sphaerotherix*), итд. (Лексикон НП Ђердап, 2015).

На „Прелиминарној црвеној листи флоре Србије“, због своје реткости и угрожености на националном нивоу, налази се 48 биљних таксона овог Националног парка. У „Црвеној књизи флоре Србије – ишчезли и крајње угрожени таксони“ регистровано је 10 присутних врста у НП Ђердап, од којих су три

ишчезле: бахофенов разгон (*Veronica bachofenii*), банатски шафран (*Strocus banaticus*) и ђердапска лала (*Tulipa hungarica*). Дванаест представника ђердапске флоре (између осталих 10 врста орхидеја) налази се на листи „Конвенције о међународној трговини угроженим врстама дивље фауне и флоре“ (конвенција CITES), док је 6 врста (водена папрат, водени орашак, дегенова кошутица, ђердапска лала, смичак и оштрица) заштићено „Конвенцијом о заштити европског дивљег живог света и природних станишта“. Последње четири наведене врсте идентификоване су и као Емералд врсте (Лексикон НП Ђердап, 2015).

Изградња акумулационог језера и подизање бране ХЕ Ђердап утицали су на потапање природног станишта и ишчезавање одређених врста са простора Ђердапске клисуре. Ово се догодило са врстом банатски шафран (*Strocus banaticus*) која је расла на влажним ливадама у околини Текије, а чија су популације потопљене издизањем нивоа воде. Сличан је случај и са ђердапском (мађарском) лалом (*Tulipa hungarica*), која је стриктни ендемит Ђердапске клисуре, па је у Румунији стављена под строгу заштиту и има статус ретког таксона (www.npdjerdap.org).

Животињске врсте – Међу животињским врстама посебно су значајне оне које имају статус заштићених или угрожених врста, тј. природних реткости.

На простору Националног парка Ђердап живе 63 врсте сисара (36 врста спада у заштићене или строго заштићене врсте, а заштита 14 врста је регулисана Законом о дивљачи и ловству) (Водич кроз билошку и културну разноврсност НП Ђердап, 2012). Међу сисарима, следеће врсте се сматрају природним реткостима: дивља мачка (*Felix sylvestris*), вук (*Canis lupus*), шакал (*Canis aureus*), лисица (*Vulpes vulpes*), веверица (*Sciurus vulgaris*), куна златица (*Martes martes*), јазавац (*Meles meles*), куна белица (*Martes foina*), јелен (*Cervus elaphus*), дивокоза (*Rupicapra rupicapra*), срна (*Capreolus capreolus*) и др. Међу строго заштићеним и заштићеним врстама налазе се: водена волухарица (*Arvicola amphibius*), шумски пух (*Dryomys nitedula*), водена ровчица (*Neomys fodiens*), шумска ровчица (*Sorex araneus*), лисица (*Mustela nivalis*), мрки твор (*Mustela putorius*), рис (*Lynx lynx*), медвед (*Ursus arctos*), видра (*Lutra lutra*) итд. (Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012).

Посебно угрожена врста сисара, која у оквиру НП Ђердап има статус строго заштићене врсте, је слепи миш. С обзиром да овај простор обилује бројним спелеолошким објектима, у оквиру НП Ђердап присутно је 15 различитих врста слепих мишева: мали потковичар (*Rhinolophus hipposideros*), велики потковичар (*Rhinolophus ferrumequinum*), тамнооки потковичар (*Rhinolophus mehelyi*), средоземни потковичар (*Rhinolophus blasii*), јужни потковичар (*Rhinolophus euryale*), велики мишоухи вечерњак (*Myotis myotis*), мали мишоухи вечерњак (*Myotis oxugnathus*), дугопрсти вечерњак (*Myotis caraccinii*), ресасти вечерњак (*Myotis nattereri*), дугоухи вечерњак (*Myotis bechsteinii*), обични слепи мишић (*Pipistrellus pipistrellus*), средњи ноћник (*Nyctalus noctula*), смеђи дугоухи љиљак (*Plecotus auritus*), дугокрили љиљак (*Miniopterus schreibersii*) и широкоухи љиљак (*Barbastella barbastellus*).

Фауна птица у оквиру НП Ђердап представљена је са око 170 врста, при чему се процењује да би број врста могао да се креће и до 200. Укупан број гнездарица износи око 170, док је у савремено доба смањен на 110 (Водич кроз билошку и културну разноврсност НП Ђердап, 2012). Од укупног броја, 39 врста припада категорији приоритетних тј. врста које се налазе на Анексу 1 Директиве о птицама 2009/147 Европске комисије, које припадају станарицама, гнездарицама и зимовалицама. Групу приоритетних врста чине: мали корморан (*Phalacrocorax rugosus*), мала бела чапља (*Egretta garzetta*), гак (*Nycticorax nycticorax*), црвена чапља (*Ardea purpurea*), чапљица (*Ixobrychus minutus*), бела рода (*Ciconia ciconia*), црна рода (*Ciconia nigra*), патка њорка (*Aythya nyroca*), белорепан (*Haliaeetus albicilla*), патуљаста орло (*Hieraaetus pennatus*), сури орло (*Aquila chrysaetos*), осичар (*Pernis ptilorhynchus*), краткопрсти кобац (*Accipiter brevipes*), сиви соко (*Falco peregrinus*), прдавац (*Stech stech*), буљина (*Bubo bubo*), дугорепа сова (*Strix uralensis*), водомар (*Alcedo atthis*), обична чигра (*Sterna hirundo*), белобрка чигра (*Chlidonias hybrida*), модроврана (*Coracias garrulus*), планински детлић (*Dendrocopos leucotos*) беловрата мухарица (*Ficedula albicollis*), сиви сврчак (*Lanius minor*) и црна жуна (*Dryocopus martius*) (Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012).

Савремену ихтиофауну НП Ђердап чини 58 врста риба. Према Правилнику о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака,

животиња и гљива, под строгим режимом заштите на подручју Националног парка Ђердап се налази 7 врста, док се на листи заштићених врста налази 21 врста риба. Под строгим режимом заштите су: кечига (*Acipenser ruthenus*), чиков (*Misgurnus fossilis*), мали (*Zingel streber*) и велики вретенар (*Zingel zingel*), караш (*Carassius carassius*), лињак (*Tinca tinca*), белица (*Leucaspis delineatus*), балонов балавац (*Gymnocyphus baloni*) (Водич кроз билошку и културну разноврсност НП Ђердап, 2012).

Према *Правилнику о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива* (Службени гласник РС бр. 5/2010), у НП Ђердап је строго заштићено 12 врста водоземаца и 9 врста гмизаваца.

Оштећење шумских екосистема

Иако у НП Ђердап доминирају шумски екосистеми, наглашава се да у прошлости није било значајнијих истраживања која би довела до израде посебног система газдовања шумама у оквиру овог Националног парка. Из тог разлога се током последњих неколико година приступило детаљном планирању, како би се формирао јединствени план за будућност.

Шумско земљиште обухвата 452,4 km², од чега је у државном власништву 382,2 km² (84,5%), а у приватном власништву 70,2 km² (15,5%) (табела 24). Шумом је обрасло 97% површине шумског земљишта, што се са еколошког аспекта тумачи као оптимална шумовитост.

Табела 24. Шуме у државном и приватном власништву у НП Ђердап

Општина	Државни посед		Приватни посед	
	ha	%	ha	%
Голубац	12 269	32,1	1 339	19,1
Кладово	8 752	22,9	1 672	23,8
Мајданпек	17 204	45	4 005	57,1
Укупно	38 226	100	7 018	100

Извор: Годишњи план газдовања шумама за 2014. годину, ЈП НП Ђердап, 2013.

У државним шумама регистровано је 35 типова шума са 45 врста дрвећа. У зони заштите I степена стање шума по пореклу је осредње до неповољно, јер доминирају изданачке шуме (40,9%) и шибљаци и шикаре (28%), док се стање по очуваности категорише као осредње (удео очуваних састојина 54%). Шуме у овој зони карактерише угрожена биоеколошка стабилност услед великог учешћа разређених и деградираних састојина, а конзерваторски однос условљен строгом заштитом додатно повећава проблем газдовања овим шумама. Стање шума по пореклу и очуваности у зони заштите II степена повољније је него у претходној зони, јер овде доминирају шуме високог порекла (56,6%) (Годишњи план газдовања шумама за 2014. годину ЈП НП Ђердап, 2013).

Приватне шуме учествују са 9,1% у укупном шумском фонду Националног парка. Највеће учешће имају у општини Кладово (22,58%), а најмање у општини Голубац (9,96%). Значајан проблем за газдовање приватним шумама је велика уситњеност парцела (просечно око 0,30 ha). На овом простору доминирају изданачке шуме (99,2%) са укупно 16 врста дрвећа. Посебан значај има мечија леска као реликтна врста која се јавља спорадично на ширем подручју Штрпца и Бољетина (Чока Њалта) (Годишњи план газдовања шумама за 2014. годину ЈП НП Ђердап, 2013).

Годишњи план газдовања шумама за 2014. годину ЈП „Национални парк Ђердап“ дефинише основне узрочнике због којих долази до оштећења шумских екосистема у НП Ђердап. На погоршање здравственог стања шума неповољно утичу:

1. Сушење шума;
2. Шумски пожари;
3. Штеточине ентомолошког и фитопатолошког порекла.

Сушењем је захваћен велики део националног парка (око 370 km²) али оно на већем делу територије има умерени интензитет (табела 25). Сушење најчешће узрокују биотички фактори (губар, штетни инсекти, гљиве, итд), али се међу узрочницима пропадања шумских екосистема налазе и промене климатских фактора, повећање загађења и неповољна изграђеност састојина због неадекватног газдовања. Сушење је захватило све врсте дрвећа, а најизраженије је

у састојинама храста китњака (Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020 година, 2012).

Табела 25. Интензитет сушења шума у НП Ђердап

Интензитет сушења	Површина (ha)	%
0-5	25 245,00	66,55
6-10	4 618,00	12,17
11-20	4 908,00	12,94
преко 20	3 162,64	8,34
УКУПНО	37 933, 64	100,00

Извор: Годишњи план газдовања шумама за 2014. годину, ЈП НП Ђердап, 2013.

Шумски простор НП Ђердап је средње угрожен од пожара. Ова врста угрожености највећа је у пролеће и јесен, у дугим, топлим и сушним периодима. Према категоризацији угрожености шума од пожара, на простору НП Ђердап идентификоване су три категорије угрожености:

- II категорија која подразумева тешко запаљиву вегетацију (мешовите шуме сладуна и цера, чисте и мешовите састојине китњака и букве на свим подлогама осим кречњака) на површини од око 245 km²;
- III категорија која подразумева умерено запаљиву вегетацију (културе црног бора, смрче, дуглазије, боровца и јеле) на површини од 4 km²;
- IV категорија која подразумева лако запаљиву вегетацију и обухвата кањон Брњице, Бољетинске реке и Дунава на површини од 121,5 km².

Пропадање шумских екосистема НП Ђердап изазивају и штеточине ентомолошког и фитопатолошког порекла. Шуме су највише угрожене храстовим и осталим дефолијаторима (храстов савијач, велики и мали мразовац), који изазивају голобрст, услед чега се смањује прираст, а стабло физиолошки слаби. Уколико се ово понавља неколико година, стабло нападају и остали секундарни инсекти и гљиве, што на крају доводи до његовог сушења. Како би се ово спречило, присутно је редовно праћење појаве и популације најважнијих штетних инсеката (губар, савијачи, мразовци, итд.).

Током 2013. и 2014. године стручне службе НП Ђердап, а на основу претходно урађеног *Плана сузбијања губара на територији Националног парка Ђердап*, спровеле су акције, најпре механичког, а затим и авио сузбијања губара

у оквиру државних и шума сопственика. На овај начин, третирана је површина од око 43 хектара шумских површина, за које се сматра да су оштећене и у којима су регистрована иницијална жаришта овог инсекта.

На погоршање здравственог стања шума утичу и штете које настају од поледице, односно наталоженог леда на стаблима дрвећа, услед чега долази до великих оштећења, ломова великих грана или целих стабала. У НП Ђердап посебно је угрожен гребен - вододелница слива Кожице и Песаче.

Што се тиче улагања у опоравак шумских екосистема, у 2013. години је за заштиту шума НП Ђердап од пожара издвојено око 84 983 динара, а за заштиту и унапређење шумских екосистема око 8 281 855 динара, што је укупно износило 28,8 % свих улагања за ту годину.

Квалитет речне воде

У оквиру истраживања која се односе на одрживо управљање водама, извесна проучавања односе се на квалитет и загађење водених токова, а базирана су на употреби различитих математичко-статистичких метода. Последњих година, у Србији је за потребе оваквих проучавања, употребљаван WPI (water pollution index), којим је анализиран квалитет каналске мреже у Војводини (хидросистем Дунав-Тиса-Дунав) (Milanović et al., 2011) и најзагађенијих водених токова у сливу Дунава (Brankov et al., 2012, Milijašević et al., 2011). Како овај индексни метод омогућава утврђивање врста и степена загађености, анализа индикатора квалитета речне воде базирала се на његовој употреби.

Приликом анализе, коришћени су подаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије о квалитету вода Дунава у периоду 2006-2010. година. Истраживањем су обухваћена три речна профила на улазу и територији НП Ђердап – Велико Градиште, Добра и Текија, на којима се врши систематско испитивање (просечно једном месечно) квалитета вода.

WPI индекс представља суму односа осматраних параметара и прописаних стандардних вредности и израчунава се на основу формуле:

$$WPI = \sum_{i=1}^n \frac{Ci}{QS} \times \frac{1}{n}$$

где је C_i средња годишња концентрација анализираних параметара, добијена на основу података о квалитету речне воде узоркованих у просеку једном месечно. QS представља стандарде квалитета воде I класе, а n означава број анализираних параметара у истраживању. На основу добијених WPI вредности, вода се сврстава у различите класе квалитета (Lyulko et al., 2001):

- I класа (<0.3) – веома чиста;
- II класа (0.3-1.0) – чиста;
- III класа (1.0-2.0) – делимично нечиста;
- IV класа (2.0-4.0) - нечиста;
- V класа (4.0-6.0) – загађена;
- VI класа (>6) – веома загађена.

Посматрајући по хидролошким станицама за петогодишњи период (табела 26), закључује се да је вода у IV класи загађености на сва три анализирана профила, при чему је најмања вредност WPI индекса регистрована на профилу Текија (2.52), а највећа на профилу Добра (3.26). Анализа је показала да је најмања загађеност током периода 2006-2008. година забележена на најнизводнијем профилу (Текија), где је вода по вредностима WPI индекса припадала III класи загађености воде (изузев 2008. године, када благо прелази границу за IV класу). Током 2009. и 2010. године најмање загађење је на профилу Добра (IV класа).

Табела 26. Вредност WPI индекса на анализираним станицама у периоду 2006-2010. год.

Станица	2006	2007 ⁵	2008	2009	2010	WPI
В. Градиште	1.77	2.85	1.53	3.28	4.10	2.70
	III	IV	III	IV	V	IV
Добра	2.71	5.33	2.11	2.90	3.27	3.26
	IV	V	IV	IV	IV	IV
Текија	1.22	2.18	1.55	4.16	3.48	2.52
	III	IV	III	V	IV	IV

⁵ Приликом израчунавања WPI индекса за 2007. годину у обзир нису узете вредности за метале (Fe, Mn, Ni, Hg, Cu, Pb, Cd) за које недостају годишњи подаци у Хидрометеоролошким годишњацима РХМЗ, па се добијени резултати тумаче са резервом.

Табела 27. Однос средње годишње концентрације и стандарда квалитета воде I класе за анализиране параметре на профилима Велико Градиште, Добра и Текија

Год.	Раств. O ₂ mg/l	O ₂ сатурац.	pH	Сусп. седим.	Нитрити mg/l	Амониј. mg/l	Сульфати mg/l	Сапроб. индекс	Fe mg/l	Mn mg/l	Ni µg/l	Hg µg/l	Cu µg/l	Pb µg/l	Cd µg/l	Ортоф. mg/l	ВПК ₅ mg/l	ХПК _{Mn} mg/l	Колиф. клице п/л
Хидролошка станица Велико Градиште																			
2006	1.27	1.08	0.92	1.65	0.47	1.15	0.14	1.33	0.22	0.40	0.16	0.10	0.01	0.04	0.05	10.00	1.25	0.34	13.03
2007	1.06	0.93	0.91	1.32	0.60	0.66	0.14	1.41	-	-	-	-	-	-	-	14.80	1.25	0.42	10.75
2008	1.19	1.01	0.89	1.79	0.63	0.90	0.15	1.36	0.40	2.40	0.08	0.02	0.003	0.02	0.01	11.80	1.15	0.36	4.95
2009	1.20	1.01	0.91	1.31	4.33	0.90	0.13	1.40	0.37	0.40	0.35	0.10	0.002	0.02	0.04	12.00	0.85	0.28	36.80
2010	1.16	0.97	0.95	2.20	0.63	1.30	0.15	-	0.58	0.40	0.12	0.10	0.01	0.03	0.02	10.40	1.15	0.39	53.29
Хидролошка станица Добра																			
2006	1.28	1.07	0.93	2.18	0.47	0.50	0.15	1.40	0.17	0.20	0.16	0.22	0.004	0.03	0.04	10.00	1.25	0.35	31.13
2007	1.14	0.97	0.92	0.73	0.63	0.63	0.15	1.38	-	-	-	-	-	-	-	14.00	1.20	0.39	41.83
2008	1.21	1.03	0.91	2.10	0.67	0.64	0.15	1.34	0.41	0.40	0.09	0.10	0.004	0.02	0.02	18.20	1.10	0.00	3.37
2009	1.28	1.13	0.92	1.80	0.43	0.76	0.13	1.4	0.37	0.20	0.19	0.01	0.002	0.01	0.03	10.80	0.85	0.34	35.25
2010	1.19	1.00	0.96	2.40	0.50	1.10	0.15	-	0.12	0.20	0.18	0.10	0.01	0.05	0.02	11.00	1.00	0.38	41.68
Хидролошка станица Текија																			
2006	1.10	0.99	0.92	1.26	0.30	0.50	0.12	1.33	0.20	0.20	0.14	0.16	0.01	0.02	0.04	10.00	1.40	0.36	4.25
2007	1.19	1.02	0.94	1.02	0.70	0.60	0.13	1.33	-	-	-	-	-	-	-	12.00	0.90	0.34	6.00
2008	1.19	1.00	0.91	1.04	0.67	0.60	0.15	1.40	0.40	0.40	0.10	0.10	0.002	0.02	0.02	16.60	1.10	0.35	3.30
2009	1.18	1.04	0.92	0.88	0.53	0.69	0.13	1.39	0.50	0.20	0.11	0.10	0.01	0.02	0.07	8.00	0.90	0.29	62.13
2010	1.14	0.94	0.95	1.38	0.53	1.30	0.15	-	0.77	0.28	0.11	0.10	0.02	0.02	0.05	10.80	1.00	0.35	42.75

Интересантно је анализирати и годишње вредности WPI, јер се уочавају одступања вредности по годинама за исте хидролошке станице. Анализирано по годинама, током 2006. године констатира се да су вредности WPI указивале на III до IV класу загађености речне воде. Слично стање забележено је и 2008. године. Током 2007. године стање квалитета воде варирало је од IV до V класе, што је случај и током последње две године анализираног периода када су забележене вредности указивале на IV и V класу. Наглашава се да је 2009. године на профилу Текија забележен максимум WPI у току петогодишњег осматрања, који је износио 4,16. Уколико се добијене вредности из 2007. године узму са резервом, закључује се да је на свим анализираним станицама, током петогодишњег периода поматрања, дошло до погоршања квалитета вода.

Осим средњих годишњих вредности WPI, које указују на степен загађености Дунава на територији НП Ђердап, значајна је и анализа утицаја појединих параметара на степен загађења (табела 27). Одређени број параметара (рН, нитрити, сулфати, амонијум, метали, итд) налази се у границама прописаних вредности према стандардима за I класу вода и немају већег утицаја на загађење. С друге стране, регистроване су повећане вредности елемената који су индикатори органског загађења (БПК₅, сапробиолошки индекс, колиформне клице).

Повећан број клица указује и на значајно загађење које долази из комуналних вода домаћинстава насеља на обали Дунава. Повећане вредности БПК₅ карактеришу биолошку активност отпадних вода и представљају главни показатељ органске загађености. Узроци повећаних вредности горе наведених параметара су бројни. Као значајни наводе се нерегулисани канализациони системи и одсуство постројења за пречишћавање отпадних вода у општинама Ђердапског сектора (Голубац, Мајданпек и Кладово), што има за последицу директно одлагање комуналних и индустријских отпадних вода у речне реципијенте. Због овога је Дунав, нарочито у летњим месецима, загађен бактеријама фекалног порекла. Велики загађивач вода на територији општине Голубац су отпадне воде индустријског постројења у Браничеву (прерада воћа и поврћа). Од посебне важности је и проблем са канализационим отпадним водама који се јавља у селу Бољетин, у зони строге заштите НП Ђердап где велики

процент домаћинстава нема септичке јаме, па се комуналне воде изливају директно у Бољетинску реку, притоку Дунава (Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“, 2007). Осим тога, у околини градских и сеоских насеља налази се велики број неконтролисаних сметлишта и великих количина одбаченог отпада (дивље депоније).

На свим анализираним станицама, током петогодишњег периода, забележене су повећане вредности ортофосфата у распону 10-18 пута већем од прописаних стандарда I класе. У форми ортофосфата фосфор доспева у Дунав путем канализационих и индустријских испуста, али и са пољопривредних површина и пашњака. Његова повећана концентрација утиче на бујање биљног света у водама, за чију разградњу аеробне бактерије троше кисеоник из воде, што неповољно делује на живи свет река. Научно је доказано да фосфор, који у Дунав доспева у зони канала ДТД, стиже до Црног мора, што говори о загађености ширег слива Дунава (Пић, 2004, према Milanović et al., 2011).

Када је реч о квалитету вода Дунава на простору Ђердапа у контексту његовог ширег слива, неопходно је напоменути да Дунав до Ђердапског сектора већ стиже загађен у великој мери, јер се најразвијенији део Србије у економском и популационом погледу налази дуж обала ове реке, па су овде лоцирани и највећи загађивачи. Поред транзитних река, које деградиране улазе у Србију, спроведена истраживања (Milanović et al., 2011) утврдила су да хидросистем ДТД представља једног од највећих загађивача Дунава и његовог ширег слива. О овоме сведоче и енормно високе вредности WPI индекса, забележене приликом поменутог истраживања на одређеним каналским профилима (профил Врбас 2 – вредност WPI индекса током испитиваног периода варира у распону 20,53-26,9).

Посматрајући параметре који су коришћени за израчунавање WPI индекса у Ђердапском сектору Дунава, општи закључак је да доминира органско загађење (колиформне клице, БПК₅, сапробиолошки индекс, и сл.), док су измерене вредности тешких метала углавном у дозвољеним границама или незнатно изнад њих, па је њихов утицај на загађење речне воде релативно мали.

Уколико се посматра шири слив Дунава, велики утицај на квалитет вода има загађење тешким металима из РТБ „Бор“, чији се један део постројења налази унутар заштитне зоне НП Ђердап (рудник бакра у Мајданпеку), а остатак у

његовој непосредној близини. Поред загађења Великог Пека отпадним водама од стране погона филтрације рудника бакра у Маданпеку, нарочито је алармантно загађење слива Великог Тимока. Спроведена истраживања (Brankov et al., 2012), показала су да највећи утицај на неорганско загађење слива ове реке има његова највећа притока – Борска река, која се сматра једним од најзагађенијих речних токова у Европи. Највећи утицај на неорганско загађење имале су повећане вредности тешких метала у речној води (манган, гвожђе и делимично бакар), при чему су на Борској реци регистроване вредности и до 50 пута веће од дозвољених стандарда. Уколико се овоме дода и велико органско загађење регистровано у сливу Великог Тимока, јасно је да је шири слив Дунава низводно од НП Ђердап и Ђердапске клисуре изузетно загађен, о чему сведоче и вредности WPI индекса (V класа загађености Великог Тимока, након што прими Борску реку, која је у VI класи) (Brankov et al., 2012).

Слика 17. Плажа у Кладову

Сви набројани узроци загађења доводе до тога да Дунав у НП Ђердап улази загађен, а да се пролазећи кроз Ђердапски сектор додатно загађује, што негативно утиче на могућности њеног туристичког коришћења. Добијене WPI вредности потврдиле су да се река на простору који обухвата НП углавном налази у IV

категорији, иако је до 2008. године на две станице забележена и III категорија. Током последње две анализирани године, вода је константно у IV или V категорији које карактерише нечиста и загађена вода, па се констатује да то значајно утиче на њене туристичке атрибуте. Иако вредности штетних елемената у води Дунава и даље омогућавају употребу речне воде за купање и рекреацију, јасно је да свако даље загађење доприноси настанку нових проблема у сфери заштите и очувања еколошке стабилности речних система. Купалишни (уређене плаже у Голупцу, Доњем Милановцу, Текији, Кладову (слика 17), итд.) наутички (крстарење бродовима и чамцима по Ђердапској клисури) и спортско-рекреативни (манифестације и спортско-рекреативне активности на води) туризам представљају значајан сегмент туристичке понуде који је директно базиран на квалитету речне воде, па је и са овог аспекта неопходно апеловати на адекватно управљање сливом Дунава у контексту шире међународне сарадње.

Дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу

Иако је, генерално гледано, стање животне средине на највећем делу територије Националног парка Ђердап повољно, комунална инфраструктура (велики број неуређених сметлишта, недовољни капацитети гробља, нерегулисано одвођење отпадних вода) представља један од проблема који још увек нису решени. Према *Правилнику о унутрашњем реду у НП Ђердап*, на простору НП је забрањено: одлагање комуналног, индустријског и грађевинског отпада и амбалаже (осим комуналног и пољопривредног отпада пореклом са заштићеног подручја), као и нерегулисано испуштање отпадних вода домаћинства, привредних и других објеката противно прописима из области водопривреде. Међутим, у реалности је стање знатно другачије.

Иако према Просторном плану у НП Ђердап и његовој заштитној зони званично не сме постојати депонија, присуство дивљих депонија и сметлишта на овом простору је реалан проблем. С обзиром да цела територија НП Ђердап није покривена системом сакупљања отпада, исти се одлаже на бројне дивље депоније поред путева, пољопривредног земљишта, јавних и стамбених објеката, на зеленим површинама у градовима, поред потока и река и на другим за то

неприпремљеним местима. Како је прикупљање комуналног отпада на територији општина у оквиру НП Ђердап у надлежности општинских комуналних предузећа, као основни узрок ове појаве наводи се неразвијена свест локалног становништва, претежно насељеног у сеоским насељима, које не користи комуналне услуге. Сметлишта са највећим ризиком по животну средину и здравље људи су она која се налазе на удаљеностима мањим од 100 m од насеља или од 50 m од обале реке или потока, а управо су таква најзаступљенија на територији НП Ђердап. Дивље депоније су присутне дуж саобраћајница и на косинама насипа путева. Према Извештају о броју депонија и сметлишта на подручју Националног парка Ђердап из 2010. године, на овом простору регистровано је 58 сметлишта. Јавно предузеће НП Ђердап редовно организује акције чишћења оваквих депонија, чиме је њихов број смањен, али се непрекидно евидентирају нове. У оваквим акцијама учешће поред запослених узима и локално становништво, као и чланови невладиних организација и еколошких друштава. Током 2011. године, у оквиру акција „Очистимо Србију“ и „Пријавите локацију за чишћење“, ЈП „Национални парк Ђердап“ је организовало чишћење и уређење 23 сметлишта на подручју општине Мајданпек, а 2012. године исте активности настављене су на територијама општина Голубац и Кладово. Посебно угрожене, а еколошки изузетно значајне, локације на којима се непрекидно формирају дивље депоније (сметлишта) су Поречки залив и кањон Бољетинске реке (Предлог плана управљања НП Ђердап за период 2011-2020. година, 2012).

Заједничко за све смештајне и угоститељске капацитете НП Ђердап је да не поседују сопствене системе за пречишћавање отпадних вода, већ се исте, нетретирани, испуштају у градску канализацију. Што се одлагања чврстог отпада тиче, хотелски капацитети и ресторани, као и сва туристичка предузећа, одлажу отпад у контејнере које користе и домаћинства, а за чије организовано одношење су задужена комунална општинска предузећа. Рециклажа овакве врсте отпада се не врши у оквиру туристичких капацитета.

Иако у туристичкој привреди још увек нису спроведене адекватне акције управљања отпадом, одређене сфере друштва покренуле су ово питање кроз пројекат „Рециклажа ПЕТ амбалаже“. Пројекат је спровело Јавно предузеће НП Ђердап, а добијене контејнере, канте за сортирање отпада и пресе за балирање

секундарних сировина уступљене су основним школама у Текији, Доњем Милановцу и Голупцу, као и комуналним службама у Голупцу и Кладову (www.npdjerdap.org).

У општини Голубац делимично је регулисан канализациони систем у општинском центру. Општина не поседује постројење за пречишћавање отпадних вода, па се фекалне и индустријске отпадне воде (па и воде из хотела, ресторана и других смештајних и угоститељских објеката) испуштају директно у речне реципијенте. *Локални план управљања отпадом општине Голубац* усвојен је 2010. године, а општина Голубац је једна од потписница регионалног споразума којим су се општине Браничевског округа удружиле у циљу решавања питања регионалног управљања отпадом.

Постојећа општинска депонија налази се на локалитету Доњи Пескови, између викенд насеља Усије и Винци, и користи се од 2002. године. Организовано сакупљање отпада, које је у надлежности ЈКП „Голубац“, не покрива територију целе општине. У насељима обухваћеним одвозом отпада постављени су контејнери за ПЕТ амбалажу, ради одвајања ПВЦ отпада (Нацрт Регионалног плана управљања отпадом за Браничевски округ, 2013).

Канализациона мрежа општине Мајданпек одводи комуналне и индустријске отпадне воде директно у реципијенте, јер не постоје изграђени системи за пречишћавање. У Мајданпеку је започета изградња система за пречишћавање, али исти због недостатка финансијских средстава није довршен, док је у Доњем Милановцу, након великих киша и бујица 1993. године, уређај за пречишћавање уништен и потопљен.

Локални план управљања отпадом на територији општине Мајданпек усвојен је 2010. године. Општинска депонија налази се на јаловишту Беле воде и активна је од 2004. године. Организовано сакупљање отпада не покрива територију целе општине и у надлежности је два ЈКП - „Комуналац“ (Мајданпек) и „Доњи Милановац“ (Доњи Милановац). У насељима су постављени контејнери за организовано издвајање и сакупљање секундарних сировина ПЕТ амбалаже (Локални план управљања отпадом на територији општине Мајданпек, 2010).

Општина Кладово поседује делимично регулисан канализациони систем који одводи комуналне и индустријске воде у реципијенте, без претходног

пречишћавања. Постројење за пречишћавање отпадних вода, пројектовано осамдесетих година, налази се у завршној фази, али није пуштено у рад (Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“, 2007). Систем организованог сакупљања отпада у надлежности је ЈП „Јединство“ из Кладова, а одлагање чврстог отпада врши се на неуређеној градској депонији у близини села Милутиновац. Општина Кладово је једна од потписница споразума за изградњу регионалне санитарне депоније за општине Тимочког региона, у који су укључене локалне самоуправе седам општина (Мајданпек, Неготин, Бор, Књажевац, Бољевац и Град Зајечар).

8.5. Проблемска тема – Планирање и контрола дестинације

Проблематика која се односи на планирање и контролу дестинације анализирана је употребом различитих индикатора: постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана, професионални развој, густина и квалитет саобраћајне мреже, ниво доступних он-лајн информација о организацији саобраћаја, приступачност јавним превозом и транспорт посетилаца.

Постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана

НП Ђердап је, у сарадњи са Младим истраживачима Србије, урадио 2010. године *Стратегију развоја одрживог туризма у Националном парку Ђердап*. Документ најпре дефинише одрживи туризам и разматра потребу за израдом овакве студије. Стратегија затим процењује могућности за развој оваквог туризма кроз анализу различитих карактеристика: природних, економско-социјалних, културно-историјских, туристичких, са кратким освртом на тренутни маркетинг и актуелне тржишне трендове. Кроз детаљну SWOT анализу представљене су јаке и слабе стране, као и могућности и претње за даљи развој и организацију туристичких кретања унутар НП Ђердап. Стратегија дефинише стартешке циљеве за петогодишњи период и разрађује их појединачно кроз приоритете деловања, тј. акције за које се очекује да буду предузете. Иако се последње поглавље документа односи на спровођење Стратегије, где су за сваки приоритет дате године трајања

имплементације, потребна финансијска средства и потенцијални партнери за реализацију, фаза мониторинга, тј. праћење реализације постављених циљева и приоритета деловања, није разрађена до детаља. Стратегија не дефинише „показатеље успеха“, нити било које друге индикаторе, који би имали улогу да контролишу напредак у примени овог документа.

Уколико се узму у обзир оно што литература предлаже, а што треба да буде садржано у документима овакве врсте (тзв. „менаџмент плановима паркова“), неопходно је прецизније дефинисање потребних ресурса (нарочито људства и вештина) за спровођење стратешких циљева и приоритета деловања. Фаза примене плана мониторингом није јасно дефинисана. Позитивна је чињеница да је ова стратегија само један у низу докумената (годишњи планови управљања НП Ђердап, годишњи планови газдовања шумама и ловиштем НП Ђердап, итд.) које је ЈП „Национални парк Ђердап“ разрадило у последњих неколико година са циљем да се омогући одрживи развој овог простора.

Документ који је детаљно разрађен и урађен са циљем да се испоштују принципи одрживог развоја дестинације је *Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“*, реализован 2007. године од стране Економског факултета у Београду. Настао је у оквиру процеса операционализације Стратегије развоја туризма Републике Србије до 2015. године, са циљем да послужи као основа за туристичку валоризацију природних и културних ресурса простора. У административном смислу, план је обухватио територију 5 општина источне Србије (Велико Градиште, Голубац, Мајданпек, Кладово, Неготин). Први део документа односи се на ситуациону анализу туристичког подручја „Доње Подунавље“ кроз детаљан приказ географских карактеристика, друштвено-економског развоја, као и туристичких ресурса за сваку општину и посебно НП Ђердап. Након анализе тржишта и конкурентских дестинација, представљена је визија развоја Доњег Подунавља као туристичке дестинације кроз SWOT анализу одређених елемената (друштвено-економског окружења, ресурса, атракција и природне основе, инфраструктуре, туристичког пословања и управљања туризмом) и на основу тога дефинисања стратешких упоришта. Будући правци деловања представљени су кроз детаљну разраду неколико кључних стратегија: организацију туристичке инфра и супраструктуре, формирање јединствене

туристичке организације, просторно и урбанистичко уређење и заштиту, професионализацију људских ресурса, умрежавање са другим секторима и позиционирање на тржишту. Мастер план дефинише 10 туристичких производа на проучаваном простору, где је тзв. туризам специјалних интереса нарочито препознат као адекватан за организовање унутар НП Ђердап. Кроз предвиђени модел раста дестинације и план конкурентности анализирани су пројекције кључних индикатора туристичког сектора до 2012. и 2020. године, као и главни конкурентски недостаци. Документ садржи картографске прилоге кроз које су дати предлози туристичке употребе простора Доњег Подунавља. Након предлагања кључних инвестиционих пројеката у будућности, у оквиру маркетинг плана дестинације дефинисане су конкретне инструкције кроз пословно-управљачки модел.

Иако решења понуђена у овом плану до сада нису спроведена у већем обиму, документ је значајан јер је понудио конкретне смернице и упутства за све актере будућег туристичког развоја. Предложена су добра стратешка упоришта за планирање туристичког развоја дестинације „Доње Подунавље“, од којих се посебно издвајају следећа:

- предлог да се искуство пловидбом Дунава учини препознатљивим и јединственим тако што ће се доживљај композитне долине повезати са доживљајем људи кроз манифестације, тј. понуђен је елемент диференцијације искуства Дунава у Србији, у односу на остале земље;
- предлог стратешког оријентисања на изградњу високих вредности, са циљном групом међународних посетилаца у оквиру наутичког туризма. Анализирана решења односила су се на уређење туристичке инфраструктуре по светским стандардима, од којих су нека делимично испоштована (уређење шетних стаза и видиковаца, отварање центра за посетиоце у Лепенском Виру), а друга нису реализована (изградња и доминација хотела са 4 и 5 интернационалних звездица, измештање теретног саобраћаја из непосредног простора НП Ђердап);
- предлог формирања заједничке дестинацијске менаџмент компаније, која би преузела одговорност за спровођење програма изградње конкурентности, инвестиција и маркетинга. Иако локалне туристичке

организације не располажу довољним финансијским и људским ресурсима да би обављале набројане активности, није се појавило уверење на локалном нивоу да је максималан туристички успон остварив искључиво целовитим дестинацијским приступом и регионалном сарадњом, па предлог није заживео.

Поред туристичке сфере, решења из овог Мастер плана имплементирана су у пројекте за уређење и планове за регулацију насеља Доњег Подунавља (Голубац, Текија, итд).

Постојање локалног туристичког плана - С обзиром да се НП Ђердап простире на територији три општине, у оквиру сваке од њих урађена су планска и слична документа која се директно и индиректно баве развојем туризма унутар општине, а са посебним освртом на територију НП (табела 28). Што се тиче примене свеобухватног приступа и претходно наведених смерница за њихову израду, постоје велике разлике у самим плановима и стратегијама.

Табела 28. Локални планови и стратегије развоја на територијама општина које обухвата НП Ђердап

Општина	Стратешки документ
Голубац	Стратешки план развоја туризма 2007-2011. година
	Стратегија локалног економског развоја Голубац 2010-2014. година
Мајданпек	Стратегија локалног привредног развоја општине Мајданпек 2010-2014. година
Кладово	Стратегија одрживог развоја општине Кладово 2010-2020. година

Стратешки план развоја туризма општине Голубац 2007-2011. година идентификује туризам као највећи потенцијал за бржи економски развој општине. Конципиран је тако да кроз добру SWOT анализу препознаје снаге и прилике, а нарочито слабости и опасности које ограничавају туристички развој. Као начини превазилажења проблема и реализовања постављених циљева, наводе се примери конкретних пројеката у сфери туристичког развоја, чија реализација се очекује. Међутим, процес дефинисања будућих учесника у реализацији циљева дат је у уопштеној форми, без прецизних дефиниција на које конкретне акције се односи.

Такође, план не дефинише било какве тзв. „показатеље успеха“, који би се користили у праћењу и оцени његове примене.

За разлику од овог плана, *Стратегија локалног економског развоја општине Голубац 2010-2014. година* детаљно и систематски разматра туризам као један од кључних праваца будућег развоја општине и у великој мери је усклађена са смерницама које предлаже туристичка литература. Овај документ утврђује почетно економско стање и тако обезбеђује компоненту упоредивости, тј. могућност да се мери напредак заједнице у односу на стање пре спровођења стратегије. Стратегија детаљно дефинише кључне правце за напредак кроз формулисање општих и посебних циљева, а њена примена се планира кроз програме и пројекте, који су такође врло детаљно дефинисани. Посебан акценат ставља се на мониторинг, тј. праћење (краткорочно, средњорочно и дугорочно) реализације стратегије, који треба да омогући уочавање проблема и недостатака и омогући текуће измене. У ту сврху, документ дефинише низ индикатора успеха (нпр. километри асфалтираног пута, број изграђених/реновираних туристичких објеката, број новостворених радних места, број ноћења у туристичким објектима на нивоу године, у поређењу са нултом годином/претходном годином, итд.), чија анализа кроз време треба да обезбеди праћење напретка.

Слична методологија коришћена је приликом израде *Стратегије локалног привредног развоја општине Мајданпек 2010-2014. година*. Туризам је и у овом документу идентификован као један од кључних праваца развоја, са посебним акцентом на НП Ђердап. Ипак, ова стратегија не дефинише индикаторе успеха, па је поређење резултата примене стратегије и почетног стања отежано.

У *Стратегији одрживог развоја општине Кладово 2010-2020. година* приказ почетног стања дат је кроз индикаторе одрживости, а за евалуацију ефикасности процеса примене дефинисани су тзв. „индикатори учинка“ и потребне активности, и то за свако приоритетно питање понаособ. Туризам у оквиру ове стратегије није дефинисан као самосталан правац развоја, већ се његово стање и могућности унапређења разматрају у оквиру ширих економских питања. Јасно су дефинисани индикатори у оквиру туризма, чије ажурирање би требало спроводити на сваких годину дана и на тај начин пратити процес спровођења стратешких планова.

Сваки од наведених докумената наводи НП Ђердап и реку Дунав као приоритетне потенцијале за будуће унапређење туризма. С обзиром да се односе на целокупне територије општина, ове стратегије и планови у фокусу имају шири простор.

Након анализе свих докумената који се делимично или у потпуности односе на развој одрживог туризма у НП Ђердап, закључује се да је током последњих неколико година оваквој врсти планских докумената посвећена велика пажња и да исти постоје у великом броју, што представља позитиван, иницијални, корак ка напретку у смеру одрживог развоја и одрживог туризма. Иако су одређени недостаци уочени приликом израде оваквих стратегија, а најчешће се односе на недовољно разрађен мониторинг, тј. праћење напретка примене дефинисаних циљева, генерално су у сваком од докумената уочене праве смернице за будућа деловања и дата упозорења на могуће препреке и недостатке ка реализацији истих.

Професионални развој

Током 2014. и 2013. године запослени у НП Ђердап су похађали тренинге који су представљали саставни део тренутно актуелних пројеката у којима НП учествује. Циљ оваквих пројеката био је да се унапреде сви сегменти управљања овим заштићеним добром на тај начин што ће се запосленима омогућити да усаврше и надограде своје професионалне вештине.

Тако је у оквиру пројекта „Danubeparks step 2.0“ организован тренинг - „Како се представљамо“ у ком су учествовали сви запослени. Тренинг је одржан у периоду април-мај 2014. године и бавио се питањима значаја и врстама комуникација, јавних наступа, презентација и презентацијских вештина, комуникацијом са посетиоцима, итд. Учесници обуке имали су и практичне вежбе, у оквиру којих су покушали да примене теоретко знање.

У оквиру пројекта „Паркови Динарског лука“, а у организацији Светског фонда за природу (WWF), за запослене у НП Ђердап, заједно са представницима заштићених подручја из Црне Горе, Македоније и Хрватске, одржан је тренинг о развоју пројеката. Тренинг је одржан у мају 2014. године, а током овог тренинга,

учесницима је, на конкретном примеру, указано на начин и детаље израде пројектне документације, а такође су добили увид у доступне фондове Европске уније.

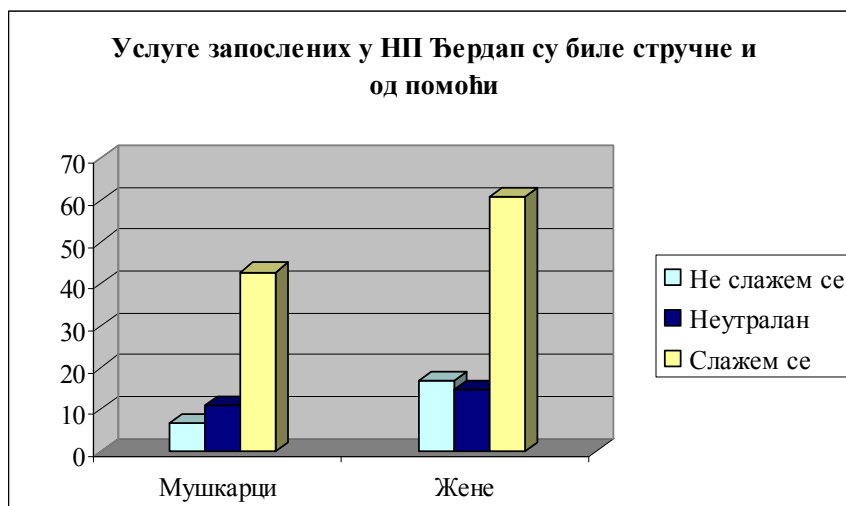
Као део пројекта „Bioregio Carpathians – Интегрисано управљање биолошком и предеоном разноврсношћу за одрживи регионални развој и еколошку повезаност на Карпатима“ за запослене у НП Ђердап и запослене у Парку природе Portile de Fier из Румуније организована је вишедневна обука у вези са питањима одрживог туризма у заштићеним просторима, вештинама комуникације са туристима, могућностима побољшања сарадње са локалном заједницом и законским оквирима који дефинишу ову проблематику. Обука је организована у новембру 2013. године, а укључивала је и практичну проверу теоријских знања.

У циљу развоја одрживе туристичке понуде, ЈП „Национални парк Ђердап“ је, као део пројекта „Подршка креирању и промоција путева развоја за еко и одрживи туризам у НП Ђердап“, у сарадњи са Агенцијом за консалтинг и менаџмент „Саветник у туризму“, спровело обуку за водиче еко тура. Едукацијом су били обухваћени чувари природе, запослени у НП Ђердап, али и запослени у Туристичкој организацији општине Мајданпек, као и локално становништво. Циљ обуке је било овладавање вештинама интерпретације и мотивисања посетилаца да се одговорно понашају у природи, као и промовисање принципа одрживог туризма кроз тумачење неопходног односа према осетљивим природним ресурсима приликом туристичких посета.

Осим тренинга и обука спроведених у оквиру ових пројеката, запослени у НП Ђердап учествовали су и на обукама другачијег типа. Наиме, у организацији Међународне федерације ренцера (IRF) у НП Бриони у Хрватској организован је тренинг семинар за европске ренцере. Тренинг је организован у мају 2014. године, а његов саставни део биле су радионице са различитим темама – комуникација, обука ренцера, млади ренцери и твининг пројекат. Специфичан вид едукације представљају и „Кампови младих ренцера“ у којима је током 2014. године НП Ђердап учествовало четврти пут. Још један специфичан вид едукације – едукација за раднике у служби ловства корисника ловишта у источној Србији, организован је у августу 2013. године у НП Ђердап. Организатор је била Ловачка комора

Србије, а суорганизатор ЈП „Национални парк Ђердап“. Тема едукације је био мониторинг дивљачи и значај стручног пратиоца у лову.

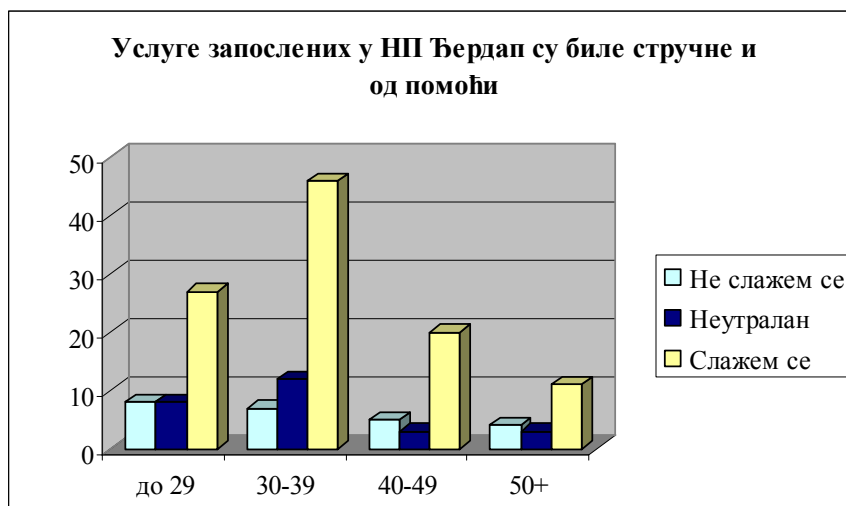
Када се говори о професионалном развоју запослених, поред различитих врста тренинга и обука, у које је пожељно укључивати запослене како би се обезбедио њихов напредак, важан индикатор тренутног стања и начина на који обављају свој посао је мишљење посетилаца. Због тога се у оквиру спроведене анкете једно питање односило управо на ову проблематику, па је испитаницима понуђено да дају своје мишљење на тврдњу: „Услуге запослених у НП Ђердап су биле стручне и од помоћи“. Посетиоцима је сугерисано да, уколико нису имали контакт са запосленима у НП Ђердап прескоче ово питање, па тако 27,4% анкетираних (58 испитаника) није дало одговор. Ово, са једне стране, може да сведочи о чињеници да су посетиоци унапред, преко различитих извора, информисани о свим битним аспектима њиховог путовања, па није постојала потреба за додатним контактом на лицу места, или, са друге стране, о недовољној информисаности о врстама и квалитету услуге коју могу да пруже запослени у НП Ђердап.

Слика 18. Дистрибуција одговора по полу на тврдњу: „Услуге запослених у НП Ђердап су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)

Већина туриста који су дали одговор на ово питање, сложила се да су услуге запослених биле стручне и од помоћи (67,5%). Мали број посетилаца дао је неутралан одговор (16,9%) или има негативно мишљење (15,6%). Позитиван

одговор на ову тврдњу дало је 70,5% мушкараца и 65,6% жена из категорије испитаника који су остварили контакт са запосленима у НП Ђердап (слика 18).

Слика 19. Дистрибуција одговора по старосним категоријама на тврдњу: „Услуге запослених у НП Ђердап су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)

У погледу квалитета услуге коју су добили од запослених у НП Ђердап, све старосне категорије су се већински сложиле (слика 19) да је иста била стручна и да је помогла приликом путовања, са минималних бројем негативних одговора.

Анализа дистрибуције одговора различитих полова посетилаца није указала на значајну везу између дистрибуције ставова испитаника (слажем се, неутралан и не слажем се) о услугама запослених у НП и њиховог пола $\chi^2(2, n = 154) = 1,30$, $p = 0,52$, $V = 0,09$. Када су у питању старосне категорије, због једнообразних одговора и изразито ниских вредности очекиваних фреквенција (20% свих ћелија $f_t < 5$) није примењен Хи-квадрат тест.

Густина и квалитет саобраћајне мреже

Што се тиче НП Ђердап, овде су у функцији друмски, речни и мањим делом железнички саобраћај. Друмски саобраћај доминира у великој мери.

Друмски саобраћај – Постојећу мрежу друмског саобраћаја на простору Ђердапске клисуре чине државни путеви I реда (189,37 km), државни путеви II реда (78,83 km) и општински путеви (227,19 km). Национални парк Ђердап има

три примарна улаза, два се налазе на државном путу I реда 25.1 (Ђердапској магистралу) код Голубачког града и археолошког налазишта Диана Караташ, а један на регионалном путу бр. 106 Поречки мост – Клокочевац. Како је током последњих неколико година уочена тенденција благог пораста просечног броја возила у зонама градова и већих насеља, повећан је и ниво загађења ваздуха, али и ризици од могућих удеса. Због овога је као један од приоритета у будућности наведено измештања тешког теретног саобраћаја из зоне Националног парка Ђердап (изградњом пута на правцу Пожаревац – Кучево – Мајданпек – Неготин – Видин – Калафт), што је предложено различитим документима (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2013).

Што се тиче државних путева I реда, постојећу мрежу друмског саобраћаја на подручју које обухвата Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, чине⁶:

1. пут бр. 25.1, тзв. Ђердапска магистрала: Пожаревац – Голубац – Доњи Милановац – Кладово (општине Голубац, Мајданпек и Кладово);
2. пут бр. 25: Кладово – Неготин – Зајечар (општина Кладово);
3. пут бр. 24: Пожаревац – Кучево – Мајданпек – Неготин (општине Кучево и Мајданпек);

Стање путева I реда је незадовољавајуће. Ово се нарочито односи на државне путеве I реда бр. 25.1 (Пожаревац – Голубац – Доњи Милановац – Кладово) и бр. 24 (Пожаревац – Кучево – Мајданпек – Неготин) који повезују шири простор Националног парка Ђердап са аутопутем Е-75 и где постоје деонице које је у потпуности неопходно реконструисати. Нарочито је Ђердапска магистрала, услед дугогодишњег недовољног улагања, у веома лошем стању, са пуно одрона, честим успоравањима, прекидима саобраћаја и малим дозвољеним брзинама. Гледано са туристичког аспекта, осавремењавање и рехабилитација путева унапредили би туристичку понуду и омогућили бољу приступачност овог простора посетиоцима, што тренутно није случај. Ђердапска магистрала пролази кроз Голубачку тврђаву (2 тунела), која представља споменик културе I степена,

---

⁶ Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап позива се на Уредбу о категоризацији државних путева која је била важећа у моменту израде документа. Уредбом о категоризацији државних путева из 2013. године, која је тренутно на снази, набројани путеви I и II реда су означени и дефинисани другачије.

што условљава њену континуирану девастацију. Уколико се узме у обзир да се Голубачка тврђава налази на уласку у НП Ђердап и у оквиру њега Строгог резервата природе „Голубачки град“, изградња адекватне обилазнице око тврђаве, која би истовремено растеретила Ђердапску магистралу од интензивног саобраћаја, намеће се као неопходно решење у будућности.

Постојећи друмски гранични прелаз са полицијском, царинском и капетанском контролом се налази у општини Кладово (Ђердап 1 – Портиле де Фиор 1) у оквиру хидроелектране „Ђердап I“, што може да буде значајно са становишта међународних туристичких посета из Румуније, које су нарочито учестале током викенда и празника.

Мрежу државних путева II реда на територији коју обухвата Просторни план чине следећи путеви:

1. пут бр. 104: Брза Паланка – Мајданпек (општине Кладово и Мајданпек);
2. пут бр. 106: деоница Поречки Мост – Клокочевац (општина Мајданпек);
3. пут бр. 108а: деоница Малешево – Голубац (општина Голубац);
4. пут бр. 250: деоница Кладово – Милутиновац (општина Кладово);
5. пут бр. 256: деоница Турија – Малешево (општина Голубац);
6. пут бр. 249: Штубик – Слатина (општина Неготин).

Општински путеви имају функцију да повезују насеља са државним путевима I и II реда. Најразгранатију мрежу ових путева има општина Мајданпек (90,15 km), па затим општине Кладово (66,39 km) и Голубац (26,63 km). Просторним планом обухваћени су и општински путеви у делу општине Кучево (19,69 km) и Неготин (24,33 km).

Државни путеви II реда нису у задовољавајућем стању и требало би их реконструисати. Општински путеви су, такође, у лошем стању и неопходна је њихова модернизација у будућности. Ово се нарочито односи на оне путеве који воде до одређених туристичких атракција (видиковаца, заштићених резервата и сл.), који су врло често неодржавани и неадекватно маркирани. Просторним планом планирана је реконструкција постојећих и развој нових општинских и путева II реда, у функцији умрежавања насеља, али и заштите и презентације природних и културних добара.

Оно што је значајно са аспекта туристичког развоја је чињеница да је Просторним планом, а када је у питању организација саобраћаја и инфраструктурних система, планирано уређење аутобуских стајалишта и подизање једанаест информативно-контролних пунктова, тј. улазних капија у НП Ђердап. Да би се проширила туристичка понуда и обезбедила адекватнија заштита природних феномена, планирано је уређење нових општинских путева, који би имали карактер панорамско-гребенских путева и били категорисани за различит тип превозних средстава (туристичке аутобусе, путничка и теретна возила, итд). Како се истиче у Просторном плану, да би се ово реализовало, неопходно је детаљно разрадити пројекат за сваку општинску трасу оваквих панорамских путева, са анализом атракција које она покрива, потребном инфраструктуром, улагањима и мониторингом, као и документацијом која ће показати оправданост изабране трасе. Због свега наведеног, планови ове врсте још увек нису реализовани.

Речни саобраћај – Што се воденог саобраћаја тиче, пловни пут Дунава на овом сектору представља деоницу Паневропског транспортног коридора VII и спада у водне путеве великих габарита највише категорије. Сектор Дунава у Ђердапу је садашње пловидбене карактеристике добио изградњом ХЕ „Ђердап I“ и ХЕ „Ђердап II“, чиме су проблеми за пловидбу узводно од бране решени. Иако Дунав представља велики потенцијал и реалну основу за организацију туристичких кретања, могућности су за сада углавном неискоришћене. Речни саобраћај има скромне размере, а предуслови за његов интензивнији развој су уређење приобаља и пристаништа, као и активирање домаће речне флоте. Пратећи садржаји који постоје на Дунаву су пристаништа у туристичке (Доњи Милановац, Текија и Кладово) и теретне сврхе (Јеленске стене и Кладово), као и одређени број сидришта и привеза за чамце са неуређеним приобаљем. Ниво опремељености ових садржаја, као и њихов квалитет, је незадовољавајући, изузимајући делимично међународно туристичко пристаниште у Доњем Милановцу.

Почевши од 1992. године, Доњи Милановац има међународни гранични прелаз и путничко пристаниште. Према подацима Туристичке организације Доњи Милановац, откада је изграђена лука у овом граду, годишње око 15.000 до 20.000 странаца борави у том граду и пристане стотинак бродова. Тако су нпр. 2012.

године у Доњем Милановцу пристала 92 луксузна крузера са 18.000 страних туриста. Ови бродови се углавном задржавају само преко ноћи и већ у јутарњим сатима настављају путовање. Путничка пристаништа у Текији и Кладову су запуштена и нису опремљена пратећим садржајима који би учинили атрактивнијим пристајање великих путничких бродова, па културно-историјски споменици у близини остају неприступачни туристима на Дунаву. Како би се ово решило, општина Голубац планира изградњу марине по европским стандардима, односно понтонског пристана у самом граду за веће бродове и јахте. За сада, Голубац и Кладово у својој туристичкој понуди имају крстарења мањим, локалним, туристичким бродовима, којима се организује пловидба до Голубачког града, Националног парка Ђердап и Лепенског вира.

Речни гранични прелази на Дунаву налазе се у Кладову и Доњем Милановцу (слика 20). Прелаз у Текији није у употреби, а планира се отварање граничног прелаза у општини Голубац (насеље Усије).

Слика 20. Речни гранични прелаз у Доњем Милановцу

Железнички саобраћај – Подручје Просторног плана посебне намене НП Ђердап делимично захвата неелектрифицирана железничка пруга са једним колосеком Мала Крсна – Мајданпек – Бор – Зајечар (у дужини од око 29 km).

Пруга је највећим делом трасирана долином реке Пек и налази се ван простора националног парка. У односу на друмски саобраћај, а гледано са туристичког аспекта, железнички саобраћај готово нема никакав значај, због лошег стања и неусклађености са другим видовима саобраћаја.

Као што је напоменуто, у транспорту посетилаца до и од НП Ђердап велики примат има друмски саобраћај, што са аспекта могућности које пружа пловни пут Дунава није оправдано. Прерасподела посетилаца и много веће учешће речног саобраћаја у транспорту туриста, имала би утицај како на повећање атрактивности простора, тако и на аспект животне средине. Примера ради, Светска туристичка организација (WTO, 2004), анализира продукцију CO₂ по путнику у зависности од превозног средства, на путовању од 500 km. На оваквом путовању продукује се: 0,17 kg/km током лета авионом, 0,14 kg/km током вожње аутомобилом, 0,052 kg/km током вожње железницом и 0,047 kg/km током бродске вожње. Из наведеног се закључује да су вредности најмање за водени саобраћај, што је за Ђердап нарочито значајно, јер су потенцијали за организацију овакве врсте саобраћаја изузетни, а скоро у потпуности неискоришћени, када је у питању домаћи туризам.

Доступне он-лајн информације о организацији саобраћаја и јавног превоза

Што се тиче НП Ђердап информације ове врсте могуће је пронаћи на интернет странама самог националног парка, туристичких организација и општина на чијој територији се простире овај заштићени простор (табела 29).

Информације о начинима саобраћања до/од НП Ђердап подразумевају увид у све важније путне правце којима се може стићи, са освртом на квалитет саобраћајница, категорије и километражу. На сајту НП Ђердап ове информације су дате у непотпуном облику. У одељку „Како до нас?“ напоменуто је да постоје три примарна улаза у НП Ђердап које се налазе на путевима I и II реда и наведене су њихове локације, као и називи ових путева. На сајту Туристичке организације Мајданпек, у одељку „Информације→Саобраћај“, наведени су путеви I и II реда који пролазе кроз општину, као и основне карактеристике железничког саобраћаја. Слично је урађено и на сајтовима Туристичке организације Голупца и

општине Голубац. Што се тиче алтернативних начина доласка у НП Ђердап, исти су предложени једино на сајту Туристичке организације Кладова. У оквиру одељка „Како стићи?“ овде су описана два начина доласка у Кладово из правца Београда, уз напомену шта би требало обићи од туристичких атракција и где се зауставити на сваком од предложених путева. Како је током 2014. године, услед обилних киша и набујалих бујичних речних токова, у оквиру општине Кладово оштећен знатан део путне инфраструктуре, информације о проходности и санацији одређених путних праваца биле су свакодневно доступне на интернет страници општине Кладово, у оквиру одељка „Вести“.

Табела 29. Ниво доступних он-лајн информација о саобраћају у НП Ђердап

Врсте информација		НП	Голубац	Мајданпек	Кладово
До/од дестинације	Стање путева и путни правци	Дел.	ДА	ДА	ДА
	Алтернативне руте	НЕ	НЕ	НЕ	ДА
	Мапе и ауто карте	ДА	Дел.	ДА	ДА
Унутар дестинације	Информације и локације аутобуских станица	НЕ	ДА	ДА	ДА
	Информације и локације бензинских станица и такси служби	НЕ	ДА	НЕ	ДА
	Информације о линијама јавног превоза	НЕ	НЕ	НЕ	НЕ
	Информације о линијама речног саобраћаја	НЕ	Дел.	ДА	Дел.
	Алтернативни начини превоза на дестинацији	НЕ	НЕ	НЕ	НЕ

На сајту НП Ђердап постоји туристичка мапа простора, са тематским картама на којима су представљене главне пешачке стазе, што олакшава саобраћај до и унутар дестинације. Интернет адреса Туристичке организације Мајданпека садржи туристичку мапу општине, а на сајту Туристичке организације Кладова налази се неколико туристичких мапа (смештајних капацитета, угоститељских капацитета, значајних историјских објеката и локалитета, посебних туристичких садржаја, туристичка мапа Текије и туристичка мапа општине Кладово). Мапа Голупца представљена је на сајту Туристичке

организације Голупца, али нема строго туристички карактер, већ су на њој приказани најважнији објекти у граду из свих сфера.

Када се говори о доступним он-лајн информацијама о саобраћају унутар НП Ђердап, треба анализирати начине транспорта посетилаца кроз заштићени простор, с обзиром да исти заузима знатну површину. Светска туристичка организација наглашава (WTO, 2004) да би у циљу постизања одрживости заштићене дестинације требало охрабривати алтернативне начине транспорта посетилаца, који користе минимум енергије и не утичу негативно на животну средину (вожња бициклом, пешачење и планинарење, возња чамцима/бродом на краћим дестинацијама, железница). Пожељно је чак и коришћење јавног превоза уместо возње аутомобилом, јер се ова врста транспорта показала више одрживом, са становишта загађења ваздуха и коришћења простора на путу.

Информације о коришћењу јавног превоза на простору НП Ђердап су углавном дате у најопштијем облику. На сајтовима општинских туристичких организација налазе се информације о локацијама аутобуских станица у граду и начину контакта истих, без конкретних података о линијама јавног превоза или евентуалним туристичким линијама. Сајтови не располажу информацијама које се тичу доступности туристичких атракција путем различитих видова саобраћаја. С обзиром на простор који обухвата НП и на чињеницу да одређени број посетилаца не долази аутомобилом, недостају информације које би овај сегмент посетилаца информисале шта могу да обиђу путем јавног превоза, до којих локалитета је могуће отпешачити или отићи бициклом и сл. Примера ради, на сајту Туристичке организације Мајданпек, у одељку „Активности→Бициклизам“ напоменуто је да кроз Доњи Милановац пролази међународна бициклистичка стаза Еуровело 6 и назначено да постоје и алтернативне бициклистичке руте, за посету споменицима природе и културним локалитетима, чији правци и ознаке нису наведени.

Када је у питању речни саобраћај, најдетаљније информације о бродовима који организују туристичка крстарења по Дунаву, дато је на интернет страни Туристичке организације Мајданпек. Делимичне информације у уопштеној форми везане за овај вид саобраћаја заступљене су на сајтовима Туристичких организација Голупца и Кладова.

Препоруке о коришћењу алтернативних начина превоза, уместо возње аутомобилом, нису дате ни на једном сајту, па се ово може тумачити као смерница за будућу организацију транспорта посетилаца, који би био у складу са одрживим развојем. Идеја о увођењу туристичких возова који би повезали одређене локалитете и места такође треба да буде размотрена. С обзиром да речни саобраћај има велику перспективу, пожељна је сарадња општина и туристичких организација са НП у циљу проширења и обogaћивања ове врсте саобраћаја.

Пристапачност јавним превозом

С обзиром на велики просторни обухват НП Ђердап, поставља се питање пристапачности смештајних јединица и туристичких атракција из угла јавног превоза. Најважнији смештајни капацитети у НП Ђердап (и простора који је обухваћен Просторним планом) пристапачни су преко линија јавног превоза, јер се налазе на мање од десет минута удаљености хода од аутобуске станице (табела 30). Изузетак представља хотел „Лепенски вир“ у Доњем Милановцу, који је удаљен више од 1 km од аутобуске станице тог насеља, а с обзиром да се налази и на узвишењу, до њега је потребно пешачити више од наведеног граничног времена.

Табела 30. Пристапачност главних смештајних капацитета НП Ђердап линијама јавног превоза

Смештајни капацитети	Пристапачност јавним превозом
Хотел „Голубачки град“, Голубац	ДА
Хотел „Лепенски вир“, Доњи Милановац	НЕ
Хотел Ђердап, Кладово	ДА
Хотел „Аквастар Денјуб“, Кладово	ДА
Хотел „Голден Ин“, Мајданпек	ДА
Мотел „Текија“, Текија	ДА

С обзиром на велику површину НП Ђердап, туристичке атракције су често удаљене једна од друге и налазе се ван насељених места. Већина ових објеката, локалитета и места (нарочито природног порекла) није пристапачна преко јавног превоза (пећине, видиковци, заштићени споменици природе, итд.).

Табела 31. Приступачност туристичких вредности НПТ Ђердап линијама јавног превоза

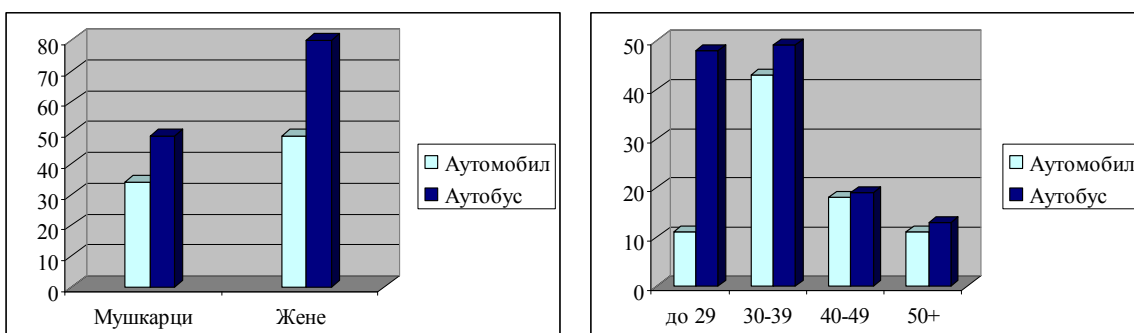
Туристичка атракција	Приступачност јавним превозом
Ђердапска клисура	ДА
Долина Поречке реке	НЕ
Кањон Брњичке реке	НЕ
Кањон Бољетинске реке	НЕ
Пећина Буронов понор	НЕ
Пећина Градашница	НЕ
Рајкова пећина	ДА
Прераст Шупља стена	НЕ
Прерасти у долини реке Вратне	НЕ
Ђердапско језеро	ДА
Језеро Балта алу Шонту	НЕ
Водопад Бледерија	НЕ
Бели изворац	НЕ
СП Бигрена акумулација код манастира Тумане	НЕ
Лепенски вир	ДА (условно)
Трајанова табла	НЕ
Остаци Трајановог моста и каструма Понтес	НЕ
Голубачка тврђава	ДА (условно)
Каструм Диана	ДА (условно)
Краку Лу Јордан	НЕ
Рудна Глава	НЕ
Тврђава Фетислам	ДА
Сигналне станице Пена и Варница	ДА (условно)
Еко-етно комплекс „Капетан Мишин брег”	НЕ
Етно кућа Сладинац	ДА
Етно поставка у Добри	ДА
Хидроелектрана „Ђердап I“	ДА (условно)
Археолошки музеј Ђердапа	ДА
Центар за културу Кладово	ДА
Комплекс етно кућа у Брзој Паланци	НЕ
Манастир Туман	ДА (условно)
Манастир свете Тројице	НЕ

Велики део антропогених објеката условно је приступачан преко јавног превоза, јер се налази на или у непосредној близини Ђердапске магистрале (Голубачка тврђава, каструм Диана, хидроелектрана „Ђердап I“, балон станице „Пена“ и „Варница“), па је до њих могуће стићи линијама јавног превоза, иако у њиховој близини не постоје званична аутобуска стајалишта. Најприступачније су оне атракције које се налазе у близини главних аутобуских станица у насељима која су центри општина (Тврђава Фетислам, Археолошки музеј Ђердапа).

Транспорт посетилаца

С обзиром на чињеницу да је речни саобраћај у НП Ђердап у стагнацији дужи низ година, већина посетилаца користи друмски саобраћај, било да су у питању организоване посете аутобуским превозом, или индивидуалне посете сопственим аутомобилом. Од укупно 212 анкетираних посетилаца (129 женског и 83 мушког пола), на питање: „*Којим превозним средством сте дошли?*“, највећи проценат испитника одговорио је да је дошао аутобуским превозом (56,1%), нешто мањи аутомобилским (39,2%), а врло мали број њих је за долазак користио друго превозно средство (4,7%). Посетиоци који су користили аутобус као превозно средство углавном су организованом аранжману дошли у НП Ђердап.

Оба пола су се већински опредељивала за аутобуски превоз (62% испитаница женског пола и 59% мушкараца дошло је аутобусом). Све старосне категорије су се, такође, у већини одлучивале за долазак аутобусом, међутим, једино код најмлађе популације овај вид превоза доминира (слика 21).

Слика 21. Одабир превозног средства посетилаца НП Ђердап према полу и старости

Како би се испитала претпоставка о коришћењу различитих видова превоза за долазак у НП Ђердап код мушкараца и жена и популације различите старости, примењен је Хи-квадрат тест. Анализа је показала да се да се мушкарци не разликују статистички значајно од жена у избору превозног средства за долазак, $\chi^2(1, n = 212) = 0,08, p = 0,77, fi = 0,03$.

Што се тиче старосне структуре посетилаца, испитивана је претпоставка о одабиру транспортног средства код четири старосне категорије (до 29 година, 30-39, 40-49 и 50+ година). Вредност Хи-квадрат теста ($\chi^2(3, n = 212) = 14,49, p = 0,002, V = 0,26$) показала је да одабир начина транспорта зависи од старости посетилаца, тј. да се најмлађа популација пре одлучује на путовања аутобусом, која су најчешће део организованих аранжмана у оквиру ђачких или студентских екскурзија, за разлику од старијих категорија популације, које чешће употребљавају и аутомобил. У оквиру испитиване групе туриста, највећи проценат посетилаца из старосне групе до 29 година посетио је НП Ђердап користећи аутобуски (81,4%), а много мање аутомобилски (18,6%) превоз. Код свих осталих категорија, иако благо преовлађује одабир аутобуског превоза, у већем обиму заступљени су и доласци аутомобилом. Вредност Крамеровог (V) коефицијента (0,26) указала је на малу јачину везе између испитиваних варијабли.

8.6. Проблемска тема – Креирање услуга и производа одрживог туризма

Група индикатора у оквиру проблемске теме о креирању услуга и производа одрживог туризма, обухватила је следећу проблематику: разноврсност и бројност туристичких вредности, опсег доступних туристичких услуга, маркетинг и промоцију и проценат еко туриста.

Разноврсност и бројност туристичких вредности

НП Ђердап карактерише велико присуство различитих категорија туристичких атракција (слика 22). Анализирајући шири простор, обухваћен Просторним планом НП Ђердап, закључује се да бројношћу и туристичком

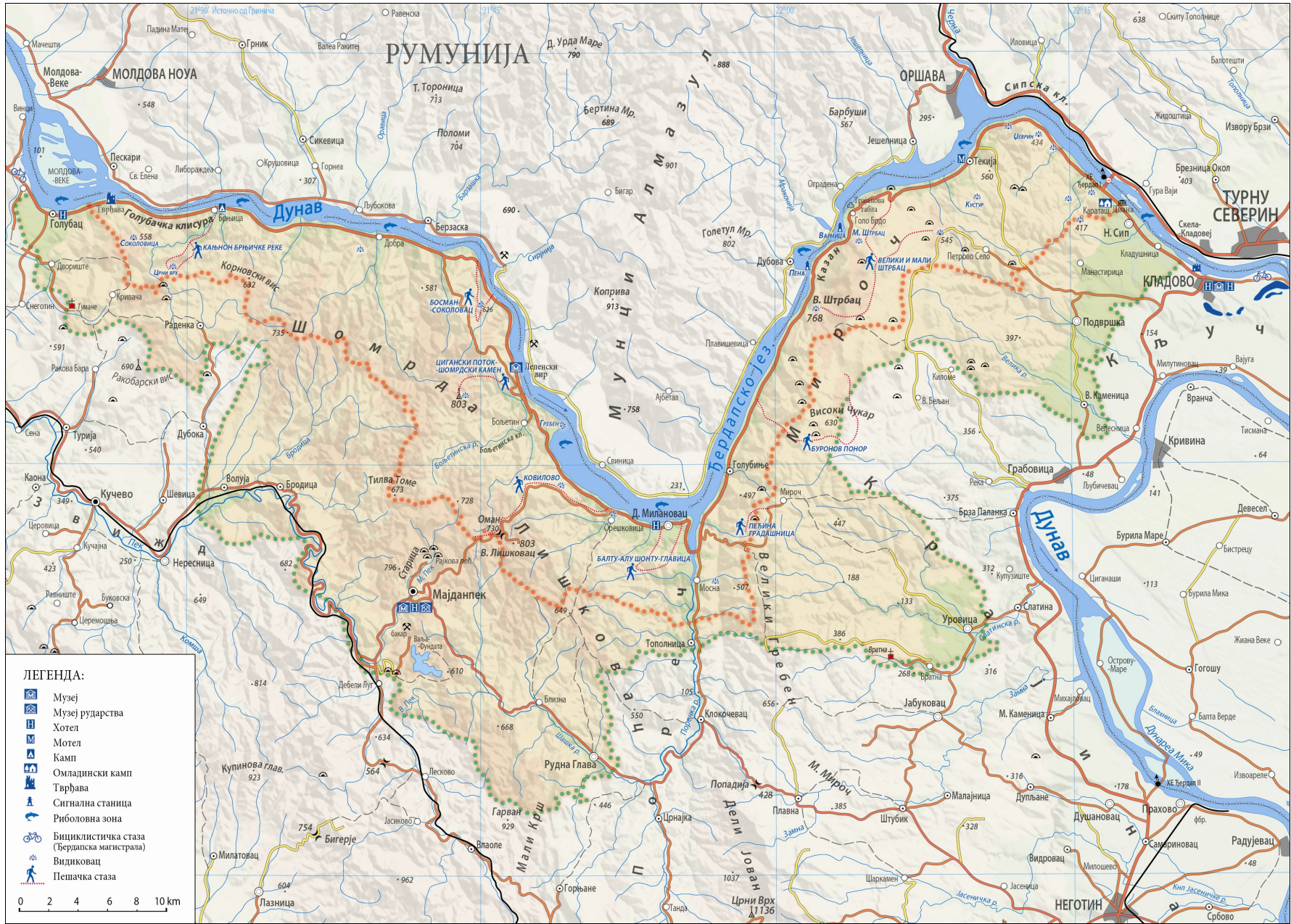

вредношћу доминирају геолошке карактеристике простора, тј. облици рељефа, затим хидрографски феномени и заштићена природна и културно-историјска баштина. Од осталих категорија туристичких атракција, присутни су: биљни и животињски свет, манифестације, култура живота и рада, културне и верске установе, спортско-рекреативни објекти и терени и туристички путеви.

Геолошке карактеристике простора (облици рељефа)

Ђердапска клисура представља примарни геоморфолошки феномен овог простора. Са туристичког становишта врло атрактивни су и делови речних долина са одликама кањона. Захваљујући присуству кречњачких терена, бројни су облици крашког и флувиокрашког рељефа, који представљају специфичне туристичке атракције (понори, прерасти, пећине, бигрени водопади, итд). Геоморфолошке природне атракције, које доминирају на ширем простору НП Ђердап су:

- *Ђердапска клисура*, на дужини од око 100 km (Голубачка тврђава - острво Гура Ваи код Сипа), која има карактер композитне, полигенетске, полифазне и антецедентне долине. Представља највећу речну клисуру пробојницу у Европи и састоји се од четири клисуре (Голубачка, Госпођин вир, Мали и Велики Казан, Сипска клисура) и три котлинска проширења (Љупковска, Доњомилановачка и Оршавска котлина) (слика 23);
- *Долина Поречке реке*, десне притоке Дунава, која извире на падинама Великог Крша и чија речна долина се налази између Малог Крша и Дели Јована. Изградњом хидроелектране „Ђердап I“ њено ушће је потопљено и претворно у залив;
- *Кањон Брњичке реке*, десне притоке Дунава, чије ушће се налази на 10 km низводно од Голупца, код села Брњица. На 4 km удаљености од села, долина реке се сужава и добија одлике кањоске долине, са специфичном микроклимом и флором и фауном. Поред кањона пролази једна од уређених пешачких стаза НП;

Слика 22. НП Ђердап – карта туристичких вредности (аутор: М. Миливојевић, 2015)

Слика 23. Клисура Велики Казан

- *Кањон Бољетинске реке*, десне притоке Дунава, чије ушће се налази око 17 km узводно од Доњег Милановца, у непосредној близини истоименог села. Обухвата кањонску долину реке и стрми одсек брда Гребен, а значајан је и заштићен као објекат геонаслеђа, с обзиром да су на овом геолошком профилу заступљене стене скоро свих геолошких формација. У сливу ове реке налазе се резервати природе: Лепенски вир, Кањон Бољетинске реке-Гребен, Цигански поток и Шомрда. Уређена пешачка стаза НП пролази овим простором;
- *Пећина Буроновог понора*, дужине 3000 m, који се налази на планини Мироч, у селу Голубињу, у близини Доњег Милановца. До пећине води уређена туристичка стаза, која полази са Ђердапске магистрале;
- *Пећина Градашница* (дужине око 550 m), налази се на падинама Мироча, у изворишном амфитеатру реке Велике Градашнице, десне притоке Ђердапског језера у поречком заливу. До пећине води уређена туристичка стаза;
- *Рајкова пећина*, удаљена 2 km од Мајданпека и уређена за туристичке посете. Заједно са каналима Јанкове и Паскове пећине представља јединствен морфогенетски систем укупне дужине 2800 m. Изузетно богата

пећинским накитом и спада у групу речних пећина, јер кроз њу протиче понорница Рајкова река, са подземним током дужине 893 m;

- *Прераст Шупља стена*, у долини реке Ваља прераст, притоке Шашке у сливу Поречке реке;
- *Прераст у долини реке Вратне* (Мала и Велика и Сува прераст), десне притоке Дунава, заштићене као СП Вратна.

Вода (реке, језера, водопади)

Главни хидрографски феномен простора је река *Дунав*, друга по величини европска река, површине слива (на профилу код ушћа Тимока) око 580.000 km², са просечним вишегодишњим протицајем око 5.500 m³/s. У клисури Госпођин Вир, пре изградње ХЕ „Ђердап I“ Дунав је имао дубину од 82 m, што је представљало највећу речну дубину у Европи (након изградње бране дубина износи 90 m) (Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“, 2007). Највећа притока Дунава на подручју које обухвата Просторни план је Поречка река, а од осталих притока, са туристичког аспекта, најзначајније су реке које теку са планинских страна према Дунаву, градећи кратке долине, клисурастог и кањонског типа (Брњица, Туманска река, Велика Чезава, Песача, Бољетинска река) (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2013). Овде се нарочито истичу *Брњичка и Бољетинска река*, са атрактивним кањонским долинама.

Што се језера тиче, простором Ђердапске клисуре доминира вештачко *Ђердапско језеро*, настало изградњом бране и ХЕ „Ђердап I“. Његова површина, у зависности од водостаја, варира од 170 до 253 km², а дужина од 135 до 265 km. У котлинским секторима, чији су делови приступачни са копна и језера, постоје добри услови за формирање плажа с обзиром да су прелази ка језерском дну постепени, што није случај у клисурастим секторима, где су ови прелази стрми и нагло прелазе у велике дубине. Формирањем језера промењен је хидролошки режим Дунава и његових притока, а нека речна ушћа и атари насеља су потопљени (Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“, 2007).

Од осталих хидрографских феномена, истиче се водоток *Бели изворац*, који има својство објекта геонаслеђа и заштићен је као СП Бигрена акумулација

Бели изворац. Налази се у сливу реке Шашке, а карактеришу га, поред водопада висине 16 m, и бигрене акумулације у облику језераца пречника до 10 m и дубине 2-3 m, настале таложењем бигра, низводно од изворишта реке.

Водопад Бледерија се налази у близини села Река, на око 15 km од Кладова. Река Бледерија извире на 190 m надморске висине и преливањем воде преко бигрене пречаге, образује водопад висине 7 m. Изнад водопада, на око 2 km растојања са десне стране, налазе се извори субтермалне воде са температуром од 17°C, а у селу Река постоји једина воденица у овом крају која још увек ради.

Језеро Балту алу Шонту (тзв. Златно језеро) настало је клижењем терена и преграђивањем долине Папреничког потока у близини Доњег Милановца. Има дужину 132 m, ширину 60 m, дубоко је 11 m, а дужина његове обале износи 372 m. Уређена туристичка пешачка стаза спаја језеро са брдом Главница.

Биљни и животињски свет

Због положаја и дубине, Ђердапска клисура је у прошлости имала улогу рефугијалног станишта које је омогућавало одржање реликтних и ендемичних врста терцијерне старости, које представљају јединствене туристичке атракције биогеографског порекла. Око 1100 флористичких таксона чини овај простор највећим центром флористичког и вегетацијског диверзитета на балкану, што позитивно утиче на његову конкурентност. Слично је и са фауном, чија разноврсност доприноси значају овог простора, када су у питању атракције ове врсте. Биљни и животињски свет, као специфичне туристичке атракције, утицали су да се туристичка понуда НП Ђердап усмери ка одрживим формама у виду активности које подразумевају посматрање птица, туристички лов и риболов, организације еколошких кампова, сакупљања лековитог биља итд.

Заштићена природна баштина

Посебну категорију туристичких вредности представљају *заштићени објекти природе*, који су овај статус стекли на основу националних прописа. Највећи значај има сам Национални парк Ђердап, проглашен први пут посебним законом

1974. године, затим новим законом 1983. године када су утврђене његове границе и Законом о националним парковима 1993. године, којим је заснован садашњи систем управљања. Заштићен простор има површину од 63.608 ha и захвата територију општина Голубац, Мајдапек и Кладово (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2013).

Табела 32. Категорије заштићених објеката у I степену заштите у НП Ђердап

Врста објекта	Ознака	I степен заштите (назив)	Површина (ha)
Предео посебних природних одлика	I-1	Велики и Мали Штрбац	2.612,91
Природни резервати	I-2	Голубац	85,74
	I-3	Бојана	118,97
	I-4	Татарски вис	32,13
	I-5	Босман-Соколовац	292,98
	I-6	Шомрда	20,30
	I-7	Чока Њалта са Песачом	568,44
	I-8	Лепенски вир	55,81
	I-9	Бољетинка - Гребен	98,71
	I-10	Цигански поток	196,61
	I-11	Руђине	18,00
	I-12	Огашу Казан	20,00
	I-13	Чока Кулејаши	15,00
	I-14	Голубинска глава	15,00
	I-15	Градашница	347,10
	I-16	Видиковац Ковилово	341,39
	I-17	Клисура Брњице	657,99
	I-18	Тилва Томе	348,95
УКУПНО			5.846,03

Извор: ППППН НП Ђердап, 2013.

У оквиру НП проглашено је неколико различитих категорија заштићених објеката (1 предео посебних природних одлика, 17 природних резервата и 4 споменика природе) који се налазе у I зони заштите (табела 32) или у II зони заштите (табела 33) и обухватају просторе највреднијих и најочуванијих делова НП. До ових објеката често воде туристичке стазе, на којима је кретање углавном дозвољено само уз стручну водичку пратњу. Како заштићени објекти природе

често поседују куриозитетне атрибуте, њихова бројност и разноврсност утиче на повећање атрактивности НП Ђердап. Изван територије НП, а у оквиру простора обухваћеног Просторним планом, налазе се и претходно анализирани СП Вратна (установљен решењем Завода за заштиту природе 1957. године) и СП Шупља стена (установљен решењем Завода за заштиту природе 1959. године), као и СтРП Коњска глава у општини Мајданпек (установљен решењем СО Мајданпек 1971. године).

Табела 33. Категорије заштићених објеката у II степену заштите у НП Ђердап

Врста објекта	Ознака	II степен заштите (назив)	Површина (ha)
Споменици природе	II-6	Балту алу шонту – Папренички поток	25,00
	II-7	Главица	6,00
	II-8	Велка Пештера	7,00
	II-9	Градашница – локалитет	9,00
УКУПНО			47,00

Извор: ППППН НП Ђердап, 2013.

Заштићена културно-историјска баштина

Важан елемент историјског и културног идентитета НП Ђердап је разноврсно и бројно непокретно културно наслеђе. Овде се мисли на археолошка налазишта из праисторијског и касно античког периода, затим остатке фортификацијских грађевина у приобаљу Дунава из римског и византијског периода, као и споменике средњовековне војне архитектуре. Сви заједно представљају вредне туристичке атракције овог простора, које још увек нису истражене и заштићене у великој мери, што повећава њихову угроженост и отежава валоризацију у туристичке сврхе.

У НП Ђердап заштићено је или предвиђено за заштиту 62 непокретна културна добра – категоризовано 9, регистровано 27, евидентирано 15 и идентификовано 11 добара (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2013). Приликом преграђивања тока Дунава и формирања Ђердапског језера, заједно са потапањем и пресељењем одређених насеља (Добра, Доњи Милановац, Мосна, Велико Голубиње, Мало Голубиње, Текија и Сип), потопљен је и један део археолошких налазишта (14 претходно регистрованих и 2 евидентирана

добра). Током последњих двадесет година истраживања везана за ову врсту атракција стагнирају, па за већину регистрованих и евидентираних добара није утврђен адекватан статус заштите.

Заштићена непокретна културна добра сврстана су у три категорије: културна добра од изузетног значаја (7 објеката/локалитета), културна добра од великог значаја (1 објекат) и заштићена културна добра (1 објекат). Са туристичког аспекта, најзначајнија су она у првој категорији, јер су најбоље валоризована и најпознатија посетиоцима, управо због заштићеног статуса. У овој групи налазе се (www.spomenickulture.mi.sanu.ac.rs):

- *Лепенски Вир*, једно од највећих мезолитских и неолитских археолошких налазишта, смештено на десној обали Дунава у Ђердапској клисури. Током ископавања, у оквиру седам сукцесивних насеља, која презентују различите периоде еволуције ловачко-сакупљачке заједнице Лепенског Вира, откривени су остаци стамбене и сакралне архитектуре из периода 6500.-5500. године п.н.е. Станишта насеља имала су облик зарубљеног кружног исечка под углом 30-60 степени, а око огњишта су се налазиле скулптуре облутака које приказују људску фигуру са обликованом главом, украшену мотивима концентричних кругова, спирале и осмице. Од средине VI миленијума п.н.е. култура Лепенског Вира добила је земљорадничко-сточарски карактер. Археолошким истраживањима (1965–1970) откривено је укупно 136 објеката који су, како не би били потопљени пуштањем у рад хидроелектране „Ђердап I”, измештени на виши ниво.
- *Трајанова табла*, један од споменика из римског периода у Ђердапској клисури. Уклесана је у стену 2,5 km узводно од Текије. Има правоугаони облик и на њој се налази текст на латинском, посвећен римском цару Трајану и његовом подухвату – изградњи пута поред Дунава. Споменик се састоји из вертикалне табле у камену, дужине 3,2 m и ширине 1,80 m. Натпис на табли био је уклесан у шест редова, али је данас могуће прочитати само три. Испод натписа налази се фигура која клечи, за коју се претпоставља да репрезентује Данубиуса. Табла је украшена делфинима, орлом са раширеним крилима и розетама, а заштићена каменом надстрешницом на којој је исклесан натпис из новијег доба (TABULA TRAIANA). На основу натписа на табли,

претпоставља се да је део Ђердапског пута у Доњој клисури изградио управо Трајан у оквиру припрема за рат против Дачана 100. године н.е. Приликом изградње ХЕ „Ђердап I“ табла је, заједно са делом пута, 1969. године исечена и по вертикали премештена на виши ниво да би се заштитила од подизања нивоа Дунава.

- *Остаци Трајановог моста и каструма Понтес* (слика 24) налазе се код села Костол, 5 km низводно од Кладова. Мост је подигао између 103. и 105. године архитекта Аполодор из Дамаска. Данас се са српске стране Дунава налазе остаци његова четири стуба који су били лучно повезани. Како би се мост одбранио, истовремено са његовим подизањем, изграђена су и два војна утврђења - Понтес на десној и Дробета на левој обали Дунава. Остаци делова Трајановог моста заштићени су загатом од високог водостаја.

Слика 24. Остаци Трајановог моста и каструма Понтес

- *Тврђава Голубац* се налази на десној обали Дунава, на улазу у Ђердапску клисуру. Време настанка града није установљено, док први писани помен датира из 1335. године. Била је у поседу Угара и Турака све до 1868. године. Састоји се од осам четвороугаоних масивних кула и цилиндричног донжона (тзв. „шешир куле“), који су повезане бредомом и распоређене тако да бране

град са копна и воде. Куле су зидане у време борби са хладним наоружањем, да би касније, проналаском и употребом ватреног оружја, оне на западној страни добиле полигонална или цилиндрична масивна ојачања дебљине и до 2 m, док су унутрашње куле задржале квадратни облик. Поред града дозидана је турска кула, са отворима и галеријама за топове, која је бедемом повезана са остатком тврђаве.

Слика 25. Каструм Диана

- *Каструм Диана* подигнут је на обали Дунава, на узвишењу код села Сипа. Најраније земљано-дрвено утврђење изграђено је са доласком првих војних формација на Дунав почетком I века, док је камено утврђење већих димензија (140x136 m) завршено када и прокопавање Сипског канала (101. године) којим је отклоњена највећа препрека за пловидбу Дунавом. Коначан изглед Диана добија крајем III и почетком IV века, да би у време аваро-словенских упада крајем VI и почетком VII века утврђење било разорено. Поред одбране и заштите канала коју је утврђење имало, током шест векова на овом простору је постојао економски центар са луком и пристаништем. Поред остатака бедема са капијама и кулама, у унутрашњости су откривени

грађевина са апсидом, војне бараке и други објекти, док је изван бедема утврђено постојање светилишта (слика 25).

- *Краку Лу Јордан* – најпотпуније истражени металуршки центар у источној Србији, лоциран на брежуљку код ушћа реке Бродице у Пек и датира из III века. Представља утврђени објекат, чија је намена била прерада руде бакра и гвожђа, о чему сведоче откривене металуршке просторије са пећима, просторије за припремање жара, као и просторија за животне потребе металурга и рудара. Од покретног археолошког материјала пронађене су алатке, рударске лампе, велики судови за жарење руде и друго. Овај металуршки комплекс разорен је у великом пожару крајем IV века.
- *Рудна Глава* – металуршки центар у планинској области североисточне Србије, у залеђу горње клисуре Ђердапа, оивичене Поречком, Црнајском и Шашком реком. Рудна Глава је представљала развијени центар најранијег рударства бакра на централном Балкану, са продукцијом карбонатних минерала бакра, малахита и азурита. Рударски радови потичу из доба раног неолита и откривени су на дневном копу модерног рудника, у виду серије камених батова – масивних чекића израђених од речних облутака, као и оставе са керамичким судовима и коштаном оруђем.

Од осталих непокретних културних добара истиче се *тврђава Фетислам* – културно добро од великог значаја. Смештена је на обали Дунава, на улазу у Кладово и састоји се од Малог и Великог утврђења. Мало утврђење подигнуто је 1524. године као почетна тачка за турско освајање градова Северина и Ердеља. Сачињавају га горњи и приобални простор и у њега се улазило на три места преко ровова ширине 5,5 m. Велико утврђење је подигнуто између 1717. и 1739. године и састоји се од шест камених бастiona. Око утврђења се пружа ров ширине од 13 до 30 m који се завршава зидом од ломљеног камена. Утврђења је било у употреби до 1867. године, када су га Турци предали Србима.

Специфичну групу културних споменика чине *сигналне* (тзв. „балон“) *станице*, које су представљале део система за регулацију пловидбе Дунавом, а лоциране су на обе обале реке. Изграђене су ради олакшавања услова пловидбе Дунавом, а коришћене тако што су са њих бродовима слати сигнали заставама и балонима. До средине XX века изграђено је и 13 оваквих станица, да би после

изградње ХЕ „Ђердап 1“ и подизања нивоа Дунава, престала потреба за њиховом основном наменом. Оне које и даље постоје имају улогу споменичког наслеђа, а до данас су у клисури Казан сачуване три станице: балонска станица „Мраконија“, адаптирана у црквицу испод лика дачанског краља Децебала (на румунској страни, непосредно пре Оршаве), станица „Пена“ (која је под заштитом Завода за заштиту споменика културе и у којој се налази уметничка галерија и атеље уметника Радослава Тркуље) и „Варница“ (привремено претворена у инфо центар са пратећим угоститељским објектом, али су оба данас ван функције).

Културно наслеђе Ђердапске клисуре још увек није истражено и валоризовано у довољној мери. Поред недовољне истражености, постоје и друга ограничења и проблеми заштите и одрживог коришћења ових објеката. Овде се првенствено мисли на: успорено утврђивање њиховог статуса и категоризације, неадекватну презентацију и интерпретацију непокретних културних добара (нарочито наслеђа од изузетног и великог значаја и добара на листи UNESCO-а), недефинисане границе заштићене околине и заштитних зона око културних добара; нетретирање непокретног наслеђа као развојног ресурса и економског добра; спор процес идентификације и вредновања народног градитељства, као и неразвијеност стимулација за приватне власнике културних добара. Сви наведени проблеми представљају главне препреке за адекватно одржавање и презентацију културног наслеђа Ђердапске клисуре (Просторни план подручја посебне намене НП Ђердап, 2013).

Култура живота и рада

Ова врста атракција односи се на локално фолклорно наслеђе, дела домаће радности и традиционалне занате, гастрономију и угоститељску традицију. Шири простор НП Ђердап карактерише разноврсно рурално, културно и демографско наслеђе, које се огледа у сачуваним примерима народног градитељства и насељских целина, као и у хетерогеној структури становништва. Куриозитет представљају архаични обичаји и веровања влашког становништва у митска бића и магијске обреде, која имају прехришћански карактер. Обичаји заузимају битно место у животу ђердапског становништва, као и становништва целе источне Србије, а нарочито су значајни они који су везани за највеће

празнике. Том приликом обављају се ритуали магијско-религијског и аграрног карактера, најчешће у сврху обезбеђења плодне године и среће и благостања у кући (Лукић, 2005). Иако широко распрострањене, атракције које сведоче о фолклорном наслеђу становништва нису валоризоване на туристичком тржишту, а већина објеката и појава има карактер неискоришћених туристичких ресурса. Постоји одређени број атракција из ове категорије које су делимично или у потпуности уређене за туристичке посете.

Најпознатији је *Еко-етно комплекс „Капетан Мишин брег”*, који је удаљен 6 km од Доњег Милановца и смештен на брду изнад магистралног пута Београд – Кладово. Отворен за посетиоце 2002. године и обухвата пансион за смештај (шест лежаја), галерију на отвореном са четресто дрвених скулптура и продавницу сувенира. У понуди су и еколошки гастрономски специјалитети. Од 2009. године у комплексу се одржава уметничка колонија „Човек, дрво, вода”, у којој учествују сликари и вајари.

Поред овог објекта, постоје и етно комплекси са предметима народне радиности, карактеристични за овај део Србије. *Етно поставка у насељу Добра*, налази се у општини Голубац и од истоименог града удаљена је 25 km. Поставка обухвата различите предмете народне радиности из прошлог века (народне ношње, ћилиме, посуђе од дрвета и глине, итд). *Етно кућа Сладинац* удаљена је 5 km од Голупца и налази се у селу Сладинац. У њој се чувају ствари које су обележиле крај XIX и почетак XX века (кревети, посуђе, вретена, народне ношње и слично). *Комплекс етно кућа у Брзој Паланци* налази се у истоименом насељу у општини Кладово. Комплекс има сталну поставку са посуђем, алатима, народном ношњом и другим траговима материјалне културе мирочког краја, Кључа и Тимочке крајине.

Специфичну врсту вредности из области индустријског наслеђа, која сведочи о култури рада на простору Ђердапске клисуре, представља *ХЕ „Ђердап I”*, изграђена у периоду 1964-1970. година. Дужином од 1278 m представља највећу хидротехничку грађевину на Дунаву. Пројектована је тако да свака земља располаже истим деловима главног објекта (1 електрана, 1 бродска преводница, једна половина преливне бране и 1 непреливна брана), који се одржавају и

користе према потписаном међудржавном споразуму. Преко бране је изграђен друмски пут, а симетралу објекта чини државна граница.

Посебном врстом вредности, које репрезентују културу живота и рада на овом простору, могу се сматрати угоститељски објекти (кафане-ресторани) са дугогодишњом традицијом постојања. Такав је ресторан „Тома”, смештен у насељу Брњица, на обали Дунава и Ђердапској магистралаи, који постоји од 1914. године. Реноме је стекао захваљујући гастрономској понуди карактеристичној за простор источне Србије и дугој традицији пословања.

Манифестације

Основу манифестационог туризма ђердапског простора чине природне и антропогене туристичке вредности (табела 34). У оквиру три општине на којима се простире НП Ђердап 2010. године одржавало се укупно 37 манифестација. Највише на територији општине Кладово (18), затим у општинама Мајданпек (15) и Голубац (4) (Лексикон НП Ђердап, 2015).

Слика 26. Манифестација „Златна бућка“ (Текија)
(извор: Завичајни фонд Библиотеке у Кладову)

Табела 34. Туристичке манифестације на простору НП Ђердап

Категорија манифестације	Назив манифестације	Опис манифестације
Привредно-фолклорне	Сајам Дунава, Голубац	Чине је различити садржаји: Етно сабор, Сајам мале привреде, Голубачки котлић, Голубачко спортско лето; организатори ТО и општина Голубац, јул/август
	Етно фестивал, Кладово	Промовише културу, обичаје и традицију народа ист. Србије, различити програми на неколико локција у граду, организатор: ТО Кладово, јул месец
	Вече вина и мерака, Кладово	Приређује се у част вина, бербе грожђа и дуге традиције виноградарства, (струча предавања, дегустација вина), организатор: Центар за културу, Кладово, септембар/октобар
	Јоргован фест, Мироч	Посвећен очувању етно наслеђа источне Србије (такмичења културно-уметничких друштава, вокалних и инструменталних солиста), организатор МЗ Мироч, 1. мај
	Сусрет са вуком, Добра	Такмичење у лову на фауну предатора у ловишту НП, организатори: ЛУ „Куна”, МЗ Добра, ЈП Национални парк Ђердап, ТО Голубац, фебруар месец
	Поречки котлић, Доњи Милановац	Такмичење у припремању рибље чорбе и рибљег паприкаша на традиционалан начин, организатор: Центар за културу и образовање Доњи Милановац, август месец
Забавно-туристичке	Дан Дунава, Доњи Милановац	Прославља се у земљама потписницама Међународне конвенције о заштити реке Дунав. Обухвата: спортска такмичења и едукативне радионице, изложбе у оквиру визиторског центра НП, мини-регате итд. Организатори: ТО Мајданпек и ЈП Национални парк Ђердап, јун месец
	Златна бућка, Текија	Такмичење у улову сома на стари начин - бућком, организатор: Туристичко друштво Текија, ТО Кладово, август месец
	Аласко посело, Голубац	Такмичење у кувању рибље чорбе, такмичење у пецању на пловак, организатори: МЗ Винци и ТО Голубац, јул/август
	Голубачки котлић, Голубац	Такмичење у кувању рибље чорбе и рибљих специјалитета, јул/август
	Дани дијаспоре, Уровица	Окупљање садашњих и бивших мештана села који су на привременом раду у иностранству, уз наступе културно-уметничких друштава. Претходила јој је манифестација „Мајски сусрети“ (2005–2010. године). Организатори: МЗ Уровица и Европско удружење пријатеља Уровице из Беча, мај месец

Категорија манифестације	Назив манифестације	Опис манифестације
Спортско-рекреативне	Утакмица мршавих и дебелих, Доњи Милановац	Надметање екипа „мршавих“ (тежине до 60 кг) и „дебелих“ (тежине преко 80 кг) на спортским теренима хотела „Лепенски вир“. Организатори: МЗ Доњи Милановац и КУД „Лепенски вир“, 7. јул
	Сеоска спортска олимпијада, Рудна Глава	Обухвата екипно такмичење у класичним спортским дисциплинама (одбојка, атлетика, мали фудбал итд) и старим играма чобана и пастира (надвлачење конопца, бацање камена с рамена, трчање у цаку, скок из места итд). Организатори: СС Мајданпек и МЗ Рудна Глава, мај месец
	Дани смуђа, Голубац	Такмичење у спортском риболову, организатор: хотел „Голубачки град“, октобар/новембар
Етнографске	Ускршњи дани фолклора, Црнајка	Ревијални наступи културно-уметничких друштава и такмичење у пастирским играма Организатор: Културно-уметничко друштво „Дели Јован“, Црнајка, други дан Ускрса
	Фестивал изворне музике и игара Света Тројица, ФИМИ, Тополница	Наступи музичких ансамбала и културно-уметничких друштава, организатор: МЗ Тополница, јун месец
	Сачувајмо гајде и старе игре од заборавља, Рудна Глава	Смотра изворне народне музике намењена афирмисању традиц. музицирања на гајдама и очувању архаичне музике. Организатор: КУД Рудна Глава
Уметничке	Мајданарт, Мајданпек	Међународни симпозијум златарства који обухвата израду уникатних и модела комерцијалног накита у оквиру уметн. радионица Златаре Мајданпек. Учесници: дизајнери накита, модни креатори, ликовни критичари, научни радници. Организатор: Удружење за уметност, културу и туризам „МајданАрт“, Мајданпек, септембар/октобар
	Фестивал забавне музике за децу и младе „ТИН“, Доњи Милановац	Дечија музичка манифестација са међународним карактером, такмичење у две категорије (песма за децу и песма за младе), јул месец
	Кладовско културно лето, Кладово	Промовисање локалних уметничких стваралаца и аматера, затим књижевних, музичких, позоришних, фолклорних, ликовних и других стваралаца уопште, кроз приређивање програма на отвореним сценама града (плато Центра за културу у центру града, амфитеатар на Дунавском кеју, градска плажа). Организатор: библиотека „Центра за културу“ Кладово, 1 јун – 31. август

У великом броју заступљене су *привредно-фолклорне манифестације* које, осим економског садржаја, садрже и елементе традиције и фолклора. У овиму њих представљају се привредни производи, па су врло често посвећене берби грождја, хортикултури, животињама, итд. *Забавно-туристичке манифестације* организују се у виду рибарских вечери и регата. Ове манифестације комбинују различите елементе манифестационог туризма, при чему садржаји забавног карактера имају приоритетну функцију (слика 26). *Етнографске манифестације* представљају смотре фолклорних ансамбала и изворне народне музике, док су *спортско-рекреативне манифестације* карактеристичне по спортским садржајима, великој масовности учесника и пратећим забавним и другим програмима.

Постоје и манифестације које су се у прошлости одржавале, али су у новије време замрле или су замењене другим, сличним по садржају (Ђердап у игри и песми), а присутне су и традиционално се одржавају и такмичарске манифестације затвореног типа. Набројане категорије манифестација чине ову врсту туристичких атракција значајним сегментом туристичке понуде НП Ђердап. Иако присутне у великом броју, туристима не представљају примарни мотив доласка и посете овом простору, о чему сведоче подаци анкетног истраживања, где је само 26% испитаника приликом боравка посетило или учествовало у некој манифестацији.

Специфичан вид манифестационих окупљања представљају регате – наутичке и једриликарске трке на води, које се одржавају на простору Ђердапске клисуре од маја до краја септембра. Како ветрови, величина акваторијума и ширина Дунава пружају повољне услове за једрење у зони Голупца и Доњег Милановца, регате представљају значајан сегмент туристичке понуде Ђердапске клисуре (табела 35). По броју учесника и дужини трасе, најзначајнија је „ГИД, Дунавска регата“, која се организује под покровитељством Европске кајакашке федерације (ECF). Регата стартује последњег викенда јуна из Инголштата (Немачка), пролази кроз Аустрију, Словачку, Мађарску, Хрватску, Србију, Бугарску и завршава почетком септембра у Румунији, у луци Свети Ђорђе (Лексикон НП Ђердап, 2015).

Табела 35. Регате на простору Ђердапске клисуре

Назив регате	Месец одржавања	Траса	Организатор
ТИД, Дунавска регата	крај јула – почетак августа	Цео ток Дунава у Србији	Одбор за туризам Кајакшког савеза Србије
Ђердапска регата	јул	Текија-Мала Врбица Мала Врбица-Брза Паланка Брза Паланка-Кусјак	КК „Текија“ ТО Кладово ТО Неготин
Трагом старих текијских аласа	мај	Текија – Хајдучка воденица	КК „Текија“
У оквиру „Дана Дунава“	јун	Текија – Доњи Милановац (у оба смера)	КК „Текија“
Голубачка регата	јун	Голубац	ЈСС, ЈК „Земун“ ЈК „Голубац“
Микрокуп	јул/август	Голубац	ЈСС
Куп Голупца	август	Голубац	ЈСС ЈК „ГЕМАКС“
Ласер Европа куп Србија	август	Доњи Милановац	ЈСС, АЈК „Београд“ ЈК Ђердап
Међународни куп Ђердапа	август	Доњи Милановац	ЈСС, АЈК „Београд“ ЈК Ђердап

Извор: Лексикон НП Ђердап, 2015.

Културне и верске установе

Иако не представљају водеће туристичке атракције, на простору НП Ђердап постоји неколико културних објеката и верских установа које су део туристичких понуда општина на чијем се простору налазе. Имају улогу да допуњују и обогаћују туристичку понуду.

Центар за посетиоце – Музеј Лепенски Вир налази се у склопу заштићеног археолошког комплекса Лепенски Вир, код села Бољетин, у близини Доњег Милановца. Подигнут је поред истоименог локалитета, чији значај се мери светским размерама. У саставу је Народног музеја од 1978. године, па се покретни археолошки предмети са овог локалитета, од момента открића до данас, чувају у његовој Збирци Лепенског Вира. На месту некадашње зграде Музеја, 2011. године отворена је нова, модерна грађевина, у којој се, поред самог локалитета, као централног експоната музеја, налази и нова поставка мезолита и неолита Лепенског Вира, са преко 100 експоната (употребни предмети – оруђе и алатке, накит, неолитска керамика, жртвеници, скулптуре) (слика 27). Поставка садржи и

реконструисане начине сахрањивања и холограмску реконструкцију кућа са Лепенског Вира.

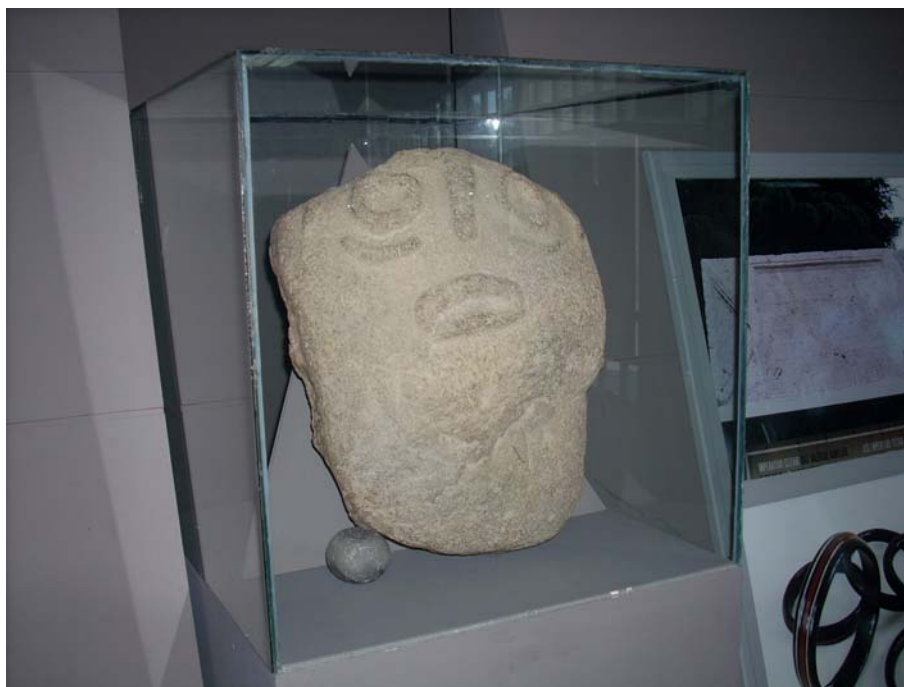

Слика 27. Центар за посетиоце – Музеј Лепенски Вир

Археолошки музеј Ђердапа налази се у Кладову и један је од ретких специјализованих музеја у Србији. Отворен је 1996. године у објекту наменски грађеном за музеј, по чему се такође издваја од осталих музеја у Србији, а основан са циљем интегралне заштите, представљања и промоције археолошке баштине ширег простора Ђердапске клисуре. Његова поставка презентује праисторијске, римске и средњовековне налазе у распону од преко 10.000 година и садржи 1.500 експоната откривених на више од 100 локација. Експонати представљају различита достигнућа култура – предмете из свакодневног живота праисторијских земљорадника, оруђа, обичаје и веровања култура камених и металних доба, накит и украсе за одећу итд (слика 28).

Најбројнији су предмети римске епохе: натписи поводом изградње јавних објеката, делови римске војне опреме, архитектонски елементи грађевина, представе богова римског Пантеона, мермерни портрети, металне, стаклене и керамичке посуде, светиљке и накит. Од средњовековних налаза, истичу се некрополе са накитом. Музеј је оформљен након интензивних археолошких

истраживања, спроведених у две фазе на потезу обале Дунава од Великог Градишта до Сипа (1964-1971) и од Караташа до Прахова (1978-1990). Циљ истраживања било је спасавање културног наслеђа угроженог формирањем хидроелектрана „Ђердап I“ и „Ђердап II“. Истраживања су у мањем обиму настављена до данас (www.narodnimuzej.rs)

Слика 28. Камена скулптура са археолошког налазишта Лепенски Вир
(Археолошки музеј Ђердапа, Кладово)

Центар за културу Кладово основан је 1996. године од стране општине Кладово, а његова основна делатност је културно-образовна и уметничка. Програмским активностима Центар има за циљ промовисање културних вредности на простору општине и подстицање и пружање подршке различитим облицима уметничког стваралаштва. Са туристичког аспекта, установа је значајна јер се бави организовањем фестивала, манифестација, концерата, симпозијума и различитих семинара и курсева, који представљају предмет интересовања одређених сегмената посетилаца. Поред набројаног, Центар се бави библиотечком делатношћу, организовањем књижевних вечери и изложби, као и сценском делатношћу.

Од осталих вредности које се могу сврстати у ову категорију, истичу се два манастира – манастир Туман и манастир свете Тројице. *Манастир Туман* налази се у општини Голубац, на 9 km удаљености од истоименог насеља. Изграђен је у XIV веку, а посвећен светом архангелу Гаврилу. Представља женски манастир и задужбину Милоша Обилића. Манастир је неколико пута разаран и обнављан. У његовој близини налази се СП Бигрена акумулација код манастира Туман, коју чини неколико морфолошких објеката (водопад висине 14 m, са неколико мањих слапова и бигрених када, испосница Зосим Синајита са чесмом где се приносе дарови умрлим душама). *Манастир свете Тројице* се налази на брду изнад села Манастирица у општини Кладово. Основан је у XIII веку, а манастирска црква представља задужбину деспота Лазара, сина Ђурђа Бранковића. Од друге половине XIX века, у манастиру је служено са прекидима, јер је урушен и у великом делу уништен. Манастирски конаци и околни економски објекти су данас празни. Током последњих година, Завод за заштиту споменика из Ниша, започео је пројекат реконструкције и санације овог објекта. Поред манастира, истичу се и православне цркве у општинским центрима (Голупцу, Доњем Милановцу, Мајданпеку и Кладову).

Спортско-рекреативни објекти и терени

С обзиром да пружају могућност организације спортских такмичења и манифестација, као и припреме спортиста свих категорија, спортско-рекреативни објекти на ширем простору НП Ђердап представљају основу за развој спортско-рекреативног туризма. Ова врста атракција најчешће је представљена спортско-рекреативним центрима и спортским комплексима унутар већих хотелских капацитета.

На простору НП Ђердап туристичке атракције овог типа су присутне у великом обиму (табела 36). Поред СРЦ у Мајданпеку, Рудној Глави и Кладову, објекти за спорт и рекреацију постоје и у оквиру хотела „Лепенски Вир“ и Омладинског кампа Ђердап.

Табела 36. Спортско-рекреативни центри и објекти НП Ђердап

Назив	Садржаји
Спортско-рекреативни центар „6. август“, Мајданпек	Затворени део 27.260 m ² (спортска хала са 1.500 места, олимпијски базен капацитета 800 места, сауна, теретана и стрељана), отворени део 7.200 m ² (фудбалски стадион са атлетском стазом); ски центар „Рајково“ (две стазе (1.000 m и 1.200 m), 1 ски-лифт)
Спортски центар „Језеро“, Кладово	Велика хала 5.660 m ² (2.000 места за седење, 25 места прес-сала, 4 свлачионице са туш-кабинама, 2 судијске свлачионице са купатилима и амбулантом); мала хала са телескопским трибинама (300 места)
Спортски центар „Фетислам“, Кладово	Комплекс отворених терена за велике и мале спортове (главни фудбалски терен са атлетском стазом, 2 помоћна фудбалска терена, терени за рукомет, кошарку и одбојку)
Омладински камп Ђердап, Караташ	Отворени терени (за тенис, кошарку, рукомет, фудбал) затворени спортски објекти (теретана, стрељана, базен, спортске сале)
Спортски комплекс хотела „Лепенски Вир“	4 травната фудбалска терена (главни са атлетском стазом, а 3 помоћна са трим-стазом и пратећим садржајима), терени за мале спортове покривене тартан-асфалтом, затворени део (затворени полуолимп. базен, спа центар)
Спортско-рекреативни центар у Рудној Глави	Травнати фудбалски терен са атлетском стазом и трибинама, терени за мали фудбал, одбојку, кошарку, терени за атлетске дисциплине (скок увис, скок удаљ)

Фудбалски терени налазе се и у насељу Добра и Доњем Милановцу, а вишенаменски спортски терени изграђени су у Доњем Милановцу, Мосни и Мирочу (Лексикон НП Ђердап, 2015).

Туристичке стазе и путеве

На простору НП Ђердап постоји девет уређених пешачких стаза различите дужине (1,8-21 km) (табела 37). Све стазе су обележене планинарским ознакама и повезују природне реткости, видиковце, пећине, резервате ретке флоре и атрактивне пределе. Према критеријуму тежине (захтевности), пешачке стазе деле се на лаке и средње тешке; тј. на туристичке, планинарско-туристичке и ловно туристичке. Лаке стазе намењене су најширем кругу шетача (Бољетинска река – Гребен, Бурунов понор, Балта Алу шонту – Главица и Ковилово), у средње тешке спадају стазе са стрмијим деловима (Кањон Брњичке реке и Велики и Мали Штрбац), док су остале категорије намењене активним шетачима (Босман –

Соколовац, пећина Градашница и Цигански поток – Шомрдски камен) (Лексикон НП Ђердап, 2015). Иако намењене туристима, почетне тачке туристичких стаза на терену често нису уочљиве на први поглед, делимично због конфигурације терена (уска Ђердапска магистрала са које полазе одређене стазе, на којој је често онемогућено заустављање или враћање), а делимично због недостатка сигнализације која би указала на стазе чији почетак се налази на тачкама ван главне саобраћајнице. Такође, за пешачење стазама које воде до видиковаца и других атракција у I зони заштите, неопходно је да посетиоци унапред контактирају управу НП Ђердап, што може утицати на одлуку да се одабере другачији начин упознавања овог простора, уколико је посета кратка.

Табела 37. Пешачке стазе НП Ђердап

Назив пешачке стазе	Карактеристике пешачке стазе				
	Дужина	Просечан нагиб	Тежина	Врста	Време проласка
Бољетинска река – Гребен	1,8 km	око 5%	лака	туристичка	30 мин.
Босман – Соколовац	10 km	око 15%	средње тешка	ловно-туристичка	4 сата
Буронов понор	2,5 km	5–10%	лака	туристичка	1,5 сат
Велики и Мали Штрбац	16 km	20 %	средње тешка	планинарско-туристичка	7–8 сати
Језеро Балта алу шонту – Главица	5 km	10%	лака	туристичка, за излете и школе у природи	2,5 сата
Кањон Брњичке реке	21 km	уз реку 10% уз Црни врх до 20%	средње тешка	туристичка	8 сати
Ковилово	4 km	уз асфалт 5% даље до 3 %	лака	туристичка	2,5 сата
Пећина Градашница	2 km	15 – 20%	средње тешка	планинарско-туристичка	45 мин.
Цигански поток – Шомрд. камен ⁷	12 km	20 %	средње тешка	планинарско-туристичка	4,5 сата

Извор: Лексикон НП Ђердап, 2015.

Када је у питању пешачење, битно је нагласити да читавом дужином НП Ђердап, пролази европски пешачки коридор Е4⁸, дефинисан од стране Европске

⁷ Стаза није у функцији због последица шумског пожара из 2011. године.

⁸ Коридор се протеже од Гибралтара, преко Пиринеја, језера Констанца и Балатона, преко Србије, Бугарске и Грчке до острва Крит и Кипар.

пешачке асоцијације. Овај коридор у Србији иде трасом од Кањиже преко Царске баре, Београда, Ђердапа до кањона Јерме, где прелази у Бугарску (Лексикон НП Ђердап, 2015).

Кроз НП Ђердап пролази део бициклическе руте „Еуровело 6“ која спаја обалу Атлантика са Црним морем⁹. Део руте који прати Дунав назван је Дунавска бициклическа рута (Donauadweg), која кроз Србију пролази у дужини од 667 km и обележена је путоказним ознакама у складу са стандардима ECF (European Cycling Federation). Што се територије НП Ђердап тиче, Дунавска бициклическа рута кроз овај простор пролази у дужини од око 110 km, а главна рута прати Дунав. У издању картографске фирме „Хубер“, 2005. године штампан је сет од 8 карата, размере 1: 100 000, на којима је представљен део руте „Еуровело 6“ од Будимпеште до ушћа Дунава у Црно море (српски део покривен секцијама 3 и 4).

Опсег доступних туристичких услуга

На простору НП Ђердап постоје различити типови туристичких услуга, које обogaђују боравак и утичу на укупан туристички доживљај посетилаца (услуге информисања и вођења, смештаја и исхране, организовања стручних скупова и конференција, транспорта, изнајмљивања опреме, услуге везане за здравље и сигурност посетилаца и сл.).

Информисање и вођење

Туристичке услуге које су у вези са стручним информисањем и вођењем, у НП Ђердап могу се добити у ЈП „Национални парк Ђердап“ и општинским туристичким агенцијама у Голупцу, Доњем Милановцу и Кладову.

У оквиру Визиторског центра у Доњем Милановцу, ЈП нуди различите услуге информативног типа у вези са могућим активностима током боравка у НП Ђердап, као и све остале информације везане за заштићен простор. Центар је осмишљен као НП у малом и у њему се налази поставка која презентује природне

---

⁹ Рута стартује у Сен Назеру у Француској и иде кроз Беч, Братиславу, Будимпешту, Нови Сад, Београд, Букурешт и Констанцу.

и културне вредности Ђердапа. Посетиоци се могу информисати о заштићеном простору и правилима понашања и у оквиру Визиторског центра на Плочама, који, поред поставке репрезентативне флоре и фауне, садржи и етно собу. Када су у питању слуге стручног вођења, с обзиром да Ђердап има статус заштићеног простора, њихова реализација подразумева одрживо коришћење простора и активности које су у складу са заштитом и очувањем природних екосистема. У ту сврху, ЈП нуди следеће услуге стручног вођења:

- пешачење по уређеним пешачким стазама до видиковаца и заштићених локалитета, уз стручну пратњу водича;
- посматрање птица и коришћење осматрачнице на Малом Штрпцу (слика 29), уз стручну пратњу водича и могуће обезбеђење смештаја и аутентичне исхране у сеоским домаћинствима;
- организација едукативних тура различитог садржаја у резерватима природе под стручним надзором;
- организација лова уз стручну пратњу и хајкаче у ловишту НП Ђердап.

Слика 29. Осматрачница за посматрање птица на Малом Штрпцу

На сајту НП Ђердап налази се и информативни календар манифестација које се одржавају на ширем простору Ђердапа, са периодом одржавања и контактира организатора.

У оквиру инфо центра у Кладову, ТО Кладово омогућава посетиоцима услуге информативног типа у вези са могућим туристичким активностима у граду и целој општини. У оквиру туристичке организације могуће је информисати се о врстама смештајних капацитета у општини, али и обезбедити и резервисати боравак у приватном смештају у следећим насељима (Кладову, Текији, Костолу, Великој Врбици, Новом Сипу, Грабовици, Корбову и Љубичевцу). Сајт ТО пружа детаљне информације о врстама, начину контакта и изгледу смештајних капацитета у оквиру општине, па је могућа и варијанта самосталне резервације истих. Од осталих туристичких услуга, у понуди је крстарење Ђердапском клисуром туристичким пловилом (катмараном) уз стручну пратњу.

ТО Мајданпек, поред канцеларије у истоименом насељу, послује и у оквиру Туристичког инфо центра смештеног у Доњем Милановцу. У овом објекту посетиоцима су на располагању информације о туристичкој понуди општине и Националног парка, као и адекватан промо материјал. Поред информација, туристи овде могу да резервишу приватан смештај (у Доњем Милановцу, Мајданпеку, Рудној Глави, Поречком заливу, Голубињу, Дебелом Лугу, Црнајки и Влаолама), што је могуће урадити и преко сајта ТО Мајданпек (онлајн резервације), где су дате информације о врсти и изгледу ових објеката. Посетиоцима сајта су омогућене виртуелне туре у оквиру репрезентативних природних и културних атракција. Од осталих услуга, у туристичком инфо центру могуће је резервисати крстарење Ђердапском клисуром једним од неколико туристичких пловила, која су у приватном поседу. Ово је могуће урадити директно са власницима туристичких бродова, јер се информације у вези са овом активношћу, као и контакт телефони, налазе на сајту ТО. Инфо центар поседује интернет простор и продавницу сувенира.

Слично претходним, и ТО Голупца пружа различите услуге туристима у оквиру два инфо центра – први је смештен у Голупцу, док се други налази испред тврђаве Голубачки град и отворен је у сезони (април – октобар). Центар нуди могућност резервисања приватног смештаја (у Голупцу, Добри и викенд

насељима Ридане и Винци), а сајт ТО Голубац детаљне информације о врстама и изгледу кућа, соба и апартмана за изнајмљивање, као и могућност самосталног обављања резервације. Поред информативних, ТО Голубац нуди и услуге стручног вођења екскурзија и мањих група, а у понуди је и возња туристичким бродом са панорамским разгледањем града и Голубачке тврђаве. У оквиру инфо центра налази се сувенирница и омогућено је коришћење интернета.

Смештај и исхрана са додатним услугама

На ширем простору НП Ђердап послује неколико хотелских капацитета, чија је главна делатност обезбеђење услуга смештаја и исхране за посетиоце, али и различитих додатних услуга. Хотели на простору НП Ђердап располажу са 1.118 лежаја (Лексикон НП Ђердап, 2015), а додатни садржаји обезбеђени за туристе се разликују од хотела до хотела:

- Хотел „Голубачки град“, смештен је на обали Дунава у Голупцу, категорисан са две звездице и располаже са 130 лежаја (слика 30). Специјализован је за организовање семинара и ђачких екскурзија;

Слика 30. Хотел „Голубачки град“ у Голупцу

- Хотел „Лепенски Вир“ у Доњем Милановцу категорисан је са три звездице и располаже са 505 лежаја. У понуди хотела су услуге организовања стручних скупова и семинара, као и посета туристичким локацијама НП Ђердап. Захваљујући спортском комплексу, хотел је оријентисан на спортски туризам;
- Хотел „Голден Ин“ у Мајданпеку, категорисан је са три звездице и располаже са 85 лежаја. Специјализован за конгресни туризам и организацију скупова различитог садржаја. Гостима хотела на располагању су садржаји СРЦ „6. август“;
- Хотел Ђердап, смештен је обали Дунава у Кладову. Подигнут са првобитном наменом да послужи као управна зграда, смештајни капацитет и ресторан за стручњаке у време изградње ХЕ „Ђердап I“. Категорисан је са три звездице и располаже са 280 лежаја. Специјализован за конгресни и спортски туризам због близине уређених спортских терена у Кладову. Посебно се истиче и понуда хотела која подразумева различите активности за посетиоце: крстарење Ђердапском клисуром, возња чамцем до Трајанове табле, обилазак „ХЕ Ђердап I“ и остатака Трајановог моста, успон на Велики и Мали Штрбац итд;
- Хотел „Аквастар Дењуб“ налази се на обали Дунава у Кладову, поред уређене градске плаже. Изграђен је 2007. године (за посетиоце отворен 2008. године). Категорисан је са четири звездице и располаже са 118 лежаја. Хотел је оријентисан ка конгресном и спортском туризму. У понуди хотела су услуге организације крстарења бродом и екскурзије кроз Ђердапску клисуру, организација излета до водопада Бледерија и прерасти у долини Вратне, као и посета манастиру Вратни итд.

Услуге смештаја и исхране обезбеђене су и у Омладинском кампу „Ђердап“, Караташ, који удаљен од Кладова 8 km. Основан је 1991. године и уређен за потребе омладинског туризма и спортско-рекреативне активности (припреме спортских екипа). Поседује седам павиљона, осам бунгалова и девет апартмана за смештај, са укупно 67 лежаја. На простору Националног парка налази се и неколико мотела или мотел/ресторана. Мотел „Текија“ смештен је на обали Дунава, уз Ђердапску магистралу, у истоименом насељу, удаљеном 22 km од

Кладова. Располаже са 10 лежаја и рестораном капацитета 70 места, а категорисан је са једном звездicom. Мотел и ресторан „Сипски канал“ налази се у насељу Давидовац, удаљеном 7 km од Кладова, уз Ђердапску магистралу. Располаже са 10 лежаја и рестораном националне кухиње. Угоститељске услуге пружају и ресторански капацитети, који често послују са дугом традицијом (ресторан „Тома“ (Брњица), кафана „Златна рибица“ (Голубац и Доњи Милановац), ресторан „Грош“ (Доњи Милановац), ресторани „Језеро“ и „Алас“ (Кладово).

Транспорт

На простору НП Ђердап посетиоцима су услуге транспорта омогућене кроз међуградске линије превоза, које повезују центре Националног парка (Голубац, Доњи Милановац, Кладово). Ова три туристички најпосећенија насеља шире зоне НП повезана су аутобуском линијом Београд – Кладово, са неколико полазака дневно. Када је у питању међуградски превоз, Голубац је углавном оријентисан на општине Велико Градиште и Пожаревац, па су линије које га повезују са ова два општинска центра најчешће. Кладово је међуградским аутобуским линијама повезано са Неготином (и преко њега са Београдом), а Мајданпек са Бором.

Гледано са туристичког аспекта, услуге транспорта у оквиру дестинације, а када је у питању друмски саобраћај, су веома ограничене. Постојећи јавни превоз масовно користи локално становништво, а посетиоци обилазе туристичке вредности сопственим превозом или организованим аутобуским превозом, уколико су дошли у групама. Не постоје туристички поласци до одређених локалитета, нити је могуће разгледање атракција туристичким аутобусом, чак ни у току шпица сезоне. Што се тиче услуга речног транспорта, напоменуто је да га обезбеђују локалне туристичке организације (у Голупцу, Доњем Милановцу и Кладову) у сарадњи са приватним лицима, у форми крстарења са стручном пратњом. Стиче се утисак да ова понуда није довољно умрежена и да се услуге овакве врсте транспорта пружају изоловано, не уважавајући заштићени простор као функционалну целину. Уколико се овоме дода чињеница да су туристима доступне селективне и непотпуне онлајн информације везане за коришћење јавног превоза на простору НП, закључак је да би, с обзиром на величину територије и

разноврсност атракција, туристички транспорт требало унапредити а услуге проширити. Фаворизовање услуга транспорта које су у вези са одрживим коришћењем простора (изнајмљивање бицикала, пешачке туре уместо коришћења аутомобилског превоза, афирмисање речног транспорта), довело би до подизања свести посетилаца о статусу заштићеног добра.

Изнајмљивање опреме

С обзиром да НП Ђердап пропагира туристичке активности које су у складу са одрживим коришћењем ресурса (пешачење, планинарење, обилазак културних локалитета, рекреативни лов и риболов), један део доступних услуга на дестинацији односи се на могућност изнајмљивања опреме за реализацију оваквих активности. Тако, на пример, у оквиру ЈП „Национални парк Ђердап“ могуће је набавити дневне и недељне дозволе за рекреативни риболов, а у визиторском центру ТО Голубац изнајмити штапове за пецање и уједно се информисати о местима куповине или изнајмљивања остале опреме. Кампови „Тома“ (Брњица) и „Мирочка вода“ (Брза Паланка) посетиоцима нуде могућност изнајмљивања чамаца за риболов и туристичку пловидбу. Поједини власници туристичких бродића и чамаца изнајмљују пловила посетиоцима на један или више дана, а изнајмљивање кајака и кануа могуће је у Кајакашком клубу „Текија“ у истоименом насељу.

Маркетинг и промоција

Активностима промоције НП Ђердап баве се ЈП „Национални парк Ђердап“, као управљач заштићеним простором и туристичке организације Голупца, Мајданпека и Кладова. Маркетинг заштићеног простора обавља се кроз неколико различитих начина рекламирања (преко дигиталних и штампаних медија, публикавањем промотивних брошура и штампањем публикација, учешћем на сајмовима и семинарима, одржавањем конференције за новинаре, организовањем студијских путовања за специјализоване туристичке новинаре, итд).

Интернет и његова презентација – Што се тиче он-лајн промоције НП Ђердап, ЈП на својој интернет страници омогућава посетиоцима увид у културну и природну баштину унутар заштићеног простора и информисе их о могућим туристичким активностима током боравка, са освртом на прописана правила понашања. На сајту су доступне информације о врстама смештаја у оквиру или непосредном окружењу НП, као и календар манифестација, који информисе туристе о времену и месту одржавања различитих догађаја (са контактима организатора). Сајт се уређује на српском и енглеском језику.

НП Ђердап се промовише и на интернет страници посвећеној заштићеним природним добрима у Србији (www.serbiaecotour.rs). Оваква врста промоције подразумева виртуелну еко туру кроз заштићена подручја Србије (на српском и енглеском језику) преко андроид апликације. Тзв. „Ековиртур Е водич“ садржи информације о геолошким, геоморфолошким, хидролошким и биогеографским карактеристикама заштићених простора, уз мапе са географским координатама, информације о активностима у природи, културним атракцијама, обичајима локалног становништва, етно производима, смештају и ресторанима и контакт информацијама чуварских служби, водича, смештајних и угоститељских објеката.

НП Ђердап заступљен је и на веб презентацији „Виртуелни музеј Дунава“, која је покренута 2011. године од стране ЈП „Београдска тврђава“ и Министарства културе и информисања Републике Србије, а у оквиру пројекта „Магични додир Дунава – Виртуелни музеј“. Пројекат је имао за циљ повезивање природног и културног наслеђа дуж тока Дунава (од Немачке до Румуније) преко интернет презентације и успостављање међународне сарадње државних институција земаља кроз које протиче Дунав (www.virtuelnimuzejdunava.rs).

Основне информације о заштићеном простору, заједно са фото галеријом и видео спотовима, представљене су и на веб страници Денјуб тревел, а туристичка понуда и активности за посетиоце НП Ђердап представљене су у интернет издању часописа „Internet Serbia Travel News“.

У оквиру пројекта „Заинтересовани за одрживост заштићених подручја – укључити, повезати, ојачати“ који реализују Млади истраживачи Србије, Еко центар и Центар за иновативне активности, НП Ђердап је анализиран као једно од пет пилот подручја и о њему је снимљена телевизијска емисија.

Специфичан вид промоције туристичког производа преко дигиталних медија представља инфо тачка (тзв. интерактивни аутдор тотем), која је стављена у функцију 2013. године и постављена испред управне зграде ЈП НП Ђердап у Доњем Милановцу. Овај систем омогућава корисницима једноставан и бесплатан приступ информацијама 24 часа дневно током читаве године. Посетиоци на овај начин могу да се упознају са комплетном туристичком понудом на простору НП Ђердап.

Штампани медији, публикације и промотивни материјал – Активности ЈП НП Ђердап које се односе на обележавање еколошких датума, туристичку понуду, сарадњу са локалном заједницом, образовним и установама културе, праћене су од стране локалних новинских листова. НП Ђердап се промовише и у ревијалним издањима других листова („Политика Путовања“, „Вечерње новости Турист“, „Агенцијски сервис Танјуг“ и сл.).

У циљу подизања квалитета услуге и побољшања информисаности туриста ЈП НП Ђердап штампа вишејезични промотивни, рекламни материјал (календари, лифлети, флајери и сл.). Специфичан вид детаљне туристичке промоције овог простора је туристички водич Националног парка - „Чудесна природна и културна баштина“, који се штампа на српском, енглеском и немачком језику. Садржи информације о природним и културним атракцијама, податке о расположивом смештају, као и информације о могућим активностима током боравка. Књига „Укус Ђердапа – традиционална кухиња Националног парка Ђердап“ у издању ЈП НП Ђердап и Завода за проучавање културног развоја, штампана је 2011. године и промовише гастрономску баштину овог дела Србије. Награђена је Туристичким цветом, највишим признањем Туристичке организације Србије, у категорији представљање Србије као туристичке дестинације преко електронских и штампаних медија. За промоцију НП значајна је и монографија „Птице Ђердапа“, настала као резултат пројекта ЈП „НП Ђердап“ и Завода за заштиту природе Србије, као и публикација „Смернице за развој екотуризма у заштићеним подручјима“, која је проистекла из пројекта „Развој екотуризма у заштићеним подручјима регије Доњег Подунавља“, чији су реализатори Кампинг асоцијација Србије, НП Ђердап и НП Фрушка гора. НП Ђердап промовисан је и кроз публикацију „Лексикон НП Ђердап“, штампану у 2015. години, у којој су, кроз

одреднице тематског типа, представљене особености овог простора (географија, билошка разноврсност, етнологија, историја и археологија, привреда и институције, архитектура, уметност и култура) (Извештај о реализацији програма управљања НП Ђердап за 2013. годину, 2013).

Учешће на сајмовима и семинарима – Посебан облик маркетинга заштићеног простора спроводи се учешћем на сајмовима. Циљ учешћа је успостављање односа са релевантним туристичким субјектима (туроператорима, агентима) који утичу на повећање тражње, као и промоција туристичких атракција. ЈП НП Ђердап на овај начин представља сопствену туристичку понуду на специјализованим сајмовима у земљи (Међународном сајму туризма у Београду, Међународном сајму туризма у Новом Саду, Сајму заштите животне средине и природних ресурса у Београду, Сајму туризма и сеоског туризма у Крагујевцу). Промоција се обавља путем промотивног материјала на српском и енглеском језику, директним контактом са специјализованим новинарима и посетиоцима сајма, као и видео презентацијама.

Поред сајмова, промоција туристичких вредности обавља се и учешћем на семинарима. Тако је нпр. презентација НП Ђердап, путем директног контакта и промо материјала, урађена 2013. године на семинару „Одрживи туризам на дестинацијама копнених вода“ у организацији Министарства финансија и привреде, Светске туристичке организације и Дунавског центра за компетенцију, а у оквиру пловеће дунавске конференције на броду „Ривер Арт“. Презентација промо материјалима одвијала се кроз радионице и студијске посете организоване у оквиру актуелних међународних пројеката.

Одржавање конференција и студијских путовања за специјализоване туристичке новинаре – Поводом Европског дана националних паркова (24. мај), Туристичка организација Србије организује конференције за новинаре, на којима учествују представници националних паркова.

Конференције за новинаре одржавају се најчешће као најавна или током трајања манифестација организованих на територији НП Ђердап. Овакву врсту догађаја ЈП НП Ђердап користи за промоцију сопствених публикација, чији садржај представља Национални парк са различитих аспеката. Публикација „Укус Ђердапа – традиционална кухиња Националног парка Ђердап“ је представљена

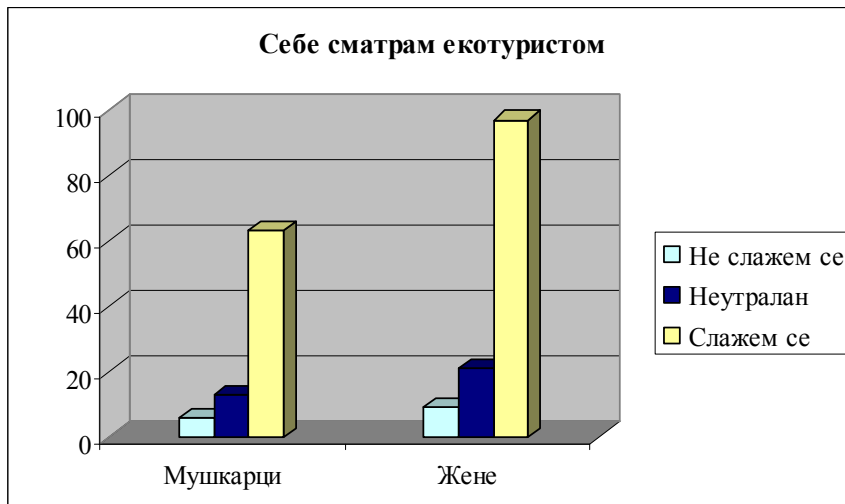
новинарима током одржавања манифестације „Златна бућка Ђердапа“ у Текији 2013. године.

Својеврстан начин промоције заштићеног простора представљају и студијска путовања за специјализоване туристичке новинаре. Током 2013. године у НП Ђердап боравили су новинари кинеског магазина „Национална географија“, као и група немачких новинара, који су информисани о туристичкој понуди, режимима заштите, обавезама запослених и темељним феноменима овог Националног парка.

Што се тиче финансијског аспекта маркетиншких активности, исти може да се анализира преко годишњег процента средстава издвојених за рекламирање и промоцију. Када је у питању НП Ђердап, улагања ове врсте анализирана су као део директних улагања у туризам, а приликом тумачења индикатора везаних за економску корист коју туризам доноси. Гледано по категоријама, маркетиншке активности обухватају средства издвојена за презентацију НП (учешће на домаћим и страним сајмовима, одржавање конференција за новинаре и организовање студијских путовања за специјализоване туристичке новинаре), као и средства за популаризацију НП (израда рекламног материјала и едукативних игара, прикупљање документације, дизајн, припрема за штампу и штампа календара, флајера, кеса и фасцикли, одржавање и заштита постојеће WEB презентације). Издвајања за ове намене чинила су 1,36% свих улагања НП Ђердап у 2013. години.

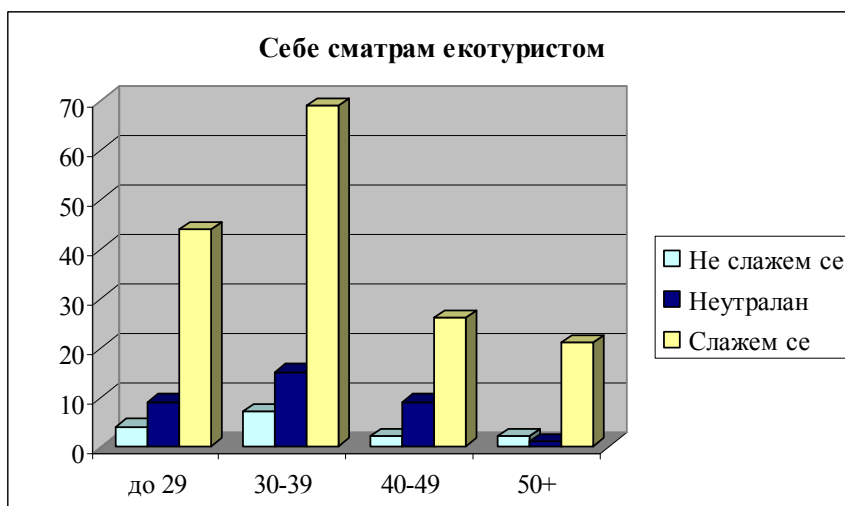
Процент екотуриста

На тврдњу: „*Себе сматрам екотуристом*“ највећи број посетилаца одговорио је потврдно (75,5%). Одређени део испитаника био је неутралан (17,5%), а мањина се није сложила са овом тврдњом (7,1%). Три испитаника нису дала одговор на ово питање. Што се полне структуре испитаника тиче, највећи проценат мушкараца (76%) и жена (75,2%) сложио се са овом тврдњом, док је много мањи број неутралних (16,9% испитаних мушкараца и 17,9% жена) или оних који сматрају да нису екотуристи (7,1% мушкараца и 6,9% жена) (слика 31).

Слика 31. Ставови испитаника по полу у НП Ђердап на тврдњу: „Себе сматрам екотуристом”

Када је у питању старосна структура, велика већина испитаника из сваке старосне групе дала је одговор да се слаже или чак веома слаже (74,6% посетилаца из старосне групе до 29 година; 75% из групе 30-39 година; 70,1% из групе 40-49 година; 87,5% из групе 50-59 година и 87,5% из групе 60+ година) (слика 32). Међу популацијом која је дала неутралан одговор, преовлађују старосне групе 30-39 (43,2% свих неутралних одговора) и 20-29 (29,7% свих неутралних одговора).

Слика 32. Ставови испитаника различитих старосних категорија у НП Ђердап на тврдњу: „Себе сматрам екотуристом”

Путем Хи-квадрат теста анализирана је дистрибуција ставова посетилаца о томе да ли сматрају себе екотуристима према полу и старости, како би се утврдило постојање статистички значајних разлика. Утврђено је да се мушкарци не разликују статистички значајно од жена у ставу о идентификовању себе као екотуристе, $\chi^2(2, n = 209) = 0,02$, $p = 0,99$, $V = 0,01$. Поред тога, Хи-квадрат тест независности показао је да нема значајне разлике ни када су у питању старосне категорије популације и њихов став о овом питању, $\chi^2(6, n = 209) = 4,46$, $p = 0,61$, $V = 0,10$.

Посетиоцима је постављено још једно питање које се односило на идентификацију тржишта за понуду одрживог туризма, у виду изјаве: *„Био/била бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности (посматрање животињског света, посету јединственим екосистемима, планинска пешачења, итд.)”*, на коју је требало да одговоре.

Велики проценат испитаника (65,6%) дао је одговор да се веома слаже или слаже са претходном тврдњом, тј. да би био спреман да издвоји додатна средства за набројане активности. И мушкарци и жене су у великој мери подржали ову тврдњу (60,2% свих мушкараца и 69% свих жена). Међутим, оно што је посебно занимљиво је чињеница да је одређени број испитаника, који су у претходном питању себе идентификовали као екотуристе, у овом питању имао резервисан или чак негативан став. Наиме, од укупно 160 испитаника који су себе идентификовали као екотуристе, 16,25% је имало неутралан став у вези са спремношћу на додатне издатке ради екотуристичких активности, а 7,5% уопште није спремно на доплате овакве врсте. С обзиром на чињеницу да заштита природних ресурса и организација таквих активности за туристе, које ће бити у складу са очувањем постојећих екосистема, често изискује поред великих људских и знатне новчане ресурсе, стиче се утисак да одређени сегмент испитаника није на адекватан начин упознат са значењем термина екотуристи. Друго објашњење оваквог одговора представља чињеница да посетиоци тумаче заштићене просторе као јавна добра, заједно са свим њиховим ресурсима, па стога нису спремни за додатна финансијска издвајања.

Анализа спремности мушкараца и жена да издвоје додатна средства за екотуристичке активности показала је да нема статистички значајних разлика

међу половима, када је у питању додатно плаћање, $\chi^2 (2, n = 209) = 1,85$, $p = 0,40$, $V = 0,09$.

Табела 38. Дистрибуција одговора испитаника различитих старосних категорија на тврдњу: „Био/била бих спреман/на да додатно платим за еко туристичке активности“

	Не слажем се	Неутралан	Слажем се	Укупно
До 29 година	3	7	47	57
f_t	6,54	12,55	37,91	
30-39 година	12	28	51	91
f_t	10,45	20,03	60,52	
40-49 година	4	10	23	37
f_t	4,24	8,15	24,61	
50+ година	5	1	18	24
f_t	2,76	5,28	15,96	
Укупно	24	46	139	209
$\chi^2 = \sum \frac{(f_0 - f_t)^2}{f_t} = 17,554$				

Претпоставка о дистрибуцији одговора на постављену тврдњу испитивана је код млађе (до 29 година), средовечне (30-39 и 40-49 година) и старије популације (50+ година) (табела 38). Хи-квадрат тест показао је да постоји значајна статистичка разлика ($\chi^2 (6, n = 209) = 17,55$, $p = 0,007$, $V = 0,205$) између млађе и старије популације у ставовима о спремности да издвоје додатна средства за еко туристичке активности. Старосне категорије до 29 година и 50+ година у великом проценту су дале потврдан одговор и у знатној већини су спремне да додатно плате за предложене активности, док је средовечно становништво имало подељена мишљења о овом питању. Вредност Крамеровог (V) коефицијента (0,205) указала је на средњу повезаност међу испитиваним варијаблама.

9. НАЦИОНАЛНИ ПАРК ТАРА

Национални парк Тара обухвата највећи део планинског простора Таре, на крајњем западу Србије и граници са Босном и Херцеговином. Тара је са северне и западне стране ограничена лактастом долином Дрине, са југозапада долином Рзава, а са југа креманском удолином, која га раздваја од златиборске површи. Према истоку и североистоку, планинско подручје се спушта преко заравни поникве до превоја Кадињаче и долине Пилице. Планински простор представља јединствену географску целину, дужине око 45 km, а ширине до 18 km у средишњем делу планине и просечне надморске висине 1200 m. Планина Тара припада старовлашким планинама, а њен највиши врх је Козји рид (1591 m) (Николић, 2006).

НП Тара проглашен је 1981. године, а чини га скуп планинских узвишења и платоа, испресецаних дубоко усеченим долинама река. Простире се на територији општине Бајина Башта, а његову посебну вредност представља кањон Дрине, изграђен од кречњачких стена висине и до 1000 m. Најпространији и туристички најатрактивнији део планине је површ Равне Таре, просечне висине око 1100 m, на којој се по лепоти пејзажа издвајају Калуђерске баре и Митровац. Планински простор карактерише континентална планинска клима, настала сударањем и мешањем топлијих ваздушних струја са југа и хладнијих са севера (Јовичић, 1997, Николић, 2006).

Сложена структура рељефа, разноврсност геолошке подлоге и специфичне климатске карактеристике, условили су велико биogeографско богатство и разноврсност. Јединствени природни услови и изолован положај планине омогућили су развој и опстанак разноврсног биљног и животињског света, са знатним учешћем ендемита и реликата. Један од темељних феномена НП Тара, тј. природна вредност по којој је планина препознатљива, су шумски екосистеми, који покривају више од 75% укупне површине планине.

9.1. Проблемска тема – Ефекти туризма на локалну заједницу

Како би се анализирали ефекти које туризам има на локалну заједницу настањену у НП Тара или његовој заштитној зони, истраживање је обухватило неколико индикатора: ниво локалног задовољства туризмом, учесталост састанака на нивоу локалне заједнице, однос туристичког промета и локалног становништва и проценат локалног становништва запосленог у туризму.

Ниво локалног задовољства туризмом

Да би се анализирао индикатор локалног задовољства туризмом, у периоду октобар-децембар 2014. године, спроведено је анкетно истраживање на територији општине Бајина Башта у неколико насеља која се налазе унутар НП Тара или у његовој заштитној зони. Анкетирање локалног становништва обухватило је следећа насеља: Растиште, Солотушу, Рачу, Бајину Башту, Бесеровину и Перућац. Узорак је сачињавало 210 испитаника, различитог старосног узраста и полне структуре (табела 39). Анкетирање је извршено писаном анкетом, а попуњавање извршено након добијених усмених одговора испитаника из случајно одабраног узорка.

Табела 39. Структура узорка локалног становништва у НП Тара

	До 19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+	Укупно
М	1	22	32	26	10	5	3	99
Ж	5	30	39	17	11	8	1	111
Укупно	6	52	71	43	21	13	4	210

Како би се утврдило да ли постоји статистички значајна разлика у ставовима према туризму између полова и различитих старосних група, анкетни упитник је обрађен према полу и старости методом дескриптивне статистике (Хи-квадрат тест).

Ставови о туризму и корист локалног становништва од туризма – Почетна питања анкетног истраживања имала су за циљ да утврде мишљење испитаника о томе да ли је туризам добар за њихову заједницу и да ли они као појединци имају

личну корист од ове делатности. Учесници у истраживању су одабиром одговора на понуђење тврдње изражавали сопствено мишљење на скали 1-5 (табела 40).

Велика већина учесника у истраживању сложила се са тврдњом „Туризам је добар за моје насеље/општину“ (38,6% се веома слаже и 51% се слаже). Изузетно мали број испитаника дао је неутралан (7,1%) или негативан (3,3%) одговор на ово питање, па због велике једнообразности одговора, није било методолошки оправдано употребити Хи-квадрат тест за анализу статистичке значајности према полу и старости.

Табела 40. Ставови о туризму и корист локалног становништва од туризма у НП Тара

Питање	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Туризам је добар за моје насеље/општину	1	6	15	107	81
Ја лично имам корист (директну/индиректну) од туризма	32	82	38	45	13

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Веома се слажем

Што се тиче тврдње: „Ја лично имам директну/индиректну корист од туризма“, више од половине испитаника је одговорило негативно (39% се не слаже и 15,2% се уопште не слаже). Остатак посетилаца дао је неутралан одговор (18,1%) или се сложио да има корист од туристичке делатности (27,7%). Хи-квадрат тестом утврђено је да не постоји значајна веза између ставова испитаника о користи од туризма и њиховог пола $\chi^2 (2, n = 210) = 1,28, p = 0,53, V = 0,08$. Статистичка значајност није утврђена ни када је у питању старост испитаника и ставови везани за ову тврдњу $\chi^2 (6, n = 210) = 6,97, p = 0,32, V = 0,13$.

Ефекти туризма на локалну заједницу – Ефекат развоја туризма у заједници испитивани су преко посебне категорије тврдњи (табела 41). Већина испитаника сложила се да развој туризма у њиховој заједници нема за ефекат отварање нових радних места за локално становништво (укупно 59% учесника је одговорило негативно на тврдњу). Слична дистрибуција одговора забележена је и на тврдњу да је један од ефеката туризма запошљавање младог локалног становништва, при чему је у овом случају идентификован још већи број негативних одговора (66,7%).

Посетиоци су у већини сагласни и када је реч о још неким ефектима које развој туризма узрокује на локалну заједницу. На тврдњу: „Развој туризма у мом

насељу/општини подиже цене различитим добрима“ половина учесника дала је позитиван одговор (52%), а остатак испитаника био је неутралан (26,7%) или се сложио са овом тврдњом (21,3%). Када су у питању тврдње по којима развој туризма директно утиче на отварање нових служби (здравствене, комуналне, итд.) и побољшање инфраструктуре, одговори испитаника су у великом проценту негативни (74,3% популације се није сложило са првом и 74,8% са другом тврдњом).

Табела 41. Ефекти туризма на локалну заједницу у НП Тара

Туризам у мом насељу/општ. има сл. ефекте:	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Отвара нова радна места за лок. становништво	35	89	38	38	10
Запошљава младо локално становништво	49	91	32	30	8
Подиже цене различитим добрима	12	33	56	101	8
Директно утиче на отварање нових служби (здравствене, комуналне, итд.)	46	110	27	19	8
Директно утиче на побољшање инфраструктуре (путеви, водовод, канализација, одвоз смећа)	44	113	16	27	10
Повећава буку и ствара велику гужву	23	123	36	28	0
Изазива пораст криминала	54	111	31	11	3
Изазива опадање моралних стандарда	48	103	32	26	1
Ремети активности локалног становништва	22	127	29	29	3
Оштећује животну средину	13	119	26	39	13
Спречава лок. становништво да приступи неким атракцијама у НП	15	122	35	32	6
Стимулише развој локалне културе и не угрожава интегритет и аутентичност заједнице	5	30	87	79	9
Користи природне ресурсе потребне локалном становништву (рибу, воду, итд.)	5	30	69	92	14

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Велики степен слагања код оба пола и свих старосних група, уочен је у тврдњама о утицају туризма на повећање буке и гужве, пораст криминала и опадање моралних стандарда. На све три наведене тврдње велика већина испитаника дала је негативан одговор, па тако 69,5% популације сматра да туризам не повећава буку, нити ствара гужву, док 78,6% анкетираних мисли да туризам не изазива пораст криминала, нити опадање моралних стандарда (72%). Када је у питању еколошки аспект туризма и могући негативни ефекти, већина

испитаника сматра да развој туризма у њиховој заједници не оштећује животну средину (63%).

Како би се анализирила релација посетиоци – локално становништво, испитаницима је понуђено да дају своје мишљење на неколико тврдњи које су у вези са овим односом. Учесници анкетног истраживања су у великом проценту сагласни у тврдњи да развој туризма не спречава локално становништво да приступи неким атракцијама у Националном парку Тара (65,2%) и не ремети активности локалног становништва (71%). Међутим, што се тиче тврдње да туризам у њиховом насељу/општини стимулише развој локалне културе и не угрожава интегритет и аутентичност заједнице, поред позитивних одговора (42%), значајан део испитаника одговорио је неутрално (41,4%). Што се тиче тврдње да туризам користи природне ресурсе потребне локалном становништву (рибу, воду, итд.), преовлађују позитивни (50,5%) и неутрални (33%) одговори.

Како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији ставова локалне популације према полу и старости, коришћен је Хи-квадрат тест, којим су упоређене учесталости дистрибуције одговора у свакој од категорија (пол и старост) са очекиваним вредностима (табела 42). Јачина везе међу варијаблима анализирана је путем Крамеровог (V) коефицијента.

Од свих анализираних варијабли, најпре је утврђена веза између старости испитаника и става да туризам повећава буку и ствара велику гужву у њиховом насељу/општини. У овом случају, све старосне категорије су у великој већини (преко 70%) негативно реаговале на ову тврдњу, осим најстарије (50+ година) популације, која је дала само 20,9% негативних одговора. Вредност Крамеровог коефицијента за ову тврдњу на нивоу старосних категорија (0,179) указала је на средњу јачину повезаности између варијабли.

Констатована је повезаност између полне структуре испитаника и тврдњи да туризам изазива успон криминала. Иако су оба пола у значајној већини имала негативан став на ову тврдњу (преко 75%), мушкарци су склонији да потврде ову тврдњу у односу на жене, које су дале већи број неутралних одговора. Што се тиче јачине везе међу варијаблима, Крамеров коефицијент (0,176) указао је на малу повезаност. Када је у питању тврдња која се донекле надовезује на претходну, а тиче се опадања моралних стандарда услед развоја туристичке

делатности, анализом је утврђена статистички значајна веза између старости испитаника и ставова у вези са овим питањем. Конкретно, слично као код анализе ставова везаних за питање буке и стварања гужве, и у овом случају све старосне категорије су у већини (преко 65%) негативно реаговале на ову тврдњу, осим најстарије (50+ година) популације, која је (иако је већински негативно одговорила) дала 26,3% неутралних и 21,1% позитивних одговора. Вредност Крамеровог коефицијента (0,181) у овом случају указала је на малу повезаност између варијабли.

Табела 42. Разлике у ставовима локалне популације о ефектима туризма по полу и старости у НП Тара

Туризам у мом насељу/опит. има сл. ефекте:		χ^2 (p value)	Крамеров V коеф.
Отвара нова радна места за локално становништво	пол	0,275	0,156
	старост	0,136	0,166
Запошљава младо локално становништво	пол	0,733	0,098
	старост	0,208	0,142
Подиже цене различитим добрима	пол	0,354	0,145
	старост	0,199	0,143
Директно утиче на отварање нових служби (здравствене, комуналне, итд.)	пол	0,646	0,109
	старост	0,258	0,136
Директно утиче на побољшање инфраструк. (путеви, канализација, одвоз смећа)	пол	0,470	0,130
	старост	/	/
Повећава буку и ствара велику гужву	пол	0,168	0,155
	старост	0,017*	0,179
Успон криминала	пол	0,039*	0,176
	старост	/	/
Опадање моралних стандарда	пол	0,248	0,115
	старост	0,032*	0,181
Ремети активности локалног становништва	пол	0,808	0,087
	старост	0,091	0,161
Оштећује животну средину	пол	0,489	0,128
	старост	0,079	0,164
Спречава лок. становништво да приступи неким атракцијама у НП	пол	0,022*	0,191
	старост	<0,001*	0,250
Стимулише развој локалне културе и не угрожава интегритет и аутент. заједнице	пол	0,122	0,142
	старост	0,373	0,124
Користи природне ресурсе потребне лок. становништву (рибу, воду, итд.)	пол	0,580	0,072
	старост	0,705	0,095

Анализом је утврђена повезаност и између полне и старосне структуре посетилаца и мишљења да туризам спречава локално становништво да приступи одређеним атракцијама у Националном парку. Када је пол у питању, оба пола су у

значајној већини имала негативан став на ову тврдњу (око 65%), међутим, мушкарци су склонили да потврде ову тврдњу у односу на жене (23,2% одговора свих мушкараца у односу на 13,5% одговора свих жена), док су припаднице женског пола суздржаније у давању одговора (22,5% жена дало неутралан одговор и 10% мушкараца). Вредност Крамеровог коефицијента (0,191) указала је на малу повезаност између варијабли. Што се статистичке значајности на нивоу старосних категорија тиче, најстарија популација (50+ година) већински сматра да туризам спречава локално становништво да приступи одређеним атракцијама у Националном парку, за разлику од осталих старосних категорија, које су у већини (преко 65%) негативно одговориле на ову тврдњу. За све старосне категорије карактеристично је да су давале углавном конкретне (позитивне или негативне) одговоре, са малим процентом неутралних мишљења, осим у категорији најмлађе популације где су неутрални одговори присутни у значајном проценту (22,%). Вредност Крамеровог коефицијента за ову тврдњу на нивоу старосних категорија (0,250) указала је на средњу јачину повезаности између варијабли.

Контрола туристичког развоја и ставови о одрживом туризму – Након тврдњи о ефектима туристичког развоја, испитаницима је понуђено да дају своје мишљење о контроли туристичког развоја од стране локалне заједнице (табела 43). Највећи број испитаника дао је неутралан одговор на тврдњу да локална заједница контролише развој туризма (40,5%). Остатак популације имао је негативан став (34,3%) или је дао позитиван одговор (26,2%).

Слично овоме, на тврдњу: „*Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници*“ 42,4% испитаника одговорило је неутрално, 33,8% испитаника сматра да потрошени новац туриста не остаје у заједници, а 23,8% је одговорило позитивно.

У оквиру анкете локалној популацији понуђене су тврдње у вези са ставовима о одрживом туризму и доступношћу информација које се баве овим питањем. Велика већина испитаника подржава развој одрживог туризма у њиховом насељу/општини (49% испитаника се веома слаже и 46,7% испитаника се слаже), што сведочи о позитивном ставу када је у питању будућа организација туризма.

Табела 43. Контрола туристичког развоја и ставови о одрживом туризму у НП Тара

Питање	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Локална заједница контролише развој туризма	19	53	83	50	5
Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници	23	48	89	43	7
Локално становништво има лак приступ местима која користе туристи	8	20	25	142	15
Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају	21	42	84	57	6
Подржавам развој одрживог туризма у свом насељу/општини	0	1	8	98	103
Верујем да на правилан начин разумем утицај туризма на моју заједницу	1	3	16	134	56

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Мишљења су подељена што се тиче доступности адекватних информација о одрживом туризму. На тврдњу: „Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају“ највише испитаника дало је неутралан одговор (40%), док су остали одговори равномерно распоређени између оних који се не слажу (30%) и оних који су се сложили са овом тврдњом (30%). Оваква дистрибуција одговора упућује на то да локално становништво, иако подржава развој одрживог туризма, не поседује знање о начину додатног и детаљног информисања. Поред тога, на наредно питање, које је у вези са правилним разумевањем утицаја туризма на заједницу, велика већина испитаника (90,1%) је одговорила позитивно.

Анализа дистрибуције ставова локалне популације о контроли туристичког развоја и одрживом туризму према полу и старости (табела 44) идентификовала је статистичку везу само у случају пола испитаника и тврдње о контроли туристичког развоја од стране локалне заједнице. Жене су склоније да потврде став по коме локална заједница контролише развој туризма (31,5% позитивних одговора жена у односу на 18,2% позитивних одговора мушкараца), док су мушкарци у већем обиму негирали дату тврдњу (42,4% негативних одговора мушке популације у односу на 27% негативних одговора жена).

Табела 44. Разлике у ставовима локалне популације о контроли туристичког развоја и одрживом туризму по полу и старости у НП Тара

Питање		χ^2 (p value)	Крамеров V коэффициент
Локална заједница контролише развој туризма	пол	0,025*	0,187
	старост	0,994	0,041
Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници	пол	0,388	0,095
	старост	0,792	0,086
Локално становништво има лак приступ местима која користе туристи	пол	0,229	0,119
	старост	0,064	0,168
Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају	пол	0,067	0,160
	старост	0,632	0,102
Подржавам развој одрживог туризма у свом насељу/општини	пол	/	/
	старост	/	/
Верујем да на правиан начин разумем утицај туризма на моју заједницу	пол	/	/
	старост	/	/

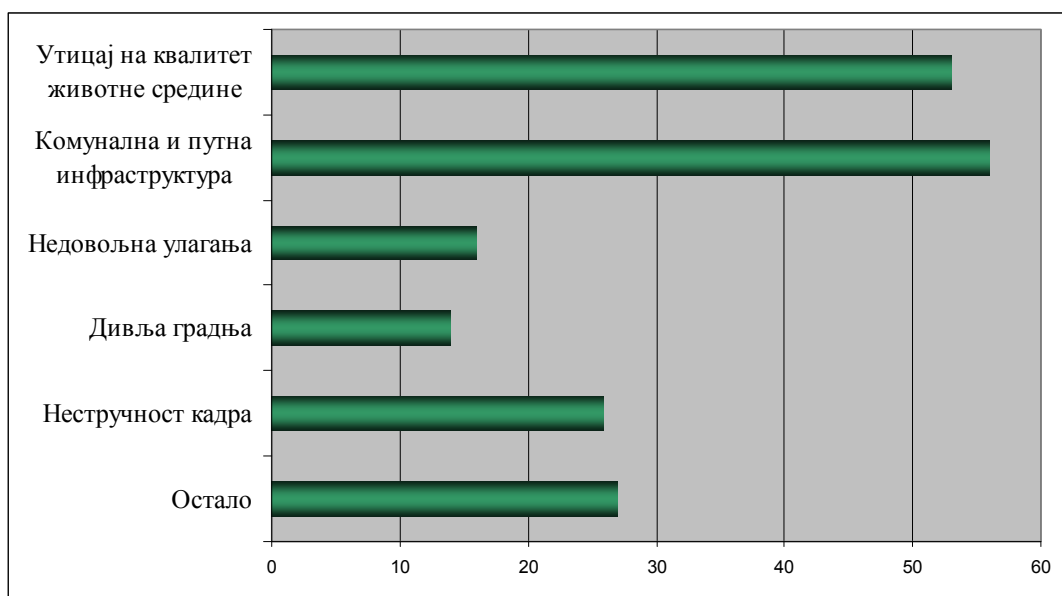
Вредност Крамеровог коэффицијента (0,187) у овом случају указала је на малу повезаност између варијабли.

Стање и перспектива туристичког развоја - Посебан сегмент истраживања односио се на мишљења локалног становништва о проблемима који се јављају у њиховој општини/насељу, а када је реч о туристичком развоју, као и о перспективама његове организације у будућности. У вези са овим, испитаницима су постављена два питања отвореног типа, на која је требало дати конкретан одговор: „Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?“ и „Шта треба да буде урађено како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?“. Анализом одговора на постављена питања, дефинисане су главне категорије одговора, које су детаљно објашњене.

Одговори учесника у истраживању били су у вези са последицама развоја туристичке делатности (слика 33) и условима за његов развој (слика 34). Што се тиче последица развоја туризма, највећи проценат испитаника истакао је да их брине утицај туризма на квалитет животне средине (25,2%), при чему су као главни проблем истакли загађење Перућачког језера чврстим отпадом и формирање честих дивљих депонија на његовим обалама. Указали су и на проблем неконтролисане сече шума, који утиче на деградацију пејзажа и осиромашење шумског земљишта, чиме се интензивира могућност настанка

клизишта. Истакнут је и утицај посетилаца на ендемичну флору и фауну, који за последицу има осиромашење врста, а наглашена је и забринутост око повећаног коришћења природних ресурса од стране туриста.

Када су у питању услови за организацију и развој туризма, испитаници су као главни проблем истакли лоше стање путне и комуналне инфраструктуре (26,6%). Учесници у анкетном истраживању истакли су лоше стање путева у оквиру општине, као и нерегулисане комуналне активности (одношење смећа, неуређеност јавних површина, дивље депоније, непотпуну изграђеност канализације, итд.), нарочито у сеоским местима.

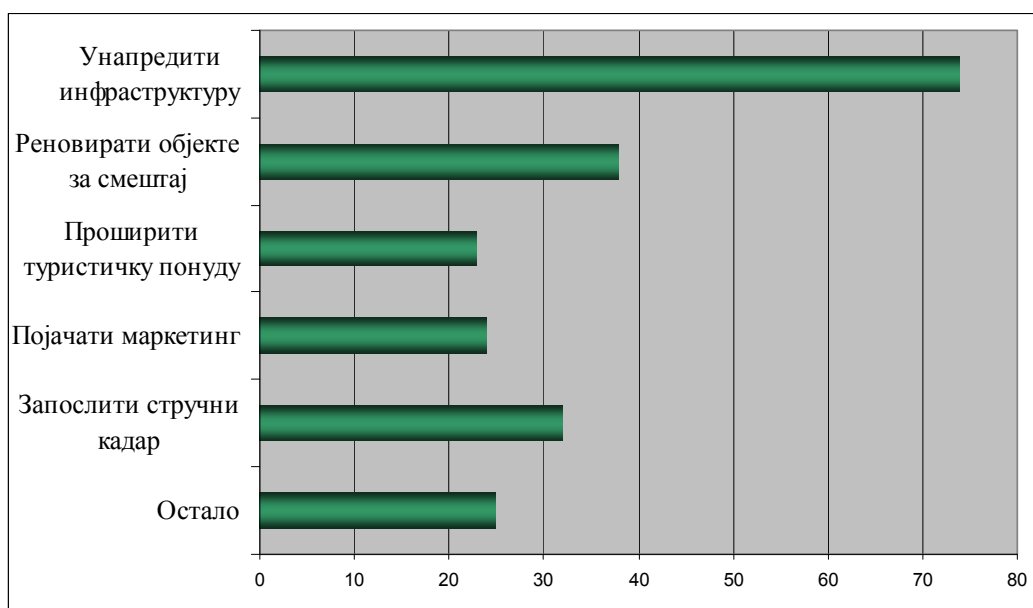

Слика 33. Дистрибуција одговора испитаника у НП Тара на питање „Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)

Испитаници су истакли проблем нестручног (политички ангажованог) кадра запосленог у туризму, који је последица нерегуларног запошљавања (12,4%). Захваљујући томе, одређени број испитаника сматра (7,6%) да се у туризам не улаже довољно, нити да се структуре које су задужене за организацију истог ангажују у потребном обиму. Један од актуелних проблема је и дивља изградња, нарочито на потезу Перућачког и Заовинског језера, па је одређени део становништва указао и на ово питање (6,7%).

Међу осталим одговорима (12,9%), испитаници су истакли следеће проблеме туристичког развоја: сезоналност посета и небригу надлежних за вансезонску понуду, недовољну информисаност и учешће локалног становништва у туристичкој делатности, смањење броја туриста, застарелост смештајних објеката (хотела првенствено), лош маркетинг, итд.

Највећи проценат испитиване популације (35,2%) сматра да је приоритет будућег деловања унапређење комплетне инфраструктуре на ширем простору НП. Ово подразумева унапређење и доградњу путева, али и регулисање комуналне инфраструктуре (постављање контејнера и канти за смеће, чишћење дивљих депонија на обалама река и језера (са посебним акцентом на чишћење језера Перућац), регулисање одвођења и сакупљања чврстог и течног отпада, постављање јавне расвете у сеоским насељима, итд.). Поред набројаног, испитаници су као неопходно истакли и увођење брзе интернет мреже на територији целог НП, што сада није случај.

Слика 34. Дистрибуција одговора испитаника у НП Тара на питање „Шта треба да буде урађено како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)

Одређени проценат испитаника (18,1%) навео је као приоритет деловања у будућности реновирање постојећих и изградњу нових смештајних (и

угоститељских) капацитета. У овом случају, акценат се ставља на модернизацију хотела, као главних смештајних јединица, али и отварање нових смештајно-угоститељских капацитета (проширење понуде приватног смештаја, уређење кампова, отварање ресторана и сл.).

Нешто мањи проценат испитаника сматра да је приоритет запошљавање стручног кадра у туристичкој делатности (15,3%), као и потреба за појачаним маркетингом (нарочито интернет промоцијом) (11,4%). Поједини испитаници нагласили су неопходност проширења комплетне туристичке понуде (11%), што подразумева: организовање већег броја манифестација, проширење вансезонске понуде, оживљавање сеоских насеља у НП и његовој заштитној зони путем сеоског туризма, осмишљавање туристичких тура за слабије познате делове НП, уређење шетних стаза поред Дрине, језера Перућац и Заовине, итд.

Међу осталим одговорима (11,9%), испитаници су истакли следеће приоритете туристичког развоја: повећана и усмерена улагања у туризам, са материјалним подстицајем за приватна лица, повећање учесталости контроле ренцера у циљу очувања флоре и фауне и спречавања сече шума и криволова, санирање клизишта и заустављање дивље градње.

Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице

Значај локалног становништва, као важног учесника у туристичкој привреди, препознају планска документа која се делимично или у потпуности баве развојем туризма на простору НП Тара. Тако се у *Просторном плану подручја посебне намене НП Тара* наводи, између осталих, локално становништво, као један од главних учесника у спровођењу овог документа, док *Мастер план развоја туризма са пословним планом за планину Тару и њено окружење* истиче важност локалних интересних структура (локална интересна удружења, приватни власници и сл.) за будући туристички развој простора.

Слично као и у случају НП Ђердап, и у НП Тара актуелан је проблем недовољне сарадње учесника у туристичкој привреди на различитим нивоима, што подразумева и релацију локално становништво – национални парк. Један од начина да се локална заједница више укључи у туристичку понуду простора је

организовање састанака, на којима би се изложиле и објасниле активности НП Тара и представиле опције укључивања свих интересних страна у процес развоја туризма. Такође, кроз реализацију тренинга и семинара, локалној заједници треба да се омогући обука везана за концепт одрживог туристичког развоја и њену могућу улогу у истом.

С обзиром да је однос управе НП Тара према туризму донекле био пасиван у прошлости, овакве врсте састанака су интензивирани током последњих година и организују се једном до два пута годишње. Партнери у организовању предавања и едукација са акцентом на рурални развој и укључивање локалног становништва у туризам су образовне институције, WWF (Светски фонд за природу), FAO (Организација за храну и пољопривреду), невладине организације и сл.

Тако су, нпр., у оквиру семинара за управљаче заштићених природних подручја, који се од 2009. године организује једном годишње (а 2014. године одржан је у НП Тара на тему „Очување и промовисање културног наслеђа и традиционалних знања“), оформљене интерактивне радионице које су се између осталог бавиле и локалним заједницама у склопу одрживог туризма у заштићеним подручјима и традиционалним начинима живота.

Представници ЈП НП Тара били су учесници и радионице о одрживом туризму, која је 2013. године одржана у НП Сутјеска у Босни и Херцеговини. Једна од тема радионице била је укључивање свих заинтересованих страна у процес развоја туризма, што је обухватило и питање локалног становништва и повећања његовог значаја у организовању туристичких активности.

Са аспекта утврђивања повезаности на релацији заштићено добро – локално становништво (а у склопу тога и туристичке повезаности), значајне су радионице Светског фонда за природу, које се одржавају са циљем процене потенцијалних вредности заштићених подручја. Једна таква реализована је у НП Тара 2014. године, под називом „Процена вредности и добробити заштићеног подручја“. Учесници радионице били су представници бројних заинтересованих страна, између осталог и локалне заједнице, а учешће је подразумевало групно попуњавање упитника по ПА-БАТ методологији, ради прикупљања информација о вредностима и добробитима националног парка. С обзиром да је свим учесницима радионице било омогућено да изнесу своје потребе и тумачење

будућег одрживог развоја НП Тара, састанак ове врсте омогућио је боље позиционирање локалне заједнице и дефинисање њених области деловања у различитим сферама (заштита, туризам, пољопривреда и сл.) управљања заштићеним добром (www.nptara.rs).

Поред учешћа и организовања радионица, које су имале за циљ да се локално становништво више укључи у туристичке активности, ЈП “Национални парк Тара” је спровело неколико сличних иницијатива, са истим циљем. Због недостатка финансијских средстава, ове иницијативе у форми пројеката нису заживеле, али представљају смернице за слична будућа деловања. Тако је ЈП “Национални парк Тара”, у сарадњи са локалним становништвом, 2013. године започело прикупљање материјала за Музеј шумарства, у сврху презентовања историје шумарства и обogaћења туристичке понуде. Музеј је требало да буде лоциран на Предровом крсту, са циљем економског јачања подручја села Јагоштица и Растиште. Како би се реализовала идеја, локална заједница је донирала различите врсте предмета и фотографија који сведоче о дугој традицији шумарства на овом простору, а замишљено је да сваки експонат у поставци Музеја буде изложен са личним подацима власника предмета.

Иако је сарадња између ЈП “Национални парк Тара” и локалне заједнице интензивирана последњих година, утисак је да у сфери туристичког развоја, овакав однос може да се унапреди. Становништво не поседује довољну количину информација о одрживом туризму (што потврђују резултати спроведене анкете), нити о улози коју би требало и могло да има у његовом развоју. За сада, најбољи вид сарадње на релацији управљач заштићеног добра – локална заједница остварује се у сфери заштите, о чему сведоче спроведене акције чишћења НП Тара и пошумљавања, након пожара из 2012. године, у којима је активно учествовало становништво шире зоне заштићеног добра.

Однос туристичког промета и локалног становништва

Иако податак о тачном броју посетилаца НП Тара тренутно није доступан, јер се улаз у ово заштићени простор не наплаћује, званична статистика мери број посетилаца Таре на локалитетима: Калуђерске баре (са Кремнима) и Митровац (са

Перућцем). Евиденција посета врши се и у оквиру Парка природе „Шарган – Мокра Гора“ (на нивоу туристичког места Мокра Гора), па су ови подаци послужили за израчунавање индикатора интензитета туризма унутар заштићеног добра. Иако меродавни, резултати треба да буду тумачени са дозом резерве, услед одређеног броја нерегистрованих смештајних капацитета, чији посетиоци нису ушли у званичну статистику, или мањег броја капацитета лоцираних на локалитетима који нису покривени статистиком (Заовине, Соколина, Ослуша...). Статистика не бележи излетничке посете планини које су учестале током летњег периода.

Табела 45. Број становника и ноћења туриста по туристичким местима у НП Тара

Туристичко место	Број становника по попису 2011. год.	Ноћења туриста 2014. године	Интензитет туризма
Бајина Башта	9148	11903	0,13:1
Тара	4295	206 654	4,80:1
Мокра Гора	549	36958	6,73:1
Укупно (НП+ заштитна зона)	13 992	255 518	1, 83:1

Извори: Попис становништва, 2011, Подаци Републичког завода за статистику - Одељење статистике у Ужицу, 2015.

Анализа индикатора који се односи на интензитет туризма у НП Тара и туристичким местима у његовој заштитној зони (Бајина Башта, Мокра Гора), показала је да културни идентитет локалних заједница трпи одређени притисак туристичке клијентеле (табела 45) у оквиру НП Тара, где је вредност овог показатеља значајно изнад 1,1:1, услед малог броја локалног становништва и значајног броја остварених ноћења туриста. Још већа вредност индикатора забележена је у Мокрој Гори, па је и овде притисак који трпи локално становништво значајно изражен. У Бајиној Башти вредност индикатора је на изузетно ниском нивоу. Уколико се анализира укупан интензитет туризма на територији НП Тара и његове заштитне зоне, добија се нешто нижа вредност индикатора (1,83:1), која и даље сведочи о знатном притиску који трпи културни идентитет локалних заједница од стране посетилаца.

Процент локалног становништва запосленог у туризму

С обзиром на примењену пописну методологију, индикатор који се односи на проценат локалног становништва запосленог у туризму, анализиран је на нивоу општина које обухватају заштићени простор (Бајина Башта и Ужице).

Табела 46. Процент економски активног становништва које обавља делатност запосленог у туризму у општинама Бајина Башта и Ужице

Општина	2002. година			2011. година		
	Економски активно ст.	Запослени у туризму	%	Економски активно ст.	Запослени у туризму	%
Бајина Башта	12265	972	8	10148	700	6,9
Ужице	31473	2056	6,5	28011	1906	6,8

Извори података: Попис становништва, 2002. и 2011. године.

Процент локалног становништва запосленог у туризму у анализираним општинама је низак, што упућује на чињеницу да, у односу на остале делатности, туризам није доминантан (табела 46). Када се упореде пописни подаци из 2002. и 2011. године, закључује се да је дошло до пада броја економски активног становништва у обе општине, као и смањења броја запослених у туризму. У општини Бајина Башта број запослених у туризму 2011. године износио је 6,9% економски активног становништва које обавља делатност, док је 2002. године овај проценат био већи (8%). Запослени у туризму у општини Ужице чине 6,8% према пописним подацима из 2011. године, а 2002. године њихов број је био већи, иако су чинили 6,5% активног становништва, које је обављало одређену делатност. Присутан је неповољан тренд када је овај индикатор у питању, који се објашњава општом економском кризом у земљи, са једне стране, али и неразвијеношћу туристичког сектора у односу на присуство атракција, са друге.

9.2. Проблемска тема - Задовољство туриста

Како би се анализирао индикатор задовољства посетилаца боравком у НП Тара, током 2014. и 2015. године (период новембар-фебруар) спроведено је анкетно истраживање на територији Националног парка и на интернету.

Случајним узорком је обухваћено 210 испитаника, различите полне и старосне структуре (табела 47), који су посетили овај простор током последњих пет година.

Табела 47. Структура узорка посетилаца НП Тара

	До 19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70+	Укупно
М	0	21	33	8	9	3	0	74
Ж	1	30	55	24	15	6	1	132
Укупно	1	51	88	32	24	9	1	206

Почетна питања анкете односила су се на разлог и број посета Националном парку, као и врсту смештајних објеката у којима су одсели за време боравка (табела 48). Највећи проценат учесника у анкетном истраживању (73,7%) посетио је НП Тара туристички, а мањина је дошла из пословних (14,6%) или других (посета пријатељу, породици и сл.) разлога (11,7%). Када је у питању број посета, значајно преовлађују посетиоци који су долазили три и више пута – 58,7%, док је много мање оних који су забележили једну (21,8) или две (19,5%) посете заштићеном простору. Посетиоци који су се задржавали у НП Тара дуже од једног дана (њих укупно 187), скоро равномерно су се одлучивали за услуге хотелског (49,2%) и приватног смештаја (50,8%).

Табела 48. Дистрибуција одговора туриста о разлогу, броју и начину доласка у НП Тара

Питање	Фреквенција		
	Туристички	Пословно	Остало
Наведите разлог посете НП Тара	149	33	24
Колико пута сте посетили НП Тара	Једном	Два пута	Три и више пута
	45	40	121
Уколико нисте дошли на 1 дан, где сте одсели?	Хотел/мотел		Приватан смештај
	92		95

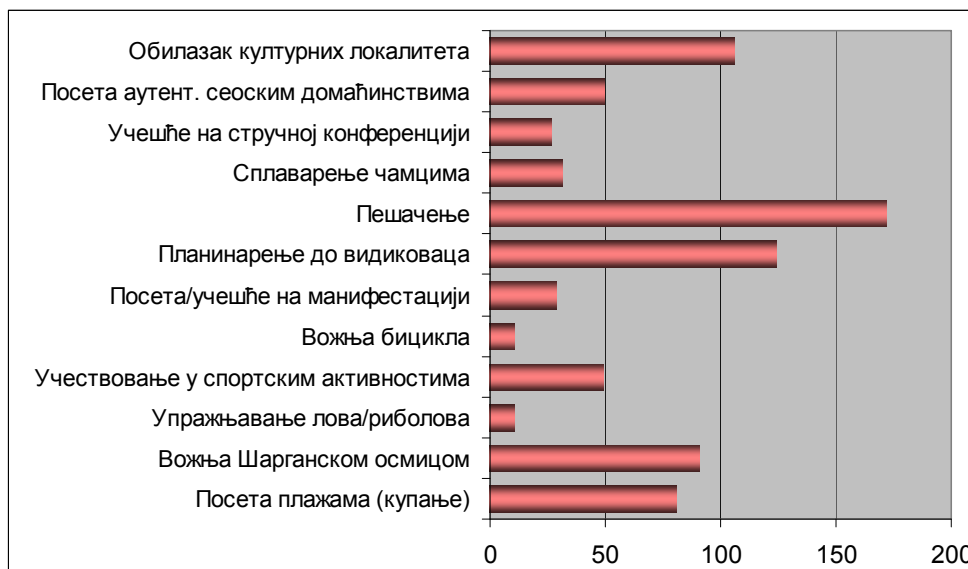
Дистрибуција ставова посетилаца у наведеним питањима анализирана је према полу и старости путем Хи-квадрат теста (табела 49), како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике међу опаженим и очекиваним фреквенцијама одговора. Величина утицаја између променљивих приказана је преко Крамеровог (V) коефицијента.

Табела 49. Разлике у ставовима посетилаца о разлогу, броју и начину доласка у НП Тара по полу и старости

Питање		χ^2 (p value)	Крамеров V коеф.
Наведите разлог посете НП Тара	пол	0,813	0,045
	старост	0,032*	0,183
Колико пута сте посетили НП Тара?	пол	0,140	0,138
	старост	0,356	0,127
Уколико нисте дошли на 1 дан, где сте одсели?	пол	0,552	-0,055
	старост	0,757	0,079

Анализом варијабли везаних за начин, број и разлог доласка туриста, утврђена је статистички значајна повезаност једино у случају старости испитаника и разлога посете НП Тара. Млађе старосне категорије углавном путују из туристичких разлога, о чему сведочи чињеница да је унутар старосних категорија 20-29 и 30-39 година, проценат посетилаца из ове категорије значајно доминирајућ (77% код најмлађе популације и 75% код популације старости 30-39 година). Код осталих категорија, иако преовлађују испитаници који су као разлог своје посете навели „туристички“, значајно су заступљени и посетиоци који су НП Тара посетили из пословних или других разлога (у оквиру категорије 40-49 година – 34,4%, а међу најстаријом популацијом 50+ година –35,2%). Вредност Крамеровог коефицијента (0,183) сведочи о малој повезаности између променљивих.

Активности и посете локалитетима – Посетиоци НП Тара одговарали су на питања у вези са активностима које су предузимали током боравка у заштићеном простору, као и туристичким локалитетима и местима која су посетили. На питање да се изјасне о сопственим активностима током посете Националном парку Тара (слика 35), највећи број посетилаца се определио за пешачење (83,5%) и планинарење до видиковаца (60,2%). Значајан проценат учесника у анкетном истраживању обишао је различите културне локалитете (51,5%), и у склопу таквих обилазака доживео искуство вожње Шарганском осмицом у ПП Шарган – Мокра Гора (44,2%).

Слика 35. Активности посетилаца током боравка у НП Тара

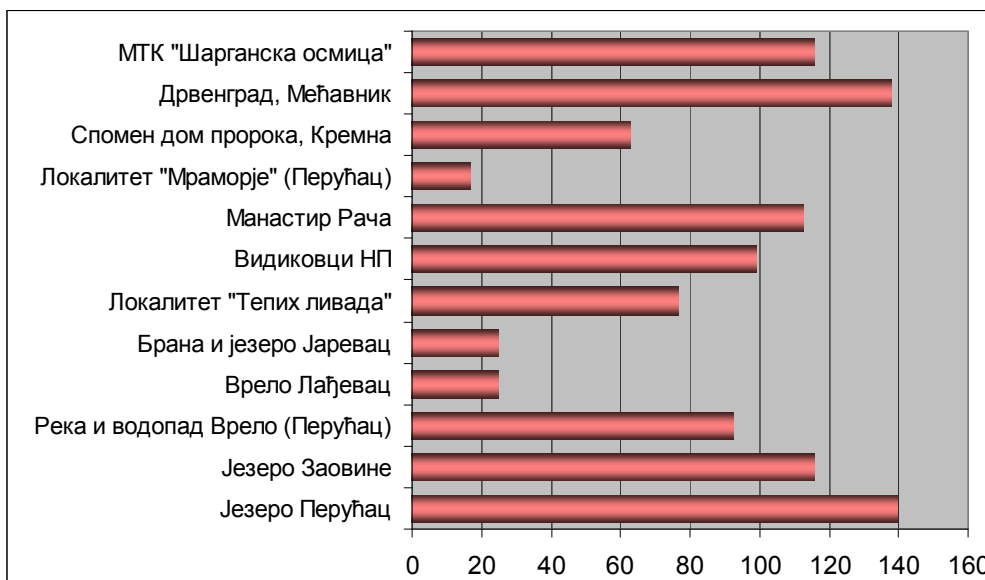
Одређени сегмент посетилаца упражњавао је купалишни туризам на вештачким језерима и реци Дрини (39,3%), као и спортско-рекреативне активности (23,8%). Један део испитаника је током боравка посетио аутентична сеоска домаћинства (24,3%), док су се посетиоци у мањем проценту одлучивали и за сплаварење (15,5%), посету/учешће на некој манифестацији (14,1%) или учешће на стручној конференцији (13,1%). Мали број посетилаца НП Тара возио је бицикл (5,3%), упражњавао лов и/или риболов (5,3%), а најмање је оних који су се одлучили за неку од осталих активности (скијање, јахање коња, крстарење бродом, итд.).

Што се тиче локалитета које су посетиоци обишли током боравка у Националном парку (слика 36), анализа је показала знатну посећеност како природних вредности, тако и културних локалитета и споменика. Најпосећенија су језера Перућац (68%) и Заовине (56,3%), као и културно-туристички комплекс „Дрвенград“ на Међавнику (67%) и музејско-туристички комплекс „Шарганска осмица“ у Мокрој Гори (56,3%).

Од природних мотива, знатну посећеност имали су видиковци Националног парка (Бањска стена, Биљешке стене, Ослуша, Црњесково, итд.) (48,1%), река и водапад Врело у Перућцу (45,1%), као и локалитет „Тепих ливада“ на Митровцу (37,4%). Посетиоци су у знатном броју обишли манастир Рачу (55%) у подножју планине и у нешто мањем обиму Спомен дом пророка у Кремнима (30,6%).

Туристи су се најређе одлучивали за обилазак врела Лађевац (12,1%), бране и језера Јаревац (12,1%) и археолошког локалитета „Мраморје“ у Перућцу (8,2%). Од осталих локалитета, неколико посета обухватило је средњовековно утврђење Солотник, православни храм са воденицом у насељу Солотуша и друге објекте.

Слика 36. Посећени локалитети током боравка у НП Тара

Ставови посетилаца о НП Тара – Посетиоцима је понуђено да своје ставове о НП Тара изразе кроз низ тврдњи, на које ће одговорити кроз степен свог слагања/неслагања, на скали од 1 до 5 (табела 50). Велика већина туриста (87,8%) сложила се да је уживала током боравка у НП Тара, као и у чињеници да исти обезбеђује велику разноликост доживљаја (78,6%). Када се говори о квалитету путне инфраструктуре, преовлађују неутрални одговори (41,3%), а значајан је и проценат негативних одговора (23,3%). Ипак, одређени сегмент испитаника (35,4%) сложио са тврдњом да су стање путева и сигнализација учинили путовање лаким и олакшали долазак на одредиште.

Већина посетилаца сматра ову дестинацију „чистом“ (78,7%), међутим, на питање које се односи искључиво на чистоћу плажа, највећи број анкетираних (51,5%) је дало неутралан одговор, а 18,4% посетилаца је дало негативан одговор.

Током боравка највећи број испитаника (84,3%) имао је позитивна искуства са локалном културом и становништвом. На питање о присуству и квалитету

сувенира и производа старог занатства, посетиоци се у значајном проценту (48,7%) слажили да су обезбеђени добри производи ове врсте, међутим одређени сегмент испитаника дао је и неутралан (32,6%) или негативан одговор (18,7%).

Табела 50. Ставови посетилаца о НП Тара

Ставови о НП Тара	Фреквенција				
	1	2	3	4	5
Уживао/ла сам током боравка у НП	2	3	20	53	128
НП обезбеђује велику разноликост доживљаја	1	8	35	72	90
Стање путева и сигнализација олакшала су путовање	10	39	85	51	21
Сматрам ову дестинацију „чистом“	5	4	35	70	92
Плаже НП су чисте	7	31	106	11	51
Имао/ла сам добро искуство са локалном културом (и становништвом)	1	6	25	69	103
У НП су обезбеђени добри сувенири и производи старог занатства	8	30	66	63	36
Културна добра су у добром стању очуваности	3	17	65	78	39
Културна добра су лако доступна	5	16	71	70	39
У НП су обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи	5	16	65	67	52
Квалитет хране је био добар	1	7	36	87	74
Квалитет смештаја је био добар	3	9	35	81	59
Ниво обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима је био висок	5	15	61	71	43
Услуге запослених у НП су биле стручне и од помоћи	1	7	30	31	44
На простору НП влада гужва	47	70	66	22	1
На простору НП су честе зоне хаотичне изградње	38	47	69	30	11
На простору НП је присутна честа бука	81	68	38	13	4
На простору НП је присутно смеће на јавним местима	62	64	43	20	12
Стање животне средине је добро (ненарушено)	7	10	58	83	46
Себе сматрам зеленим туристом (екотуристом)	5	7	31	59	101
Био/ла бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности	11	12	33	57	87

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Два анкетна питања била су у вези са доступношћу и очуваношћу културних добара у оквиру НП Тара. Већина испитаника (54,2%) се слаже да су културна добра лако доступна, или имају неутралан став (35,3%). Према мишљењу 48% популације, културна добра су у добром стању очуваности, 9,8% испитаника се не слаже са овом тврдњом, док је неутралан одговор дало 32,2% посетилаца.

С обзиром да су квалитет исхране и смештаја значајне компоненте туристичке понуде сваког простора, одређене тврдње односиле су се директно на ова питања. Више од половине посетилаца (58,1%) мисли да су у НП Тара обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи, а само 10,2% се не слаже са овом тврдњом. Велика већина учесника анкетног истраживања (78,5%) сматра да је квалитет понуђене хране био добар.

Испитаници који су провели више од једног дана у НП већински сматрају да је квалитет смештаја био добар (75%), а 58,5% посетилаца сложило се да су понуђене услуге у смештајним и угоститељским капацитетима биле на високом нивоу. Значајан проценат (31,3%) популације имао је и неутралан став.

Према мишљењу туриста, на простору НП није присутна честа бука (73%), нити влада гужва (56,8%). Веома мали проценат испитаника одговорио је неслагањем на ове две тврдње (8,4% за буку и 11,2% када је гужва у питању). 43,6% посетилаца не сматра да су зоне хаотичне изградње честе на територији НП, неутралан одговор дало је 35,4%, а позитиван 21% испитаника.

Стање животне средине у НП Тара је према мишљењу 63,2% испитаника ненарушено, 28,4% популације има неутрално мишљење, а само 8,3% се није сложило са овом тврдњом. Посетиоци се већински слажу (62,6%) да смеће није често присутно на јавним местима у оквиру НП, 16% испитаника сматра супротно, док 21,4% популације има неутралан став.

Ставови посетилаца о НП Тара анализирани су према полу и старости путем Хи-квадрат теста, како би се утврдило да ли постоје статистички значајне разлике у њиховој дистрибуцији (табела 51). Величина утицаја између променљивих приказана је преко Крамеровог (V) коефицијента.

Анализа је идентификовала статистичку везу за неколико различитих варијабли. Најпре је утврђено да постоји значајна веза између старости испитаника и ставова о путној инфраструктури и присутној сигнализацији на путу до одредишта. Старија популација је у значајној већини имала негативан став о стању инфраструктуре (40,6% негативних одговора у категорији 40-49 година и 32,4% у категорији 50+ година), док млађа популација сматра да су путна инфраструктура и сигнализација олакшали путовање (47,2% позитивних одговора у старосној категорији 30-39 година и 36,1% у категорији до 29 година). Вредност

Крамеровог (V) коефицијента (0,206) указала је на средњу јачину повезаности између проучаваних варијабли.

Табела 51. Разлике у ставовима посетилаца о НП Тара по полу и старости

Ставови о НП Тара		χ^2 (p value)	Крамеров V коеф.
Уживао/ла сам током боравка у НП	пол	/	/
	старост	/	/
НП обезбеђује велику разноликост доживљаја	пол	0,810	0,045
	старост	/	/
Стање путева и сигнализација олакшала су путовање	пол	0,250	0,116
	старост	0,007*	0,206
Сматрам ову дестинацију „чистом“	пол	0,810	0,045
	старост	/	/
Плаже НП су чисте	пол	0,092	0,152
	старост	0,034*	0,182
Имао/ла сам добро искуство са локалном културом (и становништвом)	пол	/	/
	старост	/	/
У НП су обезбеђени добри сувенири и производи старог занатства	пол	0,782	0,093
	старост	0,210	0,144
Културна добра су у добром стању очуваности	пол	0,392	0,096
	старост	0,419	0,122
Културна добра су лако доступна	пол	0,133	0,187
	старост	0,640	0,103
У НП су обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи	пол	0,437	0,090
	старост	0,909	0,072
Квалитет хране је био добар	пол	0,624	0,068
	старост	/	/
Квалитет смештаја је био добар	пол	0,263	0,119
	старост	0,185	0,153
Ниво обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима је био висок	пол	0,431	0,093
	старост	0,026*	0,191
Услуге запослених у НП су биле стручне и од помоћи	пол	/	/
	старост	/	/
На простору НП влада гужва	пол	0,903	0,071
	старост	0,272	0,136
На простору НП су честе зоне хаотичне изградње	пол	0,770	0,096
	старост	0,303	0,136
На простору НП је присутна честа бука	пол	0,243	0,118
	старост	/	/
На простору НП је присутно смеће на јавним местима	пол	0,409	0,141
	старост	0,016*	0,197
Стање животне средине је добро (ненарушено)	пол	0,996	0,006
	старост	/	/
Себе сматрам зеленим туристом (екотуристом)	пол	0,987	0,011
	старост	/	/
Био/ла бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности	пол	0,230	0,168
	старост	0,343	0,130

Хи-квадрат тестом идентификована је и статистички значајна разлика између ставова различитих категорија посетилаца у вези са чистоћом плажа у НП Тара и његовој околини. Иако неутрални одговори преовлађују у свим категоријама, старија популација је негативно одреаговала на тврдњу: „Плаже НП и околине су чисте“ (30% негативних одговора код најстарије популације и 28% код популације старости 40-49 година), за разлику од млађе популације, која је у већој мери потврдила претходну тврдњу (29% позитивних одговора најмлађе популације и 39% одговора популације старости 30-39 година). Крамеров (V) коефицијент повезаности (0,182) у овом случају указао је на малу повезаност варијабли.

Статистички значајна разлика утврђена је и када је реч о старости посетилаца и ставовима о нивоу обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима. Највеће неслагање забележено је код најстарије популације (21,2% негативних одговора) и најмлађе популације (16,3% негативних одговора, Категорија преко 50 година се у најмањем проценту сложила са овом тврдњом (39,4% позитивних одговора), док је највећи број позитивних одговора забележен у старосним категоријама 30-39 (68,3%) и 40-49 (58%) година. Ове две категорије су у минималном проценту дале негативне одговоре. Вредност Крамеровог коефицијента (0,191) указала је на малу повезаност међу испитиваним варијаблама.

Када је у питању старост посетилаца, тестом су утврђене статистички значајне разлике у вези са смећем на јавним местима у оквиру НП. Најстарије становништво у већем проценту верује да је на простору НП присутно смеће на јавним местима (30,3% позитивних одговора у категорији 50+), док су код осталих категорија позитивни одговори на ову тврдњу заступљени у знатно нижем проценту (мање од 15%). Старије категорије дале су значајан број неутралних одговора на ову тврдњу (30,3% неутралних одговора у категорији 50+ и 34,4% у категорији 40-49 година), за разлику од млађег становништва, које је давало већински конкретне (негативне) одговоре. Вредност Крамеровог коефицијента (0,197) сведочи о малој повезаности између променљивих.

9.3. Проблемска тема – Економска корист од туризма

Економска корист од туристичке делатности у НП Тара анализирана је употребом индикатора који се односе на сезоналност туристичког промета, туристичке пројекте, годишње приходе и улагања у туризам и атрактивност у односу на сличне дестинације.

Сезоналност туристичког промета

Индикатор сезоналности туристичког промета у НП Тара, анализиран је тумачењем дистрибуције долазака и промета посетилаца у лиценцираним смештајним јединицама (хотелима) током године - хотелским капацитетима на Калуђерским барама („Оморика“ и „Бели бор“) и у Перућцу („Језеро“).

Табела 52. Дистрибуција туристичког промета у хотелу „Језеро“ 2013. и 2014. године

	2014. година						2013. година					
	Туристи			Ноћења			Туристи			Ноћења		
	Дом.	Стр.	Ук.	Дом.	Стр.	Ук.	Дом.	Стр.	Ук.	Дом.	Стр.	Ук.
I	146	-	146	324	-	324	252	3	255	604	54	658
II	87	-	87	432	-	432	121	2	123	521	28	549
III	168	-	168	682	-	682	297	5	302	1197	109	1306
IV	387	8	395	998	10	1008	440	81	521	1016	271	1287
V	592	77	669	1004	77	1081	1211	82	1293	1818	187	2005
VI	537	-	537	1501	-	1501	600	94	694	1965	137	2102
VII	588	36	624	1501	132	1633	494	55	549	1645	92	1737
VIII	512	59	571	1329	163	1492	832	28	860	2398	117	2515
IX	700	139	839	977	139	1116	452	31	483	837	42	879
X	346	-	346	631	-	631	500	1	501	837	12	849
XI	51	-	51	116	-	116	179	-	179	278	-	278
XII	86	-	86	305	-	305	197	-	197	569	-	569
Ук.	4200	319	4519	9800	521	10321	5575	382	5957	13685	1049	14734

Извор: Републички завод за статистику - Одељење статистике у Ужицу, 2015.

Током 2013. године, највећи промет у хотелу „Језеро“ у Перућцу забележен је за време пролећних и летњих месеци (табела 52). Највише ноћења остварено је у августу месецу. У периоду јун-август забележено је укупно 43,1% свих ноћења

на годишњем нивоу. Најмање посетилаца одседа у хотелу током зимских месеци, па се тако у четворомесечном периоду од новембра до марта региструје само 14% годишњег промета, што сведочи о великој сезонској расподели посетилаца. У односу на јесен, током пролећа бележи се обимнији туристички промет, нарочито у априлу месецу, који се објашњава повећаном посетом током ускршњих празника. Анализа дистрибуције посета и периода боравка у 2014. години указала је на значајан пад туристичког промета, где је број туриста смањен за 24%, а значајно је опао и број ноћења на годишњем нивоу (30%).

Највише ноћења у 2014. години остварено је у јулу месецу, а хотел је и даље најпосећенији у периоду мај-август. Током три летња месеца бележи се 44,8% укупног промета. Као и претходне године, најмањи промет остварен је у периоду новембар-фебруар (11,4% укупног годишњег промета туриста).

Што се тиче хотелских капацитета на Калуђерским барама (табела 53), најобимнији туристички промет 2013. године у хотелским капацитетима са три звезде (хотел „Оморика“) остварен је почетком пролећа (април и мај месец) и за време летњих месеци (јул и август). Током три најпосећенија месеца (јануар, јул и август) регистровано је укупно 35% годишњег промета. Најмања посећеност хотела је у јесењим месецима и крајем зиме (период октобар-децембар и март месец). За време ова четири месеца оствари се укупно 21% годишњег промета. Гледано по месецима, највећи промет забележен је у августу месецу, а најмањи у новембру. Анализа дистрибуције промета такм 2014. године показала је да је дошло до минималног повећања броја посетилаца (2%), али да је смањен укупан остварени промет (3%), што сведочи о краћем задржавању гостију.

Динамика посете је промењена, па је значајно смањен промет током пролећних месеци (априла и нарочито маја), а повећан у јануару и септембру месецу. Јануар, јул и август су и даље три најпосећенија месеца током којих је регистровано укупно 35,7% годишњег промета. Најмање посетилаца бележи се током јесени и зиме, са изузетком јануара. У периоду новембар-децембар и фебруар-март остварено је 24% годишњег промета. Генерално гледано, изражена је летња сезона, са максималним прометом током јула и августа месеца. На њу се надовезују два пролећна месеца (април и мај), која бележе значајну посету, док је током јесењих и зимских месеци промет најмањи, са изузетком јануара.

Табела 53. Дистрибуција туристичког промета у хотелима на Калуђерским барама 2013. и 2014. године

2014. година	КАЛУЂЕРСКЕ БАРЕ - *** капацитети						КАЛУЂЕРСКЕ БАРЕ - ** капацитети					
	Туристи			Ноћења			Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
I	1369	162	1531	7283	448	7731	806	25	831	4157	52	4209
II	1054	48	1102	4381	122	4503	972	-	972	6670	-	6670
III	1388	318	1706	2960	588	3548	408	-	408	2412	-	2412
IV	2483	410	2893	5687	680	6367	1359	10	1369	7450	10	7460
V	1857	494	2351	4005	1130	5135	1602	15	1617	4833	30	4863
VI	2082	545	2627	5022	1424	6446	1083	31	1114	5343	37	5380
VII	1415	178	1593	7827	859	8686	312	238	550	2099	2263	4362
VIII	2137	240	2377	9540	862	10402	777	82	859	3825	239	4064
IX	2265	490	2755	5926	918	6844	4	-	4	6	-	6
X	2349	382	2731	4807	640	5447	834	-	834	1282	-	1282
XI	1654	192	1846	4696	453	5149	-	-	-	-	-	-
XII	1307	189	1496	4411	475	4886	453	40	493	1946	57	2003
Укупно	21360	3648	25008	66545	8599	75144	8610	441	9051	40023	2688	42711

2013. година	КАЛУЂЕРСКЕ БАРЕ - *** капацитети						КАЛУЂЕРСКЕ БАРЕ - ** капацитети					
	Туристи			Ноћења			Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
I	1788	185	1973	6211	524	6735	735	229	964	3999	260	4259
II	1275	168	1443	5286	337	5623	807	-	807	4294	-	4294
III	1106	177	1283	3363	353	3715	1267	-	1267	7628	-	7628
IV	2793	298	3091	6645	662	7307	2006	2	2008	8854	2	8856
V	3142	670	3812	7735	1806	9541	1814	3	1817	7757	3	7760
VI	1742	515	2257	5278	1348	6626	824	345	1169	2672	981	3653
VII	1609	254	1863	8553	965	9518	363	378	741	3312	3602	6914
VIII	1984	204	2188	9956	817	10773	712	128	840	3389	414	3803
IX	1601	429	2030	4194	928	5122	606	-	606	779	-	779
X	1713	413	2126	3960	901	4861	1558	3	1561	3070	6	3076
XI	1140	215	1355	3110	497	3607	130	-	130	910	-	910
XII	961	155	1116	3616	400	4016	483	21	504	2630	27	2657
Укупно	20854	3683	24537	67906	9538	77444	11305	1109	12414	49294	5295	54589

Дистрибуција посета је нешто другачија када се анализирају хотелски капацитети са две звезде (хотел „Бели бор“), предвиђени углавном за спровођење рекреативних настава, спортских кампова, школа у природи и групне посете ђачке и друге популације. У 2013. години највећи промет остварен је у периоду март-мај и у јулу месецу. Током три најпосећенија месеца (март-мај) забележено је 44,4% годишњег промета. Најмања посећеност остварена је крајем лета и током јесењих месеци (период септембар-децембар), када је забележено 13,6% укупног промета током године.

Што се тиче 2014. године, регистровано је смањење броја посетилаца (27%) и значајно опадање туристичког промета (22%). Најобимнији промет забележен је у периоду април-јун и у фебруару месецу. Током три најпосећенија месеца (фебруар, април, јун) регистровано је 45,7% годишњег промета. Најмања посета остварена је као и претходне године у периоду септембар-децембар, када је забележено само 7,7% укупног промета током године. Генерално гледано, највећа посећеност је током пролећних месеци, за знатним прометом током лета и зимских празника. Период јесењих месеци карактерише изузетно низак промет, што се донекле објашњава почетком школске године и непоклапањем са периодом распуста.

Поред анализе посете хотела, сезоналност је могуће пратити кроз анализу посете визиторских центара Националног парка (табела 54). Посећеност је најинтензивнија за време летњих месеци (период јун-август), као и током маја и јануара, с обзиром на празнике који се користе за продужена викенд путовања.

Табела 54. Посетиоци визиторских центара НП Тара у 2013. и 2014. години

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Уку пно
2013	1241	636	710	1137	2429	1584	1105	1473	454	398	19	172	11358
2014	1556	1390	118	1005	1152	1849	2083	1493	814	499	164	37	12160

Извор: ЈП НП Тара, 2014.

Током 2013. године, управо у мају месецу забележена највећа посета, док је четворомесечни период мај-август апсорбовао укупно 58% свих посета. Најмања посећеност региструје се током касне јесени и зимских месеци (октобар, новембар, децембар и фебруар) – укупно 10,8% свих годишњих посета. Током 2014. године, укупан број посетилаца се незнатно повећао,

међутим динамика посете је незнатно промењена, с обзиром да је у фебруару месецу забележена изузетно висока посета, за разлику од претходне године. Три летња месеца (уз мај), али и два зимска - јануар и фебруар, бележе највеће посете. Четворомесечни период мај-август у 2014. години апсорбовао је укупно 54% свих посета. Током најслабије посете (период октобар-децембар и месец март) реализовано је 6,7% свих долазака, што сведочи о делимично израженој сезоналности на простору НП Тара (најпосећенија летња сезона, уз повећане посете зими током 2014. године и малу посећеност током јесени).

Током анкетног истраживања посетиоци НП Тара замољени су да одговоре да ли би посетили ову дестинацију и ван шпица сезоне. Уколико би одговор био позитиван, испитаници су усмерени да наведу активности које би упражњавали том приликом. На питање: „*Да ли бисте посетили НП Тара ван шпица сезоне?*“ 45% испитаника одговорило је потврдно, 3,4% посетилаца дало је негативан одговор, а највећи број анкетираних (51,4%) није понудио никакав одговор на ово питање.

Што се тиче евентуалних активности које би упражњавали током вансезонског боравака, највећи број испитаника одлучио се за пешачење и шетњу у природи (57%), планинарење до видиковаца (20,4%) и бициклизам (13%). Од осталих активности, посетиоци су навели: крстарење (и сплаварење) Дрином и језером Перућац (4%), јахање коња (2,9%), екскурзија до Дрвенграда уз вожњу Шарганском осмицом (2,4%), боравак у аутентичним сеоским домаћинствима (1,5%), уживање у гастрономским специјалитетима (1,5%), спортско-рекреативне активности (1,5%), посматрање животиња (2%), итд. Појединачни одговори укључили су следеће активности: риболов, спелеологију, сакупљање лековитог биља, учешће на манифестацији, параглајдинг.

Посетиоци који су се изјаснили да не би посетили НП Тара ван шпица сезоне, углавном нису образложили свој одговор. Испитаници који су дали конкретан одговор о томе шта би их натерало да промене мишљење, издвојили су следећу понуду: отварање спа-центра, организовање радионице старих заната (обрада дрвета, ткање на разбоју...), организација еколошких акција пошумљавања за туристе и већа анимација туриста у оквиру смештајних капацитета.

Туристички пројекти

Што се тиче актуелних пројеката који су у потпуности или делимично усмерени на промоцију туризма у оквиру НП Тара (табела 55), истиче се пројекат „Тара за све“, који има за циљ унапређење туристичких садржаја и на тај начин допринос одрживом развоју Националног парка.

Табела 55. Туристички пројекти у НП Тара

Назив пројекта	Период трајања	Пројектне активности за унапређење туризма
„Тара за све“	2013.-2014.	- Унапређење туристичких садржаја (едукативна стаза универзалног дизајна; бицикл. рута „Царска Тара“)
„Развој адреналинског и циклотуризма у средњем Подрињу“	2014. год.	- маркирање бицикличких стаза, са одмориштима и пунктовима за најам опереме
„Паркови Динарског лука“	01.2012/12.2015.	- радионице о одрживом туризму у заштићеним просторима

Пројекат финансира Развојни програм Уједињених Нација (УНДП/ГЕФ) кроз „Подршку одрживом финансирању система заштићених подручја у Србији“. Састоји се од 3 компоненте: уређења стазе прилагођене особама са посебним потребама (тзв: „Совине шумске учионице“) (слика 37), обележавања бицикличких рута „Царска Тара“ дуге 42 km (Калуђерске Баре - Добро Поље - Митровац - Растиште - Перућац) и реализације „Бизнис плана за одрживо финансирање подручја НП Тара“. Током 2014. године реализовано је уређење едукативне стазе, која се налази на Митровцу и опремљена је одмориштима која садрже столове са клупама и едукативно-интерактивне табле, које имају тактилни карактер и презентују флору и фауну националног парка.

У пројекту „Развој адреналинског и циклотуризма у средњем Подрињу“, поред ЈП НП Тара, учествују и: Еко-рафтинг клуб „Рајска плажа“ (Братунац), Удружење грађана „За Сребреницу“ (Сребреница), Удружење грађана „Логосфера“ (Бајина Башта) и ТО „Љубовија“ (Љубовија). Циљ пројекта је обједињење понуде кроз заједнички туристички производ који ће чинити: уређене и маркиране планинске стазе, са одмориштима и пунктовима за изнајмљивање опреме, уз адреналин парк. Током 2014. године спроведен је део

активности који се односи на простор Националног парка, уз донацију међународне организације SWG (Regional Rural Development Standing Working Group in South Eastern Europe). Захваљујући добијеним средствима на локалитетима у Перућцу и Растишту (Гајеви), извршено је постављање надстрешница са пратећим мобилијаром, као и набавка бицикала, које посетиоци могу да изнајме у Инфо-центру на Митровцу (Извештај о реализацији програма управљања НП Тара за 2014. годину, 2014).

Слика 37. Совина шумска учионица

Од 2012. године, НП Тара је део пројекта „Паркови Динарског лука“, који је започет је у јануару 2012. године, а организује га светска невладина организација за заштиту природе (WWF). Трајање овог пројекта је три године, а његов циљ је умрежавање 75 паркова природе и националних паркова из региона и стварање брендиране мреже, препознатљиве у свету. Сарадња се обавља кроз размену искустава и обуке у вези са: проценом вредности заштићених подручја, развојем одрживог туризма који доприноси очувању природе, коришћењем ЕУ фондова за заштићена подручја и адаптацијом на климатске промене. Пројекат подразумева спровођење специфичне методологије вредновања заштићеног простора, како би се помогло организацијама за заштиту природе и другим институцијама укљученим у

процес управљања заштићеним добром, у прикупљању и поређењу информација о укупним бенефитима које овакви простори обезбеђују. Када је у питању туризам, а истовремено у циљу разраде методологије, спроводе се радионице за представнике заштићених простора, које се односе на одрживи развој туризма у будућности (www.discoverdinarides.com).

ЈП „Национални парк Тара“, у сарадњи са бројним институцијама и партнерима, спроводи пројекте који се не односи директно на туризам, али индиректно утичу на могућност његове будуће организације, кроз унапређење стања шумских екосистема („Зелена Тара“ (2014.- до даљњег)), флоре и фауне („Мониторинг популације мрког медведа“ (2006. год. - до даљњег), „Мониторинг фауне птица“ (2013. год.- до даљњег), итд.)

Годишњи приходи и улагања у туризам

Током 2013. године приходи које ЈП „Национални парк Тара“ остварује од туристичке делатности реализовани су кроз неколико различитих активности. Поред прихода од ловног туризма и дозвола за рекреативни риболов, ЈП је одређени део туристичких прихода остварило пружањем услуга смештаја и продајом пропагандних материјала. Највећи удео у приходима насталим на основу туристичке делатности остварују приходи од накнада за коришћење заштићеног добра. У ову категорију добити спадају (Одлука о накнадама за коришћење Националног парка Тара, 2011):

- накнаде за делатност наутничког туризма (изнајмљивање чамаца, излетничко-пловних објеката за панорамско разгледање, даски за једрење, кајака и сл., као и накнаде за сезонско/дневно коришћење пловних објеката за сопствене потребе) и ловног туризма (ловно туристичке агенције и остали пружаоци услуга у ловном туризму);
- накнаде за делатност угоститељства (смештајни и угоститељски објекти, као и привремени објекти ове врсте подигнути за време сајмова);
- накнаде за трговину (сувенирнице у угоститељским објектима, покретне тезге за продају робе различитог порекла);

- накнаде за коришћење флоре и фауне (сакупљање гљива, лековитог биља и плодова, коришћење дивљачи, као и учешће на спортским риболовачким такмичењима);
- накнада за коришћење посебно уређених терена или терена погодних за одређене намене (културне и спортске манифестације, регате, сабори, ски стазе, спортски терени, плаже, итд);
- накнада за услуге управљача (улазнице, презентације са услугама водича, презентације и организације посебних садржаја, рекреативних и других активности, изнајмљивање опреме, итд).

Када се анализирају и накнаде за коришћење заштићеног добра, укупни приходи од туризма које је ЈП „Национални парк Тара“ остварило у 2013. години чинили су 7,9% свих прихода овог јавног предузећа (табела 56). С обзиром да накнаде за коришћење заштићеног добра подразумевају и нетуристичке делатности, овај податак треба тумачити са дозом резерве, јер су реалне вредности овог показатеља ниже.

Табела 56. Приходи од туризма у НП Тара у 2013. години

Приходи од ловног туризма	УКУПНИ ПРИХОДИ ОД ТУРИЗМА 7,9%
Приходи од продатих риболовних дозвола	
Приходи по основу услуга смештаја и продаје пропагандног материјала	
Приходи од накнада за коришћење Националног парка Тара	

Прилагођено из Финансијског извештај ЈП „Национални парк Тара“ за 2013. годину, 2013.

Уколико се узме у обзир број посетилаца 2013. године на Калуђерским барама и Митровцу (57 874 посетиоца), ЈУ НП Тара остварило је приходе од туризма приближно 4 евра/посетилац.

Што се туристичких улагања тиче, према *Информатору о раду ЈП НП Тара за 2013. годину*, директна улагања у туризам у оквиру НП реализована су у промоцији и популаризацији националног парка. Овакве врсте инвестиција у односу на остала улагања (одржавање и функционисање НП, заштита шумских екосистема и сл.) у 2013. години, биле су скромног обима (0,9%). Уколико се улагањима у туризам додају и инвестиције која се не односе искључиво на ову делатност, али директно доприносе њеном унапређењу, ситуација се не мења,

тако да проценат укупних улагања у туризам износи 2,5% (табела 57). Овде се првенствено мисли на активности као што су: уређење простора у оквиру актуелних пројеката, одржавање путева и шетних стаза, трошкове истраживања и едукацију запослених.

Табела 57. Улагања у туризам у оквиру НП Тара у 2013. години

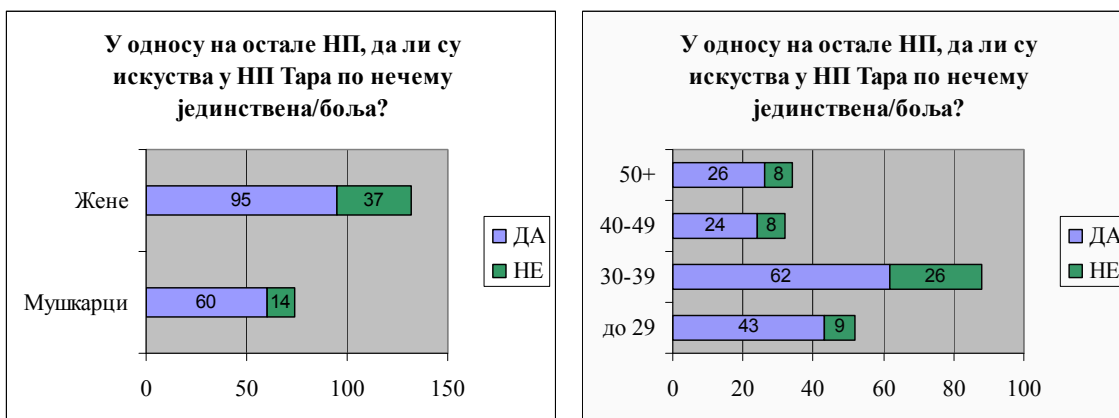
<i>Директна улагања у туризам</i>	Учешће на домаћим и страним сајмовима	0,9% укупних улагања
	Реклама и пропаганда, презентација и популаризација НП Тара	
<i>Индиректна улагања у туризам</i>	Одржавање основних средстава и уређење простора	1,6% укупних улагања
	Одржавање путева и шетних стаза	
	Трошкови истраживања простора	
	Едукација запослених	
УКУПНА УЛАГАЊА У ТУРИЗАМ		≈ 2,5%

Прилагођено из Информатора о раду ЈП „Национални парк Тара“ за 2013. годину

Закључује се да је током 2013. године ЈП „Национални парк Тара“ успело да издвоји скромна средства за туристички развој, што сведочи о томе да туризам, у односу на друге делатности, не представља приоритетну компоненту развоја. Простор за повећање даљих улагања постоји, али би иста требало да буду усклађена са одрживим развојем ширег простора и принципима заштите. Приходи од туристичке делатности представљају мањи део укупне годишње добити Националног парка.

Атрактивност у односу на сличне дестинације

У оквиру спроведеног анкетног истраживања међу посетиоцима НП Тара, анализирана је туристичка конкурентност овог простора. На питање да упореде НП Тара са другим НП у Србији које су посетили („Да ли су искуства у НП Тара по нечему јединствена/боља“?), 75,2% испитаника дало је позитиван одговор, тј. сматра да се овај Национални парк, захваљујући доживљеном искуству, издваја у односу на друге објекте из ове категорије. Мањина (24,8%) тврди да се искуства у НП Тара ни по чему не разликују од искустава у другим националним парковима Србије (слика 38).

Слика 38. Дистрибуција одговора посетилаца НП Тара према полу и старости на постављено питање

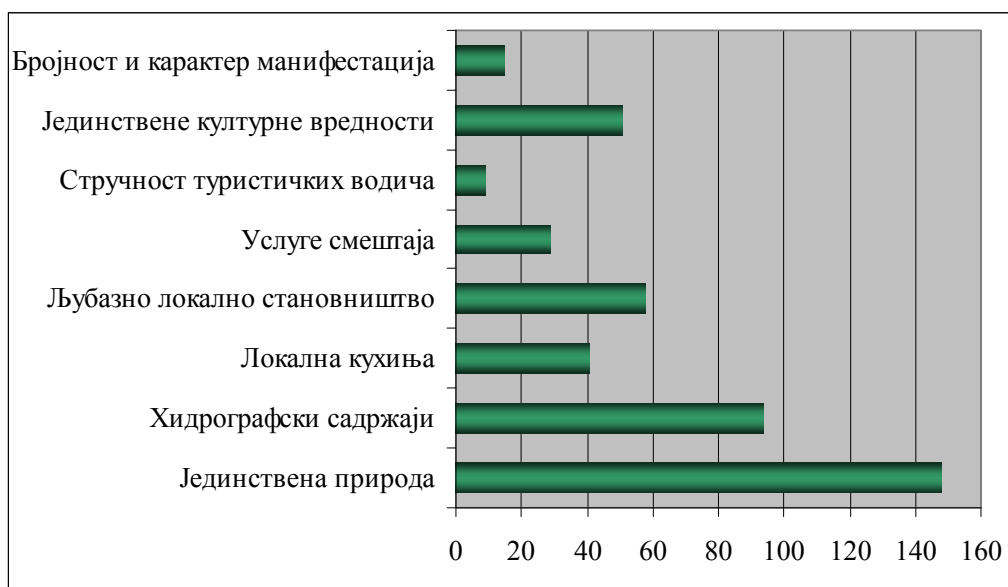
Гледано према полној структури, 72% испитаника женског и 81,1% мушког пола је одговорило потврдно на претходну тврдњу. Што се старосне структуре посетилаца тиче, закључује се да су се све старосне категорије у знатној већини сложиле са овом тврдњом (слика 37). Хи-квадрат тестом утврђено је да не постоји значајна веза између ставова испитаника о различитости искустава у НП Тара у односу на друге националне паркове и њиховог пола $\chi^2(1, n=206) = 1,65, p=0,20, f=0,10$. Статистичка значајност није утврђена ни када је у питању старост испитаника и ставови везани за ову тврдњу $\chi^2(3, n = 206) = 2,66, p=0,45, V=0,11$.

Наредно питање односило се на одабир специфичности НП Тара које га издвајају у односу на друге националне паркове у Србији (слика 39). Према испитаницима који су одговорили позитивно на претходно питање (њих 155), специфичност по којој се овај Национални парк највише издваја је јединствена природа за коју је гласало 95,5% посетилаца са датим позитивним одговором. Испитаници су у значајном проценту издвојили хидрографске садржаје (60,6%), а у мањем обиму и љубазност локалног становништва (37,4%), културне вредности (33%) и локалну кухињу (26,5%). Најмањи проценат посетилаца одлучио се за услуге смештаја (18,7%), манифестације (9,7%) и стручност туристичких водича (5,8%).

Ради анализе конкурентности НП Тара у односу на остале националне паркове, испитаницима је постављено питање да изврше поређење укупног туристичког производа добијеног у овом и другим националним парковима у земљи. Већина посетилаца (62,6%) одговорила је да је туристички производ у

НП Тара и осталим националним парковима једнако квалитетан, а значајан број испитаника тврдио да је исти квалитетнији (24,8%) у овом НП. Мали број учесника анкетног истраживања мисли да је туристички производ на Тари мање квалитетан (12,6%), док 6,8% испитаника није одговорило на ово питање.

Слика 39. Дистрибуција одговора испитаника (по броју одговора) на питање: „По чему се НП Тара издваја у односу на остале НП у Србији?“

Хи-квадрат тест показао је да не постоји значајна веза између ставова испитаника везаних за питање квалитета туристичког производа и њиховог пола $\chi^2(2, n=192) = 1,14, p=0,56, V=0,08$. Статистичка значајност није утврђена ни када је у питању старост испитаника и ставови везани за ову тврдњу $\chi^2(6, n=192) = 8,24, p=0,22, V=0,15$.

9.4. Проблемска тема – Заштита природе и утицај туризма на животну средину

Да би се испитао утицај туризма на животну средину, као и проблематика заштите природе у НП Тара, анализирани су следећи индикатори: проценат заштићеног простора подвргнут различитим нивоима контроле, признања међународних програма, заштићене, ендемичне и угрожене врсте, оштећења

шумских екосистема, квалитет речне воде и дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу.

Процент заштићеног простора подвргнутог различитим нивоима контроле

Просторни план подручја посебне намене Националног парка Тара дефинише три зоне заштите простора (слика 40). За сваки режим установљени су приоритети, у погледу активности, заштите и одрживог коришћења.

Зона највишег (I степена) заштите подразумева строгу заштиту најзначајнијих природних и културно-историјских вредности и обухвата 15,40% укупне површине Националног парка. У овој зони налазе се природни резервати („Кањон Бруснице”, „Звезда”, „Клисура Дервенте”, „Било”, „Љути Брег”, „Црвене стене”, „Под Горушицом”, „Црвени поток”, „Рачанска Шљивовица” и „Клисура Раче”), као и непокретна културна добра („Манастир Рача”, „Солотушки Град”). Предвиђена је за научна истраживања, едукацију и ограничене презентације за јавност.

Зона II степена заштите подразумева нижи степен заштите, тј. прелазну заштиту посебно вредних целина природне средине око површина у I степену и њоме је обухваћено 40,20% Националног парка. У овој зони се налазе различите предеоне (подручје Јагоштице, Црни Врх, Клисура Дервенте и Дрине, Рача, Под Горушицом, Црвени Поток, Рачанска Шљивовица) и културно-историјске целине (Центар Седељка у Растишту, шири простор око Манастира Раче). Подразумева стручне активности у циљу научних истраживања, едукације и презентације.

Зона III степена представља најнижи степен заштите. Обухвата 44,40% НП Тара, и у њој се налазе делови шумских комплекса: „Звезда”, „Црни Врх”, „Калуђерске баре” и „Рача”. Подразумева ограничено коришћење природних богатстава и контролисане интервенције у простору (пољопривреду, шумарство, туристичку изградњу, функције рекреације и спорта, водопривреду, саобраћај и енергетику обновљивих извора енергије). Зона обухвата пољопривредне површине (1.300 ha), засеоке села Солотуше (Јасиковице, Пашића, Иглића и Омара), као и грађевински простор туристичких центара („Калуђерских бара”, „Шљивовице”, „Митровца”, „Ослуше” и викенд зоне Крње Јеле – Металке).

Слика 40. Карта зона заштите у НП Тара (аутор: М. Миливојевић, 2015)

Око Националног парка установљена је и шира заштитна зона површине 37.584 ha, која обухвата планинске падине према Дрини, Бајиној Башти и Солотуши, део гребена ка Пониквама, падине према Кремнима и подручје села Заовине. Слично као зона III степена заштите и ова зона предвиђена је за регулисано шумарство и сточарство, туризам, спорт и рекреацију, водопривреду, саобраћај и енергетику обновљивих извора енергије.

Тростепени режим заштите заступљен је и у оквиру ПП Шарган – Мокра Гора и ПИО Заовине, при чему у дефинисаним зонама важе исти приоритети деловања и одрживог коришћења, као што је то случај у НП Тара.

У Парку природе Шарган - Мокра Гора режим заштите I степена успостављен је на 3,32% територије и обухвата следеће локалитете: „Јеловац“ (56,55 ha), „Клисуру Дубошца“ (106,01 ha), „Медвеђу љеску“ (116,30 ha) и „Ограђеницу“ (73,12 ha). Режим заштите II степена (10,91% површине Парка) успостављен је на локалитетима: „Брдо Вао“ (157,01 ha), „Густо брдо – Божурица“ (439,80 ha), „Шишатовица“ (115,94 ha) и „Ђога – Козја стена“ (474,71 ha), док режим заштите III степена (85,77% површине Парка) обухвата преосталу површину заштићеног простора, на деловима КО Мокра Гора, Кремна, Семегњево и Зауглине.

Режим заштите I степена у ПИО Заовине установљен је на 0,93% територије и обухвата локалитете „Змајевачки поток“ (3,91 ha), „Врањак“ (3,98 ha) и „Кањон Склопови“ (50,37 ha). Режим заштите II степена (18,52% заштићене површине) заступљен је на локалитетима: „Остењак Равна стена – Тетребица“ (601,58 ha), „Јањач“ (258,90 ha), „Тренице“ (18 ha), „Поповића поток“ (10,49 ha) и „Глог“ (271,16 ha). У режиму III степена заштите налази се преостала површина ПИО Заовине са језером Заовине, акумулацијом Крушчица, сеоским насељима, шумама и ливадско – пашњачким површинама.

Признања међународних програма

НП Тара стекао је заштићен статус на основу неколико различитих међународних конвенција и докумената (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010, План управљања НП Тара за период 2012-2021. година, 2011), захваљујући којима је проглашен за:

- *Међународно значајно подручје за птице* – ИВА (Important Bird Areas) подручје, захваљујући ретким и угроженим врстама птица и великој разноврсности орнитофауне. Простор је установљен по програму “Birdlife International” и обухвата ширу околину планине Таре (са 135 забележених (122 врсте гнездачица) и око 170 претпостављених врста);
- *Међународно значајно биљно подручје* – ИРА (Important Plant Areas) подручје, установљена по програму “Plantlife International – Plant Europa” захваљујући присуству 1100 биљних врста (трећина флоре Србије) и великом броју ендемита, реликата и угрожених врста;
- *Одабрано подручје за дневне лептире* – РВА (Primee Butterfly Areas) подручје по програму “Butterfly Conservation Europe”, (са укупно 138 идентификованих врста).
- *Потенцијална „Емералд“ подручја* - установљена појединачно под именима: Национални парк Тара, Парк природе Шарган – Мокра Гора и Предео изузетних одлика Заовине, као део еколошке мреже у Србији, састављене од просторних целина које имају посебан национални и међународни значај са аспекта очувања биолошке разноврсности.

НП Тара, заједно са ПИО Заовине и ПП Шарган – Мокра Гора, номинован је од стране Унеска, а у оквиру програма „Човек и биосфера“ за резерват биосфере, са прекограничним карактером.

Заштићене, ендемичне и угрожене врсте

На територији обухваћеној Просторним планом подручја посебне намене НП Тара присутан је велики број ретких и угрожених врста, ендемичног или реликтног карактера, које су заштићене законом и сведоче о разноликости животних услова на датом простору.

Биљни свет – Разноврстан биљни свет Националног парка Тара представља једну од њених темељних вредности. Планина је позната као рефугијални простор у коме су опстале реликтне биљне врсте топлог и влажног терцијерног периода. На ширем простору НП Тара расте преко 1100 биљних врста, што представља готово трећину укупне флоре Србије.

На простору НП Тара заштићено је 210 врста биљака, од којих су 47 строго заштићене. *Уредбом о заштити природних реткости* (Службени гласник РС

бр. 50/93) у НП Тара заштићена је 21 биљна врста као природна реткост од изузетног значаја. За све заштићене врсте важи забрана брања, сакупљања, сечења или чупања из корена, угрожавања и уништавања станишта. Међу угроженим природним реткостима, које су стављене под заштиту, истичу се: Панчићева оморика (*Picea omorika* (Pančić) Purkine), планински јавор (*Ascer heldreichi* Orph.), тиса (*Taxus baccata*), широка папрат (*Dryopteris dilatata*), пречица (*Lycopodium clavatum*), зеленика (*Ilex aquifolium*), линцура (*Gentiana lutea*), црепаста гладиола (*Gladiolus imbricatus*), сибирска перуника (*Iris sibirica*), барска калужњарка (*Eriactis palustris*), итд.

Карактеристично за шири простор НП Тара је присуство великог броја ендемита, врста са ограниченим природним распрострањењем. Досадашњим истраживањима утврђено је присуство 30 ендемичних врста (План управљања НП Тара за период 2012-2021. година, 2011), међу којима се истичу: дервентански различак (*Centaurea derwentana*), пчелија трава (*Stachys anisochila*), серпентински тичинац (*Cerastium malyi* subsp. *serpentini*), Никетић-Николићева кандилка (*Aquilegia grata* subsp. *nikolicii*), југословенски звончић (*Edrianthus jugoslavicus*), голоцветна млечика (*Euphorbia glabriflora*), Панчићева млечика (*Euphorbia panicisii*), полукопљаста млечика (*Euphorbia subhastata*), серпентинска млечика (*Euphorbia serpentini*), цвакија (*Halacsya sendtneri*), монашки пупавац (*Silene monachorum*), Панчићев ланак (*Linaria rubioides* subsp. *rubioides*), Панчићева крвошница (*Pedicularis heterodonta*), Панчићев граор (*Lathyrus binatus*) итд.

Најпознатији ендемит и најмаркантније обележје биљног света планине Таре је јединствена врста – Панчићева оморика (*Picea omorika* Pančić), реликтна и ендемска врста четинара и „живи фосил“ европске и балканске флоре. Заштићена је од сече и има статус заштићене природне реткости. Највећа популација Панчићеве оморике у Србији налази се у оквиру НП Тара. Оморика настањује плитка скелетна, хумусом богата земљишта, претежно на кречњаку или серпентинама, на надморским висинама 700-1600 m. Јавља се у различитим заједницама, најчешће мешовитог карактера, са смрчом, јелом, буквом, белим и црним бором и другим лишћарским врстама. Делови ареала Панчићеве оморике на планини Тари, који имају континуални карактер, издвојени су и проглашени строгим резерватима природе (слика 41), а пунктови где се јављају појединачна

стабла или мање групе стабала, заштићени су као споменици природе. На Тари су евидентирани укупно 22 локалитета са присуством Панчићеве оморике.

Слика 41. Станиште Панчићеве оморике на Биљешким стенама

Животињске врсте – поред великог биодиверзитета флоре, на ширем простору НП Тара присутна су и бројна станишта значајне фауне.

На овом простору забележена је скоро половина свих врста сисара Србије (53 врсте). Више од половине ових врста заштићене су законом као природне реткости (алпска ровчица (*Sorex alpinus*), ресасти вечерњак (*Myotis nattereri*), велика волухарица (*Microtus liechtensteini*), видра (*Lutra lutra*), мрки медвед (*Ursus arctos*), итд). Од више врста глодара који живе у Парку, нарочито је значајна велика волухарица, којој је Тара најисточније налазиште на Балкану и једино у Србији. Национални парк је најзначајније станиште мрког медведа у Србији, најкрупнијег сисара Балкана. Претпоставља се да на Тари живи 12 врста слепих мишева, који спадају у неистражену група кичмењака на овом простору (План управљања НП Тара за период 2012-2021. година, 2011).

На Тари је утврђено присуство 135 врста птица (122 гнездарице), али се процењује да њихов стварни диверзитет износи више од 170 врста, па је Тара сврстана у међународно значајна подручја за очување птица Европе (ИВА). Националним законима строго је заштићено око 100 врста, док се поједине

налазе и на листи врста од европског значаја (прдавац (*Stex stex*), тетреб (*Tetrao urogallus*) и тропрсти детлић (*Picoides trydactilus*). Простор Таре значајан је за гнежђење дугорепе сове, малобројне гнездарице очуваних шумских комплекса, чија најзначајнија популација у Србији се налази на ширем простору планине. Посебну вредност представљају ретке и угрожене врсте птица грабљивица: сури орао (*Aquila chrysaetos*), сиви соко (*Falco peregrinus*), орао змијар (*Circaetus gallicus*) и јастреб (*Accipiter gentiles*), док је повремено присутан и белоглави суп (*Gyps fulvus*). Међу ноћним грабљивицама значајем се истичу највећа европска сова, велика ушара (*Bubo bubo*) и ретка врста у Србији, уралска сова (*Strix uralensis*) (План управљања НП Тара за период 2012-2021. година, 2011).

Истраживањима ширег простора Таре констатовано је 13 врста водоземаца и 12 врста гмизаваца. На националном нивоу заштићено је 9 врста као природне реткости од изузетног значаја, а на европском 3 (велики мрмољак, барска корњача и жутотрби мукач).

Слика 42. Рибњак на Заовинском језеру

У воденим стаништима Парка заступљено је 19 врста риба. Посебну вредност представљају салмонидне врсте карактеристичне за високопланинске водене екосистеме: поточна пастрмка (*Salmo trutta*) (слика 42) и младица (*Hucho hucho*). Међу представницима ихтиофауне парка налази се велики број

шаранских врста: скобаљ (*Chondrostoma nasus*), укљева (*Alburnus alburnus*), клен (*Leuciscus cephalus*), речна (*Barbus barbus*) и поточна мрена (*Barbus peloponessis*), шаран (*Cyprinus carpio*), итд. Заштићене као природне реткости од изузетног значаја су младица (*Hucho hucho*) и балкански вијун (*Cobitis aurata*).

Претпоставља се да на Тари постоји око 4000 врста инсеката. Значајан је велики број врста дневних лептира (138 врста), због којих овај простор од 2003. године представља одабрано подручје за дневне лептире у Србији (РВА). Најпознатија врста инсеката, симбол фауне бескичмењака Таре, је ендемореликт Панчићев скакавац (*Purgomorphella serbica*), који представља угрожену врсту.

Оштећење шумских екосистема

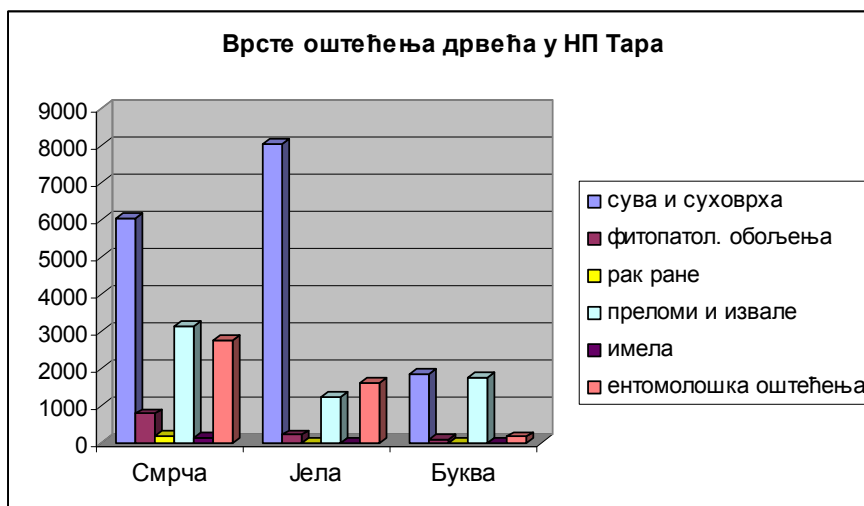
У НП Тара доминирају шумски екосистеми на 78,8% заштићене територије (мешовите шуме 51,4%, четинарске шуме 17,5% и листопадне шуме 9,9%), а на мањем делу површине налазе се травна и жбунаста станишта (12%) и камењари и сипари (4,4%) (План управљања Националног парка Тара за период 2012-2021. година, 2011).

НП Тара по очуваности и разноврсности шумских екосистема спада у најбогатије и највредније шумске просторе Европе. На планини Тари идентификовано је преко 40 различитих шумских заједница, међу којима је најраспрострањенија мешовита шумска заједница смрче, јеле и букве (на преко 80% шумских површина). Најзаступљенија врста дрвећа је јела, за коју на широј територији Националног парка владају оптимални услови за развој и опстанак. Природну вредност по којој је Тара препознатљива представљају лишћарско-четинарске шуме у којима је присутна Панчићева оморика.

Основни узрочници оштећења шумских екосистема и погоршања здравственог стања шума у НП Тара су сушење шума, штеточине ентомолошког и фитопатолошког порекла, преломи и извале (слика 43).

На територији Националног парка Тара констатовано је интензивно вишегодишње сушење у скоро свим шумским екосистемима, при чему су највише била угрожена стабла на плитком и скелетном земљишту. Највеће последице суше регистроване су на стаблима смрче и јеле, која су, услед плитког кореновог система, физиолошки значајно ослабила. Управа НП 2013. године предузела је санитарну сечу, којом је уклоњено око 25% годишњег

прираста ове две врсте у оквиру режима II и III зоне заштите. Сушењем су захваћена и стабла букве, док су код све три врсте регистрована значајна оштећења услед прелома и извала. Захваљујући слабој моћи обнављања и недовољној конкурентности у односу на друге дрвенасте врсте, интензивирано је и сушење неколико десетина стабала Панчићеве оморице на различитим стаништима (www.nptara.rs).

Слика 43. Врсте оштећења шумског дрвећа у НП Тара (у m³)
(Прилагођено из Извештаја о праћењу сушења шума на подручју
НП Тара у 2014. години, 2014)

Сушење је утицало на размножавање штеточина ентомолошког порекла (инсекта поткореењака), што је допринело даљем погоршању здравственог стања шумских екосистема НП Тара. С обзиром да овај инсект најпре напада ослабљена стабла, сушење шума је утицало на његово преразмножавање, чиме су постала угрожена и здрава стабла. Током 2014. године, како би се бројност популације овог инсекта свела на прихватљиву, ЈП „Национални парк Тара“ приступило је постављању феромонских клопки, са знатном ефикасношћу унутар смрчаних шума (процењује се да је на око 3.000 ha смрчаних шума ухваћено око 20 милиона буба-штеточина), и мањим ефектом у шумама јеле (Извештај о праћењу сушења шума на подручју НП Тара у 2014. години, 2014).

Шумски пожари су један од узрочника оштећења шумских екосистема у НП Тара. Шири простор Националног парка био је захваћен великим пожаром 2012. године, чије се последице осећају до данас. Пожар је избио на јужним

падинама Таре, у оквиру ПИО Заовине и није директно захватио заштићени простор НП Тара или ПП Шарган – Мокра Гора. Шумски екосистеми шире територије планине претрпели су велико оштећење, јер је у пожару који је трајао 12 дана изгорело око 1800 ha шуме јеле, букве, бора и смрче. Захваћене шуме биле су углавном у приватном власништву, па је поред великог еколошког оштећења (потпуно или делимично уништени шумски екосистеми са бројним реликтним и ендемичним врстама), створена и знатна штета гледано са економског аспекта, с обзиром да је шумарство основна делатност локалног становништва. Процењује се да је у оквиру заштитне зоне НП Тара у овом пожару уништена укупно једна трећина шумских екосистема, претежно на надморској висини од 1200 метара.

Како би се санирале последице овог пожара, ЈП „Национални парк Тара“ је у току 2014. године приступило пошумљавању угрожене територије око језера Заовине, у оквиру заштитне зоне Националног парка. Акција је обухватила садњу 7500 садница оморике, смрче и бора, а пошумљено је 3 ha парцела, претежно у приватном власништву (www.nptara.rs).

С обзиром на чињеницу да 80% свих прихода ЈП „Национални парк Тара“ остварује од планског управљања шумама, шумарство је на Тари област у коју се највише улаже (око 50% укупних улагања). Како активно шумарство има традицију дужу од једног века, оно је, поред заштите и очувања природних екосистема, главна делатност управљача заштићеног добра. Улагања у опоравак шумских екосистема су у 2013. години чинила 17,3% (34 000 000 динара) свих улагања НП Тара. Остварена су у оквиру трошкова амортизације и резервисања за репродукцију шума, као и трошкова сузбијања сушења шума (Информатор о раду ЈП „Национални парк Тара“ за 2013. годину, 2014).

Квалитет речне воде

Приликом анализе индикатора који се односи на квалитет речне воде Дрине, коришћени су подаци Републичког хидрометеоролошког завода Србије о квалитету вода ове реке у периоду 2006-2010. година. Истраживањем су обухваћени речни профили Бајина Башта и Љубовија, на којима се врши систематско испитивање (просечно једном месечно) квалитета вода.

Уколико се збирно анализира цео петогодишњи период (табела 58), закључује се да је вода у III класи загађености на оба анализирана профила. Анализа по годинама показала је да је најмања загађеност на профилима Бајина Башта забележена у периоду 2006-2007. година (II класа), да би се током наредне три године квалитет непрестано погоршавао (III и IV класа). Када је у питању профил Љубовија, квалитет воде Дрине је током целог анализаног периода био у III класи, са мањим одступањима у вредностима WPI индекса. Највеће загађење на профилима Бајина Башта забележено је 2010. године, када је вредност WPI индекса износила 2,86, док је на профилима Љубовија највећа вредност индекса регистрована 2007 године (1,70).

Табела 58. Вредност WPI индекса на анализираним станицама у периоду 2006-2010. год.

Станица	2006	2007	2008	2009	2010	WPI
Бајина Башта	0.82	1.00	1.56	2.11	2.86	1.67
	II	II	III	IV	IV	III
Љубовија	1.22	1.70	1.15	1.10	1.10	1.25
	III	III	III	III	III	III

Анализа годишњих вредности WPI показала је да је вода Дрине у 2006. и 2007. години била најчистија (II и III класа), да би се касније њен квалитет погоршао – III класа у 2008. години и III и IV класа у 2009. и 2010. години.

Када је реч о утицају појединачних параметара на степен загађења реке Дрине (табела 59), регистроване су повећане вредности сапробилошког индекса и колиформних клица, што указује на умерено органско загађење. Одређени параметри (рН, нитрити, сулфати, амонијум, суспендовани седименти) налази се у границама прописаних вредности према стандардима за I класу вода и немају значајан утицај на загађење. Регистроване су и повећане вредности ортофосфата, које су у појединим периодима (2008. и 2009. година на профилима Бајина Башта) достизале износе 18-30 пута веће од прописаних стандарда.

Повећан број клица указује и на загађење које долази из комуналних вода домаћинства из насеља на речним обалама, док повећане вредности ортофосфата индикују загађења која потичу од индустријских и комуналних отпадних вода, као и под утицајем пољопривредне производње. На загађење речног тока додатно утичу неконтролисана сметлишта и велике количине одбаченог отпада (дивље депоније) на обалама реке.

Табела 59. Однос средње годишње концентрације и стандарда квалитета воде I класе
за анализиране параметре на профилима Бајина Башта и Љубовија

Год.	Раств. O ₂ mg/l	O ₂ сатурац.	pH	Сусп. седим.	Нитр. mg/l	Амониј. mg/l	Сульфати mg/l	Сапроб. индекс	Fe mg/l	Mn mg/l	Ni µg/l	Hg µg/l	Cu µg/l	Pb µg/l	Cd µg/l	Ортоф. mg/l	ВПК ₅ mg/l	ХПК _{Mn} mg/l	Колиф. клице n/l
Хидролошка станица Бајина Башта																			
2006	1.44	1.19	0.94	0.42	0.13	0.40	0.04	1.13	0.20	0.30	0.28	0.10	0.004	0.06	0.06	5.13	1.05	0.25	5.13
2007	1.36	1.14	0.94	0.27	0.10	0.10	0.05	1.27	-	-	-	-	-	-	-	1.37	1.00	0.26	1.37
2008	1.33	1.09	0.94	0.80	0.07	0.10	0.04	1.27	0.30	0.32	0.07	0.10	0.004	0.01	0.01	18.00	1.00	0.24	18.00
2009	1.40	1.16	0.98	0.42	0.17	0.20	0.04	1.20	0.43	0.20	0.05	0.10	0.004	0.01	0.06	30.64	0.50	0.15	30.64
2010	1.46	1.19	0.95	0.73	0.53	0.40	0.04	-	39.00	0.20	0.12	0.10	0.004	0.01	0.01	3.00	0.90	0.22	3.00
Хидролошка станица Љубовија																			
2006	1.41	1.13	0.96	0.75	0.10	0.20	0.04	1.27	0.30	0.30	-	-	0.002	0.02	0.04	1.80	0.35	0.11	12.00
2007	1.34	1.11	0.95	0.51	0.10	0.10	0.05	1.20	-	-	-	-	-	-	-	2.60	0.38	0.13	12.00
2008	1.40	1.13	0.96	0.61	0.07	0.10	0.04	1.25	0.40	0.40	0.06	0.10	0.002	0.01	0.01	2.80	0.44	0.14	12.00
2009	1.44	1.17	0.95	0.48	0.27	0.20	0.04	1.10	0.47	0.20	0.12	0.10	0.02	0.01	0.03	4.00	0.47	0.14	9.00
2010	1.39	1.11	0.98	1.89	0.33	0.20	0.04	-	0.57	0.20	0.07	0.10	0.003	0.01	0.01	2.60	0.50	0.17	8.67

Измерене вредности тешких метала током анализираниог петогодишњег периода налазиле су се у дозвољеним границама, па је њихов утицај на загађење речне воде релативно мали. Изузетак представља повећана концентрација Fe на профилу Бајина Башта у 2010. години, са вредношћу од скоро 40 пута већом од стандарда прописаних за I класу.

Слика 44. Језеро Перућац и ХЕ „Бајина Башта“

Највећи утицај на загађење Дрине имају индустријска постројења изграђена у градовима у њеном сливу. Иако је одређени део индустријских постројења данас затворен или ради уз минималне капацитете („Маглић“ у Фочи, „Азот“ и „Победа“ у Горажду, „Варда“ и „Терпентин“ у Вишеграду, „Котроман“ у Мокрој Гори и „ФАП“ у Прибоју), река је коришћена за изливање отпадних вода њихових постројења, са делимичним третманом прераде или без истог. Узводно од Бајине Баште и НП Тара, на територијама општина кроз које Дрина протиче (Фоча, Горажде и Вишеград), и њених притока (првенствено Лима), учестала је појава неуређених депонија, смештених непосредно уз реку, чије процедурне воде додатно загађују реку и са којих се, порастом водостаја, отпад спира и акумулира у језеру Перућац (слика 44). На загађење утиче и притока Тихотина, коју загађује јаловина некадашњег рудника олова и цинка „Шупља стијена“ код Пљеваља у Црној Гори.

Узроци загађења утичу на то да Дрина до НП Тара стиже контаминирана у одређеној мери органским и неорганским загађујућим материјама, што негативно утиче на могућности њеног туристичког коришћења. Ипак, добијене WPI вредности потврдиле су да се река на простору који обухвата НП и низводније од њега до 2008. године налазила у категоријама II или III које карактерише чиста или умерено загађена вода, а да је значајније загађење присутно током последње две анализирани године (IV класа на профилу Бајина Башта). Пошто се речна вода Дрине користи у рекреативне и купалишне сврхе, значајно је напоменути да су вредности елемената који највише доприносе повећању загађења током две последње године у границама дозвољених за овакав вид употребе речних вода. То значи да и поред регистрованог тренда погоршања квалитета воде Дрине, њена туристичка функција још увек није нарушена, иако би се то у будућности могло догодити, уколико се тренд загађења настави.

Дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу

Слично као и у НП Ђердап, на ширем простору НП Тара постоји проблем недовољно развијене и уређене комуналне инфраструктуре. *Мастер план развоја туризма за планину Тару и њено окружење*, као једну од основних слабости анализираниг простора наводи општу инфраструктуру, неадекватну за туристички развој и недостатак система за рециклирање отпада. На овај проблем указано је и у Просторном плану подручја посебне намене НП Тара, приликом извођења SWOT анализе, која је истакла основне слабости проучаваног простора:

- Проблеми угрожавања животне средине због ниског нивоа развијености комуналних услуга и нефункционисања депонија у складу са савременим принципима одлагања комуналног отпада;
- Загађивање Перућачког језера комуналним отпадом;
- Постојање дивљих сметлишта на планском подручју;
- Недовољна и неадекватна информисаност становништва у циљу формирања модела адекватног еколошког понашања;

- Загађивање земљишта и подземних вода услед неадекватне употребе агрохемијских средстава, као и од процедурних вода са депонија и сметлишта;

План управљања Националним парком Тара за период 2012-2021. година предвиђа активности, које се директно или индиректно баве питањем отпада (израда катастра загађивача у НП Тара, Праћење стања вода, Праћење стања ваздуха, санација и ревитализација позајмишта минералних сировина, одржавање комуналне инфраструктуре) које се детаљније разрађују у оквиру годишњих програма рада ЈП „Национални парк Тара“.

Правилник о унутрашњем реду у НП Тара забрањује одлагање комуналног, индустријског и грађевинског отпада, као и нерегулисано испуштање отпадних вода домаћинства, привредних и других објеката, које није у складу са прописима из области водопривреде. Иако *Просторни план подручја посебне намене НП Тара* истиче да у Националном парку, као ни у оквиру његове заштитне зоне, званично не сме да постоји депонија, на појединим локалитетима ипак долази до појаве дивљих депонија и сметлишта.

Ово се нарочито односи на све бројнија викенд насеља (Калуђерске баре, Соколина, Митровац, Ослуша, Крња јела, Рачанска шљивовица, Оштра стена итд), која се неконтролисано шире, често без неопходне инфраструктуре. Иако је након усвајања *Плана генералне регулације подручја НП Тара* 2006. године дата могућност власницима викендица да легализују своје објекте, проблем нелегалне изградње, који често прати појава дивљих депонија услед неуређене инфраструктуре, и даље је присутан на Тари. Ово је посебно изражено на обалама језера Перућац, у близини резервата природе „Клисуре реке Дервенте“, где је 2012. године било преко 100 нелегално подигнутих објеката. Иако је ЈП „Национални парк Тара“ у оквиру викенд зона поставило контејнере за одношење смећа, дивље депоније нису у потпуности уклоњене. Као један од основних разлога ове појаве, наводи се недовољно развијена свест становништва викенд зона о начинима понашања који угрожавају животну средину и косе се са прокламованим еколошким принципима. Санкционисање понашања које није у складу са *Правилником о унутрашњем реду у НП Тара* додатно је отежано, услед проблема идентификовања загађивача ове врсте. Јавно предузеће НП Тара

организује акције чишћења ових депонија, у којима, поред запослених, учествују чланови невладиних организација, еколошких друштава и локално становништво.

Један од дугогодишњих проблема присутних на ширем простору НП Тара је површински отпад у кањону Дрине и тзв. „пливајуће депоније“ које се образују на језеру Перућац. У свом Плану управљања за период 2012-2021. година, ЈП као један од приоритета деловања у циљу одржавања комуналне хигијене, наводи доношење одрживог решења за континуирано нагомилавање отпада и стварање „пливајуће депоније“ на језеру Перућац. Услед присуства различитих загађивача у горњем току Дрине и њених притока, на територији Црне Горе, Босне и Херцеговине и Србије, језеро Перућац и зона НП Тара бивају контаминирани са неколико десетина m^3 плутајућег отпада годишње. Осим негативних еколошких последица, присутни су и други значајни проблеми - квар постројења ХЕ „Бајина Башта“ 2010. године услед нагомилавања отпада. Угроженост језера је најизраженија почетком пролећа, када је, услед падавина и отапања снега, водостај река највиши. Општина Бајина Башта и ЈП „Национални парк Тара“, у сарадњи са локалним становништвом, организују сваке године чишћење отпада из овог језера, али трајно решење није пронађено. Као могућа смерница намеће се међудржавни споразум Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине о заједничком управљању сливом Дрине.

Смештајни и угоститељски капацитети на територији НП Тара не поседују сопствене системе за пречишћавање отпадних вода. Изузетак представљају хотели ВУ „Тара“ на Калуђерским барама („Оморика“ и „Бели бор“) у којима се, почевши од 2004. године, отпадне воде пречишћавају системом биодискова. Технолошки процес рада оваквих уређаја заснован је на присуству микроорганизама, који фекалне и друге отпадне воде прерађују у воду квалитета друге А класе (ранг квалитета воде реке Дрине). Мањи број објеката на територији НП Тара поседује непропусне септичке јаме које се празне по потреби. ЈП започело је започело изградњу канализационе мреже за сопствене туристичке објекте на Митровцу (Центар за посетиоце, лугарница, ловачки дом), међутим иста још увек није регулисана и завршена.

Туристичка предузећа, хотели и ресторани на ширем простору НП, одлажу отпад у контејнере које користе и домаћинства, а за чије организовано одношење

су задужена комунална општинска предузећа или управљачи заштићеним добром. Рециклажа овакве врсте отпада се не врши у оквиру туристичких капацитета, међутим комуналне службе у Бајиној Башти и Ужицу су увеле жичане контејнере, за одвојено прикупљање пластике, која се у каснијој фази управљања отпадом рециклира на регионалној депонији.

Иако је *Просторни план подручја посебне намене НП Тара* као један од приоритета уређења навео побољшање нивоа комуналне опремљености насеља кроз изградњу канализационих система са уређајима за пречишћавање отпадних вода, мало тога је до данас реализовано. За ширу територију НП карактеристична је делимична покривеност системом сакупљања комуналног отпада, а сеоска насеља су слабо инфраструктурно опремљена.

Општине чију територију обухвата *Просторни план подручја посебне намене НП Тара* поседују делимично регулисан канализациони систем који одводи комуналне и индустријске воде директно у реципијенте, без претходног пречишћавања. Прикупљање комуналног отпада је у надлежности општинских комуналних предузећа (ЈКП „12.септембар“ из Бајине Баште и „Биоктош“ из Ужица). У обе општине прикупљање отпада се врши само на делу територије. Град Ужице и општина Бајина Башта, заједно са још 7 општина, потписали су 2005. године уговор о оснивању санитарне регионалне депоније и рециклажног центра, који је смештен на локацији „Дубоко” у општини Ужице и поседује постројење за издвајање и сепарацију секундарних сировина из комуналног отпада. Пре формирања ове депоније, отпад се одлагао на неуређеним локалним депонијама („Окучје“ за Бајину Башту и „Сајића Осоје“ за Ужице) које нису имале заштиту за земљиште и подземне воде (Локални план управљања отпадом у граду Ужицу 2011-2020, 2010).

9.5. Проблемска тема – Планирање и контрола дестинације

Проблемска тема у вези са планирањем и контролом туристичког развоја у НП Тара, анализирала је: постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана, професионални развој, густину и квалитет саобраћајне мреже,

ниво доступних он-лајн информација о организацији саобраћаја и јавног превоза, приступачност јавним превозом и транспорт посетилаца.

Постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана

Иако за НП Тара није урађена стратегија развоја туризма, документ који се бави организацијом туристичких активности на овој планини је *Мастер план развоја туризма са пословним планом за планину Тару и њено окружење*. Реализован је 2007. године, од стране предузећа Horwath Consulting из Загреба, а наручилац је био Спортско-туристички центар Бајина Башта. План се састоји од једанаест поглавља, при чему уводни део анализира полазне основе његове израде и дефинише основне процедуре извршиоца. Резиме кључних налаза документа изложен је у наредном поглављу, а посебан одељак посвећен је и условима у окружењу. Том приликом анализирани су Србија (политичко-административни систем, географија и клима, саобраћај и комуникације и привреда) и Бајина Башта (географија, саобраћајни положај, становништво и насеља) кроз општи оквир. У наставку је представљен простор Националног парка, а затим дата тржишна анализа кроз приказ европских туристичких трендова, стања туризма у Србији (приказаног паралелно са стањем туризма на Тари), конкурентских дестинација и европске огледне праксе (унутар 6 националних паркова).

Поглавље Стратешки концепт и развојни модел, садржи SWOT анализу, дефинише стратешке предности и недостатке, као и пет развојних (туристичких) зона Таре: Предов Крст, Бајина Башта, Перућац, Калуђерске Баре и Митровац. Ово поглавље даје предлог концепта најбоље употребе издиференцираних развојних зона и наглашава да простор Мокре Горе, иако не спада у проучавани административни простор, чини део заједничког ланца вредности ове туристичке дестинације и треба бити укључен у сваку будућу понуду. Наредно поглавље даје приказ могућих развојних сценарија овог простора и њихове импликације на привреду Србије. Два наредна дела односе се на формирање адекватне инвестиционе стратегије за сваку развојну зону и функционалног пословно-управљачког модела, са освртом на све интересне субјекте и формирање посебне ДМО (дестинацијске менаџмент организације). У наставку су дефинисани

конкретни програми конкурентности и дат предлог додатних програма за постизање економске, социјалне и еколошке профитабилности. Поглавље Маркетинг план односи се на формирање различитих типова туристичких производа и анализира будуће маркетиншке активности са циљем формирања препознатљивог бренда.

Постојање локалног туристичког плана – У оквиру општина на чијој се територији простире НП Тара урађена су планска и стратешка документа која се делимично баве развојем туризма унутар општине, а са посебним освртом на заштићени простор.

Општина Бајина Башта налази се у процесу израде *Стратегије одрживог развоја општине Бајина Башта за период 2013-2023. година*, и у оквиру ње дефинисања Акционог плана, који ће садржати списак приоритетних пројеката локалне самоуправе у наредном четворогодишњем периоду.

Стратегија локалног одрживог развоја општине Ужице 2012-2020. година садржи приказ постојећег стања, кроз демографске и економске податке, друштвени развој и управљање. У наставку је урађена SWOT анализа за четири будуће приоритетне области развоја (инфраструктуру и животну средину, економију, друштвени развој и управљање), а затим дефинисани стратешки циљеви (општи и специфични) за сваку од наведених области. У оквиру економије, туризам се тумачи као један од кључних изазова за будућност, па је дефинисан и специфичан циљ у вези са унапређењем услова за његов одрживи развој (унапређење постојећих и формирање нових туристичких производа, подизање квалитета услуга у туризму са ојачаним људским и институционалним ресурсима, унапређење туристичке инфраструктуре и валоризација природног и културног наслеђа). Дефинисани су и други специфични циљеви, директно повезани са туризмом (унапређење саобраћајне инфраструктуре, заштита и унапређење животне средине, итд).

С обзиром да почетни документ није садржао план мониторинга и оцену реализације, тј. није дефинисао индикаторе за праћење његовог спровођења, ревизијом је дефинисан Акциони план, као оперативни алат за њену имплементацију. Ово је подразумевало формирање листе индикатора на основу које је могуће мерити успешност реализације документа, при чему су за сваки

индикатор дате вредности за почетну 2010. годину, како би се омогућило будуће поређење. Стратегија у области туризма дефинише индикатор – однос броја туриста и броја ноћења и даје његову вредност за нулту годину. Документ предлаже и увођење индикатора за сваки дефинисани циљ (у оквиру унапређења услова за одрживи развој туризма, предлажу се следећи индикатори: број нових програма у туризму; број ноћења и задржавања туриста на територији града; пораст инвестиција у хотелско-смештајне капацитете и пратеће туристичке садржаје; број изграђених рекреативних објеката; ниво задовољства туриста).

Набројани документи, с обзиром да се односе на целокупне територије општина, не анализирају засебно развој туризма у НП Тара и његове заштитне зоне, па нису од већег значаја.

Професионални развој

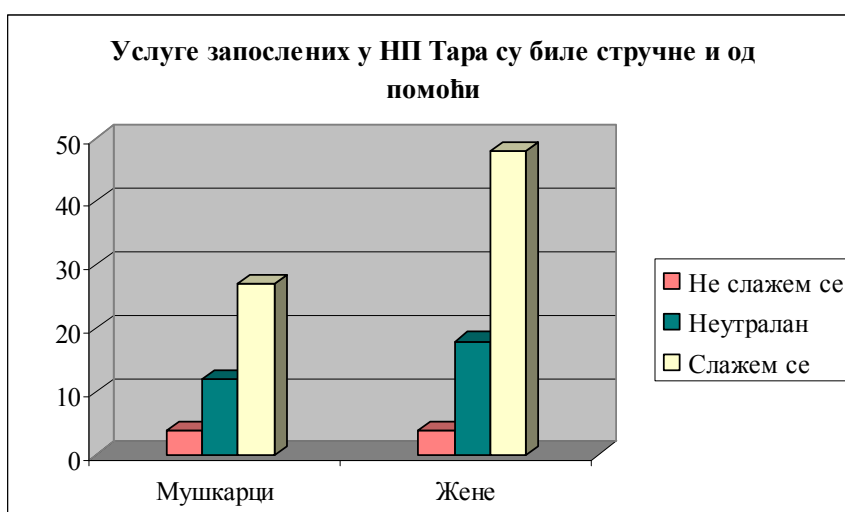
Највећи број тренинга и семинара за усавршавање током 2014. године запослени у НП Тара су похађали у оквиру тренутно актуелних пројеката у којима овај заштићени простор учествује. У оквиру пројекта „Подршка одрживом финансирању система заштићених подручја у Србији”, који финансира UNDP/GEF, у периоду јул-новембар 2014. године, организовани су тренинзи за израду бизнис планова заштићених простора. Њихов циљ је допринес јачању капацитета управљача за пословно планирање и финансијско управљање, а тиме и одрживости система заштићених објеката у Србији. Тренинзи су представљали комбинацију предавања и практичног дела, у оквиру ког су учесници, путем радионица, осмишљавали сопствене бизнис планове и тренинге.

У оквиру истог пројекта, запослени у НП Тара учествовали су у студијској посети заштићеним подручјима Словеније и Аустрије, која је имала за циљ јачање капацитета водичких служби и развој екотуризма. Учесници су упознати са dobrим начинима организације екотуристичких активности и управљањем посетиоцима у заштићеним просторима. Овакав начин размене искустава настављен је у НП Тара током септембра 2014. године, када је за представнике заштићених добара из Србије и земаља у региону, организована презентација домаћих заштићених простора, са освртом на начин управљања у НП Тара.

Као део пројекта „Паркови Динарског лука“, чији је носилац Светски фонд за природу (WWF), у Националном еколошком центру на Могрој Гори, у периоду 15-16. децембар 2014 године, организован је тренинг и обука за чуваре у заштићеним просторима. У оквиру обуке, расправљало се о актуелним темама које су у вези са правним прописима ЕУ о заштити природе и њиховој примени, изворима угрожавања заштићених атракција, управљању заштићеном територијом, сарадњи са локалним становништвом и *Правилником о условима, програму и начину полагања стручног испита за чуваре заштићеног подручја*.

Осим поменутих тренинга, запослени у НП Тара су учествовали на семинарима који су подразумевали обуке другачијег типа. У организацији Међународне федерације ренцера (IRF) у НП Бриони у Хрватској, током маја 2014. године, организован је тренинг семинар за европске ренцере. Обухватио је радионице са различитим темама – комуникација, обука ренцера, спасилачке акције, млади ренцери и твининг пројекат. Семинар је организован са циљем да се укаже на значај ренцера у спровођењу управљања заштићеним просторима.

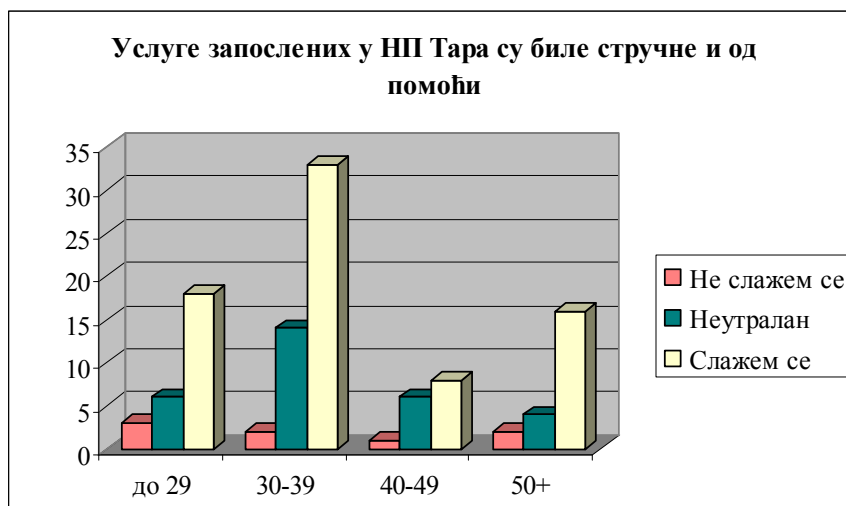
У НП Тара, почевши од 2006. године, једном годишње организују се „Кампови младих чувара природе“. Представљају програм еколошке едукације деце, у трајању од недељу дана, са циљем упознавања основних вредности заштићеног добра, рада Службе надзора (ренцера), биљних и животињских врста, културно-историјских вредности и формирања правилног односа према природи.

Слика 45. Дистрибуција одговора по полу на тврдњу: „Услуге запослених у НП Тара су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)

Што се тиче професионалног развоја запослених, поред бројних тренинга и обука, који се организују у циљу усавршавања професионалних вештина, важан индикатор у вези са начином на који запослени обављају свој посао је мишљење посетилаца. Због тога је анкетно истраживање обухватило једно питање у вези са овом проблематиком, а испитаници је требало да одговоре на тврдњу: „Услуге запослених у НП Тара су биле стручне и од помоћи“. Посетиоцима је сугерисано да, уколико нису имали контакт са запосленима у НП Тара прескоче ово питање, па је тако 45% анкетираних (93 испитаника) одговорило да су своју посету организовали без коришћења услуга запослених.

Већина туриста који су користили услуге запосленог особља Националног парка (66,4%), сложила се да су ове услуге биле стручне и од помоћи. Одговор да се слаже или веома слаже дало је 63% мушкараца и 68,5% жена из категорије испитаника који су остварили контакт са запосленима у НП Тара (слика 45). Све старосне категорије су се већински сложиле, са минималних бројем негативних одговора (слика 46). Значајан проценат посетилаца дао је неутралан одговор (26,5%), а малобројни су они који имају негативно мишљење (7,1%).

Слика 46. Дистрибуција одговора по старосним категоријама на тврдњу: „Услуге запослених у НП Тара су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)

Хи-квадрат тест независности није показао значајну везу између дистрибуције ставова испитаника (слажем се/неутралан и не слажем се) о услугама запослених у НП и њиховог пола $\chi^2(2, n = 113) = 0,67$, $p = 0,72$, $V = 0,08$.

Што се тиче старости испитаника, услед једнообразних одговора и изразито ниских вредности очекиваних фреквенција (20% свих ћелија $f_t < 5$), примена Хи-квадрат теста није била методолошки оправдана.

Густина и квалитет саобраћајне мреже

Мастер план развоја туризма са пословним планом за планину Тару и њено окружење као кључну предност наводи геостратешки положај унутар регије, који омогућава интегрисан развој са суседним туристичким атракцијама (Златибор, Мокра Гора). Исти документ дефинише и неколико кључних недостатака у вези са ограниченим приступом до Таре - застарелу и лоше одржавану саобраћајну инфраструктуру, лошу саобраћајну повезаност дестинације (интерну и екстерну), регионални аеродром у Пониквама ван функције и недостатак и девастацију саобраћајне и туристичке сигнализације. Просторни план НП Тара као јаку страну истиче близину важнијих магистралних коридора и изграђеност саобраћајне инфраструктуре, међутим, наводи и основне слабости, као што су лоше стање постојеће путне инфраструктуре (неусклађеност техничких елемената са рангом саобраћајница у мрежи) и непостојање активних цивилних аеродрома у близини.

На широј територији НП Тара у функцији су друмски, речни и делом железнички саобраћај. Друмски саобраћај доминира у великој мери.

Друмски саобраћај – Постојећу мрежу друмског саобраћаја на простору НП Тара чине државни путеви I и II реда, као и општински путеви. Гледано по општинама, простор Бајине Баште обухвата 899 km путева, од чега савремени коловоз чини 372 km. Дужина магистралних путева је 54 km, а регионалних 143 km (са савременим коловозом 113 km). Локални путеви простиру се на дужини од 702 km, од чега је 205 km савремених путева. Укупна дужина путне мреже на територији општине Ужице износи 405,66 km, од чега магистралних 84 km (20,7%), регионалних 65 km (16%) и локалних путева 256,66 km (63,3%). Највећи проценат основне путне мреже изграђен је са асфалтним коловозом (100% магистралних, 97% регионалних и 57,2% локалних путева). Истиче се повезаност сеоских насеља ужичке општине (Кремна, Мокра Гора), које обухвата планско подручје, са општинским центром преко савременог државног пута I реда.

Мрежу друмског саобраћаја путева I реда, које обухвата Просторни план подручја посебне намене НП Тара, чине:¹⁰

1. пут бр. 5: Чачак – Пожега – Ужице – Кремна – Котроман, који представља сегмент пута Е-761 (Вишеград – Ужице – Краљево – Појате) и важну саобраћајницу међународног повезивања града Ужица, с обзиром да се даље наставља на аутопут Е-75;
2. пут бр.19.1: Ужице – Бајина Башта – Мали Зворник, који представља једну од главних саобраћајница општине Бајина Башта, јер је повезује са централном и западном Србијом;
3. пут бр. 21: Ваљево – Пожега – Ужице – веза са Црном Гором (ван обухвата Плана, али важан за саобраћајно повезивање ширег простора).

Путеви I реда су изграђени као саобраћајнице са две саобраћајне траке, осим деонице Ужице-Бела Земља на путу бр. 21. Генерално, стање путева I реда је релативно задовољавајуће, а одређене деонице је неопходно у потпуности реконструисати (Биоска-Кремна), с обзиром да је на њима смањена безбедност саобраћаја и заступљен изузетно низак ниво саобраћајне услуге. Деоница пута бр. 19.1 Ужице-Бајина Башта је реконструисана током последњих неколико година и данас се редовно одржава. Обим саобраћаја на путевима I реда има тенденцију раста и посебно је карактеристичан за летњи период и улазно-излазне правце у односу на највећи градски центар шире регије (Ужице). (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010, Просторни план Града Ужица, 2010).

Мрежу државних путева II реда на територији коју обухвата Просторни план, чине следећи путеви:

1. пут бр. 112: Кремна – Калуђерске Баре – Бајина Башта – Перућац;
2. пут бр. 112а: Калуђерске баре – Митровац – Заовине – граница са БиХ;
3. пут бр. 112б: Бајина Башта – Манастир Рача.

На државном путу II реда бр. 112 налазе се примарни улази у НП Тара (из правца Кремана, Бајине Баште и Перућца) (слика 47). Значајан је примарни улазни правац са источне стране, из правца Ужица и Кремана, којим се остварује

---

¹⁰ Просторни план подручја посебне намене НП Тара позива се на Уредбу о категоризацији државних путева која је важила у моменту израде документа. Уредбом о категоризацији државних путева из 2013. године, која је тренутно на снази, путеви I и II реда су означени и дефинисани другачије.

веза са централном Србијом и који ће се више користити развојем Таре као туристичког центра регионалног карактера. Стање путева II реда није задовољавајуће. На деоницама су присутна оштећења коловоза проузрокована неадекватно урађеном коловозном конструкцијом коју треба модернизовати.

Слика 47. Примарни улаз у НП Тара са контролно-информативним пунктом на путу Перућац – Предов крст

Мрежа локалних и некатегорисаних путева повезује сеоска насеља са путевима вишег ранга и међусобно. Квалитет коловоза је неадекватан, ако се узму у обзир потребе настале отварањем и проширивањем индустријске прераде дрвета на ширем простору планине. Велики проценат локалне путне мреже карактеришу неповољне геометријске карактеристике, условљене брдско-планинским тереном. Просторним планом је предвиђена реконструкција и модернизација јавних општинских путева, уз доградњу нових траса и везних. Дужина општинске путне мреже износи око 118 km. Као значајнији путни правци, који повећавају доступност туристичким локалитетима, издвајају се путеви (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010):

1. ОП-1: Перућац – Растиште – Предов Крст, трасиран долином језера Перућац и уском долином реке Дервенте до Предовог Крста (14,6 km);

1. ОП-2: Предов Крст – Јагоштица, трасиран падином Каменог и Тисовог брда до Боровца и Јагоштице (7,2 km);
2. ОП-3: Предов Крст – Митровац, представља централну саобраћајницу између Митровца и простора Високе Таре (14 km);
3. ОП-4: Бесеровина – Зауглине – Рача, трасиран падином која повезује дринска насеља (Вучја стена - Рача) и државни пут II реда бр. 1126 (10 km);
4. ОП-5: Манастир Рача – Копривна – државни пут II реда бр. 112а, као веза између државних путева II реда бр. 1126 и 112а (7 km);
5. ОП-6: Кружни пут око језера Заовине са његове северне стране (8 km);
6. ОП-7: Лазићи - Љуто Поље – Ђуровина (4,5 km);
7. ОП-8: Кремна – Митровац, преко Доброг Поља и Барског Дола, као значајна веза општине Ужице са Националним парком (10 km).

Железнички саобраћај на простору НП Тара није развијен, мада је у његовој непосредној близини трасирана међународна електрифицирана пруга Београд – Бар са једним колосеком, за јавни путнички и теретни саобраћај (станица у Ужицу).

Слика 48. Шарганска осмица (станица Јатаре)

Са туристичког аспекта значајна је тзв. „Шарганска осмица“, која представља део пруге уског колосека Ужице – Вардиште (слика 48). Назив је

добила по јединственом техничком решењу, којим је, у облику петље, савладана висинска разлика од 354 m н.в. на делу трасе између Мокре Горе и превоја на Шаргану. Изграђена је у периоду 1916.–1925. године и била у употреби до 1974. године, када је ускопружни саобраћај укинут. Након реконструкције, у рад је пуштена 2003. године, када је кренуо редовни саобраћај на линији Шарган – Мокра Гора. Пруга данас има музејско-туристички карактер, а њом саобраћа популарни воз „Носталгија” (познатији као „Ћира”).

Речни саобраћај на широј територији коју обухвата НП Тара нема већи значај, са економског и туристичког становишта, међутим, присутне су одређене активности из сфере наутичког и рекреативног туризма (туристичко сплаварење реком, регате, крстарење језером Перућац, спуштање Дрином у чамцима).

Ваздушни саобраћај – Постојећи војни аеродром Поникве, који се налази 12 km северозападно од Ужица, оштећен је током бомбардовања 1999. године и био је ван функције до 2013. године, када је након санирања поново отворен. Данас је један део аеродрома у употреби, а други део се обнавља у циљу оспособљавања за обављање цивилног саобраћаја већег обима. Аеродром је оспособљен за примање лаких летилица, а од момента отварања, коришћен је за слетање пословних и туристичких авиона.

Саобраћајна инфраструктура на планском простору је у великој мери изграђена, али је неопходно побољшање квалитета путне мреже доградњом, реконструкцијом и рехабилитацијом државних путева. Иако су Просторним планом предвиђене овакве активности, већина и даље није реализована. Саобраћајна доступност значајно би се повећала изградњом аутопута Е-761 и оспособљавањем аеродрома Поникве за прихват великих авиона, чиме би се створили услови и за обимније доласке страних туриста.

Доступне он-лајн информације о организацији саобраћаја и јавног превоза

Када је у питању НП Тара, информације о саобраћају до/од дестинације и информације о саобраћају унутар саме дестинације, тј. Националног парка, доступне су на интернет странама Националног парка, туристичких организација и општина на чијој територији се простире овај заштићени простор (табела 60).

Табела 60. Ниво доступних он-лајн информација о саобраћају на простору НП Тара

Врсте информација		НП	Бајина Башта	Ужице	ТО регије Западна Србија
До/од дестинације	Стање путева и путни правци	ДА	Дел.	ДА	НЕ
	Алтернативне руте	Дел.	НЕ	НЕ	НЕ
	Мапе и ауто карте	ДА	ДА	ДА	Дел.
Унутар дестинације	Информације и локације аутобуских станица	НЕ	ДА	ДА	НЕ
	Информације и локације бензинских станица и такси служби	НЕ	ДА	ДА	НЕ
	Информације о линијама јавног превоза	НЕ	НЕ	НЕ	НЕ
	Информације о линијама речног/железничког саобраћаја	НЕ	ДА	НЕ	НЕ
	Алтернативни начини превоза на дестинацији	ДА	Дел.	НЕ	ДА

Информације о начинима саобраћања до/од НП Тара подразумевају увид у све важније путне правце којима се може стићи, као и квалитет и категорије саобраћајница са километражом. На сајту НП Тара, у одељку „Како стићи?“, најпре је дат кратак осврт на географски положај планине, са тачним координатама заштићеног простора, а затим је напоменуто да постоје три правца уласка у НП и наведена је километража деоница. Овде су, такође, набројани и магистрални правци који Тару повезују са остатком државе. На сајту Спортско туристичког центра „Бајина Башта“ (који има улогу туристичке организације општине), у одељку „Инфо→Како до нас“, наведени су путеви који повезују општину са осталим деловима Србије, али нису анализирани њихове основне карактеристике. На сајту Града Ужице, у одељку „Привреда→Инфраструктура“ анализирана је саобраћајна инфраструктура општине, са детаљним освртом на друмски саобраћај, где је дата категоризација путева и њихова километража. Што се тиче алтернативних начина доласка у НП Тара, делимично су размотрени на сајту НП Тара кроз анализу три могућа правца уласка у заштићено добро.

На сајту НП Тара налази се Гугл мапа ширег простора планине Таре. Поред тога, доступна је и тематска туристичка мапа Националног парка, на којој су уцртани различити елементи (границе, путна мрежа, туристички локалитети и

насеља, видиковци, објекти и информативни пунктови НП). Интернет адреса ТО регије Западна Србија садржи Гугл мапу регије, док се на сајту Спортско туристичког центра „Бајина Башта“, осим Гугл мапе простора, налази и графички прилог на ком су представљени најважнији саобраћајни правци којима су општина Бајина Башта и планина Тара повезане са домаћим центрима туристичке тражње. Интернет страна општине Бајина Башта садржи неколико детаљних ауто карата, на којима су приказани могући правци доласка у Бајину Башту, али и приступ НП Тара и главне друмске саобраћајнице на планини. Општински сајт Ужица садржи детаљну туристичку карту ширег простора општине, којим је захваћена и планина Тара. На овој карти приказана је путна мрежа, туристичке атракције, као и могуће активности за туристе.

Индикатор доступних он-лајн информација о саобраћају разматра и оне везане за начине транспорта посетилаца унутар НП Тара, с обзиром да исти заузима знатну површину. Осим аутомобилског, овде на значају добија и фреквентност и квалитет јавног превоза, као и алтернативни начини транспорта посетилаца. Просторни план истиче неопходност побољшања квалитета и мреже линија јавног аутобуског саобраћаја, интензивније коришћење железничког, али и развој алтернативних, немоторних видова саобраћаја (бициклички, пешачки итд), како би се смањили штетни утицаји на животну средину.

Информације о коришћењу јавног превоза у НП Тара и општина које обухвата, дате су у најопштијем облику. На сајтовима општина и општинских туристичких организација налазе се информације о локацијама аутобуских станица у граду и начину контакта истих, међутим не постоје он-лајн информације о линијама јавног превоза на територији Националног парка или евентуалним туристичким линијама. Интернет стране не пружају могућност информисања о доступности туристичких атракција путем различитих видова саобраћаја, првенствено јавног аутобуског саобраћаја. Изузетак представљају информације о алтернативним начинима превоза у оквиру Националног парка, које су у детаљном облику дате за бициклички, пешачки и планинарски саобраћај на интернет страни НП Тара. Овде су посетиоцима доступне информације о обележеним пешачким, планинарским и бицикличким стазама

на ширем простору Националног парка, њиховим дужинама, као и локалитетима које спајају.

Што се тиче речног саобраћаја и евентуалних активности наутичког и рекреативног туризма на Дрини, информације о овој врсти активности присутне су на сајту Спортско-туристичког центра у Бајиној Башти. Информације о поласцима на Шарганској осмици у он-лајн облику доступне су на сајту Железница Србије, посвећеном искључиво овој прузи (www.sarganskaosmica.rs).

Пристапачност јавним превозом

Када се говори о јавном превозу на ширем простору НП Тара, напомиње се Мастер план развоја туризма за планину Тару, као један од кључних недостатака у вези са ограниченим приступом до Таре, наводи управо недовољно поуздане, фреквентне и квалитетне услуге локалног јавног превоза.

Табела 61. Пристапачност основних смештајних капацитета НП Тара линијама јавног превоза

Смештајни капацитети	Пристапачност јавним превозом
Хотел „Оморика“, Калуђерске баре	ДА
Хотел „Бели бор“, Калуђерске баре	ДА
Хотел „Језеро“, Перућац	ДА (условно)
Дечије одмаралиште, Митровац	ДА
Хотел „Дрина“, Бајина Башта	ДА
Гарни хотел „Вила Дрина“, Перућац	ДА
Мотел „Мокра Гора“, коначиште „Осмица“, Мокра Гора	ДА
Мотел „Шарган“, Кремна	ДА
Национални еколошки центар и хотел „Чаробни брег“	НЕ
Хотел „Мећавник“, Мећавник	ДА (условно)
Хотел „Младост“, Ивер	НЕ

Најважнији смештајни капацитети у оквиру НП Тара на Калуђерским барама (хотели „Оморика“ и „Бели бор“) пристапачни су преко линија јавног превоза, с обзиром да се налазе на мање од десет минута удаљености хода од аутобуске станице (табела 61). Повезани су са Бајином Баштом преко локалних аутобуских линија које саобраћају неколико пута дневно. Калуђерске баре су, такође,

повезане са Београдом преко линија аутобуског превоза које свакодневно саобраћају. Дечије одмаралиште на Митровцу остварује везу са Бајином Баштом преко неколико свакодневних линија аутобуског превоза. Када су у питању главни смештајни објекти у Перућцу, гарни хотел „Вила Дрина“ се налази у непосредној близини пута Бајина Башта – Перућац и аутобуске станице у насељу, док је хотел „Језеро“ делимично изолован и удаљен од аутобуске станице (смештен на обали Перућачког језера, у близини ХЕ „Бајина Башта“).

Табела 62. Приступачност туристичких вредности НП Тара линијама јавног превоза

Туристичка вредност	Приступачност јавним превозом
Кањон Дрине	НЕ
Кањонско-клисурасте долине Дервенте, Раче и Бруснице и Белог Рзава	НЕ
Перућачка пећина	НЕ
Топла пећ пећина	НЕ
Река врело (са водопадом)	ДА
Врело Лађевац	НЕ
Језеро Перућац	ДА
Језеро Заовине	НЕ
Мања вештачка језера (Спајићи, Крушчица, Осоје)	НЕ
Извор „Вода Св. Јована Крститеља“, Мокра Гора	НЕ
Манастир Рача	НЕ
Мраморје, Перућац	ДА
Мољковића хан, Кремна	ДА
Мраморје, Растиште	ДА
Дрвенград, Мокра Гора	ДА (условно)
Етно домаћинство, Калуђерске баре	ДА
Спомен дом пророка, Кремна	ДА
ХЕ „Бајина Башта“, Перућац	ДА
РХЕ „Бајина Башта“, Заовине	НЕ
МХЕ „Врело“, Перућац	ДА
Црква у Солотуши	НЕ
Црква Вазн. Господњег, Мокра Гора (Кршање)	НЕ

Најлошију повезаност путем линија јавног (у овом случају приградских линија) превоза има Мокра Гора, која није повезана ниједном приградском линијом са општинским центром. Веза са Ужицем остварије се путем међународне линије Ужице-Вишеград, па се тако за главне смештајне објекте у

овом селу (мотел „Мокра Гора“, коначиште „Осмица“) само условно може рећи да су приступачни преко линија јавног превоза, због недовољно фреквентних и честих ноћних полазака). Слично важи и за хотел „Међавник“ у Дрвенграду, док су Национални еколошки центар и хотел „Чаробни брег“ и хотел „Младост“ на Иверу у потпуности неприступачни преко линија јавног превоза. За разлику од набројаних, захваљујући релативно доброј повезаности са општинским центром, и близини аутобуског стајалишта, мотел „Шарган“ у Кремнима приступачан је преко линија аутобуског превоза.

С обзиром на релативно велику површину коју захвата планина Тара, као и чињеницу да је заштићени простор у малој мери урбанизован, туристичке вредности су удаљене једна од друге и углавном се налазе ван насељених места и туристичких центара. Уколико се овоме дода и недовољна развијеност јавног превоза, долази се до закључка да већина ових објеката и локалитета (нарочито природног порекла) није приступачна путем оваквог вида транспорта (кањонске долине, пећине, заштићени споменици природе, извори, видиковци итд.) (табела 62). Изузетак представљају атракције смештене у сталним насељима (Перућац, Кремна, Мокра Гора, Растиште), до којих се лако може стићи јавним превозом, под условом да је исти организован и са учесталијим поласцима. Ово се нарочито односи на природне и антропогене атракције у Растишту и Заовинама, до којих је локални превоз лоше организован и са ретким поласцима.

Поред увођења сезонских туристичких линија, које би решиле проблем недовољне међусобне повезаности туристичких вредности, Просторни план предлаже и увођење свакодневних линија за реализацију дневних миграција становништва. Ове линије би имале додатни значај за туристе, ван сезоне, када не би саобраћали туристички поласци, јер би омогућиле лако пребацивање до различитих делова планине. Предложено је успостављање следећих основних линија јавног превоза:

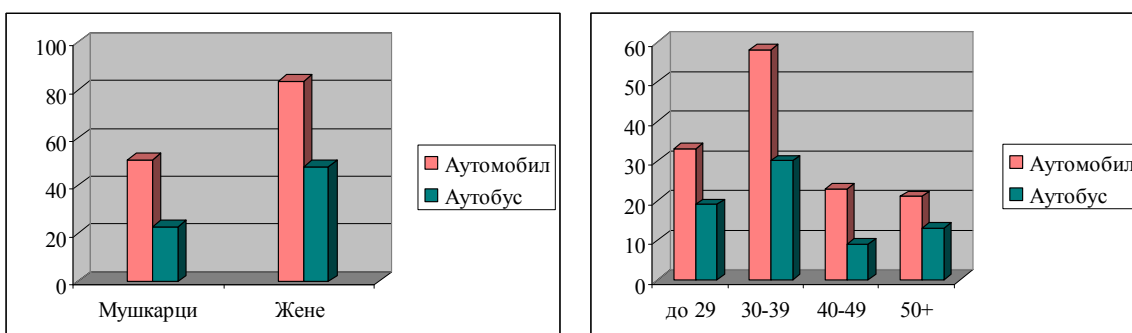
1. Бајина Башта – Калуђерске Баре – Шљивовица – Митровац – Перућац – Бајина Башта;
2. Бајина Башта – Рача – Калуђерске Баре – Бајина Башта;
3. Бајина Башта – Рача – Бесеровина – Перућац – Бајина Башта;
4. Бајина Башта – Перућац;

5. Перућац – Растиште – Предов крст – Јагоштица – Митровац – Перућац;
6. Митровац – Заовине – Лазићи – Митровац;
7. Кремна – Калуђерске Баре – Митровац – Мокра Гора – Кремна;
8. Заовине – Митровац – Калуђерске Баре – Кремна – Заовине;
9. Калуђерске Баре – Кремна – Семегњево (жел. станица „Златибор”).

Како би се ови поласци реализовали, треба осавременили и унапредити локалну путну мрежу, па поменути предлог, услед недостатка инвестиција, није до данас реализован. Због значаја који би увођење оваквих линија имало за олакшано привређивање локалног становништва и туристичку повезаност, предлог би требало тумачити као конкретну смерницу за будуће деловање.

Транспорт посетилаца

С обзиром на чињеницу да је остали видови транспорта имају споредну или чак маргиналну улогу на простору НП Тара, велика већина посетилаца за долазак користи друмски саобраћај. Како би се испитали начини доласка посетилаца у овај НП, постављено им је питање у вези са одабиром транспортног средства. Од укупно 206 анкетираних посетилаца (132 женског и 74 мушког пола), на питање: „*Којим превозним средством сте дошли?*“, највећи проценат испитника одговорио је да је дошао аутомобилским превозом (65,5%), док је аутобус као превозно средство користило 35,5% посетилаца.

Слика 49. Одабир превозног средства посетилаца НП Тара према полу и старости

Анализа одабира превозног средства посетилаца према полу, показала је да се оба пола чешће одлучују за долазак аутомобилом (63,6% испитаница женског

пола дошло је аутомобилом и 68,9% мушкараца), док је знатно мање оних који су се одлучили за долазак аутобуским превозом (36,4% жена и 31,1% мушкараца). Слично је са старосним категоријама, јер су се све категорије испитаника већински одлучивале за аутомобилски превоз (слика 49).

Како би се испитала претпоставка о коришћењу другачијих видова превоза за долазак код мушкараца и жена различитих старосних категорија, примењен је хи-квадрат тест. Хи-квадрат тест независности није показао значајну везу одабира транспортног средства испитаника (аутомобил/аутобус) и њиховог пола $\chi^2(1, n = 206) = 0,38$, $p = 0,54$, $f_i = 0,05$, па се закључује да се мушкарци не разликују статистички значајно од жена у избору превозног средства за долазак. Такође, што се тиче старости испитаника, утврђено је да нема значајне разлике између старосних категорија популације и избора превозног средства за долазак у НП „Тара” $\chi^2(3, n = 206) = 0,89$, $p = 0,83$, $V = 0,07$.

9.6. Проблемска тема – Креирање услуга и производа одрживог туризма

Група индикатора у оквиру проблемске теме о креирању услуга и производа одрживог туризма, обухватила је следећу проблематику: разноврсност и бројност туристичких вредности, опсег доступних туристичких услуга, маркетинг и промоција и проценат екотуриста.

Разноврсност и бројност туристичких вредности

НП Тара карактеришу бројне туристичке вредности које су сврстане у различите категорије (слика 50). На широј територији коју обухвата Просторни план, бројношћу и туристичком вредношћу доминирају геолошки, хидрографски и биогеографски феномени, док су од осталих категорија туристичких атракција присутне: културно-историјска баштина, манифестације, култура живота и рада, културне и верске установе, спортско-рекреативни објекти и терени, туристички путеви и стазе.

Слика 50. НП Тара – карта туристичких вредности (аутор: М. Миливојевић, 2015)

Геолошке карактеристике простора (облици рељефа)

Што се тиче геоморфолошких вредности, примарни геоморфолошки феномен шире територије НП Тара представља кањонско-клинсураста долина реке Дрине. Захваљујући претежно кречњачком саставу терена, присутни су маркантни облици крашког и флувиокрашког рељефа, који представљају специфичне туристичке мотиве, делимично туристички валоризоване, тј. претворене у атракције (кањонско-клинсурасте долине, пећине, крашка врела, увале, вртаче, итд). Са туристичког становишта атрактивне су и дубоко усечене долине мањих, брзих река, великог пада.

Према северозападу територија Националног парка оивичена је *кањонском долином реке Дрине* дубине до 800 m (Миливојевић, Милијашевић, 2006). Захваљујући изузетним димензијама, реткој флори, сложеним екосистемима, репрезентативним визурама са уређених видиковаца, као и присуству пећина и врела, клисура поседује велику туристичку атрактивност.

Слика 51. Клисура реке Дервенте

Клисура Раче, иако мањих димензија, позната је по сложености и великом паду долине која у једном делу има морфологију правога кањона (Миливојевић,

Милијашевић, 2006). Река је у средњем току усечена у дубоки кречњачки процеп, а такође је карактерише присуство слапова и водопада. Кроз речну долину је трасирана планинарска стаза манастир Рача – Шљивовица. За аспекта туристичке атрактивности, значајни су и *клисуре Дервенте* (кроз исту просечен пут који од обале Дрине води до Предовог крста, слика 51) и *Бруснице* (на југозападу планине, саобраћајно изолована и представља станиште медведа) (Николић, 2006). Пећине Таре, иако бројне, нису туристички влоризоване. Издвајају се *Перућачка пећина* и *пећина Топла Пећ*, која се налази на планини Звезди, позната по пећинском накиту и стављена под заштиту као споменик природе.

Вода (реке, језера, водопади)

Због кречњачког састава терена, Тару карактерише мала густина речне мреже. Речни токови у великој већини припадају сливу Дрине, а само неколико мањих река припада сливу Ћетиње (делови Доброг и Љутог поља и Калуђерских Бара). Реке имају карактеристике брзих планинских токова, са великим висинским разликама између извора и ушћа.

Главни хидрографски феномен је *река Дрина*, која окружује планину Тару са северозападне и северне стране. Тече подножјем планине, од ушћа Дервенте до Бајине Баште. Од Дервенте до Добрака одликује се асиметричношћу долињских страна (Милановић, 2006). Најмаркантнији део тока, са дубоким клисурастим литицама, Дрина је усекла између Жепе и Клотијевца (24 km). Изградњом брана током XX века, регулисан је речни ток и спречена честа плављења околних терена. Најважније притоке Дрине, које извиру испод планинских врхова Таре и Звијезде су (Милановић, 2006):

- *Бели Рзав* настаје спајањем Караклијског и Батурског Рзава на Црном врху (1186 m н.в.) и тече према Вардишту у дужини од 23 km, где са Црним Рзавом формира Рзав. На реци је изграђена брана „Лазихи“ реверзибилне ХЕ „Бајина Башта II“. Доњи део тока Белог Рзава припада Парку природе Шарган – Мокра Гора.
- *Река Рача* извиру на Калуђерским барама и настаје од неколико изворишних кракова (поток Јаревац, Совљачки поток, Барски поток). Представља највећу

речну долину на планини Тари, са укупном дужином 14,2 km и површином сливног подручја око 75 km². При уласку у клисуру Рача тече преко низа водопада, познатих као „Скакавци“, од којих је највећи висок 10 m.

- *Река Дервента* настаје од четири потока: Алушког, Кремићог, Јокићог и Ровињског који се састају код засеока Седаљка. Тече на дужи од 2,5 km до ушћа у језеро Перућац, а површина њеног сливног подручја износи 32 km². Долина реке је заштићена као резерват природе „Клисура Дервенте“ и позната је по флористичком богатству (станиште ендемичне врсте Дервентског различка).
- *Река Брусница* настаје спајањем Омара и Галинске реке (у близини Предовог крста). Улива се у Перућачко језеро и једним делом тока представља природну границу између Србије и БиХ. Долина реке је заштићена као резерват природе „Клисура Бруснице“.

Од осталих речних токова значајне су *Камешина* (највећа река мокрогорске котлине, настаје од два извора испод Великог венца, има дужину од 17,5 km и испод Котромана се улива у Бели Рзав, атрактивни су водопади Велики и Мали Скакавац, у близини њеног ушћа) и *Братешина* (највећа река креманске котлине, представља изворишни крак Ђетиње, заједно са Коњском реком, Томића потоком и Ужичким потоком) (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

Преграђивањем Дрине у Перућцу 1962. године формирано је *Перућачко језеро* дуго преко 50 km, широко 80-500 m и дубоко 85 m (Милановић, 2006). Дужина изграђене бране износи 461 m, висине 93 m, а у језерском басену акумулирано је 340.000.000 m³ воде (Николић, 2006). Како максимална температура воде језера износи око 22 °C, а средња око 18°C, обезбеђена је купалишна сезона током јула и августа месеца. С обзиром да су због клисурастог карактера долине, који условљава изражено померање обалске линије приликом промене водостаја, природни терени скоро неупотребљиви за уређење плажа, у рекреативне сврхе се користе понтонске плаже.

Језеро Заовине (акумулација Белог Рзава) настало је подизањем 125 m високе бране „Лазиви“ у долини Белог Рзава. Запремина језера је 180.000.000 m³, користи се за потребе реверзибилне хидроелектране „Бајина Башта II“ и тунелима је спојено са језером Перућац. Током високих водостаја и у периодима смањене

потрошње електричне енергије, вода се пумпама избацује из Перућачког језера у језеро Заовине, које је око 600 m више. При ниским водостајима, вода се путем природног пада, враћа у језеро и служи за покретање турбина хидроелектране (Милановић, 2006). У близини језера Заовине налази се неколико мањих језера, која се употребљавају у водопривредне, рекреативне или риболовне сврхе. Највећи водопривредни значај има *језеро Крушчица* чија је основна намена водоснабдевање Таре пијаћом водом. Налази се у горњем току Белог Рзава, са западне стране језера Заовине и настаје од вода Караклијског и Батурског Рзава.

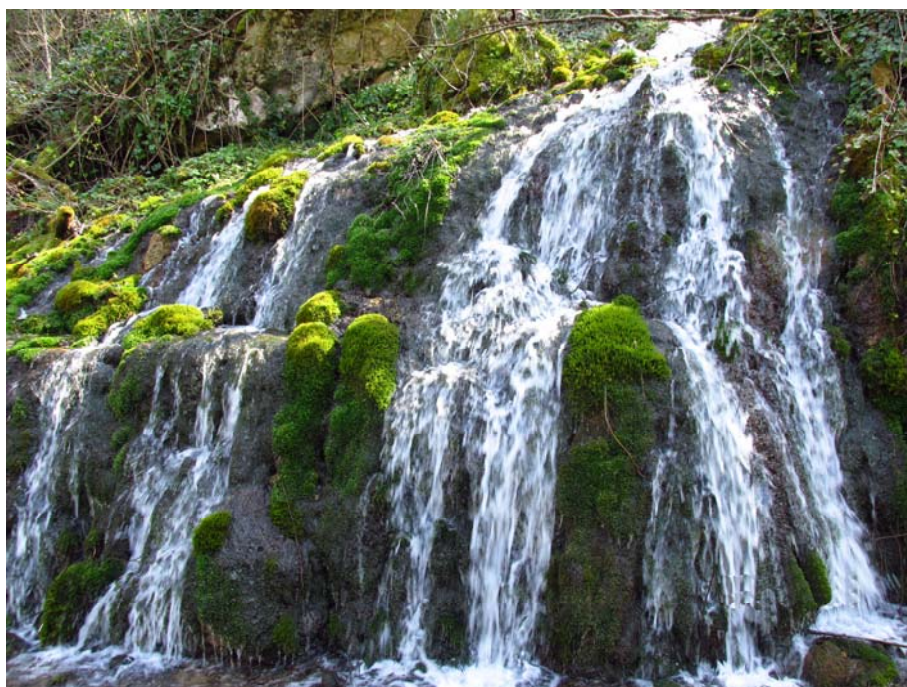
Слика 52. Језеро Спајићи са браном

Језеро Спајићи представља висинску сабирну акумулацију, која настаје процеђивањем воде из Заовинског језера, као и вода Змајевачке реке и Поповића потока (слика 52). Налази се испод бране језера „Бели Рзав“, има површину од 11 ha и системом цеви спојено је са *акумулацијом Црно Осоје*, која настаје од истоименог потока. У језеру није дозвољен риболов, јер представља рибље плодиште (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

Поред набројаних хидрографских објеката, на Тари је често присуство извора и кршких врела, нарочито на простору Калуђерских бара и Црног врха. Од долинских врела најпознатија су врела Раче и Солотушке реке.

Најмаркантније и најиздашније крашко врело је *Перућачко*, са просечном издашношћу 300 l/s и температуром воде 4-10°C. Налази се на надморској висини од 265 m и представља извориште реке Врело, најкраће реке у Србији, која има дужину 365 m (због чега је позната и као „Река година“). Улива се у Дрину водопадом висине 10 m (Милановић, 2006).

Слика 53. Термално врело Лађевац

Термално *врело Лађевац*, избија на десној долињској страни реке Раче на надморској висини од 498 m и спада у групу сифонских врела (слика 53). Избија из серије вертикалних пукотина, са температуром воде од 17°C, која се разлива преко бигрених наслага. До извора води уређена туристичка стаза, чији се почетак налази у близини манастира Рача.

Биљни и животињски свет

Различит геолошки састав стена, јака дисецираност рељефа, влажна и умерена планинска клима, као и ненасељеност и изолованост планинске територије, условили су развој и одржавање најсложенијих шумских екосистема. Захваљујући одличним станишним условима, а посебно рефугијалним одликама

климе кањонских долина, на широј територији НП Тара је данас заступљена разноврсна флора, са преко 1000 биљних врста и богата фауна, са присуством ретких и проређених врста. Због бројности популација, Тара има повољне услове за ловни туризам. Присуство ретких и ендемичних флористичких врста, међу којима значајем и атрактивношћу доминира Панчићева оморика, позитивно утичу на комплетан туристички имиџ дестинације из перспективе развоја туризма који ће бити усаглашен са заштитом природе. Биљни и животињски свет, као специфичне туристичке атракције, директно утичу на усмеравање туристичке понуде НП Тара ка одрживим формама туризма, које подразумевају посматрање птица, сакупљања лековитог биља и боравак у руралним просторима, туристички лов и риболов, организацију еколошких кампова, итд.

Заштићена природна баштина

Највећи значај на простору обухваћеном Просторним планом, када се говори о заштићеној природној баштини, има сам НП Тара, проглашен први пут законом 1981. године, да би *Законом о националним парковима* 1993. године биле потврђене његове садашње границе и заснован систем управљања који је тренутно актуелан. Заштитна зона Националног парка дефинисана је *Просторним планом подручја посебне намене НП Тара* из 1989. године. Заштићен простор има површину од 19.175 ha и захвата територију општине Бајина Башта (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

Територија Мокре Горе, Шаргана и јужних обронака планине Таре припадала је заштитној зони Националног парка Тара у периоду 1981-2004. година, када је на основу тадашњег Закона о заштити животне средине, стављено под претходну заштиту. *Уредбом о заштити Предела изузетних одлика Шарган - Мокра Гора* (Службени гласник РС, бр. 52/2005), овај простор је заштићен као природно добро од изузетног националног значаја – I категорије. Изменом Уредбе, тј. *Уредбом о заштити Парка природе Шарган - Мокра Гора* (Службени гласник РС, бр. 81/2008), повећана је површина овог природног добра, тако да је оно добило статус Парка природе и додељене су му садашње границе. Парк се простире на површини од 10.813,73 ha и захвата територију општина Ужице

(делови К.О. Мокра гора и Кремна), Чајетина (део територије К.О. Семегњево) и Бајина Башта (делови територија К.О. Зауглине).

Простор око језера Заовине стављен је под претходну заштиту и утврђене су му границе *Решењем о претходној заштити Предела изузетних одлика Заовине* (Службени гласник РС, бр. 76/08). ПИО Заовине чини интегрални део са НП Тара у природном и развојном (привредном) смислу. Налази се на јужним обронцима планине Таре, у јужном делу општине Бајина Башта и обухвата делове катастарских општина Заовине, Коњска Река и Растиште на површини од 6.264,59 ха (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

Табела 63. Резервати природе у I степену заштите у НП Тара

Резервати природе	Р (ха)
Кањон Бруснице	408,96
Звезда	2099,59
Клисура Дервенте	223,76
Било	13,60
Љути брег	4,74
Црвене стене	46,19
Под Горушицом	9,35
Црвени поток	23,23
Рачанска Шљивовица	19,27
Клисура Раче	303,15
УКУПНО	3151,84

Извор: ППППН НП Тара, 2010.

У оквиру НП Тара проглашено је 10 природних резервата који се налазе у I зони заштите (табела 63) и обухватају најважније природне феномене заштићене територије. Основни циљеви издвајања резервата су одржање затеченог стања, обезбеђење услова за развој без антропогеног утицаја и проучавање развојних фаза и појава. Како се унутар природних резервата – „Кањон Бруснице”, „Звезда” и „Клисура Дервенте”, налазе различити геоморфолошки, ботанички и други споменици природе, ови простори (који су истовремено и ловно-узгојни резервати за медведа и дивокозу), штите се интегралном заштитом природног резервата. Природни резервати се простиру на површини од 3151,84 ха и заузимају око 16% укупне површине НП Тара (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

С обзиром да је унутар резервата Националног парка прописан најстрожији режим заштите, дозвољена активност у њима се своди на научно-истраживачку делатност, и то ону која не нарушава природне процесе. Иако због својих куриозитетних атрибута имају изузетан значај за укупну туристичку промоцију НП Тара, ови објекти се не валоризују у туристичке сврхе и углавном су саобраћајно изоловани. Изузетак представља клисура Дервенте, кроз коју је просечен пут са обале Дрине до превоја Предов крст, као и клисура Раче, кроз коју је маркирана планинска стаза великог успона (висинске разлике до 600 m), и која се делом преклапа са туристичком пешачком стазом до извора Лађевац.

Поред наведених резервата, у III зони заштите Националног парка проглашени су и стављени под заштиту и различити споменици природе. Од појединачних (и груписаних) објеката ове категорије, издвајају се:

- природни меморијални споменик „Борово брдо” штити се као место формирања Прве рачанске партизанске чете;
- пећина Топла пећ у резервату „Звезда” у кањону Дрине (дужине 90 m);
- термални извори Лађеуска врела (у резервату „Клисура Раче”);
- водопад Скакавац на Караклијском Рзаву;
- појединачна стабла оморице на локалитетима под Омаром, код Великих ливада, на Црном врху, Тари, Растишу и Смиљевоу брду;
- групе стабала на локалитетима „Под голим дрветом”, „Јабучица -Склопови” и „Алушка планина”.

У Националном парку су под заштиту стављене све постојеће пећине и јаме (јама у Чуковини, понор на Митровцу, звекаре на Мекотама и Великој ливади, Перућачка и Словачка пећина у заштитној зони), као и одређени водотоци, који се посебно штите - Брусница, Караклијски и Батурски Рзав и Рача. У смислу природних споменика, заштићени су планински врхови који представљају природне видиковце (Велики крај у резервату „Звезда” са видиковцем код ловачке колибе и на врху „Кићак”, Смиљевац са видиковцима код ловачке колибе и видиковцем Биљешке стене, Козје стене, Сумбилића врх, Витомировац и Козји рид) (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

Културно-историјска баштина

Важан елемент историјског и културног идентитета НП Тара је непокретно културно наслеђе. Иако недовољно истражена и на адекватан начин заштићена, културно-историјска баштина доприноси привлачности простора Националног парка са туристичког аспекта. На ширем простору НП Тара, налазе се три утврђена непокретна добра која подлежу специјалном режиму заштите. Сврстана су у две категорије: културна добра од изузетног значаја (локалитет Мраморје у Перућцу и Мољакловића хан у Кремнима) и културна добра од великог значаја (манастир Рача у истоименом насељу). Захваљујући заштићеном статусу, поседују велики туристички значај, иако су недовољно туристички валоризована у односу на доминантне природне атракције.

Слика 54. Локалитет Мраморје у Перућцу

Средњовековни локалитет Мраморје (Багруша) налази се на десној обали реке Дрине, на улазу у насеље Перућац (слика 54). Сврстава се у најзначајније и најбоље очуване некрополе у Србији и заштићен је као споменик културе од изузетног значаја. Некропола је формирана током XIV века, а према изворима, садржала је око надземних 200 споменика типа стећака. Највећи примерци

достизали су дужину од 2 m, а ширину и висину до 1 m. Данас одређени део стећака недостаје, јер су неки примерци дислоцирани или су утонули у земљу. Када је проглашена за културно добро, 1968. године, некропола је бројала укупно 70 стећака. Споменици су постављани у правилне редове, у правцу запад-исток, а највећи број има облик плоче. Већина сачуваних споменика има обрађене неукрашене површине, док је неколико примерака било украшено представама круга, полумесеца, мача и штита. Два стећка без украса налазе се у Етнографском музеју у Београду, а један споменик је пренет у Народни музеј у Ужицу. Локалитет је делимично угрожен урбанизацијом насеља и акумулацијом речне воде (www.spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs).

Мољковића хан се налази у селу Кремна на територији општине Ужице. Тачан датум подизања објекта је непознат, али је регистровано његово постојање у првим деценијама XIX века. Познат је као један од ретких примера куће херцеговачког типа у Србији. Зграда има правоугаону основу, подигнута је на косом терену, са каменом магазином испод доње половине приземља. За изградњу спратног дела, на ком су смештене собе за коначиште, коришћен је стари (бондручни) начин градње. Зграду карактерише и четвороводни кров покривен шиндром, са високим димњацима. На Мољковића хану су 1978. године изведени конзерваторски радови, са циљем заштите и очувања његовог првобитног облика (www.spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs).

Најзначајнију и најатрактивнију културно-историјску вредност на територији НП Тара представља *манастир Рача*, са црквом посвећеном Вазнесењу Господњем, који се налази западно од Бајине Баште, у селу Рача (слика 55). Смештен је на падинама Таре, у долини реке Раче, на месту где се завршава кањонски део њеног тока. Према предању, манастир је у XIII веку подигао краљ Драгутин. У току своје историје два пута је рушен до темеља, да би свој данашњи изглед добио између 1829. и 1830. године, захваљујући помоћи кнеза Милоша. С обзиром на забачени положај, манастир је имао велики значај за српски народ, нарочито након пада српске средњовековне државе, када је током XVII века постао центар писмености и преписивачки центар („Рачанска преписивачка школа“). За време Другог светског рата у манастиру Рача је чувано Мирослављево Јевањђеље. Манастирска збирка садржи бројне рукописе некадашње

преписивачке школе, а део мошти краља Драгутина, такође се налази у овом манастиру (www.spomenickulture.mi.sanu.ac.rs, www.nptara.rs).

Слика 55. Манастир Рача

На широј територији НП Тара Просторни план утврђује просторе проглашених и евидентираних културних добара „ин ситу”, без обзира на њихову тренутну категоризацију и статус. Фонд културног наслеђа у заштитној зони Националног парка је богатији и разноврснији од оног унутар заштићеног простора, а како директно утиче на повећање атрактивности Парка, Планом је прописана интегрална заштита културног наслеђа ове две зоне. Анализа табеле 64 показала је да међу културним добрима доминирају археолошки локалитети, у оквиру којих су нарочито бројне некрополе из средњег века (стећци), као и остаци средњовековних градова и утврђења. Гробне некрополе из средњег века су углавном концентрисане у северозападном, најнедоступнијем делу НП Тара. Нарочито је значајно археолошко налазиште „Мраморје“ (са потесима Урошевина и Гајеви) у селу Растишту, које је, заједно са археолошким налазиштима „Мраморје“ у Перућцу и „Грчко гробље - Хрта“ у општини Пријепоље, номиновано за упис на Листу светске баштине под заштитом Унеска. Номинација

је извршена кроз међудржавни пројекат у ком су учествовале Босна и Херцеговина, Хрватска, Црна Гора и Србија (www.heritage.gov.rs).

Табела 64. Идентификована непокретна културна добра на територији НП Тара и његове заштитне зоне

Врста добра	Назив	Локација
Археолошка налазишта (локалитети)	Мраморје (пот.Урошевина и Гајеви)	Растиште
	Градина	Рача
	Скит Светог Ђорђа	Рача
	Солотник – Кулина	Солотуша
	Борје	Растиште
	Луке	Солотуша
	Антонијевића ливада	Солотуша
	Вигњеви	Солотуша
	Биљег	Заовине
	Селишница	Бесеровина
	Ридови-мраморје	Геочићи
	Мисаиловића поље	Кремна
	Црквине 1	Кремна
	Црквине 2	Кремна
	Стаменића гробље	Кремна
	Марково поље, Римски гробови	Мокра Гора
	Црквина, Којадиновићи	Мокра Гора
	Црквина, Илићи	Мокра Гора
	Црквина, Пањак	Мокра Гора
	Грчко гробље, Карасалија	Мокра Гора
Ерића гробље	Кремна	
Гробљанско брдо	Кремна	
Просторне културно-историјске целине	Центар села Растиште - Седаљка	Растиште
Споменици културе	Етно домаћинство на Калуђерским барама	Калуђерске बारे
	Четири шанца из I српског устанка	Кремна
	Мољковића чесма	Кремна
	Окућница породице Панић	Кремна
	Ерића кућа	Кремна
	Тарабића кућа	Кремна
	Кућа Курлагић Славомира	Кремна

Извор: Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010.

Посебну категорију представљају спомен обележја из НОБ-а и ратова за ослобођење на подручју насеља Рача, Солотуша, Заовине, Кремна и Мокра Гора у виду спомен чесми, спомен плоча и спомен костурница.

Просторним планом заштићују се објекти народне архитектуре у Заовинама и Перућцу (стамбене и економске зграде), као и објекти народног градитељства на Калуђерским Барама измештени током изградње реверзибилне хидроелектране у Заовинама. Ово важи и за скромније цркве брвнаре, грађене крајем XVIII и почетком XIX века, као и школе у Рачи, Перућцу и Солотуши грађене почетком XIX века (Просторни план подручја посебне намене НП Тара, 2010).

Културна добра још увек нису у целини истражена, нити туристички валоризована. Њихово уређење за будуће посете требало би посматрати као опцију допуне боравка у Националном парку или његовој заштитној зони и повећања укупне туристичке атрактивности простора.

На широј територији Националног парка налази се јединствени културно-туристички комплекс - Дрвенград, високе атрактивности и препознатљив од стране великог броја туриста. Смештен је на брду Међавник, у чијем подножју се налази Мокра Гора и изграђен по замисли редитеља Емира Кустурице у форми етно села. За изградњу села коришћене су аутентичне старовлашке брвнаре, које су рестауриране и постављене на камене темеље. У центру се налази Главни трг и дрвена црква посвећена Светом Сави, а изграђена по узору на старе руске дрвене цркве. Трг је окружен брвнарама са различитим садржајем (хотел Међавник, спортски центар „Проклета авлија”, библиотека „Иво Андрић”, књижара „Сретен Марић”, галерија „Мацола”, Капор бар, ресторани „Лотика” и „Висконти”, посластичарница „Код Ђоркана”, сувенирница „Аска”, итд). Улице у Дрвенграду носе имена познатих личности из света културе и науке (Иве Андрића, Миодрага Петровића Чкаље, Ернеста Че Геваре, Федерика Фелинија, итд). У Дрвенграду се од 2008. године одржава филмски фестивал „Кустендорф” и добио је статус града-хотела са четири звездице (Лексикон НП Тара, у штампи).

Култура живота и рада

Шири простор НП Тара карактерише разноврсно фолклорно наслеђе, које се огледа у сачуваним примерима народног градитељства и насељских целина, као и присуству традиционалних делатности које сведоче о култури живота и рада. Иако присутне, атракција које сведоче о фолклорном наслеђу становништва нису

туристички валоризоване и не представљају значајан сегмент понуде, већ имају карактер неискоришћених туристичких ресурса.

Природни услови и изолован положај планине, условили су развој традиционалних делатности које су се и данас, у измењеном облику, задржале међу становницима сеоских насеља НП Тара (планинска пољопривреда, сточарство и експлоатација дрвета). Посебну категорију фолклорног наслеђа представљају обичаји мештана тарских села, мокрогорске и креманске котлине. Дугом традицијом одржавања истичу се вашари и светковине, као начин прослављања сеоских слава и верских празника. Просторни план је предвидео развој сеоског туризма планине Таре, који би био утемељен на валоризацији културе, обичаја, гастрономије, као и традиционалног начина живота у селима (са акцентом на насеља Кремна, Бачије, Јагоштица и Растиште).

Због свог изолованог положаја, очуваних амбијенталних и етнографских вредности, посебну вредност у туристичкој понуди подручја представљају села Растиште и Јагоштица. Налазе се у северозападном делу планине, разбијеног су типа и представљају једина два стална насеља која се целом површином простиру на територији НП Тара. С обзиром на очувану културно-историјску целину у центру насеља (Седаљка), коју чине објекти народне архитектуре са почетка XX века, 2 цркве и поток са хидроелектраном, Растиште представља потенцијални центар руралног туризма. Када је у питању насеље Јагоштица, Просторним планом предложена је његова рехабилитација и конверзија села изградњом смештајних јединица за прихват посетилаца, чији циљ доласка би био рурални туризам и упознавање са традиционалним начином живота на планини.

Средином осамдесетих година на Калуђерским барама формирано је етно домаћинство, у циљу едукације и презентације традиционалног начина градње и живота на овом простору. Како би се формирало традиционално српско сеоско домаћинство старовлашког типа са краја XIX и почетка XX века, Завод за заштиту споменика културе Краљево и Војна установа „Тара“, извршили су премештање аутентичних објеката из села Заовине на локалитет Калуђерске Баре. Домаћинство је чинило девет опремљених објеката, од којих је данас очувано само четири.

Објекат који на специфичан начин сведочи о култури живота на овим просторима је „Спомен дом пророка“ у Кремнима, удаљен 3 km од центра насеља.

Подигнут у спомен пророцима из породице Тарабић, чије визије су забележене у „Креманском пророчанству”. Фотографије и сувенири везани за Кремну и Креманско пророчанство изложени су у дрвеној брвнари, где туристи могу да чују и причу о пророцима и самом селу које је у прошлости било важно туристичко средиште. У објекту се организују тематски скупови, а у њему је смештено седиште туристичке агенције „Кремна-турист” (Лексикон НП Тара, у штампи).

Посебну врсту атракција из области индустријског наслеђа, насталих захваљујући великим могућностима енергетског коришћења хидрографских објеката Таре, представљају хидроелектране. На широј територији Националног парка изграђене су три хидроелектране:

- ХЕ „Бајина Башта“ изграђена у периоду 1961-1966. година и представља највећи хидроенергетски објекат саграђен на реци Дрини. Састоји се од бетонске бране висине 90,5 m и дужине 460 m и машинске зграде са четири агрегата укупне снаге од 420 MW. Ревитализација хидроелектране започета је 2009. године, са циљем да се њена снага појача.
- Реверзибилна хидроелектрана „Бајина Башта“ пуштена у рад 1982. године, а изграђена са циљем пребацавања и каснијег коришћења вишка воде из реке Дрине у новоформирану акумулацију (језеро Заовине) на планини Тари. Постројење хидроелектране састоји се од неколико објеката: дводелне бране „Лазићи“ (висина бране у кањону Белог Рзава 125 m изнад речног корита, висина бране на превоју 45 m), машинске зграде са генератором, цевовода (1700 m) и тунела (8 km) којим се остварује веза са језером Перућац.
- Мини хидроелектрана „Врело“ у Перућцу, почела са радом 1927. године. Брана хидроелектране подигнута је на реци Врело, која извире из снажног извора на планинским падинама Таре и након кратког тока се улива у Дрину. Мини хидроелектрана радила је до 1959. године, када је због учесталих кварова и дотрајалости опреме, обустављен њен рад. Након репарације и модернизације опреме, електрана је поново пуштена у рад 1986. године. Због дотрајалости опреме, МХЕ „Врело“ има снагу од 30kW и представља део хидроенергетског система Дринско-Лимских хидроелектрана (www.dlhe.rs).

Атракцијама које на одређени начин репрезентују културу живота и рада сматрају се угоститељски објекти (кафане-ресторани) који поседују дугу

традицију постојања. Такав је етно ресторан „Качара“ на Митровцу, отворен 1951. године, а данас послује у оквиру Дечијег одмаралишта. Урађен је од дрвета и опремљен етно експонатима. Један од првих туристичко-угоститељских објеката на Тари, изграђен у послератном периоду је некадашњи мотел „Јавор“, који је након обнове 2011. године, преуређен у ресторан са новим именом. Данас послује у оквиру Војне установе „Тара“ под називом Национална кућа „Јеремичак“.

Манифестације

Основу манифестационог туризма у НП Тара чине природне (хидролошке) и антропогене туристичке вредности (табела 65). С обзиром на бројност и атрактивност хидролошких објеката, манифестације се најчешће одвијају на рекама и језерима и имају забавно-туристички („Дринска регата“, „Дринска регата за особе са инвалидитетом“, „Студентска дринска регата“) и спортски („Дани младице“) карактер. Прослављање верских празника представља основу за организацију верских манифестација („Пливање за Богојављански крст“), као и колективна окупљања у градским и сеоским насељима у оквиру привредних манифестација са вашарским карактером („Ивандањски дани“ на Митровцу на Тари). Традицију одржавања поседују уметничке и етнографске манифестације, које се одржавају у Бајиној Башти, манастиру Рача и Мокрој Гори. У Дрвенграду се одржава и уметничка манифестација, филмски фестивал „Кустендорф“ (Лексикон НП Тара, у штампи).

Значајне су и манифестације које се одржавају са прекидима или су одржане неколико пута у прошлости. Таква је „Авантуристичка трка Тара“, спортска манифестација одржана 2010. и 2011. године, чији су суорганизатори били ЈП Национални парк Тара и Спортско-туристички центар Бајина Башта. Актуелна је и манифестација “Serbian Off Road Challenge” (трка возача планинских бицикала), која је одржана 2010. и 2012. године (Лексикон НП Тара, у штампи).

Манифестација, које се одржавају на широј територији НП Тара, допуњују туристичку понуду, али не представљају главни мотив доласка посетилаца (изузев дринских регата и међународног филмског фестивала „Кустендорф“). Анкетно

истраживање pokazalo je da je samo 14,1% ispitanika prilikom posete učestvovalo u nekoj manifestaciji.

Specifičan vid manifestacionih okupljanja, po kojima je ovaj prostor prepoznatljiv, predstavljaju regate. Organizuju se u čast duge tradicije splavarstva na reci Drini, koje je napušeno i prekinuto nakon izgradnje hidroelektrane „Bažina Bašta I“. Počevši od 1994. godine, u čast nekađasnih splavara, organizuje se tradicionalna zabavno-turistička manifestacija *Drinska regata* (treći vikend jula), koja ima međunarodni karakter. Sastoji se iz takmičarskog i zabavno-rekreativnog dela i traje tri dana. Takmičarski deo podrazumeva spust vojnim desantnim čamcima od Perućca do izletišta „Raća“ u Bažinoj Bašti, a tokom zabavno-rekreativnog dela odvijaju se rekreativni spust od Perućca do ušća reke Rogачице u Drinu. Drinsku regatu poseti oko 100 000 posetilaca, a u spustu učestvuje oko 15 000 ljudi. Tokom manifestacije odvijaju se brojni prateći programi zabavnog karaktera.

Kao svojevrsan uvod u Drinsku regatu, organizuju se dve regate prethodnice. *Drinska regata za osobe sa invaliditetom* (prvi vikend jula) organizuje se od 2009. godine i obuhvata dvodnevni program (svечани ручак, zabavno sportske igre, spust za učesnike, itd.). Okuplja oko 150 učesnika iz zemlje i inostranstva. *Студентска дринска регата* organizuje se od 2011. godine drugog vikenda jula u trajanju od tri dana. Okuplja неколико стотина учесника и обухвата програм прилагођен студентима (спуст чамцима, возњу бродом, свечани ручак, забавно sportske igre, журке, itd.).

Počevši od 2000. godine, Udruženje srpskih veslaca ТИД-а (Дунавске интернационалне регате), organizuje Drinsko-savsko-dunavsku kajk i kanu regatu „Меморијал Витомир Диздаревић Адмирал Кук“ u trajanju od deset dana. Regata ima međunarodni karakter, a odvijaju se po principu dnevnoг veslaња и камповања u претходно одређеним местима u договору са туристичким организацијама општина учесница на потезу Вишеград – Београд.

Табела 65. Туристичке манифестације на простору НП Тара

Категорија манифестације	Назив манифестације	Опис манифестације
Привредно - фолклорне	Ивањдански дани, Митровац	Манифестација са карактером вашара, обухвата и такмичење у народном вишебоју. Организатор: Центар дечијих летовалишта и опоравилишта (ЦДЛИО), Београд, јул месец
Спортско - рекреативне	Дани младице, Бајина Башта	Такмичење у спортском риболову (лов на младице липљена) на стази Перућац –Бачевац, уз трибине Риболовачких удружења и такмичење у кувању рибе чорбе („Дрински котлић”); организатор: Организација спортских риболоваца „Младица”, Бајина Башта, јул месец
	Тара Опен	Такмичење у оријентирингу, организатор: Оријентиринг клуб „Соко“, Б. Башта
Забавно-туристичке	Дринске регате „У част дринских сплавара“	„Дринска регата”, „Дринска регата за особе са инвалидитетом”, „Студентска дринска регата”, организатор: СТЦ, Бајина Башта
	Регата „Меморијал Витомир Диздаревић Адмирал Кук”	10 дана, 70-80 учесника, васлање на потезу Вишеград – Београд, организатор: Удружење српских веслача ТИД-а (Дунавске интернационалне регате)
Етнографске	Сусрети села, Бајина Башта	Екипно такмичење села у уметничким (наступи КУ друштава, певача, музичких оркестара, рецитатора и глумаца) и спортским категоријама (скок у даљ, надвлачење клупка); организатор: СТЦ Бајина Башта, јануар месец
	Завичајни дани Мокре Горе, Мокра Гора	Окупљање бивших и садашњих мештана села, уз изложбе производа традиционалних заната, демонстрације старих облика привређивања, изложбе слика и етно поставке. Пратећи програм обухвата спортска такмичења и наступе КУД; организатори: МЗ Мокра Гора и ЗУ „Шарган”, јун месец
Уметничке	Кустендорф, Мокра Гора	Филмски и музички фестивал, одржава се у Дрвенграду од 2008. године
	Дани Раче крај Дрине, Бајина Башта, манастир Рача	Ликовне, књижевне, позоришне и музичке свечаности, организација научних скупова. Догађај започиње издавањем Рачанског зборника, а завршава се доделом „Рачанске повеље” ствараоцима из области науке и културе који у свом раду укључују православну традицију; организатор: Фондација Рачанска баштина, октобар месец
Верске	Пливање за Богојављенски крст, Бајина Башта	Манифестација обухвата богослужење и пливање за богојављенски крст, одржава се на Богојављење (19. јануар) на ушћу Раче у Дрину, у близини Бајине Баште; организатори: СТЦ Бајина Башта и ЦО Бајина Башта.

Културне и верске установе

У односу на остале категорије, ова врста атракција у НП Тара и његовој околини нема већи туристички значај. Верски објекти и установе из области културе су присутни у одређеној мери, међутим нису уопште или су само делимично туристички валоризовани.

Установа „Култура“ из Бајине Баште основана је 2009. године, са основном делатношћу организовања културних догађаја на простору града и општине.

Најзначајнији верски објекат шире територије Националног парка је манастир Рача, у долини истоимене реке, који истовремено представља културно добро од великог значаја.

Са историјског аспекта, али и када је у питању заштита културног наслеђа, значајна је Црква Вазнесења Господњег у Мокрој Гори (заселак Кршање) из XIX века. Првобитна црква била је метох манастира Добрун и припадала је Добрунској митрополији до 1834. када су померене границе према Босни и Херцеговини. Црква је неколико пута паљена од стране Турака, па њен данашњи изглед одступа од првобитног. Посебну занимљивост представља чињеница да је у порти цркве свака породица имала своју шатру у којој се одвијао друштвени живот током празника и где су мештани после литургије боравили и посећивали једни друге. По угледу на ову цркву, али као црква брвнара, изграђена је црква Светог Илије у Мокрој Гори 1946. године.

Са туристичког аспекта атрактивна је црква у Солотуши, чија изградња је започета 2006. године. Подигнута је поред извора Солотник и посвећена Живоносном источнику Пресвете Богородице. Поред храма се налази обновљена воденица, а на врх оближње Солотушке стене (200 m), у част изграђеног храма, постављен је велики метални крст.

Спортско-рекреативни објекти и терени

Спортско-рекреативни објекти на ширем простору НП Тара (табела 66) омогућавају развој спортско-рекреативног туризма, кроз организацију спортских такмичења и манифестација, али и припреме спортиста.

Надморска висина, као и повољни климатски и биогеографски услови који владају на планини Тари, условили су дугу традицију постојања спортско-рекреативног туризма. За Калуђерске Баре карактеристичне су висинске припреме спортиста и организација спортских кампова и школа, па су у оквиру хотела Војне установе „Тара“ („Оморика“ и „Бели бор“) изграђени садржаји који омогућавају овакав вид активности. Слично томе, део комплекса Дечијих одмаралишта на Митровцу, представља комплекс спортских терена и других садржаја за припреме спортиста током летње или зимске сезоне.

Табела 66. Спортско-рекреативни центри и објекти у НП Тара

Назив	Садржаји
Спортско-рекреативни центар „Браћа Милутиновић“, Б. Башта	Комплекс отворених спортских терена на 6,5 ha (2 фудбалска терена, трим стаза са теретаном на отвореном, тартан стаза, 3 терена за кошарку, 3 терена за одбојку и 3 терена за мали рукомет; спортска хала (капац. 1050 места) са теретаном
Спортски комплекс хотела ВУ „Тара“ Калуђерске баре	Садржаји на отвореном (травнати фудбалски терени, помоћни фудбалски терен, 4 тениска терена (2 шљака, 2 чврста подлога), 2 терена за рукомет, 5 терена за кошарку, 2 трим стазе (2500 m) са спортским справама; садржаји у затвореном (базен, сауна, теретана, аутоматска куглана, сале за стони тенис)
Спортски комплекс Дечијих одмаралишта, Митровац	Садржаји на отвореном (кошаркашки терен, терен за одбојку, фудбалски терен, помоћни фудбалски терен, стаза за брдски бициклизам, 3 ски лифта); садржаји у затвореном (базен, сауна, затворена сала)
СЦ „Проклета авлија“, Дрвенград	Затворени базен, теретана, сауна, сала за билијар, подземна спортска хала, 2 тениска терена, трим стаза

Када су у питању спортско-рекреативни објекти у заштитној зони Националног парка, у Бајиној Башти се налази Спортско-рекреативни центар „Браћа Милутиновић“ који је отворен за коришћење у оквиру припрема спортских клубова, а доступан је и рекреативцима. Као саставни део Дрвенграда изграђен је Спортски центар „Проклета авлија“, са спортским садржајима на отвореном и у затвореном.

Туристичке стазе и путеви

На простору НП Тара уређено је неколико тзв. „шетних стаза“ различите дужине (0,5-6,5 km). Све стазе поседују информативно-едукативне табле и најчешће воде до видиковаца или хидрографских објеката. Уређене су следеће стазе:

- *Шетна стаза „Рача“*, на надморској висини од 372 m, дужине 2 km, значајна је јер, уз природне вредности, презентује и највреднији културно-историјски споменик парка - манастир Рачу. Стаза полази од манастира и води уз десну обалу реке до улаза у природни резерват „Кањон Раче“. Опремљена је пратећим садржајима за одмор (надстрешнице, мостови, клупе, столови, чесме). На крају стазе налази се крашко врело „Лађевац“, са сталном температуром од 17°C, а пре извора на стази постоји скретање за археолошки локалитет „Скит светог Ђорђа“, за који се претпоставља да је било место чувене „Рачанске преписивачке школе“;
- *Шетна стаза „Јаревац“*, на надморској висини од 1060 m, дужине 1 300 m, почиње на Калуђерским барама и пролази кроз забарену територију планинског потока Јаревац. Стаза на почетку пролази кроз ливаде за које су карактеристичне ретке биљне врсте влажних станишта планине, да би касније ушла у шуме црног и белог бора, као и мешовите шуме смрче, јеле и букве. Лагана је за шетњу и опремљена пратећим садржајима (дрвеним прелазима, мостићима, клупама за одмор). Надовезује се на планинарску стазу дужине 3 km која води до језера и излетишта „Брана Јаревац“, у близини хотела „Тара“ у Рачанској Шљивовици;
- *Шетна стаза „Бањска стена“*, стартује на Митровцу (1060 m надморске висине), има дужину од 6,5 km и води до истоименог видиковца (1065 m). Сам почетак стазе налази се на уређеном одморишту, преко пута улаза у природни резерват „Црвени поток“. Стаза води макадамско-шумским путем, дуж ког су постављена одморишта са клупама и низ едукативних табли за упознавање посетилаца парка са флором и фауном Таре. Видиковац Бањска стена (слика 56) је једна од најпрепознатљивијих атракција Националног

парка, а са овог локалитета пружа се поглед на кањон Дрине и језеро Перућац;

- *Шетна стаза „Биљешке стене“*, стартује на Предовом Крсту (1080 m надморске висине), има дужину од 6 km и води до истоименог видиковца (1225 m). Стаза води макадамским путем и пролази кроз мешовиту шуму јеле, смрче и букве. Дуж стазе постављене су едукативне табле о биљном и животињском свету Парка. Са видиковца се пружа поглед на кањон Дрине, језеро Перућац и средњовековни град Клотјевац;

Слика 56. Видиковац Бањска стена

- *Шетна стаза „Црњесково“*, полази са Калуђерских бара (1060 m надморске висине), има дужину од 3 km и води до истоименог видиковца. Стаза пролази поред манастирских станова (станови са малом црквом), који су део манастира Рача. Са видиковца се пружа поглед на кањон Раче и Бајину Башту;
- *Шетна стаза „Тепих ливада“* има дужину од 550 m и води кроз шумотресаву до локалитета смештеног у центру резервата. Почетак стазе је на улазу у резерват „Црвени поток“. Тепих ливада представља тресетиште настало задржавањем површинске воде Црвеног потока услед непропусне

геолошке подлоге. На станишту успевају биљне заједнице маховине, које одумирањем формирају наслаге белог тресета. Изграђена платформа користи се за теренске презентације у пратњи овлашћених службених лица, при чему је број истовремених посетилаца на платформи ограничен на 20 особа.

Укупна дужина обележених планинарских стаза на Тари износи преко 200 km. Обележена је 21 оваква стаза, а њихове полазне тачке налазе се у туристичким центрима или планинарским пунктовима (табела 67). Крак европског пешачког пута Е-7 (Кремна – Калуђерске Баре – Соколина – Ослуша – Митровац – Мала Батура – Караклије – Марићи – Лазићи – Ђурићи) пролази преко Таре у дужини од 63 km.

Табела 67. Маркиране планинарске стазе у НП Тара

Назив стазе	Време преласка
Кадињача – Планинарски дом – Борово Брдо	6h 30мин
Планинарски дом – Булибановац – Збориште	4h 30мин
Планинарски дом – Калуђерски станови – Видиковац – Манастир Рача	3h 30мин
Планинарски дом – Калуђерски станови – Видиковац	1h 30 мин
Манастир Рача – Кањон Рача – Планинарски дом	6h
Планинарски дом – Лисичје – Кремна	2h
Збориште – Секулића вода – Митровац	3h
Митровац – Пери До – Перућац	1h 30мин
Митровац – Крња јела – Чемериште – Предов Крст	4h 30мин
Митровац – Козје стене	2h
Митровац – Црвене баре	25мин
Митровац – Реверзибилно језеро	1h 30мин
Предов Крст – Кањон Бруснице	2h
Предов Крст – Капетанова вода – Велики столац	1h 30мин
Чекова кућа – Велики крај	1h 30мин
Предов Крст – Биљешке стене (видиковац)	1h
Чекова кућа – Галник	1h
Планинарски дом – Хотел Тара	45мин
Џанићи – Орлов вис (видиковац)	2h
Чехова кућа – Долови	4h 30мин
Локвице- Зобе – Грлац	2h 30 мин

Извор: НП Тара, планинарско-туристичка карта, 2009.

На Тари је 2004. године покренут пројекат „Тароцикл“, који је имао за циљ дефинисање и маркирање бицикличких стаза. Пројектом су дефинисане 24 бицикличке стазе (уз стазу за трке на Митровцу) у дужини од 420 km и започето њихово обележавање. Као резултат пројекта, публикована је бицикличка карта и урађен ЦД са детаљним описом стаза. Стазе нису обележене посебним маркацијама.

Као резултат пројекта који је реализовала Регионална Развојна Агенција „Златибор“, у сарадњи са Туристичком организацијом регије Западна Србија, НП Тара и СТЦ „Бајина Башта“, на ширем простору планине Таре обележене су три бицикличке руте, у оквиру акције мапирања бицикличких рута Западне Србије. Ове бицикличке руте у ствари представљају означене бицикличке правце на постојећим шумским и јавним путевима, а могу се користити и као пешачке стазе. Као резултат пројекта, публикована је и Карта бицикличких рута Западне Србије. Обележене су следеће бицикличке руте (www.nptara.rs):

- Златибор - Мокра Гора – Митровац, на дужини од 47,5 km, са висинском разликом између највише и најниже тачке око 500 m и укупним успоном од 3600 m;
- Висока Тара (Шљивовица - Борјак - Бесеровачке баре - Локвица - Ослуша - Соколина - Рустине – Шљивовица), на дужини од 28,8 km, кружног облика, са висинском разликом између највише и најниже тачке од 380 m и укупним успоном од 1183 m;
- Царска Тара (Калуђерске баре - Добро поље - Љуто поље - Танкосин Гроб - Митровац - Растиште - Перућачко језеро – Перућац), на дужини од 42 km, са висинском разликом између највише и најниже тачке од 851 m, укупним успоном од 1731 m и укупним спустом од 2537 m;

Опсег доступних туристичких услуга

На територији НП Тара доступни су различити типови туристичких услуга. Поред ЈП „Национални парк Тара“, које има централну улогу у обезбеђењу оваквих услуга, присутни су и други субјекти са разноврсном понудом.

Информисање и вођење

Туристичке услуге које подразумевају стручно информисање и вођење, у НП Тара могу се добити у ЈП „Национални парк Тара“, Спортско-туристичком центру „Бајина Башта“, али и од стране осталих учесника у креирању туристичке понуде (туристичких агенција и агенција за рекламну делатност).

На територији НП Тара уређено је неколико инфо-пунктова, који пружају различите услуге посетиоцима. У оквиру Центра за посетиоце на Митровцу, доступне су услуге информативног типа у вези са могућим активностима током боравка, као и све остале информације и консултације са надзорним лицима које се тичу Националног парка (слика 57). Центар је отворен 2006. године. С обзиром да садржи и мању салу од 40 места, објекат је, осим за пружање услуга појединцима и организованим туристичким групама, изграђен и за потребе организовања ликовних изложби, књижевних вечери и других тематских скупова. Центар садржи и сувенирницу и изложбене поставке, а у њему је могуће добити и пропагандни материјал.

Слика 57. Визиторски центар НП Тара на Митровцу

ЈП „Национални парк Тара“ планира уређење објекта сличног садржаја (стална изложбена поставка, инфо-пулт, сувенирница) и у Бајиној Башти, међутим, док се ово не реализује, у Центру за посетиоце, смештеном у адаптираном простору управне зграде ЈП, посетицима су на располагању услуге информисања и различите тематске изложбе. Туристи се могу информисати о заштићеном простору и на уласку у Природни резерват „Клисуре Дервенте“, на обали језера Перућац, где је подигнут контролно-информативни пункт „Перућац“. Објекат садржи сувенирницу, а у њему је могуће добити пропагандни материјал у виду флајера и различитих тематских карата.

Како би се омогућило одрживо коришћење и заштита простора, ЈП „Национални парк Тара“ обезбеђује стручно вођење за посетиоце, које подразумева следеће активности:

- организацију едукативних тура под стручним надзором;
- организацију теренских настава и екскурзија за стручне групе (факултети, научне установе и сл.);
- класичне водичке услуге за организоване групе;
- планинарење маркираним планинарским стазама, уз стручну пратњу;
- организацију екотура за мале групе (10-15 људи), уз стручну пратњу;
- организацију лова уз стручну пратњу у ловишту НП Тара, уз обезбеђење смаштаја на Предовом крсту;
- организацију риболова уз стручну пратњу на риболовном подручју парка и могуће обезбеђење смештаја на језеру Перућац.

Туристички информативни центар СТЦ „Бајина Башта“ омогућава посетиоцима услуге информативног типа у вези са могућим туристичким активностима (манifestације, излети, смештајно-угоститељски објекти, итд.) у граду, општини, као и у оквиру НП Тара. Објекат поседује сувенирницу и промотивни материјал општине. У понуди установе налази се организација планинарских тура на Тари и планинама у околини, алпинистичка обука на Соколарици у оквиру Националног парка, као и организација кањонинг акција кроз кањоне Белог Рзава, Бруснице и Раче.

Услуге стручног информисања и вођења, осим наведених субјеката, налазе се у понуди различитих врста агенција. Агенција за рекламну делатност „Тара

планина“, у оквиру једнодневних излета по НП Тара и његовој околини (за појединце и групе), нуди услуге независних туристичких водича. Туристичка агенција „Таратоурс“ организује услуге стручног информисања и вођења, кроз понуду тимбилдинг програма и једнодневних и вишедневних тура по Националном парку и његовој околини, за организоване групе.

Смештај и исхрана са додатним услугама

На простору НП Тара и његове заштитне зоне, изграђено је неколико хотела који располажу капацитетима од 1.235 лежаја и карактерише их различита понуда (Лексикон НП Тара, у штампи):

- Хотел „Оморика“ на Калуђерским барама, изграђен 1987. године и заједно са хотелом „Бели бор“ послује у оквиру Војне установе „Тара“. Има три звездице и располаже са 400 лежаја. Спортски садржаји на отвореном и затвореном, специјализовали су хотел за висинске припреме спортиста и организацију спортско-рекреативних активности. Депанданс „Јавор“, изграђен 1972. године, капацитета 50 лежаја, послује у саставу овог хотела. Пратећа понуда хотела укључује организацију излета у НП Тара;
- Хотел „Бели бор“ на Калуђерским барама, удаљен 4,5 km од хотела „Оморика“ и повезан са њим асфалтним путем и уређеном пешачком стазом. Има две звездице и располаже са 230 лежаја. Оријентисан је на извођење рекреативне наставе, школа у природи и спортски туризам. У оквиру хотела подигнут је дечији Дрвенград, који се састоји од 8 павиљона намењених извођењу курсева и радионица;
- Хотел „Језеро“, налази се на обалама истоименог језера, у подножју планине Таре, удаљен 2 km од Перућца. Има две звездице и располаже са 130 лежаја. Послује у оквиру П.Д. „Епстурс“ из Београда, изграђен 1976. године и делимично реновиран 2011. године. У склопу хотела налази се и 5 бунгалова апартманског типа са укупним капацитетом од 30 лежаја.
- Хотел „Дрина“, се налази у центру Бајине Баште, у непосредној близини спортско-рекреативног центра „Браћа Милутиновић“ и градског парка. Има три звездице и располаже са 169 лежаја. Заједно са гарни хотелом

„Вила Дрина“ и рестораном „Перућац“ послује у оквиру ПД „Тара Грин“. Делимично је специјализован за припреме спортиста, а пратећу понуду сачињавају организована крстарења (језеро Перућац и траса Перућац-Вишеград-Перућац) и рекреативни рафтинг;

- Гарни хотел „Вила Дрина“, налази се у Перућцу, поред асфалтног пута Бајина Башта-Перућац. Изграђен у периоду између два светска рата и комплетно реновиран 2015. године. Располаже са 35 лежаја, а пратећа понуда је идентична као у случају хотела „Дрина“.
- Хотел „Младост“, налази се у оквиру скијалишта на Иверу (Мокра Гора), на удаљености 8 km од Дрвенграда. Располаже са 30 лежаја, а у његовој непосредној близини налази се жичара дуга 1100 m која покрива четири уређене стазе укупне дужине 5 km. Гостима хотела омогућено је коришћење садржаја хотела „Мећавник“.

Слика 58. Национални еколошки центар (и хотел) „Чаробни брег“

- Хотел „Мећавник“, налази се на истоменом брду, у оквиру комплекса Дрвенграда. Има четири звезде и састоји се од више засебних дрвених кућа (брвнара). Располаже са 100 лежаја, гостима хотела на располагању су сви садржаји комплекса.

- Национални еколошки центар (и хотел) „Чаробни брег“, налази се на падинама Шарског вршка, у близини скијалишта, на надморској висини од 1353 m (слика 58). Отворен за посетиоце 2011. године и намењен организовању образовних програма и семинара из области заштите животне средине. Од објекта полази ски-лифт који се пење до врха Шарског вршка и представља везу са скијалиштем на Иверу на супротној страни гребена. У оквиру центра смештена је и управна зграда Парка природе Мокра Гора, а поред њега пролази локални пут који га повезује са Митровцем и језером Заовине.

Услуге смештаја и исхране за посетиоце обезбеђене су у Дечијем одмаралишту на Митровцу. Комплекс павиљона планинске архитектуре изграђен је 1979. године и припада Центру дечијих летовалишта и опоравилишта (ЦДЛИО) из Београда. Састоји се од 7 објеката.

У заштитној зони Националног парка, налази се неколико хотела, који такође обезбеђују услуге ове врсте. Мотел „Мокра Гора“ и коначиште „Осмица“, налазе се у Мокрој Гори, на истоименој железничкој станици и послују у оквиру А.Д. „Железнице Србије“. Објекти располажу са укупно 50 лежаја. Мотел „Шарган“, налази се у Кремнима, у подножју Таре. У прошлости је представљао кафану и седиште креманске општине, да би касније био претворен у мотел и реновиран последњих година. Капацитет објекта је 150 лежаја, а мотел је специјализован за пријем ђачких екскурзија и спортски туризам.

Агенција за рекламну делатност „Тара планина“ и Туристичка агенција „Таратоурс“ омогућавају резервацију боравка у приватном смештају. Сајт www.tara-planina.com пружа детаљне информације о врстама, начину контакта и изгледу смештајних капацитета у оквиру НП (Калуђерске баре, Митровац, Заовине, Ослуша, Шљивовица, Предов крст), па је могућа варијанта самосталне резервације истих.

Угоститељске услуге пружају ресторани, који имају специјализовану понуду и послују са дугом традицијом („Радмиловац“ и Национална кућа „Јеремичак“ на Калуђерским Барама, специјализовани за припрему српских националних јела, „Курта“, поред пута Бајина Башта – Калуђерске баре, „Врело“, на Перућачком језеру, специјализован за припрему рибљих специјалитета, итд.).

Транспорт

Када је у питању друмски транспорт, на ширем простору НП Тара посетиоцима су услуге омогућене кроз међуградске линије превоза, које полазе из Бајине Баште неколико пута дневно. Ове линије повезују општински центар са Калуђерским барама и Митровцем (преко Перућа), док су остали делови планине слабије повезани линијама јавног превоза (насеља Растиште и Заовине током трајања школске године), или нису уопште повезани. Два суседна општинска центра – Бајина Башта и Ужице, повезана су линијом која саобраћа преко планине Таре и Националног парка (Калуђерских бара). Када је у питању повезаност са главним градом, најбоље везе остварују Калуђерске баре и Перућац, који су преко редовних дневних линија спојени са Београдом. С обзиром на недовољну покривеност простора НП Тара јавним превозом, посетицима је омогућено да путем такси служби из Бајине Баште (могућност изнајмљивања возила на Калуђерским барама, или у Бајиној Башти и Перућцу) обиђу локалитете и места.

Иако је Просторним планом предвиђена организација одговарајућег превоза за туристе у сврху обиласка Националног парка, који би био сезонског карактера, туристички поласци нису уведени. Планирано је да полазне станице за овакве поласке буду у Калуђерским Барама, Шљивовици, Митровцу и Перућцу, а стајалишта на територији Националног парка у оквиру насеља и у близини атрактивних туристичких локалитета. Станице и стајалишта садржаће информативну карту Националног парка, клупе, одморишта и уређене стазе за приступ.

На језеру Перућац постоји неколико пловила у приватном власништву, која су функцији крстарења језером и кањоном Дрине. Током летње сезоне, успостављају се редовне линије за оваква крстарења, а у осталом делу године, организују се групни поласци у сарадњи са смештајним капацитетима у оквиру НП Тара и његовој околини (хотел „Оморика“, хотел „Дрина“), који у понуди имају организацију овог типа активности за сопствене госте. У понуди СТЦ „Бајина Башта“ је и рекреативни рафтинг, који је саставни део пратеће понуде смештајних капацитета у оквиру пословног друштва „Тара Грин“.

Изнајмљивање опреме

Услуге које се односе на изнајмљивање различитих врста опреме у оквиру НП Тара у вези су са обављањем рекреативних активности и у функцији су пропагирања одрживог коришћења простора, са акцентом на заштити природних екосистема.

У оквиру ЈП „Национални парк Тара“ могуће је набавити дозволе за рекреативни риболов и изнајмити чамце за ову активност. С обзиром да се у непосредној близини хотела „Оморика“ и „Бели бор“ налазе три стазе за рекреативно скијање (дужине 300, 400 и 600 m), у хотелима је могуће изнајмити скијашку опрему. Ове услуге омогућене су и на скијалишту „Ивер“.

Да би се афирмисали начини транспорта који не угрожавају животну средину, у визиторском центру Националног парка на Митровцу постоји могућност изнајмљивања бицикала. Услуга је омогућена и посетиоцима инфо центра СТЦ „Бајина Башта“ у Бајиној Башти.

Изнајмљивање чамаца и бродова за пловидбу Дрином и језером Перућац омогућено је у оквиру СТЦ „Бајина Башта“ (изнајмљивање чамаца), туристичке агенције „Тара Турс“ (изнајмљивање чамаца и бродова за крстарење) и директним контактом са власницима пловила на језеру Перућац.

Маркетинг и промоција

Активностима промоције НП Тара, које се врше преко различитих начина рекламирања и реализацијом циљаних догађаја, баве се бројни субјекти. Као управљач заштићеним простором, у акцијама ове врсте доминира ЈП „Национални парк Тара“, међутим промовисање заштићеног простора врше и други учесници у туристичкој привреди (туристичке организације, туристичке агенције и сл.).

Интернет и тв презентације – ЈП „Национални парк Тара“ промовише заштићени простор на својој интернет страници, која омогућава увид у природне вредности и културно-историјско наслеђе. Промоција Парка се врши стављањем акцента на пожељне активности, које ће посетиоци упражњавати током боравка (планинарење, бициклизам, лов и риболов, пешачење), а које су у складу са

дозвољеним правилима понашања и одрживим коришћењем простора. На сајту су доступне информације о смештајним капацитетима унутар Парка, који су у власништву ЈП. Сајт се уређује на српском и енглеском језику. НП Тара промовише се на интернет странама СТЦ „Бајина Башта“ и Агенције за рекламну делатност „Тара планина“, где су описане туристичке атракције природног и антропогеног порекла и дати предлози са могуће активности.

НП Тара промовише се на интернет страници посвећеној заштићеним природним добрима у Србији (www.serbiaecotour.rs). Оваква врста промоције („Ековиртур Е водич“) подразумева виртуелну еко туру кроз заштићена подручја Србије (на српском и енглеском језику), путем које је посетиоцима омогућено да се информишу о флори, фауни, културним знаменитостима, активностима у природи, локалним производима и обичајима становништва различитих заштићених добара.

Специфичан вид промоције представљају видео и филмске презентације, путем којих су у 2013. и 2014. години учесници Пангеа еко кампа у НП Тара промовисали овај простор на фестивалима у Немачкој. Јединствен начин промоције НП Тара извршен је путем филмске уметности. Одређени сегменти филма „Пети лептир“ снимани су на планини Тари током 2014. године, што омогућава посебан визуелни доживљај гледалаца, захваљујући атрактивним пејзажним вредностима простора.

Штампани медији, публикације и промотивни материјал – Различите активности ЈП НП Тара које се односе на управљање заштићеним добром, унапређење туристичке понуде, организацију тематских посета и изложби, као и сарадњу са туристичким субјектима, редовно су праћене од стране локалних штампаних медија, али и новинских листова путописног и туристичког карактера. Резултат студијских путовања и посета страних новинара Националном парку, најчешће су репортаже у иностраним новинским листовима о атракцијама које овај простор поседује. У турском магазину „Voyager“ током 2014. године објављена репортажа о туристичкој регији Западна Србија, са детаљним освртом на НП Тара, реку Дрину и Бајину Башту. Исте године, у холандском издању „Колумбус магазина“ објављена је репортажа о овом Националном парку.

Штампање тематских публикација и монографија представља начин промоције заштићеног простора. НП Тара промовисаће се кроз публикацију „Лексикон НП Тара“, који садржи одреднице тематског типа (географија, историја и археологија, етнологија, билошка разноврсност, привреда и институције, архитектура, уметност и култура), а резултат је пројекта ЈП НП Тара, Географског института „Јован Цвијић“ САНУ и „Службеног гласника“. За промоцију флористичке разноврсности НП значајна је монографија „Фауна лепидоптера Националног парка Тара - микролептири“, публикована 2014. године.

Како би се побољшала информисаност туриста и подигао квалитет услуге ЈП НП Тара штампа промотивни рекламни материјал (флајери, календари, брошуре, туристичко-планинарске карте и сл.).

Тематске изложбе – У циљу промовисања туристичких актракција и биогеографских вредности Националног парка, ЈП НП Тара организује у Центру за посетиоце у Бајиној Башти, различите тематске изложбе.

Поводом Дана Националног парка Тара (13. јула) 2014. године отворена је изложба „Тара“, мађарских фотографа, аутора фотографије познате у светским оквирима „Кућица на Дрини“, објављене у немачком фото магазину „View“ и сврстане међу 10 најбољих фотографија. Изложба је премијерно приказана у Будимпешти 2013. године, да би након тога фотографије биле изложене у неколико градова Мађарске и Румуније.

Изложба Народног музеја из Ужица и Етнографског музеја из Београда „Лековити и чудотворни извори“, организована је у Центру за посетиоце у Бајиној Башти. Изложба представља резултат истраживања извора ужичког краја у оквиру истоименог националног пројекта. Указала је на важност извора за опстанак локалног становништва, како са егзистенцијалног аспекта, тако и са духовне стране. Поставком су обухваћени различити извори, од којих су неки делимично туристички валоризовани (Беле воде у Мокрој Гори, Лађевац у близини манастира Рача), док су други углавном и даље непознати туристима.

Учешће на сајмовима и семинарима – Учешћем на специјализованим сајмовима у земљи и иностранству, НП Тара промовише сопствене туристичке вредности, уз успостављање партнерског односа са релевантним учесницима туристичке привреде који утичу на повећање тражње. Промоција се обавља путем

промотивног материјала на српском и енглеском језику, штампаних публикација и монографија, директним контактом са посетиоцима сајма, као и организовањем видео презентација и трибина за специјализоване новинаре.

Током 2014. године, значајно је учешће на Међународном Сајму туризма ITTFA у Београду, на ком је, у оквиру штанда СТЦ „Бајина Башта“, било организовано заједничко представљање субјеката који учествују у промоцији НП Тара и његове околине.

Одржавање конференције и студијских путовања за специјализоване туристичке новинаре – Специфичан начин презентовања и рекламирања туристичке понуде НП Тара је одржавање и учешће на конференцијама за новинаре. Поводом обележавања значајних датума (нпр. Европског дана националних паркова - 24. мај) или промовисања нових садржаја, Туристичка организација Србије организује конференције за новинаре на тему представљања туристичке понуде националних паркова Србије.

Током 2014. године НП су обишли новинари турских туристичких магазина, у оквиру посете туристичкој регији Западне Србије. Обилазак НП Тара обухватио је следеће локалитете: језеро Перућац, реку Врело, видиковац Бањска Стена, стазу универзалног дизајна „Совина шумска учионица“ и место открића Панчићеве оморике у Заовинама. Посета је обухватила и мултимедијалну презентацију у Центру за посетиоце на Митровцу.

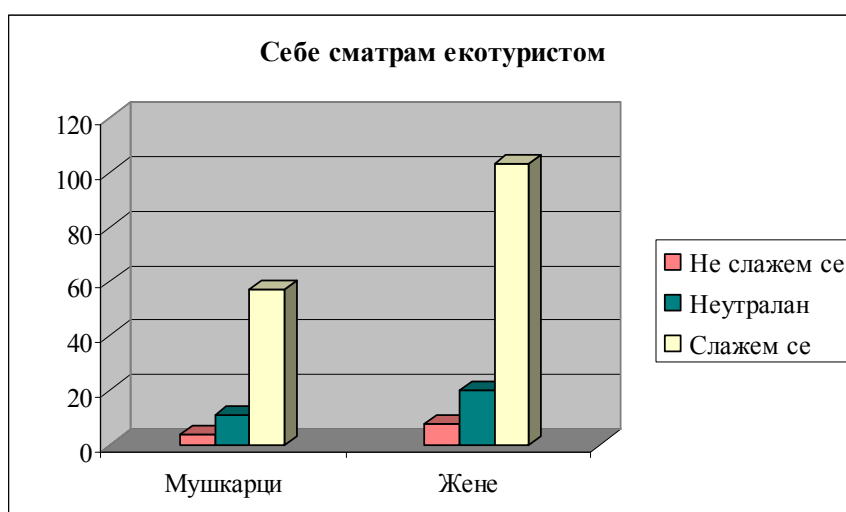
У 2014. години НП Тара посетили су представници америчке Националне агенције за шуме (USDA Forest Service), уз представнике REC Србија (Регионални центар за заштиту животне средине), са циљем упознавања са активностима у овом заштићеном добру и успостављања сарадње у домену заштите од шумских пожара, туризма и рекреације (ради повећања прихода који нису везани за шумарство) и одрживог коришћења простора.

Током 2014. и 2013. године, у оквиру „Фото-сафари Тара“ који организује ЈП НП Тара, овај простор посетило је неколико десетина фотографа из Мађарске, а екипа холандског „Колумбус Магазина“ који се бави путовањима је гостовала у Националном парку. Наведене посете имале су за резултат објављивање специфичних репортажа са фотографијама НП Тара и околине, што доприноси укуној промоцији на међународном туристичком тржишту.

Финансијски аспект маркетиншких активности НП Тара указује на годишњи проценат средстава која ЈП издваја за рекламирање и промоцију заштићеног простора. Као и током анализе овог индикатора у оквиру НП Ђердап, и у случају НП Тара улагања ове врсте су анализирана као део директних улагања у туризам, а приликом тумачења индикатора који се односе на економску корист од туризма. Гледано по категоријама, маркетиншке активности обухватају средства издвојена за презентацију НП (учешће на домаћим и страним сајмовима, организовање студијских путовања за специјализоване туристичке новинаре), као и средства за рекламу, пропаганду, презентацију и популаризацију НП (одржавање и заштита постојеће WEB презентације, израда рекламног материјала, штампа календара, флајера, кеса и фасцикли, итд.). Издвајања за ове намене чинила су 0,9% свих улагања НП Тара у 2013. години.

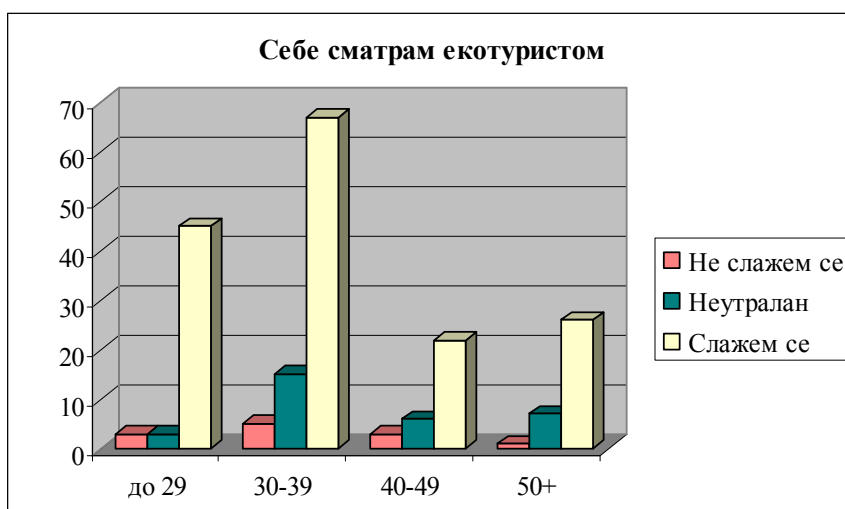
Процент еко туриста

Што се тиче посетилаца који себе идентификују као „зелене“ или еко туристе, на тврдњу: „*Себе сматрам еко туристом*“ велика већина испитаника дала је потврдан одговор (78,8%). Неутрални испитаници чинили су 15,3%, док се мањина није сложила са овом тврдњом (5,9%). Три посетиоца нису дала никакав одговор на ову тврдњу (слика 59).

Слика 59. Ставови испитаника по полу у НП Тара на тврдњу: „Себе сматрам еко туристом”

Анализом дистрибуције одговора међу полном структуром, закључено је да се највећи проценат мушкараца (79,2%) и жена (78,6%) сложио са овом тврдњом, док је знатно мање оних који су били неутрални (15,3% испитаника мушког и 15,3% испитаница женског пола) или су имали негативан став (слика 56). Када је у питању старосна структура, велика већина испитаника из сваке старосне групе дала је потврдан одговор (88,2% посетилаца из старосне групе до 29 година; 77% из групе 30-39 година; 71% из групе 40-49 година; 76,5% из групе 50+ година) (слика 60).

Слика 60. Ставови испитаника различитих старосних категорија у НП Тара на тврдњу: „Себе сматрам екотуристом”

Дистрибуција ставова посетилаца о томе да ли сматрају себе зеленим (екотуристима), анализирана је путем Хи-квадрат теста, како би се утврдило постојање статистички значајних разлика међу половима и старосним групама.

Утврђено је да се мушкарци не разликују статистички значајно од жена у ставу о идентификовању себе као „зеленог“ (или екотуристе), $\chi^2(2, n = 203) = 0,03$, $p = 0,98$, $V = 0,01$. Поред тога, Хи-квадрат тест независности показао је да нема значајне разлике ни када су у питању старосне категорије популације и њихов став о томе да ли сматрају себе екотуристом, $\chi^2(6, n = 203) = 6,26$, $p = 0,39$, $V = 0,12$.

Додатно питање за посетиоце НП Тара односило се на спремност да издвоје допунске трошкове, којима би финансирани сопствене екотуристичке активности

на дестинцији. На тврдњу: „Био/била бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности (посматрање животињског света, посету јединственим екосистемима, планинска пешачења, итд.)”, велики проценат испитаника дао је потврдан одговор (72%). Значајан проценат посетилаца је дао неутралан одговор (16,5%), а мањина није спремна за додатне трошкове (11,5%). Шест испитаника није дало одговор на ово питање. Оба пола су у већинском проценту подржала наведену тврдњу (72,6% свих мушкараца и 71,7% свих жена).

Слично као анкетирани испитаници у претходном националном парку, и у овом случају је одређени број посетилаца, који су себе идентификовали као „зелене“ туристе, у овом питању имао резервисан или негативан став. Од укупно 160 испитаника који су себе препознали као екотуристе, 13,13% је имало неутралан став у вези са спремношћу на додатне екотуристичке издатке, а 5% уопште није спремно на доплате овакве врсте.

Што се тиче старосне структуре посетилаца, све старосне категорије су у значајној већини дале потврдан одговор (до 29 година – 76,5%, 30-39 – 74,1%, 40-49 – 54,8%, 50+ година – 75,8%). Највећи проценат неутралних и испитаника који нису спремни да издвоје додатна средства налази се у категорији 40-49 година, где исти чине 25,8% свих анкетираних учесника.

Приликом испитивања претпоставке о дистрибуцији одговора на постављену тврдњу путем Хи-квадрат теста код мушке и женске популације, закључено је да се мушкарци и жене не разликују статистички значајно у ставовима о додатном плаћању за екотуристичке активности, $\chi^2(6, n = 209) = 17,7, p = 0,60, V = 0,07$. Слично томе, није утврђена значајна разлика ни међу испитиваним старосним категоријама популације у њиховим ставовима о спремности да издвоје додатна средства за поменуте активности, $\chi^2(6, n = 200) = 6,76, p = 0,34, V = 0,13$.

10. ТУМАЧЕЊЕ ИНДИКАТОРА ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА У НП ЂЕРДАП И НП ТАРА

Након анализе селектованих индикатора у оба национална парка, неопходно је приступити њиховом тумачењу и интерпретацији добијених резултата, како би се усмерила будућа деловања у сфери управљања заштићеним просторима. Овај поступак подразумева дефинисање референтних тачака, тј. мерила на основу којих се процењује вредност одређеног индикатора, или граничних вредности, које идентификују критичну промену индикатора.

10.1. Дефинисање „прихватљивог опсега“ индикатора

Када је у питању одређивање референтних тачака, у литератури је предложено да се у обзир узме претходно стање одређене величине или жељено будуће стање, као и одлике одређене дестинације као целине. Чести су случајеви да се за мерила узимају успешни примери из праксе (Јовичић, Илић, 2010). Одређивањем граничних вредности индикатора дефинишу се демаркационе линије између одрживог и неодрживог типа туристичког развоја, и оне се често поклапају са референтним тачкама. С обзиром на њихову варијабилност (зависно од типа дестинације и прихваћеног модела одрживог развоја), неопходно је напоменути да је овај процес комплексан, па се јављају тешкоће око прецизног утврђивања повезаности између узрока и последица неке појаве. Оно што додатно отежава поступак одређивања граничних вредности индикатора је чињеница да туризам у многим дестинацијама још увек није развијен у мери која би узроковала еколошке и социо-културне поремећаје.

Туристичка истраживања еколошки осетљивих простора утемељена на употреби индикатора одрживог туризма – Samoa Sustainable Tourism Indicator project (SSITP), Kangaroo Island Tourism Optimization Management Model (ТОММ) (WTO, 2004) базирају евалуацију добијених резултата на дефинисању прихватљивих вредности (acceptable ranges), у оквиру којих је вредност анализираног индикатора у толеришућим границама.

На основу претходно наведеног, ради евалуације одабраних индикатора одрживог туризма у НП Ђердап и НП Тара извршено је одређивање прихватљивог опсега вредности, у чијем распону се може говорити о евентуалној одрживости датог индикатора у будућности, што подразумева одређено унапређење стања. Уколико је индикатор ван идентификованог опсега у негативном смислу, ово је сигнал за будуће правовремене акције, које треба да поправе његово стање и доведу га на одрживи ниво. У зависности од индикатора, дефинисање прихватљивог опсега извршено је на неколико различитих начина, који су детаљно анализирани у наставку. Разматрани су резултати истраживања индикатора одрживог развоја туризма које је спровео тим експерата ЕУ и који подразумевају дефинисање њихових граничних вредности. С обзиром да је ова методологија већ примењена на истраживању заштићених простора у Србији (Јовић, 2000), а како се одређени дефинисани индикатори подударају са онима анализираним у овом истраживању, прописане граничне вредности узете су у обзир приликом дефинисања прихватљивог опсега. Поред тога, консултовани су и резултати поменутих савремених туристичких истраживања и пројеката, базираних на употреби индикатора одрживог туризма са прописаним прихватљивим вредностима за сваки од њих.

Као референтна тачка за процену вредности одређених индикатора искоришћен је успешан пример из праксе – НП Плитвичка језера, који је степеном заштите природе, али и оствареним економским показатељима, поставио квалитетан одрживи модел успешне синергије туризма и природних особености (Руџић, 2011). Комплекс језера проглашен је националним парком 1949. године и представља најстарији и најпосећенији хрватски национални парк. Уврштен је у светску природну баштину под заштитом Унеска 1979. године и представља пример развијене туристичке дестинације, коју годишње посети преко 1,1 милион туриста (преко 90% страни туристи). С обзиром да се развој туризма у овом НП усклађује са еколошким аспектом и интересима локалног становништва, стање одабраних показатеља узето је у разматрање приликом тумачења индикатора. Вредност показатеља у НП Плитвичка језера тумачена је као позитиван (одржив) пример из праксе, у односу на који су вредновани индикатори у два проучавана парка – НП Ђердап и НП Тара.

Приликом дефинисања прихватљивог опсега и тумачења одређених индикатора консултовано је и стручно особље националних паркова. Ово се нарочито односи на одређене квалитативне индикаторе (првенствено нормативног типа), који се тичу присуства извесних елемената туристичког управљања и брендирања, где је, због природе индикатора, изостало квантитативно идентификовање прихватљивог опсега, па је исти описно дефинисан. Квалитативни индикатори су у овом случају искоришћени као важна допуна традиционалном квантитативном приступу, што је у складу са теоријским заокретом полемике о одрживом туризму (од линеарног ка ширем, свеобухватном приступу), која ставља акценат на њихов значај и употребу у туристичким истраживањима.

Ефекти туризма на локалну заједницу

Истраживања и студије случаја наведене у претходном поглављу, приликом анализе овог индикатора дефинишу доњу границу прихватљивог опсега у распону 70-80% задовољних локалних испитаника. Овако висок доњи праг објашњава се чињеницом да локално становништво има изузетан значај за одрживи развој туризма и да његове потребе треба да буду препознате унутар сваког успешног управљачког модела. Међутим, у оваквим дестинацијама достигнут је напредан степен туристичког развоја и примењен модел који подразумева крајње „строги“ одрживи развој, што није случај са националним парковима у Србији, где је до скоро преовлађивао масовни туризам, а локално становништво врло касно укључено у процес организације туризма. Зато је доња граница за прихватљиви опсег спуштена, па је исти дефинисан у опсегу 60-80% испитаника који су дали позитиван одговор (табела 68). Како је анкетно истраживање обухватило серију питања везаних за различите димензије утицаја туризма на локалну заједницу, при дефинисању прихватљивог опсега узети су у обзир ставови изнесени у свим појединачним питањима, што је послужило за збирно тумачење индикатора.

Приликом тумачења индикатора учесталости састанака на нивоу локалне заједнице, консултовано је стручно особље НП Тара, према чијем мишљењу би учесталост оваквих састанака (који се тренутно одржавају 1-2 пута годишње) требало повећати. С обзиром да *Стратегија развоја туризма НП Ђердан*

предлаже успостављање „отвореног годишњег састанка“ о туристичким активностима у НП, као прихватљиви опсег за овај индикатор дефинисана је учесталост састанака од 2-3 пута годишње.

Табела 68. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме –
Ефекти туризма на локалну заједницу

Проблемска тема	Индикатор	Прихватљиви опсег
Ефекти туризма на локалну заједницу	Ниво локалног задовољства туризмом	60-80% задовољних испитаника
	Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице	2-3 пута годишње
	Однос туристичког промета и броја локалног становништва	1,1-1,5:1
	Процент локалног становништва запосленог у туризму	Тумачен на основу референтне тачке

Ради тумачења односа туристичког промета и броја локалног становништва, консултована су истраживања експерата ЕУ у вези са компаративним индикаторима одрживог туризма, при чему је дефинисан прихватљиви опсег за вредност овог индикатора – 1,1-1,5:1. Ипак, напомиње се да су могућности за примену овог индикатора ограничене у националним и регионалним парковима, јер исти не узима у обзир евиденцију излетничког промета.

Процент локалног становништва запосленог у туризму тумачен је на основу референтне тачке – примера НП Плитвичка језера. На простору 4 општине унутар којих се простире НП Плитвичка језера (Плитвичка језера, Раковица, Врховине, Саборско) проценат локалног становништва запосленог у туризму у просеку износи око 30% становништва које обавља неку делатност (Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011, Hrvatska). Напомиње се да овај проценат варира од одличног стања у општини Раковица (преко 50% запослених у туризму), до лошег у општини Саборско (12,5%).

Задовољство туриста

Истраживања која се темеље на употреби индикатора одрживог туризма за туристичке дестинације, приликом анализе индикатора задовољства туриста

дефинишу доњу границу прихватљивог опсега у распону 70-90% задовољних испитаника, у зависности од постављеног питања. Овако дефинисане границе послужиле су за идентификовање прихватљивог опсега задовољства посетилаца, а из разлога наведених приликом тумачења индикатора локалног задовољства, његова доња граница је спуштена и дефинисан је у опсегу 60-80% задовољних испитаника.

С обзиром да се анкета састојала од низа питања везаних за различите сегменте туризма, приликом дефинисања прихватљивог опсега, а како би се дало збирно тумачење индикатора као целине, анализирани су ставови изнесени у свим појединачним питањима.

Економска корист од туризма

У оквиру проблемске теме која се односи на економску корист остварену од стране туристичке делатности, анализирано је 5 индикатора, чије су прихватљиве вредности дате у табели 69.

Туристичка литература и теоретичари туризма (Twining-Ward, Butler, 2002) сматрају као идеалну ситуацију ону у којој се у пуној сезони остварује 30% укупног годишњег промета. Због практичне неостварљивости овог модела, у методологији компаративних индикатора ЕУ присутан је реалнији приступ овом проблему, па је сезонска концентрација промета до 40% у току три најинтензивнија месеца оцењена као идеалан одрживи развој. У вези са тим, дефинисан је прихватљиви опсег индикатора сезоналности чија вредност износи 40-50% годишњег промета у пуној сезони.

Приликом тумачења индикатора присуства туристичких пројеката, консултовано је стручно особље НП Тара, према чијем мишљењу је постојање оваквих пројеката (посебно у оквиру међународних фондова, који подразумевају међународну сарадњу) неопходно за јачање туризма и проширење понуде у заштићеним објектима. Због тога се наведени индикатор налази у прихватљивим границама уколико се пројекти оваквог типа тренутно реализују у националним парковима.

Табела 69. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме –
Економска корист од туризма

Проблемска тема	Индикатор	Прихватљиви опсег
Економска корист од туризма	Сезоналност туристичког промета	40-50% год. промета у пуној сезони
	Туристички пројекти	Реализација међународних туристичких пројеката
	Годишњи приходи и улагања у туризам	Тумачен на основу референтне тачке
	Атрактивност у односу на сличне дестинације	60-80% позитивних одговора

Приликом тумачења индикатора у вези са годишњим приходима од туристичке делатности које национални паркови остварују, анализирано је стање у НП Плитвичка језера. Током 2014. године приходи од туризма које је НП Плитвичка језера остварио износили су 88% свих прихода овог заштићеног простора (Приходи и rashodi JP „Nacionalni park Plitvička jezera“ за 2014. godinu, 2014). Уколико се у обзир узме и укупан број посетилаца у 2014. години, ЈУ НП Плитвичка језера остварила је приходе од туризма у износу приближно 23 евра/посетилац. У вези са тим, извршена је анализа овог индикатора у НП Ђердап и НП Тара.

Прихватљиви опсег 60-80% позитивних одговора о конкурентности дефинисан је у складу са процедуром спроведеном у случају претходних индикатора, базираних на анкети о задовољству туриста.

Заштита природе и утицај туризма на животну средину

У оквиру проблемске теме која се односи на заштиту природних добара и утицај туризма на животну средину, обрађено је неколико индикатора (табела 70). Процент заштићеног простора са различитим нивоима контроле делатности односи се на присуство јасно дефинисаних зона са прописаним режимима коришћења, па је у случају овог индикатора прихватљиви опсег у вези са постојањем оваквих зона.

Табела 70. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме –
Заштита природе и утицај туризма на животну средину

Проблемска тема	Индикатор	Прихватљиви опсег
Заштита природе и утицај туризма на животну средину	Процент заштићеног простора подвргнутог различитим нивоима контроле	Дефинисане зона заштите са различитом наменом и контролом активности
	Признања међународних програма	Присуство интернац. признања
	Заштићене, ендемичне и угрожене врсте	Тумачен на основу референтне тачке
	Оштећење шумских екосистема	Тумачен на основу референтне тачке
	Квалитет речне воде	III - IV класа (WPI)
	Дивље депоније и системи за пречишћавање/рециклажу	Одсуство депонија, 30-50% хотелских капацитета

Прихватљиви опсег за индикатор признања међународних програма је описно дефинисан у смислу присуства интернационалних признања за националне паркове, која представљају важан индикатор њихове туристичке вредности. Уколико је њихова бројност већа, утолико је простор еколошки вреднији и специфичнији, а као такав и привлачнији за посете. Овај индикатор је у директној вези са оним који анализира присуство заштићених, ендемичних и угрожених врста, с обзиром да су међународна признања базирана на бројности и разноврсности ових врста.

Присуство заштићених, ендемичних и угрожених врста анализирано је у контексту забележених вредности у референтној тачки. Све наведене категорије врста у НП Плитвичка језера присутне су у проценту већем од 1% у односу на укупан број врста. Конкретно, под заштиту међународних конвенција стављено је 7% врста флоре, а домаћим законима штити се 1,8% врста. Угрожене врсте чине 2,5% свих врста, а присутно је и око 2,2% балканских ендемита (*Prostorni plan područja posebnih obilježja NP Plitvička jezera*, 2014). У вези са набројаним, протумачено је присуство ових врста у два анализирана национална парка.

Индикатор оштећења шумских екосистема тумачен је у контексту сушења шума, као једног од главних узрочника пропадања шумских екосистема. Приликом његовог тумачења, идентификовано је стање у референтној тачки – НП Плитвичка језера. Према подацима *Годишњег плана управљања* (Годишњи план

управљања НП Плитвичка језера, 2014), континуирано праћење површина захваћених сушењем у овом НП обавља се од 2003. године. Уколико се узме у обзир чињеница да је током последњих неколико година (период 2011-2013. година) регистровано само појединачно сушење, а да је у периоду 2003-2010. година укупна површина на којој се догодило сушење износила приближно 115 ha (са укупном масом осушеног дрвећа од 49000 m³), јасно је да је сушење на заштићеном простору било изузетно малог обима (14,4 ha/годишње (0,01% територије парка) са 6 125 m³ масе укупног осушеног дрвећа на годишњем нивоу. У контексту оваквог стања, анализирано је присуство оштећених шумских екосистема у НП Ђердап и НП Тара.

Приликом дефинисања прихватљивог опсега за квалитет речне воде у обзир су узете категорије вода које дозвољавају купање и обављање рекреативних активности. У случају методологије WPI индекса, прихватљиве вредности индикатора идентификоване су за III – IV класу.

За индикатор који се односи на дивље депоније и системе за пречишћавање /рециклажу, консултована су туристичка истраживања која се темеље на употреби индикатора одрживог туризма, а у разматрање су узела поменути индикатор (Samoa Sustainable Tourism Indicator project (SSITP) у WTO, 2004). Према овим изворима, прихватљиви опсег смештајних капацитета на дестинацији (хотела) који поседују одређене системе за рециклажу или пречишћавање износи 30-50% свих капацитета ове врсте.

Планирање и контрола дестинације

Дефинисање прихватљивог опсега индикатора везаног за постојање локалног туристичког плана или стратегије било је у вези са постојањем оваквих докумената, који се у потпуности или делимично односе на заштићени простор.

У складу са мишљењима стручног особља националних паркова, као и примером референтног НП Плитвичка језера, констатовано је да је тренинге и обуке запослених у сфери туризма неопходно организовати сваког другог месеца у години, како би се остварио жељени квалитет услуге.

Прихватљиви опсег индикатора густине и квалитета путне мреже дефинисан је описно, у смислу одговарајуће изграђености и стања путне инфраструктуре на датој територији. Тумачење индикатора извршено је на основу стања на терену и консултовања стручних анализа урађених у просторним плановима, а у разматрање су узети главни и споредни путни правци.

Табела 71. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме -
Планирање и контрола дестинације

Проблемска тема	Индикатор	Прихватљиви опсег
Планирање и контрола дестинације	Постојање стратегије или локалног туристичког плана	Постојање плана/стратегије за развој туризма НП
	Професионални развој	Тумачен на основу референтне тачке (60-80% задовољних испитаника)
	Густина и квалитет путне мреже	Изграђеност и задовољавајуће стање главних и спор. путева
	Доступне он-лајн информације о организацији саобраћаја и јавног превоза	Тумачен на основу референтне тачке
	Приступачност јавним превозом	80-90% хотела 70-90% турист. вредн.
	Транспорт посетилаца	10-20%

Прихватљиви опсег индикатора који се односи на ниво доступних он-лајн саобраћајних информација, тумачен је на основу присуства 8 подиндикатора анализираних у тексту, а у контексту референтне тачке – НП Плитвичка језера. У случају овог НП свих 8 подиндикатора (стање путева и пожељни путни правци, алтернативне руте, мапе и ауто карте, информације и локације аутобуских станица, информације и локације бензинских станица и такси служби, информације о линијама јавног превоза, информације о линијама речног саобраћаја и алтернативни начини превоза на дестинацији) присутно је на он-лајн страницама НП или туристичких заједница локалних општина, па се овакво стање сматра идеалним, када је поменути индикатор у питању.

У контексту идеалне повезаности НП јавним превозом, свака основна смештајна јединица и туристичка атракција требало би да буде доступна путем

линија јавног саобраћаја (осим зона строге заштите у којима је то забрањено). Стручњаци из националних паркова сматрају да је неопходна добра повезаност сваког хотела и минимум половине туристичких атракција путем оваквог вида превоза, како би постојала добра саобраћајна повезаност дестинације. У складу са овим тумачењем дефинисан је прихватљиви опсег за проценат приступачности путем јавног превоза – 80-90% хотела и 50-70% туристичких атракција.

Како би се анализирао начин транспорта посетилаца, конкретно проценат оних који не долазе сопственим аутомобилом, консултована су истраживања експерата ЕУ (Јовићић, 2000), на основу чега је дефинисан прихватљиви опсег за вредност овог индикатора. Према овом извору, сматра се да је одржива вредност индикатора постигнута уколико минимум 20% туриста није допутовало својим аутомобилом. Што се прихватљивог опсега поменутог индикатора тиче, исти је дефинисан на нивоу од 10-20%.

Креирање услуга и производа одрживог туризма

У оквиру проблемске теме везане за креирање услуга и производа одрживог туризма, анализирано је неколико квалитативних индикатора, за које је прихватљиви опсег описно тумачен (изузев процента екотуриста).

Што се тиче индикатора који се односи на разноврсност и бројност атракција на дестинацији, његов прихватљиви опсег је у вези са присуством дефинисаних функционалних категорија туристичких атракција унутар заштићеног простора, као и бројношћу унутар сваке категорије. Анализа опсега доступних туристичких услуга базирала се на присуству и доступности различитих типова услуга за посетиоце националних паркова.

Индикатор који се односи на обим и квалитет маркетиншких производа и годишњи проценат средстава издвојених за промоцију НП тумачен је описно у смислу присуства и квалитета различитих начина промоције. Индикатор је анализиран и у односу на референтну тачку – НП Плитвичка језера за који је карактеристично присуство проактивног маркетинга на хрватском и светском тржишту. Ово подразумева предузимања агресивних активности ради утицаја на јавност и снаге окружења, уместо пасивног прихватања маркетинг окружења као

таквог и дефинисања стратегија у складу са његовим стањем. НП Плитвичка језера представља понуду на различитим емитивним тржиштима, узимајући у обзир нове трендове у туризму. Парк сарађује са више од 900 туристичких агенција, агената и туроператора и континуирано проширује сопствену понуду, како би се анимирао и онај сегмент тржишта који није искључиво заинтересован за обилазак језера (организација венчања у природи, бициклизам и планинарење). Динамика промена се прати, па све активности, укључујући и број туриста, подлежу планирању и надзору. У склопу Парка делује Научно стручни центар „др Иво Певалек“, у ком се свакодневно спроводе мониторинзи (Ružić, 2011).

Табела 72. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме –
Креирање услуга и производа одрживог туризма

Проблемска тема	Индикатор	Прихватљиви опсег
Креирање услуга и производа одрживог туризма	Разноврсност и бројност туристичких вредности	Већинска присутност категорија туристичких вредности, са знатном бројношћу унутар сваке категорије
	Опсег доступних туристичких услуга	Присуство различитих типова услуга које су лако доступне
	Маркетинг и промоција	Присуство и успешност различитих начина промоције
	Процент екотуриста	60-80%

Када је у питању индикатор који се односи на проценат „зелених“ или екотуриста, дефинисан је прихватљиви опсег 60-80% потврђених одговора, у складу са процедуром спроведеном у случају претходних индикатора, такође базираних на анкети о задовољству туриста.

10.2. Тумачење индикатора одрживог туризма у

НП Ђердап и НП Тара

Након дефинисања прихватљивог опсега за сваки индикатор, приступило се њиховом тумачењу и поређењу. У зависности од тога да ли су се налазили у

границама толеришућих распона или одступали од истих у позитивном /негативном контексту, индикатори су сврстани у три различите групе – „лош“, „прихватљив“ и „добар“ (табела 73).

Група индикатора у оквиру проблемске теме која се односи на локално становништво лоше је оцењена у оба национална парка. Индикатор локалног задовољства туризмом налази се на граници „лошег“ и „прихватљивог“, с обзиром да је од укупно 18 питања која су локалном становништву постављена, са намером да изрази став о задовољству по неколико различитих основа, значајна већина задовољних регистрована само у случају 7 (НП Ђердап) и 8 (НП Тара) питања. Оваква ситуација сведочи о томе да локално становништво већински нема позитиван став о ефектима које је туризам проузроковао на њихову заједницу. Слагање је у већини забележено код питања која се односе на недостатак негативних ефеката, а не присуство позитивних, што указује на мишљење да туризам није развијен.

Иако су током последњих година, кроз организовање састанака на нивоу локалне заједнице, интензивирани напори да се унапреде везе на релацији национални паркови – локално становништво, овакве врсте састанака се и даље не одржавају у довољној мери (у просек 1-2 годишње), па је и индикатор везан за ову проблематику ниско оцењен.

Интензитет туризма (однос туристичког промета и броја локалног становништва) је различит у проучаваним националним парковима. Главна туристичка места НП Ђердап одликује интензитет туризма у одрживим границама (изузев у Доњем Милановцу, где је у прихватљивим оквирима), па не постоји велики притисак клијентеле на локални културни идентитет. Ситуација је другачија у НП Тара, где су забележене више вредности овог индикатора, што сведочи о значајнијем интензитету туризма и већем притиску туриста.

Запослени у туризму у оба национална парка чинили су веома мали део (у просеку 4-8%) укупно запослених у локалним општинама, што сведочи да туризам не представља доминантну делатност. У међупописном периоду забележен је пад броја запослених у туризму, услед економске кризе и неразвијености туристичког сектора, па се закључује да се наведени индикатор не налази у одрживом оквиру.

Табела 73. Тумачење индикатора одрживог туризма у НП Ђердап и НП Тара

Проблемска тема	Индикатор	НП Ђердап	НП Тара
Ефекти туризма на заједницу	Ниво локалног задовољства туризмом	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Учесталост састанака на нивоу локалне заједнице	ЛОШ	ЛОШ
	Однос туристичког промета и локалног становништва	ДОБАР	ЛОШ
	Процент локалног становништва запосленог у туризму	ЛОШ	ЛОШ
Задовољство туриста	Задовољство туриста	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
Економска корист од туризма	Сезоналност туристичког промета	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Туристички пројекти	ДОБАР	ДОБАР
	Годишњи приходи и улагања у туризам	ЛОШ	ЛОШ
	Атрактивност у односу на сличне дестинације	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
Заштита природе и утицај туризма на животну средину	Процент заштићеног простора подвргнутог различитим нивоима контроле	ДОБАР	ДОБАР
	Признања међународних програма	ДОБАР	ДОБАР
	Заштићене, ендемичне и угрожене врсте	ДОБАР	ДОБАР
	Оштећење шумских екосистема	ЛОШ	ЛОШ
	Квалитет речне воде	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Дивље депоније и системи за пречишћавање и рециклажу	ЛОШ	ЛОШ
Планирање и контрола дестинације	Постојање туристичке стратегије или локалног туристичког плана	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Професионални развој	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Густина и квалитет путне мреже	ЛОШ	ЛОШ
	Доступне он-лајн информације о организацији саобраћаја и јавног превоза	ЛОШ	ЛОШ
	Приступачност јавним превозом	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Транспорт посетилаца	ДОБАР	ДОБАР
Креирање услуга и производа одрживог туризма	Разноврсност и бројност туристичких вредности	ДОБАР	ДОБАР
	Опсег доступних туристичких услуга	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Маркетинг и промоција	ПРИХВАТЉИВ	ПРИХВАТЉИВ
	Процент екотуриста	ПРИХВАТЉИВ	ДОБАР

Индикатор задовољства посетилаца оцењен је као „прихватљив“ у оба национална парка, с тим да се у НП Ђердап налази на граници са неодрживим. Од укупно 18 постављених питања туристима како би изразили сопствено слагање /неслагање везано за сегменте понуде и доживљај, значајна већина испитаника се сложила код половине питања (9) у НП Тара. У другом проучаваном националном парку значајна већина регистрована је у случају 7 (39%) питања.

Индикатор сезоналности туристичког промета оцењен је као „прихватљив“, јер је у анализираним хотелским капацитетима забележено преко 40% свих годишњих посета током три најпосећенија месеца. Изузетак представља хотел „Оморика“ у НП Тара који бележи мање од 40% годишњих посета у току три најпосећенија месеца, што сведочи о мање израженој сезоналности долазака. Генерално гледано, за период пуне сезоне унутар националних паркова карактеристично је да се не поклапа искључиво са летњим месецима, већ се сезона помера ка пролећу (ускршњи и првомајски празници) и допуњује периодом новогодишњих празника, па мај и јануар месец често спадају у категорију три најпосећенија месеца.

За ова национална парка урађени су пројекти који се у потпуности или делимично односе на туризам и проширење туристичке понуде. Захваљујући пограничном положају, унутар ових заштићених простора реализују се пројекти финансирани путем иностраних фондова од стране међународних институција, а у циљу остварења међудржавне сарадње. Пракса конкурисања за овакве фондове присутна је одређени низ година, што је за резултат имало унапређење туристичких активности, проширење туристичке инфраструктуре и едукацију из области стаицања вештина комуникације са туристима. Због свега наведеног и конкретних остварених резултата као последица реализације оваквих пројеката, индикатор је оцењен као „добар“.

За разлику од НП Плитивчка језера, који се у целини самостално финансира од стране туризма, у проучаваним НП то није случај. У односу на друге делатности, туризам за сада представља споредан и симболичан извор финансирања, о чему сведоче ниски приходи које јавна предузећа остварују од ове делатности у односу на друге, које представљају главне изворе финансирања (шумарство). Један од важнијих разлога оваквог стања је чињеница да се улаз у

НП не наплаћује, као и непоседовање већих смештајно-угоститељских објеката, који би знатно допринели укупној финансијској добити у туристичком сектору, као што је то случај у референтном НП.

Индикатор конкурентности из угла посетилаца оцењен је као „прихватљив“, с обзиром да је значајна већина анкетираних доживљена искуства у посећеном националном парку дефинисала као „јединствена/боља“ у односу на друге објекте ове врсте које су посетили у Србији. Међутим, поређења укупног туристичког производа добијеног у заштићеним просторима, резултирала је одговорима по којима је он истог квалитета као и у другим НП у Србији.

С обзиром да је у националним парковима Србије заступљен концепт зонирања територије, у оба проучавана НП просторним плановима прецизно су дефинисане три зоне заштите, које подразумевају различите начине управљања и коришћења територије. За сваки режим установљени су приоритети у домену дозвољених активности и заштите, а као крајњи циљ постављено је одрживо управљање. Зонирање је обављено тако да се еколошки највреднији простори строго штите, а коришћење простора у туристичке и друге сврхе дозвољава се у ограниченом обиму и у зонама са либералнијом заштитом (углавном III зона и зона заштите). Због присуства оваквог режима, индикатор који се односи на ово питање оцењен је као „добар“.

Како су биogeографске особености оба НП њихове темељне вредности, индикатор који се односи на присуство заштићених, ендемичних и реликтних врста изузетно је добро оцењен. Слично као у референтном НП Плитвичка језера, где је присуство ових категорија значајно и прелази 1% укупне биogeографске разноврсности, у проучаваним националним парковима бројне су ендемичне и реликтне врсте, као и оне које су због угрожености заштићене националним законима и међународним конвенцијама. У вези са овим индикатором је и онај који се односи на признања међународних конвенција и програма, јер се иста темеље на присуству ових биogeографских категорија. Поред већ присутних признања, значајно је да су ови простори предложени за упис у UNESCO листу добара светске баштине на основу Конвенције о заштити светске културне и природне баштине (НП Ђердап) и Унескове резервате биосфере (МаВ) (НП Ђердап и НП Тара, заједно са ПИО Заовине и ПП Шарган – Мокра Гором).

Када је у питању индикатор који се односи на оштећене шумске екосистеме у проучаваним НП, ситуација је знатно другачија, с обзиром на присутан процес сушења шума (првенствено четинара) на територији Србије, који је кулминирао у периоду 2012-2013. године. За разлику од НП Плитвичка језера, где је током десетогодишњег периода (2003-2013. година) регистровано сушење врло малог обима (у појединим годинама забележено само појединачно сушење), у НП Тара и НП Ђерап присутно је интензивно вишегодишње сушење у скоро свим шумским екосистемима. У НП Ђерап више од половине укупне територије парка захваћено је сушењем, при чему је изизетно јак интензитет присутан на око 5% територије Парка (31,6 km²), док су у НП Тара најугроженије и физиолошки ослабљене шуме смрче и јеле, са око 14000 m³ сувог и суховрхог дрвећа у 2014. години. Уколико се овоме додају последице пожара из 2012. године, током ког су шумски екосистеми шире територије планине Таре претрпели велико оштећење (изгорело око 1800 ha шуме јеле, букве, бора и смрче), јасно је да анализирани индикатор није на одрживом нивоу.

Индикатор квалитета речне воде налази се у прихватљивом опсегу у оба анализирана НП, с тим што је боље стање регистровано у НП Тара. Добијене WPI вредности потврдиле су да је на реци Дрини регистрован тренд погоршања квалитета воде (II и III класа до 2008. године, а затим прелазак у IV класу), међутим њена туристичка функција још увек није нарушена, иако би се то даљим загађењем могло догодити. За Дунав су забележене лошије вредности за квалитет, па се ова река према WPI вредностима на територији НП Ђерап углавном налазила у IV (или чак V) класи, коју карактерише нечиста вода. Речна вода у оба НП користи се у купалишно-рекреативне сврхе, па би свако даље погоршање њеног квалитета штетило живом свету и одрживом туристичком развоју простора.

Анализом је идентификовано неодрживо стање индикатора присуства дивљих депонија и система за пречишћавање/рециклажу у оба национална парка. Дивље депоније и сметлишта представљају реалан проблем за проучаване просторе, а најчешће су лоциране дуж обала река и саобраћајница (НП Ђерап) и у викенд насељима (НП Тара). Иако се редовно чисте и отклањају, замењују их новонастале, па проблем њиховог санирања добија трајне оквире.

Смештајни и угоститељски капацитети на територији проучаваних НП (изузев хотела ВУ „Тара“ на Калуђерским барама – „Оморика“ и „Бели бор“) не поседују сопствене системе за пречишћавање отпадних вода, кој се нетретиране испуштају у градску канализацију. Хотелски капацитети и ресторани, као и сва туристичка предузећа, не врше рециклажу сопственог чврстог отпада, што није у складу са актуелним еколошким стандардима.

Током последњих година урађена су различита документа, планови и стратегије која се у потпуности или делимично баве питањем развоја и организације туризма у НП Ђердап и НП Тара. Иако нису у потпуности реализовани по упутствима и принципима које даје туристичка литература, генерално су у сваком од докумената уочене праве смернице за будућа деловања и дата упозорења на могуће препреке и недостатке ка реализацији истих. Најчешће уочени недостаци приликом израде оваквих стратегија и локалних планова односе се на недовољно разрађен мониторинг, тј. праћење напретка примене дефинисаних циљева, а оно што је алармантно је чињеница да добра решења и стратешка упоришта понуђена у оваквим документима до сада нису реализована у пракси. Због свега наведеног, индикатор је оцењен као „прихватљив“.

Када је у питању професионални развој, тренинзи и обуке запослених у сфери организације туристичке делатности обављају се неколико пута (најчешће 3-4) годишње, а нарочито су учестали у оквиру спровођења међународних пројеката. Већина анкетираних посетилаца услуге запослених окарактерисала као „стручне и од помоћи“ (67,5% – НП Ђердап и 66,4% – НП Тара), па је индикатор професионалног развоја и обуке запослених оцењен као „прихватљив“.

Стање саобраћајне инфраструктуре на територији оба национална парка је незадовољавајуће. Пuteви су у значајној мери изграђени (нарочито у НП Тара), међутим неопходно је повећање њиховог квалитета доградњом, реконструкцијом и рехабилитацијом. Ово је посебно изражено на државним путевима II реда и локалним путевима, које често карактерише неадекватан квалитет коловоза. Што се НП Ђердап тиче, нарочито је алармантно веома лоше стање Ђердапске магистрале, на којој су чести одрони, успоравања и прекиди саобраћаја. Неповољна околност је и пролазак ове саобраћајнице кроз Голубачку тврђаву, споменик културе I степена, што утиче на континуирана оштећења овог

споменика. За НП Тару карактеристична је и лоша интерна повезаност на дестинацији (нпр. веза Мокра Гора (Ивер) – Митровац и Заовинско језеро). Такође, путеви који воде до одређених туристичких атракција (видиковаца, заштићених резервата и и сл.), често су неодржавани и неадекватно маркирани.

Индикатор доступности он-лајн информација о условима саобраћаја и организацији јавног аутобуског превоза, показао је да, за разлику од НП Плитвичка језера, за који су на сајтовима управљача и туристичке заједнице општине Плитвичка језера дате детаљне он-лајн информације свих анализираних подиндикатора, у случају националних паркова у Србији ситуација је углавном незадовољавајућа. Анализирани сајтове карактерише присуство одређених информација (путни правци, мапе), међутим недостају детаљни подаци о линијама јавног превоза и покривености територије НП путем овог вида саобраћаја. У случају оба НП изостају подаци о алтернативним начинима доласка до дестинације и коришћењу алтернативних начина превоза унутар дестинације (само у случају НП Ђердап). Присуство осталих испитиваних информација идентификовано је у непотпуном облику (информације о бензинским станицама и такси службама, контакт информације о аутобуским станицама у локалним центрима, информације о речном саобраћају). Као добар пример намеће се усмерење посетилаца сајта ЈП НП Плитвичка језера путем линка на интернет страну хрватског аутоклуба (НАК), где постоје детаљне информације о условима саобраћаја, путним правцима до и од Парка, као и сви неопходни подаци везани за овај сегмент планирања путовања.

Приступачност путем јавног превоза налази се у прихватљивом опсегу у случају оба национална парка, али у одређеном сегменту има незадовољавајућу вредност. Истраживање је показало да су хотели у НП Ђердап приступачни преко јавног превоза, међутим, када су у питању туристичке вредности, већина ових објеката, локалитета и места (нарочито природног порекла) није приступачна на овај начин или је условно приступачна (уколико се налази на или у близини Ђердапске магистрале). Сличан је случај и са НП Тара, где је такође велика већина главних смештајних капацитета доступна преко јавног превоза, међутим овде је изражен проблем недовољно фреквентних локалних полазака (Мокра

Гора). Што се туристичких вредности тиче, углавном су неприступачне путем овог вида транспорта, осим оних смештених у сталним насељима.

С обзиром на значајан проценат посетилаца који за долазак не користе сопствени аутомобил већ аутобуски превоз, индикатор који анализира начин транспорта посетилаца оцењен је као „добар“. У НП Ђердап ова категорија преовлађује (56,1%) док је у НП Тара 35,5% испитаника за долазак искористило аутобуски превоз. Наглашава се да се овај индикатор тумачи са резервом, јер анализа не обухвата укупан број посетилаца, већ искључиво анкетни узорак.

Разноврсност и бројност туристичких мотива има високу вредност, јер оба национална парка карактерише присуство различитих категорија ових објеката и локалитета, са великом бројношћу унутар категорија. Атрактивношћу и туристичком вредношћу доминирају геолошки, хидрографски и биогеографски феномени, а у НП Ђердап и богата културно-историјска баштина. Набројане категорије, уз туристичке путеве и стазе које воде до видиковаца, су најбоље валоризоване. Уочено је да одређени потенцијали нису искоришћени, тј. да су одређене категорије за сада само делимично валоризоване, иако пружају могућност за опсежно укључење у туристичку понуду.

Оба национална парка пружају различите врсте туристичких услуга, које се међусобно разликују по обиму и квалитету. Уочено је присуство застарелих и нерентабилних смештајних капацитета у НП Ђердап, које би требало реновирати и преуредити. Највећи недостатак примећен је када су у питању услуге транспорта у оквиру дестинације, са акцентом на одсуство било каквих туристичких полазака до одређених локалитета или евентуалних разгледања атракција туристичким аутобусом или возићем. Туристи који посете ове просторе без доласка сопственим аутомобилом, морају да се ослоне на јавни превоз (евентуално услуге такси служби), који је често недовољно фреквентан и не покрива све делове заштићене територије. С обзиром да површину коју обухвата, овај проблем је нарочито изражен у НП Ђердап, мада се наглашава да значајан проценат планинског простора Таре такође није покривен јавним превозом. У НП Ђердап јавља се проблем недовољно умрежене понуде и пружања услуга речног транспорта изоловано од стране великог броја туристичких субјеката.

Иако је забележен одређени ниво сарадње између учесника у туристичкој привреди, у оба национална парка присутан је проблем неумрежених услуга које туристима, поред управљача заштићеним простором, пружају и остали субјекти (туристичке организације, туристичке агенције, самостални туристички водичи, приватни власници смештаја и туристичких пловила и сл.).

Када се говори о обиму и квалитету маркетиншких производа и начину на који се национални паркови рекламирају, позитиван помак учињен је последњих година проширивањем ових врста активности (интернет маркетинг, реклама у оквиру реализације међународних пројеката) и учесталим акцијама промовисања организацијом циљаних догађаја. Нарочито ефектан начин промоције заштићеног простора представљају студијска путовања за специјализоване туристичке новинаре, којима се НП презентују ширем, иностраном тржишту.

Поред добрих страна, уочени су и одређени недостаци када је овај индикатор у питању, нарочито уколико се изврши поређење са НП Плитвичка језера. Сарадња коју национални паркови остварују учешћем на сајмовима и семинарима са туристичким агенцијама и туроператорима је неупоредиво мањег обима од оне присутне у оквиру референтног НП (преко 900 агенција, агената и туроператора). Интернет презентације како управљача, тако и туристичких организација доступне су, поред српског, само на још једном страном језику (енглеском), док је у случају НП Плитвичка језера на сајту управљача, али и туристичке заједнице, присутна интернет презентација на хрватском, енглеском, немачком, италијанском и француском језику. У циљу спровођења јаког, промаркетинга, НП Плитвичка језера осмишљава промотивне понуде и наградне попусте, како би се посетиоци привукли. Ово подразумева и детаљно разрађене различите варијанте обиласка НП, са којима се посетиоци упознају на улазним пунктовима, а у складу су са доступним временом за обилазак и планираном дужином боравка. Наведени примери маркетиншких активности углавном изостају када су у питању два анализирана НП у Србији, па су посетиоци оријентисани на самостално планирање боравка. Томе доприноси и сезонско радно време појединих инфопунктова (отворени искључиво током летње сезоне и затворени викендом), што додатно отежава приступ информацијама.

Проблем који је присутан и нарочито изражен у оба НП (нарочито у НП Ђердап) је одсуство целовитог дестинацијског приступа приликом промоције заштићене територије. Решење појединачног и неповезаног маркетиншког наступа свих учесника у туризму понуђено је у *Мастер плану туристичке дестинације „Доње Подунавље“* у виду формирања заједничке дестинацијске менаџмент компаније, која би преузела одговорност за спровођење програма изградње конкурентности, инвестиција и маркетинга, али није до данас заживело.

Индикатор који анализира проценат екотуриста оцењен је као „прихватљив“ и „добар“, јер је у случају оба национална парка значајна већина испитаника себе идентификовала као „зелене“ туристе и сложила се да би била спремна на додатна финансијска издвајања ради реализације екотуристичких активности. У случају НП Тара забележена је велика већина (80%) позитивних одговора, што сведочи о постојању адекватног тржишног сегмента за понуду која подразумева одрживе форме туристичког деловања.

11. ОЦЕНА ЕФИКАСНОСТИ ПРИМЕНЕ ИНДИКАТОРА И ОДРЖИВОСТИ РАЗВОЈА ТУРИЗМА У НП ЂЕРДАП И НП ТАРА

Индикатори одрживог развоја туризма Светске туристичке организације примењени су на примеру два национална парка у Србији – НП Ђердап и НП Тара, са циљем да се испита присутност и јачина параметара који условљавају одрживи туристички развој, а истовремено и анализирају резултати досадашњих предузетих акција. Туризам је у овим заштићеним просторима тумачен као комплексан систем у ком постоје сталне повратне везе унутар различитих сфера – економске, заштите животне средине, социјалне, управљања дестинацијом и сл. Примењени мултидимензионални индикатори имали су за циљ да идентификују присутност оваквих веза у форми показатеља тренутног стања, али и да усмере на акције које ће омогућити промену.

11. 1. Ефикасност примене индикатора UNWTO у НП Ђердап и НП Тара

Генерално гледано, индикатори одрживог развоја туризма Светске туристичке организације пружају добру основу за истраживање одрживости туристичког развоја у конкретним туристичким местима. Стручњаци и консултанци UNWTO, руковођени вишегодишњим искуством у процесу развоја индикатора одрживог туризма, развили су 2004. године потпуно нов приступ. Одрживи туризам је у оквиру овог приступа тумачен као део ширег концепта одрживог развоја, па је формиран сложен систем проблемских тема (свака са око 10-15 подтема) и знатан број хетерогених индикатора, са циљем да се обухвате базичне димензије одрживог туризма (економска, социјална и културна, животна средина и управљање). Сматрамо да је увођење великог броја индикатора у овом приступу имало за циљ уважавање сложености дате проблематике и да је дало могућност и слободу различитим експертима (планерима, менаџерима, истраживачима, итд) да у разматрање узму оне који имају највећи значај за тип проучаваног простора.

Приликом избора индикатора у обзир је узета препоручена процедура за њихов одабир у складу са типом дестинације, што је у знатној мери олакшало почетак истраживања. Наглашава се да је значајна новина коју је овај приступ донео, у односу на претходно развијене индикаторе од стране UNWTO, али и других субјеката који су се бавили сличном проблематиком, увођење проблемске теме у вези са ефектима туризма на локалну заједницу и њиховим ставовима. Још један значајан помак, који је деловао на ефективност коришћења ове методологије, је развој индикатора по типовима дестинација. У нашем случају, то је утицало да се акценат стави на индикаторе развијене у еколошки осетљивим просторима и заштићеним просторима (националним парковима).

Иако је, по нашем мишљењу, ово најефикаснији и најдетаљнији приступ формулисања индикатора одрживог развоја туризма Светске туристичке организације, сматрамо да је основни недостатак методологије недовољно разрађен поступак тумачења индикатора. С обзиром на велику бројност дефинисаних индикатора и различитост обухваћених типова туристичких дестинација, разумљиво је да су изостали покушаји утврђивања граничних вредности за анализу добијених резултата. Стручњаци UNWTO дали су опште предлоге у виду тумачења добијених података у складу са дефинисаним стандардима, уколико исти постоје за дату област проучавања. Како би се ово питање решило, евалуација и тумачење индикатора одрживог туризма за НП Ђердап и НП Тара у овом истраживању извршени су одређивањем прихватљивог опсега вредности, на основу референтне тачке и консултација са савременим туристичким истраживањима и управљачима заштићених добара, што је представљало својеврсну надоградњу методологије. У истраживању смо нагласили значај квалитативних индикатора за туристичке анализе, па су исти узети у разматрање у великом обиму. Приступило се детаљној разradi индикатора: густина и квалитет путне мреже, приступачност јавним превозом, разноврсност и бројност туристичких вредности и опсег доступних туристичких услуга, који имају пресудну важност за одрживи развој туризма у оба национална парка. Због природе ових индикатора, било је неопходно описно дефинисање њиховог прихватљивог опсега, што је за последицу имало извесну дозу

субјективности у тумачењу резултата, али је истовремено омогућило употребу ових важних показатеља.

Руководећи се специфичностима достигнутог туристичког развоја НП Ђердап и НП Тара, за које је карактеристична недовољна конкурентност у односу на друга туристичка места у земљи, приликом тумачења одређених индикатора извршена је корекција преузетих граничних вредности за прихватљиви опсег, спуштањем његове доње границе. Ово је урађено за све индикаторе везане за задовољство и ставове локалног становништва и посетилаца. Напомиње се да би усмерени развој туризма у националним парковима у будућности требало да утиче на подизање граничних вредности за ове показатеље.

Проблематична је преузета гранична вредност ЕУ експерата за индикатор однос туристичког промета и локалног становништва, која треба да покаже степен очуваности културног идентитета заједнице под дејством туристичког развоја. Сматрамо да добијени резултати за наведени индикатор не показују реално стање у НП Тара. Увидом у стручну литературу није пронађен покушај математичке операционализације овог показатеља који би се сматрао адекватнијим за употребу, па су задржане почетне границе.

Показатељ транспорта посетилаца, тј, процента посетилаца који не долазе приватним аутомобилом, иницијално се односи на укупан број туриста одређеног туристичког места који припадају овој категорији. Услед недостатка валидних података или стручних процена овог индикатора, приступило се његовом тумачењу на основу спроведеног анкетног истраживања. Слично је урађено и у случају индикатора који идентификује број екотуриста у националном парку.

11.2. Оцена одрживости развоја туризма у НП Ђердап и НП Тара

Након спроведеног истраживања намеће се глобални закључак да се туризам унутар националних паркова не развија на одрживим основама. Тумачењем индикатора добијени су слични резултати уколико се међусобно упореде НП Ђердап и НП Тара, тј. утврђени су заједнички недостаци и проблеми у туристичком развоју ових простора. Оцењујући укупно стање, као и карактеристике присутних природних и културних вредности, на којима је

заснован концепт заштите и уређења територије, стиче се утисак да се развој туризма само делимично планира и да се исти у одређеном обиму одвија стихијски. Планирање његовог развоја, у односу на друге делатности, је секундарног значаја, па је и економска корист коју национални паркови остварују од туристичке делатности симболична у односу на друге, примарне делатности. Гледано на дуже стазе, ово не представља одрживу економску основу за даљи напредак и улагања у овај сегмент привређивања.

Ради повећања економских ефеката које туризам остварује у националним парковима, неопходно је увођење атрактивних програма за различите сегменте посетилаца. С обзиром да је истраживањем утврђен велики проценат туриста који себе идентификују као екотуристе, понуда треба да буде оријентисана на одрживе форме деловања и потенцијалне екотуристичке активности. Иако се улаз у националне паркове не наплаћује, наплата боравка у еколошки осетљивим локалитетима, уз обављање специфичних активности (посматрање и уживање у пејзажним вредностима, дивљој флори и фауни...) могла би да се реализује на овај начин. НП Тара започео је са увођењем оваквих програма и организовао наплату уласка на локалитет „Тепих ливада“, уз обезбеђење стручног вођења. Евентуално проширење капацитета за прихват посетилаца, који су у власништву управљача заштићеним добром, такође је један од начина да се повећају економски ефекти туризма.

Акценат у развоју туризма НП Ђердап стављен је на екскурзиони, излетнички и викенд туризам. Оваква развојна оријентација условила је изградњу смештајних капацитета малог комфора шездесетих и седамдесетих година XX века. Туристичка изграђеност и опремљеност локалитета и објеката углавном је остала на нивоу деведесетих, а данашње учешће НП Ђердап у туристичком промету Србије је незнатно. Уколико се у обзир узме изражена сезоналност посете овом НП, мишљења смо да би застареле и нерентабилне хотелске капацитете (нпр. хотел „Лепенски вир“) требало реновирати у смислу претварања у објекте мањег капацитета, са већим нивоом комфора и квалитетнијом услугом. Позитиван пример је отварање хотела „Аквастар Денјуб“ у Кладову, кога не карактерише велики капацитет, али у понуди има различите додатне туристичке

услуге за посетиоце. Сличан проблем донекле је присутан и у НП Тара у хотелским капацитетима на Калуђерским барама, које је неопходно осавременити.

Услед великог просторног обухвата НП Ђердап, истраживањем је идентификован проблем неумрежене понуде и пружања изолованих туристичких услуга различитих туристичких субјеката (управљача, туристичких организација, власника туристичких пловила, итд). Наведени проблем присутан је и у НП Тара у мањем обиму и превасходно у домену пружања водичких услуга и услуга приватног смештаја. Последица овога је недостатак ефективног маркетинга, који ће заинтересовати посетиоце да се дуже задрже. Да би се то остварило, неопходна је инвентивност и креативност свих носилаца понуде, у циљу стварања новог, заједничког туристичког производа. Решење се назире и у виду формирања дестинацијске менаџмент организације, која би удружила постојеће туристичке организације на нивоима општина и управљача заштићеним добром.

Истраживање је показало да туризам у оба национална парка остварује слаб утицај на локалну заједницу, у смислу креирања радних места и личне укључености у туристичку привреду. Иако је локално становништво исказало изразито позитиван став о развоју туризма, оно и даље није укључено у ову делатност, нити информисано о начинима остварења добити и пружања туристичких услуга. Да би се туризам поставио на одрживе основе, неопходна је обимнија подршка локалне заједнице. ЈП НП Ђердап, као управљач заштићеним простором, требало би да на себе преузме улогу едукатора становништва настањеног у три општине које територијално захвата овај национални парк. Неопходно је давање конкретних смерница о могућим начинима укључивања у туристичку делатност, као и финансијски подстицај. Локалне управљачке структуре активно би се укључиле давањем субвенција из области туризма и подстицањем мале привреде у овој сфери. Позитивни помаци учињени су реализацијом међународних пројеката и састанака на којима се подстиче сарадња локалне заједнице и управљача, међутим ово су иницијалне акције које нису заживеле у већем обиму.

Иако је у свим анализираним сферама утврђено неодрживо стање одређених индикатора, оно је посебно изражено у домену саобраћајне инфраструктуре и повезаности територије јавним превозом. Лоше стање и дотрајалост постојећих

главних и споредних путних праваца, један су од основних ограничења успешног туристичког развоја НП Ђердап. Значајан проблем туристичке валоризације атракција у НП Тара представља недовољна развијеност јавног превоза, што једном делу посетилаца онемогућава долазак до изолованих и међусобно удаљених локација. Истраживањем је утврђено да значајан број туриста не користи сопствени аутомобил приликом доласка у оба национална парка, па је од приоритетне важности успостављање фреквентнијег и поузданијег јавног превоза или сезонских туристичких линија.

Проблем формирања дивљих депонија је присутан у оба национална парка, а његово трајно решење се не назире. Негативан утицај туризма на животну средину огледа се и у чињеници да туристички објекти и објекти управљача националним парковима не поседују уређаје за пречишћавање отпадних вода (изузев хотела на Калуђерским барама), нити рециклирају чврст отпад. Како би се даљи развој туризма ставио под еколошку контролу, неопходно је оспособљавање оваквих уређаја и побољшање сакупљања и третмана чврстог отпада. Дobar потез би представљало покретање иницијативе управљача за одређивање посебног пункта на ком би се сакупљао и затим рециклирао отпад.

Напомиње се да туризам у проучаваним просторима није у значајнијој мери оштетио животну средину у смислу пренаглашене изградње објеката, превеликог броја посетилаца и стварања великих гужви на туристичким локалитетима. Јавна предузећа задужена за управљање улажу напор да се развој туризма усклади са заштитом природе кроз деловања у смислу ограничавања туристичких активности и контролисане посете локалитетима у I зони заштите. Оваква деловања треба да постану основна развојна оријентација националних паркова, тј. еколошки критеријуми не смеју да буду занемарени приликом покушаја да се формира одржива туристичка понуда.

Глобална анализа индикатора потврдила је да ови простори поседују јаке еколошке атрибуте (присуство ендемичних и реликтних врста, признања међународних конвенција) и очуване природне и културне туристичке вредности. Туристи су изразили значајно задовољство разноликошћу доживљаја које су искусили боравком у националним парковима. Ово сведочи о томе да у анализираним просторима постоји добра основа за планирање развоја туризма на

одрживим основама, али је неопходно наћи решења за идентификоване развојне кочнице и проблеме. Наглашава се да одрживи туризам није статичан циљ, који се може достићи након планираног броја година, већ процес ка жељеној будућности, са променама које искрсавају током времена. У складу са наведеном премисом треба планирати сва будућа деловања.

12. ЗАКЉУЧАК

Присутна мишљења на међународном плану, која су потврдили и закључци са конференције УН у Рио де Жанеиру 2012. године, сугеришу да је остварен неуједначен напредак ка остварењу одрживог развоја и да постоје простори који нису довољно напредовали, или су назадовали, у интеграцији његових кључних димензија. Услед бројних незадовољавајућих резултата примене концепта одрживог развоја, лично је мишљење да овај појам не треба тумачити као строгу дефиницију, већ као дуготрајан процес који се остварује у међусобним односима природних, социјалних и економских система. Последично, остварење избалансираног развоја туризма у овом контексту не представља лак задатак.

С обзиром на значајне проблеме које је изазвао феномен масовног туризма у другој половини XX века, оформљен је концепт одрживог развоја туризма, као принцип туристичког усмерења и организације који, у ширем контексту одрживог развоја, има за циљ успостављање трајне хармоније међу саставним компонентама. Ово значи да се, поред потреба туриста, у разматрање узимају и еколошка, културна, социјална, економска и бројне друге димензије деловања унутар туристичког система. Због комплексности процеса, као и низа активности које подразумева, уз значајну материјалну и кадровску подршку, мишљења смо да је његова реализација изузетно отежана у пракси. Без обзира на ову чињеницу, за националне паркове, као просторе са великом туристичком атрактивношћу и високом еколошком осетљивошћу, неопходно је да сопствени туристички развој учине одрживим, како њихови темељни феномени не би били угрожени и како би истовремено валоризовали потенцијале у комерцијалне сврхе.

Индикатори одрживог развоја туризма Светске туристичке организације, и поред уочених недостатака везаних за неразрађен поступак евалуације показатеља, пружили су добру основу за истраживање туристичког развоја у одабраним националним парковима. Истраживање је тежило унапређењу примењене методологије, с обзиром да су показатељи анализирани на примеру конкретног туристичког простора и тумачени на основу дефинисања „прихватљивог опсега“ и поређења са референтном тачком (НП Плитвичка језера). Допринос је дат научним објашњењима, новим подацима добијеним

теренским истраживањима и контактом са управљачима заштићених простора, као и описивањем и систематизацијом података. Туристички развој анализиран је тумачењем међусобно зависних компоненти туристичког система, што је омогућило сагледавање узрочно-последичних веза у ширем контексту туризма.

Сprovedено истраживање показало је да туристички развој у националним парковима није у позицији да одговори захтевима које поставља концепт одрживог туризма, чиме је потврђена основна почетна хипотеза. Анализа одабраних индикатора идентификовала је да не постоји оптимална усклађеност развојних компоненти на којима је утемељен поменути концепт, тј. да се делује селективно. Учешће локалног становништва, као битне карике у туристичком систему, је маргинално, када је реч о организацији туризма у НП Тара и НП Ђердап. Туризам бележи слаб утицај на креирање нових радних места, а економски ефекти које ова привредна делатност остварује на нивоу управљача заштићеним добром су минимални, па се намеће закључак о његовој недовољној развијености. Идентификована су и нерешена еколошка питања у вези са одсуством система за пречишћавање и рециклажу у туристичким капацитетима и генерално на територијама општина које захватају простор националних паркова. Анализа димензије управљања дестинацијом потврдила је почетну претпоставку о нерегулисаној и неуређеној саобраћајној инфраструктури, која ограничава планирање туристичког развоја. Значајно оштећење шумских екосистема регистровано у оба национална парка директан је узрок деградације темељних вредности и мотива на којима се заснива туризам.

Посебан сегмент у ком је забележена успешност оба национална парка и који представља потенцијал за деловања у будућности је реализација туристичких пројеката. На овај начин омогућава се адекватна финансијска подлога, чије одсуство представља основни ограничавајући фактор за шира деловања. Глобална анализа индикатора потврдила је да управљачи националним парковима улажу напор да се развој туризма усклади са заштитом природе кроз ограничавање туристичких активности и контролисане посете. Идентификована је одржива вредност одређених еколошких показатеља (заштита ендемичних и реликтних врста, признања међународних конвенција) и присуство очуваних природних и културних туристичких вредности. Туристи су изразили задовољство

разноликошћу доживљеног боравком у националним парковима, па је закључак да постоје иницијални покушаји планирања туристичког развоја на одрживим основама.

Како би се остварили хетерогени циљеви одрживог развоја туризма и отклонили развојни проблеми у националним парковима, неопходно је у наредном периоду применити одређене акције:

- укључити локалну заједницу у организацију туризма, најпре кроз адекватно информисање, а затим и конкретне финансијске подстицаје;
- успоставити партнерске односе између локалне самоуправе, управљача националним парковима и локалне заједнице;
- развити нове програме за посетиоце, оријентисане на одрживе форме деловања и оне који ће попунити понуду ван сезоне;
- успоставити координацију између туризма и комплементарних делатности, које могу да буду укључене у туристичку понуду (пољопривреда, шумарство, угоститељство, култура и уметност...)
- умрежити деловања изолованих туристичких субјеката, ради формирања заједничког туристичког производа у сфери пружања услуга и организације ефективног маркетинга;
- уредити комуналну и саобраћајну инфраструктуру;
- разрадити индикаторе одрживог развоја туризма као систем за рано утврђивање проблема и праћење постигнутих ефеката у сфери управљања заштићеном територијом;
- пропагирати значај квалитета животне средине за одрживи туристички развој националних паркова.

Наведена деловања требало би да постану основна развојна оријентација националних паркова, при чему еколошки критеријуми не смеју да буду занемарени у покушају да се формира одржива туристичка понуда. За све субјекте туристичке привреде, нарочито водеће смештајне капацитете, управљање ресурсима утемељено на еколошким принципима мора да буде основни пословни циљ. Да би се успешно реализовале поменуте активности неопходне су заједничке акције планера и менаџера развоја туризма, стручњака унутар различитих области и доносилаца одлука на микро и макро нивоу. У вези са тим, резултати овог

истраживања представљају иницијални корак, с обзиром да су прилагодљиви различитим корисницима (академске структуре, менаџери националних паркова и других заштићених објеката, туристичке организације), што их је чини директно примењивим. Како је примена индикатора омогућила идентификовање резултата до сада учињених акција, као и надлазеће и постојеће проблеме, управљачке акције у наредном периоду требало би усмерити и организовати тако да се отклоне уочени недостаци. Корисност добијених резултата огледа се и у могућности поређења тренутног стања у НП Ђердап и НП Тара са достигнутим развојем у одређеним временским пресецима (након 1, 5 или 10 година), путем примене истих индикатора, а како би се утврдило јесу ли предузете активности дале позитиван резултат. Са академског аспекта, добијени резултати и примењена методологија омогућавају поређење са осталим националним парковима у Србији и иностранству.

Оваква врста истраживања оставља одређена питања отвореним, с обзиром да проблематика одрживог туризма захтева истраживања интердисциплинарног карактера. Услед недостатка или непостојања података у неопходној форми, одређени индикатори нису могли бити узети у разматрање, а значајни су за идентификацију реалног стања. Због тога је неопходно наставити систематско проучавање и анализу одрживог туризма у националним парковима и заштићеним објектима уопште, и у процес укључити што већи број стручњака, како би се омогућило коришћење свих доступних и савремених података, а добијени резултати допринели одрживом туристичком развоју анализираних дестинација.

Концепт одрживог туристичког развоја националних паркова представљаће у будућности основни изазов и усмерење за управљачке структуре и све учеснике у туристичкој привреди. Како би се постигла одговорност према будућим генерацијама, неопходно је деловати и пратити промене у свим сферама туристичког система, у циљу постизања њиховог уравнотеженог развоја. Иако су уочени значајни проблеми, чије отклањање подразумева учешће бројних структура, циљеви одрживог туризма треба да буду препознати као актуелна друштвена потреба, па се од њихове реализације не сме одустати.

СПИСАК ТАБЕЛА

- Табела 1. Тумачење f_i и Крамеровог (V) коефицијента (Pallant, 2011)
- Табела 2. Класификација заштићених природних добара према Међународној унији за заштиту природе (IUCN)
- Табела 3. Национални паркови у Србији
- Табела 4. Поређење локалног и регионалног процеса мониторинга (изведено из: Busch, Trexler, 2003)
- Табела 5. Основне проблемске теме и индикатори Светске туристичке организације
- Табела 6. Евалуација одабраних индикатора одрживог туризма Светске туристичке организације
- Табела 7. Структура узорка локалног становништва у НП Ђердап
- Табела 8. Ставови о туризму и корист локалног становништва од туризма у НП Ђердап (извор: Brankov et al., 2015)
- Табела 9. Ефекти туризма на локалну заједницу у НП Ђердап (извор: Brankov et al., 2015)
- Табела 10. Разлике у ставовима локалне популације о ефектима туризма по полу и старости у НП Ђердап (извор: Brankov et al., 2015)
- Табела 11. Контрола туристичког развоја и ставови о одрживом туризму у НП Ђердап (извор: Brankov et al., 2015)
- Табела 12. Разлике у ставовима локалне популације о контроли туристичког развоја и одрживом туризму по полу и старости у НП Ђердап (извор: Brankov et al., 2015)
- Табела 13. Број становника и ноћења туриста по туристичким местима у НП Ђердап
- Табела 14. Процент економски активног становништва запосленог у туризму у општинама Голубац, Мајданпек и Кладово
- Табела 15. Структура узорка посетилаца НП Ђердап
- Табела 16. Дистрибуција одговора туриста о разлогу, броју и начину доласка у НП Ђердап
- Табела 17. Разлике у ставовима посетилаца о разлогу, броју и начину доласка у НП Ђердап по полу и старости
- Табела 18. Ставови посетилаца о НП Ђердап
- Табела 19. Разлике у ставовима посетилаца о НП Ђердап по полу и старости
- Табела 20. Дистрибуција туристичког промета у хотелу „Голубачки град“ 2012. и 2013. године
- Табела 21. Дистрибуција туристичког промета у хотелу „Аквастар Денјуб“ 2013. и 2014. године
- Табела 22. Туристички пројекти у НП Ђердап

- Табела 23. Улагања у туризам у оквиру НП Ђердап
- Табела 24. Шуме у државном и приватном власништву у НП Ђердап
- Табела 25. Интензитет сушења шума у оквиру НП Ђердап
- Табела 26. Вредност WPI индекса на анализираним станицама у периоду 2006-2010. год.
- Табела 27. Однос средње годишње концентрације и стандарда квалитета воде I класе за анализиране параметре на профилима Велико Градиште, Добра и Текија
- Табела 28. Локални планови и стратегије развоја на територијама општина које обухвата НП Ђердап
- Табела 29. Ниво доступних он-лајн информација о саобраћају у НП Ђердап
- Табела 30. Приступачност главних смештајних капацитета НП Ђердап линијата јавног превоза
- Табела 31. Приступачност туристичких вредности НП Ђердап линијама јавног превоза
- Табела 32. Категорије заштићених објеката у I степену заштите у НП Ђердап
- Табела 32. Категорије заштићених објеката у II степену заштите у НП Ђердап
- Табела 34. Туристичке манифестације на простору НП Ђердап
- Табела 35. Регате на простору Ђердапске клисуре
- Табела 36. Спортско-рекреативни центри и објекти НП Ђердап
- Табела 37. Пешачке стазе НП Ђердап
- Табела 38. Дистрибуција одговора испитаника различитих старосних категорија на тврдњу: „Био/била бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности“
- Табела 39. Структура узорка локалног становништва у НП Тара
- Табела 40. Ставови о туризму и корист локалног становништва од туризма у НП Тара
- Табела 41. Ефекти туризма на локалну заједницу
- Табела 42. Разлике у ставовима локалне популације о ефектима туризма по полу и старости у НП Тара
- Табела 43. Контрола туристичког развоја и ставови о одрживом туризму у НП Тара
- Табела 44. Разлике у ставовима локалне популације о контроли туристичког развоја и одрживом туризму по полу и старости у НП Тара
- Табела 45. Број становника и ноћења туриста по туристичким местима у НП Тара
- Табела 46. Процент економски активног становништва које обавља делатност запосленог у туризму у општинама Бајина Башта и Ужице
- Табела 47. Структура узорка посетилаца НП Тара
- Табела 48. Дистрибуција одговора туриста о разлогу, броју и начину доласка у НП Тара
- Табела 49. Разлике у ставовима посетилаца о разлогу, броју и начину доласка у НП Тара по полу и старости

- Табела 50. Ставови посетилаца о НП Тара*
- Табела 51. Разлике у ставовима посетилаца о НП Тара по полу и старости*
- Табела 52. Дистрибуција туристичког промета у хотелу „Језеро“ 2013. и 2014. године*
- Табела 53. Дистрибуција туристичког промета у хотелима на Калуђерским барама 2013. и 2014. године*
- Табела 54. Посетиоци визиторских центара НП Тара у 2013. и 2014. години*
- Табела 55. Туристички пројекти у НП Тара*
- Табела 56. Приходи од туризма у НП Тара у 2013. години*
- Табела 57. Улагања у туризам у оквиру НП Тара у 2013. години*
- Табела 58. Вредност WPI индекса на анализираним станицама у периоду 2006-2010. год.*
- Табела 59. Однос средње годишње концентрације и стандарда квалитета воде I класе за анализиране параметре на профилима Бајина Башта и Љубовија*
- Табела 60. Ниво доступних он-лајн информација о саобраћају на простору НП Тара*
- Табела 61. Приступачност основних смештајних капацитета НП Тара линијама јавног превоза*
- Табела 62. Приступачност туристичких вредности НП Тара линијама јавног превоза*
- Табела 63. Резервати природе у I степену заштите у НП Тара*
- Табела 64. Идентификована непокретна културна добра на територији НП Тара и његове заштитне зоне*
- Табела 65. Туристичке манифестације на простору НП Тара*
- Табела 66. Спортско-рекреативни центри и објекти у НП Тара*
- Табела 67. Маркиране планинарске стазе у НП Тара*
- Табела 68. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме – Добробит локалних заједница*
- Табела 69. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме – Економска корист од туризма*
- Табела 70. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме – Заштита природе и утицај туризма на животну средину*
- Табела 71. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме – Планирање и контрола дестинације*
- Табела 72. Тумачење индикатора у оквиру проблемске теме – Креирање услуга и производа одрживог туризма*
- Табела 73. Тумачење индикатора одрживог туризма у НП Ђердап и НП Тара*

СПИСАК СЛИКА

- Слика 1. Холингов циклус прилагођавања (прилагођено из: Holling, 2001, Farrell, Twining-Ward, 2004)
- Слика 2. Компоненте науке о одрживости (прилагођено из: NRC, 1999, Miller, Twining-Ward, 2005)
- Слика 3. Животни циклус туристичке области (прилагођено из: Butler, 1980)
- Слика 4. Милеров пентагон одрживог туризма (извор: Muller, 1994)
- Слика 5. Хантрова парадигма прилагођавања (прилагођено из: Miller, Twining-Ward, 2005)
- Слика 6. „Хаос модел“ туризма (прилагођено из: MekKercher, 1999)
- Слика 7. Свеобухватни туристички систем (извор: Farrell and Twining-Ward, 2004)
- Слика 8. Укупна економска вредност заштићеног простора (прилагођено из: Eagles, et al., 2002)
- Слика 9. Дистрибуција одговора испитаника у НП Ђердап на питање „Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)
- Слика 10. Дистрибуција одговора испитаника у НП Ђердап на питање „Шта треба да буде урађено како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)
- Слика 11. Активности посетилаца током боравка у НП Ђердап
- Слика 12. Посећени локалитети током боравка у НП Ђердап
- Слика 13. Хотел „Аквастар Денјуб“ у Кладову
- Слика 14. Дистрибуција одговора посетилаца НП Ђердап према полу и старости на постављено питање
- Слика 15. Дистрибуција одговора испитаника (по броју одговора) на питање: „По чему се НП Ђердап издваја у односу на остале НП у Србији?“
- Слика 16. Карта зона заштите у НП Ђердап
- Слика 17. Плажа у Кладову
- Слика 18. Дистрибуција одговора по полу на тврдњу: „Услуге запослених у НП Ђердап су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)
- Слика 19. Дистрибуција одговора по старосним категоријама на тврдњу: „Услуге запослених у НП Ђердап су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)
- Слика 20. Речни гранични прелаз у Доњем Милановцу
- Слика 21. Одабир превозног средства посетилаца НП Ђердап према полу и старости

- Слика 22. НП Ђердап – карта туристичких вредности
- Слика 23. Клисура Велики Казан
- Слика 24. Остаци Трајановог моста и каструма Понтес
- Слика 25. Каструм Диана
- Слика 26. Манифестација „Златна бућка“ (Текија) (извор: Завичајни фонд Библиотеке у Кладову)
- Слика 27. Центар за посетиоце – Музеј Лепенски Вир
- Слика 28. Камена скулптура са археолошког налазишта Лепенски Вир (Археолошки музеј Ђердапа, Кладово)
- Слика 29. Осматрачница за посматрање птица на Малом Штрпцу
- Слика 30. Хотел „Голубачки град“ у Голупцу
- Слика 31. Ставови испитаника по полу у НП Ђердап на тврдњу: „Себе сматрам „зеленим“ или екотуристом“
- Слика 32. Ставови испитаника различитих старосних категорија у НП Ђердап на тврдњу: „Себе сматрам „зеленим“ или екотуристом“
- Слика 33. Дистрибуција одговора испитаника у НП Тара на питање „Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)
- Слика 34. Дистрибуција одговора испитаника у НП Тара на питање „Шта треба да буде урађено како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?“ (по броју укупних одговора)
- Слика 35. Активности посетилаца током боравка у НП Тара
- Слика 36. Посећени локалитети током боравка у НП Тара
- Слика 37. Совина шумска учионица
- Слика 38. Дистрибуција одговора посетилаца НП Тара према полу и старости на постављено питање
- Слика 39. Дистрибуција одговора испитаника (по броју одговора) на питање: „По чему се НП Тара издваја у односу на остале НП у Србији?“
- Слика 40. Карта зона заштите у НП Тара
- Слика 41. Станиште Панчићеве оморике на Биљешким стенама
- Слика 42. Рибњак на Заовинском језеру
- Слика 43. Врсте оштећења шумског дрвећа у НП Тара ($y\ m^3$) (Прилагођено из: Извештаја о праћењу сушења шума на подручју НП Тара у 2014. години, 2014)
- Слика 44. Језеро Перућац и ХЕ „Бајина Башта“

Слика 45. Дистрибуција одговора по полу на тврдњу: „Услуге запослених у НП Тара су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)

Слика 46. Дистрибуција одговора по старосним категоријама на тврдњу: „Услуге запослених у НП Тара су биле стручне и од помоћи“ (по броју одговора)

Слика 47. Примарни улаз у НП Тара са контролно-информативним пунктом на путу Перућац – Предов крст

Слика 48. Шарганска осмица (станица Јатаре)

Слика 49. Одабир превозног средства посетилаца НП Тара према полу и старости

Слика 50 НП Тара – карта туристичких вредности

Слика 51. Клисура реке Дервенте

Слика 52. Језеро Спајићи са браном

Слика 53. Термално врело Лађевац

Слика 54. Локалитет Мраморје у Перућцу

Слика 55. Манастир Рача

Слика 56. Видиковац Бањска стена

Слика 57. Визиторски центар НП Тара на Митровцу

Слика 58. Национални еколошки центар (и хотел) „Чаробни брег“

Слика 59. Ставови испитаника по полу у НП Тара на тврдњу: „Себе сматрам „зеленим“ или екотуристом“

Слика 60. Ставови испитаника различитих старосних категорија у НП Тара на тврдњу: „Себе сматрам „зеленим“ или екотуристом“

ЛИТЕРАТУРА¹¹

Амиџић, Ј. (2011). *Водич за управљање заштићеним подручјима*. Београд: Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Факултет за примењену екологију „Футура“, Фондација за еколошке акције Green Limes.

Ashley, C., Roe, D., Goodwin, H. (2001). Pro-Poor Tourism Strategies: making tourism work for the poor. Pro-Poor Tourism Report No.1 for the Overseas Development Institute, London. Nottingham: Russell Press.

Berkes, F. (1998). Dialogues of the Commons: Emerging Directions for Jointly Used Natural Resources. *IASCP Presidential Address to "Crossing Boundaries", 7th Conference of the International Association for the Study of Common Property, Vancouver*. Available at: http://umanitoba.ca/institutes/natural_resources/Faculty%20Members/nri_about_faculty_profileberkes_publications.html (accessed 18 December 2013)

Berkes, F., Folke, C. (1998). Linking social and ecological systems for resilience and sustainability. In: Berkes, F., Folke, C. and Golding J. (eds) *Linking Social and Ecological Systems: Management Practices and Social Mechanisms for Building Resilience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1-25.

Bjeljac, Ž., Ćurčić, N., Brankov, J. (2012). Tourism Evaluation of IBA Areas in the Serbian Part of Banat. *Forum Geografic*, 11 (2), 161-167.

Boo, E. (1990). *Ecotourism: the Potentials and Pitfalls*. Washington DC: WWF.

Бранков, Ј. (2010). *Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.

Brankov, J., Jovičić, D., Milijašević, D. (2015). Sustainable tourism in National Park "Đerdap", Serbia - attitudes of local population. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijić" SASA*, 65 (2), 183-199.

Brankov, J., Milijašević, D., Milanović, A. (2012). The assessment of the surface water quality using the water pollution index: a case study of the Timok River (the Danube River basin). *Archives of Environmental Protection*, 38 (1), 49-61.

Briassoulis, H. (2002). Sustainable Tourism and the Question of the Commons. *Annals of Tourism Research*, 29 (4), 1065-1085.

Britton, S. (1982). The political economy of tourism in the Third World. *Annals of Tourism Research*, 9, 331-358.

Brohman, J. (1996). New directions in tourism for Third World development. *Annals of Tourism Research*, 23, 48-70.

---

¹¹ Услед чињенице да је већи део литературе објављен на страном језику или латиници, списак литературе дат је абecedним редом.

- Busch, D. E., Trexler, J. C. (2003). (eds) *Monitoring Ecosystems: Interdisciplinary Approaches for Evaluating Eco-Regional Initiatives.*, Washington, DC: Island Press.
- Butler, R. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for the management of resources. *Canadian Geographer*, 24, 5-12.
- Butler, R. (1991). Tourism, environment and sustainable development. *Environmental Conservation*, 18, 201-209.
- Butler, R. (1993). Tourism – an evolutionary perspective. In: Butler, R., Nelson, J. Wall, G. (eds) *Tourism and Sustainable Development: Monitoring, Planning, Managing*. Waterloo: University of Waterloo, 27 - 43.
- Butler, R. (1999). Sustainable tourism – a state of the art review. *Tourism Geographies: An International Journal of Tourism Space, Place and Environment*, 1 (1), 7-25.
- Byrne, D. (1998). *Complexity theory and the social sciences*. London: Routledge.
- Carey, S., Gountas, Y., Gilbert, D. (1997). Tour operators and destination sustainability. *Tourism Management*, 18 (7), 425-432.
- Cater, E. (1993). Eco-tourism in the Third World: problems for sustainable tourism development. *Tourism Management*, 14 (2), 85-90.
- Ceballos-Lascurain (1991). Tourism, ecotourism and protected areas. In: Kusler, J.A. (ed.) *Ecotourism and Resource Conservation*. Berne, New York: Ecotourism and Resource Conservation Project, 24-30.
- Ceron, J., Dubois, G. (2003). Tourism and sustainable development indicators: the gap between theoretical demands and practical achievements. *Current Issues in Tourism*, 6 (1), 54-75.
- Charter for Sustainable Tourism* (1995). The World Conference on Sustainable Tourism. Lanzarote, Canary Islands, Spain, 24-29. April. Available at: <http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/charter.html> (accessed 30 August, 2014) \
- Department for Environment, Food and Rural Affairs (2006). *Sustainable Development Indicators in Your Pocket*. Available at: http://collections.europarchive.org/tna/20080530153425/http://www.sustainable-development.gov.uk/progress/documents/sdiyp2006_a6.pdf (accessed 29 April, 2014).
- Dogan, H.Z. (1989). Forms of adjustment: socio-cultural impacts of tourism. *Annals of Tourism Research*, 16, 216-235.
- Eagles, P., McCool, S. (2002). *Tourism in National Parks and Protected Areas. Planning and Management*. Wallingford: CABI Publishing.
- Eagles, P., McCool, S., Haynes, C. (2002). *Sustainable Tourism in Protected Areas (Guidelines for Planning and Management)*. Cambridge: IUCN, Cardiff University, UNEP, WTO.

European Commission (2004). *National Sustainable Development Strategies in the European Union. A first analysis by the European Commission*. Commission Staff Working Document. Available at:

http://www.eu-natur.de/attach/60/sustainable_development_strategies.pdf (accessed 10 September 2013).

European Council (2001). *Presidency Conclusions – Göteborg European Council, Gothenburg 2001*. Available at: http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/goteborg_concl_en.pdf (accessed 10 September 2013).

European Council (2006). *Review of the EU Sustainable Development Strategy (EU SDS) – Renewed Strategy (No. 10917/06)*. Brussels. Available at: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/06/st10/st10917.en06.pdf> (accessed 10 September 2013).

Farrell, B. H. and Twining-Ward, L. (2004). Reconceptualizing tourism. *Annals of Tourism Research*, 31 (2), 274-295.

Farrell, B.H. (1986). Cooperative tourism in the coastal zone. *Coastal Zone Management Journal*, 14, 113-129.

Faulkner, B. and Russell, R. (1997). Chaos and complexity in tourism: in search of a new perspective. *Pacific Tourism Review*, 1, 93-102.

Финансијски извешај ЈП НП Тара за 2013 годину (2013). Бајина Башта: ЈП „Национални парк Тара“.

Folke, C. (2006). Resilience - The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 16, 253–267.

Folke, C., Carpenter, S., Elmqvist, T., Gunderson, L. H., Holling, C. S., Walker, B. (2002). Resilience and Sustainable Development: Building Adaptive Capacity in a World of Transformations. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 31 (5), 437-440.

Garrod, B., Fyall, A. (1998). Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management*, 19 (3), 199-212.

Gell-Mann, M. (1994). Complex Adaptive Systems. In: Cowan, G.A., Pines, D. and Meltzer, D. (eds.), *Complexity: Metaphors, models and reality*. Santa Fe: Addison-Wesley, 17-45.

Getz, D. (1986). Models in tourism planning: towards integration of theory and practice. *Tourism Management*, 7 (1), 21-27.

Godišnji plan upravljanja NP Plitvička jezera (2014). Plitvička jezera: JU Plitvička jezera.

Годишњи план газдовања шумама за 2014. годину (2013). Доњи Милановац: ЈП „Национални парк Ђердап“.

- Hall, C. (2000). *Tourism Planning*. Harlow: Prentice Hall.
- Hall, C. M., Lew, A. (1998). *Sustainable Tourism: A Geographical Perspective*. Harlow: Longman.
- Hall, C. M., Weiler, B. (1992). What's so special about special interest tourism? In: Weiler, B., Hall, C. M. (eds) *Special Interest Tourism*. New York: Halsted Press, 1– 14.
- Haq, M. U. (1995). *Reflections on human development*. New York: Oxford University Press.
- Harrison, D. (1996). Sustainability and tourism: reflections from a muddy pool. In: Briguglio, L., Archer, B., Jafari, J. And Wall, G. (eds) *Sustainable Tourism in Islands and Small States: Issues and Policies*. London: Pinter, 69-89.
- Hart, M. (1998). *Sustainable Community Indicators – Trainers' Workshop*. North Andover: Hart Environmental Data.
- Healy, R. (1994). The “Common Pool” Problem in Tourism Landscapes. *Annals of Tourism Research*, 21 (3), 596–611.
- Holling, C. S. (1973). Resilience and stability of ecological systems. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 4, 1-23.
- Holling, C. S., Gunderson L. and Ludwig D. (2002). In Quest of a Theory of Adaptive Change. P. In: Gunderson, L. Holling, C .S. (eds) *Panarchy: Understanding Transformations in Human and Natural Systems*. Washington, DC: Island Press, 3-24.
- Holling, C.S. (2001). Understanding the Complexity of Economic, Ecological and Social Systems. *Ecosystems*, 4, 390-405.
- Holling, C.S. (ed.) (1978). *Adaptive Environmental Assessment and Management*. New York: John Wiley & Sons.
- Hughes, G. (2002). Environmental indicators. *Annals of Tourism Research*, 29, 457-477.
- Hunter, C. (1995). On the need to re-conceptualise sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 3, 155-165.
- Hunter, C. (1997). Sustainable tourism as an adaptive paradigm. *Annals of Tourism Research*, 24 (4), 850-867.
- Ilić, M. (2004). *Review of the Environment State and Problems in Serbia and Their Causes*. Environment Capacity Building Program, 2003, An EU Funded Project Manage by the European Agency for Reconstruction, 24 p.
- Информатор о раду ЈП „Национални парк Тара“ за 2013. годину.* (2014). Бајина Башта: ЈП „Национални парк Тара“.

Извештај о праћењу сушења шума на подручју Националног парка Тара у 2014. години (2014). Бајина Башта: ЈП „Национални парк Тара“.

Извештај о реализацији програма управљања НП Бердап за 2013. годину (2013). Доњи Милановац: ЈП „Национални парк Бердап“.

Извештај о реализацији програма управљања НП Тара за 2014. годину. (2014). Бајина Башта: ЈП „Национални парк Тара“.

Jack, L. (2000). Development and application of the Kangaroo Island TOMM (Tourism Optimisation Management Model). *First National Conference of the Future of Australia's Country Towns. La Trobe University Bendigo, 29-30 June.* Available at: <http://www.regional.org.au/au/countrytowns/options/jack.htm#TopOfPage> (accessed 31 March, 2014).

Jafari, J. (1979). An English language literature review. In: Bystranowski, J. (ed.) *Tourism as a Factor of Change: a Socio-cultural Study.* Vienna: Centre for Research and Documentation in Social Sciences.

James, D. (2000). Local sustainable tourism indicators. *Proceedings of the 5th International Forum on Tourism Statistic,* Glasgow Caledonian University, 19-23 June.

James, D. (2004). Local Sustainable Tourism Indicator. *Estudios Turísticos,* 161-162, 219-230.

Јовичић, Д. (1995). Еколошки критеријуми просторног развоја туризма у националним парковима и информатичка подршка. *Информатичка подршка еколошкој привреди и заштити животне средине,* 13-19.

Јовичић, Д. (1996). Туристичка валоризација националних паркова. *Гласник Српског географског друштва,* 76 (1), 49-55.

Јовичић, Д. (1997). *Развој туризма и заштита природе у националним парковима.* Београд: Веларта.

Jovičić, D. (2000). *Turizam i životne sredina - Konceptija održivog turizma.* Beograd: Zadužbina Andrejević.

Јовичић, Д., Бранков, Ј. (2008). Туристичке атракције – кључни елементи туристичке ресурсне основе. *Гласник српског географског друштва,* 89 (1), 3-20.

Jovičić, D. (2010). *Turizam i životna sredina.* Beograd: Ton Plus.

Јовичић, Д., Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог туризма. *Гласник Српског географског друштва,* 90 (1), 277-305.

Јовичић, Ж.. (1983). Туристичка валоризација објеката заштићене природе. У: *Заштита природе и туризам у СР Србији,* Београд: Завод за заштиту природе Србије.

Kates, R. W., Clark, W. C., Corell, R., Hall, J. M., Jaeger, C. C., Lowe, I., McCarthy, J. J., Schellnhuber, H. J., Bolin, B., Dickson, N. M., Faucheux, S., Gallopín, G. C., Gruebler, A., Huntley, B., Jäger, J., Jodha, N. S., Kasperson, R. E., Mabogunje, A., Matson, P., Mooney, H., Moore, B., O'Riordan, T., Svedin, U. (2001). Environment and Development: Sustainability Science. *Science*, 292 (5517), 641-642.

Krippendorf, J. (1982). Towards new tourism policies. *Tourism Management*, 3, 135-148.

Крстић, Б., Пајовић, Д. (1987). *Законодавство урбанизма, архитектуре, баштине човекове средине, просторног уређења*. Београд: Научна књига.

Laws, E., Faulkner, B., Moscardo, G. (1998). Embracing and managing change in tourism. In: Laws, E., Faulkner, B., Moscardo, G. (eds) *Embracing and Managing Change in Tourism: International Case Studies*. New York: Routledge, 1-10.

Лексикон НП Ђердап (2015). Београд: Службени гласник, ЈП НП Ђердап, Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ.

Лексикон НП Тара. Београд: Службени гласник, ЈП НП Тара, Географски институт „Јован Цвијић“, САНУ (*у итамп*).

Локални план управљања отпадом на територији општине Мајданпек (2010). Мајданпек: Општина Мајданпек.

Локални план управљања отпадом у граду Ужицу 2011-2020. година (2010). Ужице: Градска управа за урбанизам, изградњу и имовинске-правне послове.

Лукић, Д. (2005). *Ђердапска клисура*. Београд: Српско географско друштво.

Lyulko, I., Ambalova, T., Vasiljeva, T. (2001). To Integrated Water Quality Assessment in Latvia. In: *Proceedings of International Workshop on Information for Sustainable Water Management, MTM (Monitoring Tailor-Made) III, Netherlands*, 449-452.

Manning, E. W. (1998). *Governance for Tourism: Coping with Tourism in Impacted Destinations*. Toronto: Foundation for International Training, Centre for a Sustainable Future.

Marten, G. (2001). *Human Ecology: Basis Concepts for Sustainable Development*. London: Earthscan publications.

Master plan razvoja turizma sa poslovnim planom za planinu Taru i njeno okruženje. (2007). Zagreb: Horwath Consulting.

Мастер план туристичке дестинације „Доње Подунавље“ (2007). Београд: Научно- истраживачки центар, Економски факултет.

Mathieson, A. and Wall, G. (1982). *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*. Harlow, UK: Longman Scientific and Technical.

McDonald, R. J. (2009). Complexity science: an alternative world view for understanding sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 17 (4), 455-471.

McKercher, B. (1999). A chaos approach to tourism. *Tourism Management*, 20 (4), 425-434.

MEA (Millennium Ecosystem Assessment) (2005). *Ecosystem and Human Well-being: Synthesis*. Washington, DC: Island Press, Available at: <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf> (accessed 28 October 2013).

Милановић, А. (2006). Хидролошки објекти планине Таре - перспективе за развој туризма. У: Јовић, В., Мисаиловић, И. (ур.) *Туристичка валоризација планине Таре*, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Спортско-туристички центар Бајина Башта, 111-120.

Milanović A., Milijašević, D., Brankov, J. (2011). Assessment of polluting effects and surface water quality using water pollution index: a case study of Hydro – system Danube – Tisa – Danube, Serbia. *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 6(2), 269-277.

Milijašević, D., Milanović, A., Brankov, J., Radovanović, M. (2011). Water quality assessment of the Borska Reka River using the WPI (water pollution index) method. *Archives of biological sciences*, 63 (3), 819–824.

Миливојевић, М., Милијашевић, Д. (2006). Геоморфолошко-хидролошке особености планине Таре у функцији развоја планинског туризма. У: Јовић, В., Мисаиловић, И. (ур.) *Туристичка валоризација планине Таре*, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, Спортско-туристички центар Бајина Башта, 95-100.

Mill, R., Morrison, A. (1992). *The Tourist System: an Introductory Text*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Miller, G. (2001). The development of indicators for sustainable tourism: results of Delphi survey of tourism researchers. *Tourism Management* 22 (4), 351-362.

Miller, G. (2003). Consumerism in sustainable tourism: a survey of UK consumers. *Journal of Sustainable Tourism*, 11 (1), 17-39.

Miller, G., Twining-Ward, L. (2005). *Monitoring for sustainable tourism transition – the challenge of developing and using indicators*. Wallingford: Cabi publishing.

Miljević, M.(2007). *Metodologija naučnog rada*. Istočno Sarajevo: Filozofski fakultet, Univerzitet u Istočnom Sarajevu.

Мињевић, Ђ. (1994). Проблеми и искуства у процјењивању еколошких капацитета националних паркова у функцији развоја и просторне организације. У: *Заштита природе и туризам у националним парковима СР Југославије*, Посебно издање бр. 14, Београд: Завод за заштиту природе Србије.

Moisey, R. N., McCool, S. F. (2001). Sustainable tourism in the 21st century: lessons from the past: challenges to address. In: McCool, F., Moisey, N. (eds) *Tourism Recreation and Sustainability*. Wallingford, UK: CAB International, 343-352.

Moldan, B., Bilharz, S. (1997). *Sustainability Indicators: Report of the Project on Indicators of Sustainable Development*. Chichester, UK: John Wiley & Sons.

Mowforth, A., Munt, I. (1998). *Tourism and Sustainability: New Tourism in The Third World*. London: Routledge.

Muller, H. (1994). The thorny path to sustainable tourism development. *Journal of Sustainable Tourism*, 2, 131-136.

Нацрт Регионалног плана управљања отпадом за Браничевски округ (2013). Пожаревац: Градска управа града Пожареваца, Институт „Кирило Савић“, Предузеће за инжењеринг, услуге и посредовање „Енви Тех“.

Николић, С. (1983). Актуелни проблеми заштите природе и туризма. *Симпозијум „Заштита природе и туризам у СР Србији“* Београд: Републички завод за заштиту природе.

Николић, С. (1984). Критички поглед на концепцију установљавања и функционисања националних паркова у СР Србији. *Заштита природе*, 37.

Николић, С. (1994). Међудејство заштите природе и развоја туризма у националним парковима – комплементарности и еколошки ризици. У: *Заштита природе и туризам у националним парковима СР Југославије*, Посебно издање бр. 14, Београд: Завод за заштиту природе Србије.

Николић, С. (1996). Заштићена природа Југославије као еколошки и туристички потенцијал. *Зборник радова „Туристички потенцијали Југославије“*. Београд: Завод за заштиту природе Србије.

Николић, С. (1998). *Природа и туризам Србије*. Београд: Еко центар, Завод за заштиту природе Србије.

Николић, С. (2006). *Туризам у заштићеним природним добрима Србије*. Београд: Завод за заштиту природе.

NRC (National Research Council) (1999). *Our Common Journey, a Transition Toward Sustainability*. Available at: <http://www.scribd.com/doc/24556633/Our-Common-Journey-A-Transition-Towards-Sustainability> (accessed 28 October 2013)

Одлука о накнадама за коришћење Националног парка Тара. Службени гласник РС бр. 48/2011.

OECD (Organization for Economic and Cooperative Development) (2003). *OECD environmental indicators: development, measurement and use*. Available at: <http://www.oecd.org/env/indicators-modelling-outlooks/24993546.pdf> (accessed 28 March, 2014).

Општине и региони у Републици Србији 2012. године (2012). Београд: Републички завод за статистику.

Palant, J. (2011). *SPSS priručnik za preživljavanje*. Београд: Микро књига.

Pearce, D. (1989). *Tourism Development*. (2nd ed.) Harlow: Longman Scientific and Technical.

Peterson, G., Allen, C. R. and Holling, C. S. (1998). Ecological resilience, biodiversity and scale. *Ecosystems*, 1, 6-18.

План управљања НП Тара за период 2012 – 2021 година (2011). Бајина Башта: ЈП „Национални парк Тара“.

Попеску Ј. (изд.). 2000. *Одрживи и одговорни развој туризма у XXI веку*. Београд: Туристичка организација Србије.

Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији. Књига 15. Делатност. (2011). Београд: Републички завод за статистику.

Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години. Књига 6. Делатност и пол активног становништва које обавља занимање. Београд: Републички завод за статистику.

Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године у Републици Србији. Књига 2. Старост и пол. (2011). Београд: Републички завод за статистику.

Popis stanovništva, kućanstava i stanova, 2011, Hrvatska. Доступно на: www.dzs.hr (приступљено 10.05. 2015. године)

Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива. Службени гласник РС бр. 5/2010.

Правилник о унутрашњем реду и чуварској служби Националног парка Ђердап. (2014). Доњи Милановац: ЈП „Национални парк Ђердап“.

Предлог плана управљања Националним парком Ђердап за период 2011-2020 године (2012). Доњи Милановац: ЈП „Национални парк Ђердап“.

Prihodi i rashodi JP „Nacionalni park Plitvička jezera“ за 2014. godinu. Plitvička jezera: JP „Nacionalni park Plitvička jezera“.

Просторни план Града Ужице (2010). Ужице: Град Ужице, Јавно предузеће за изградњу Ужице.

Просторни план подручја посебне намене НП Ђердан (2013). Београд: Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање, Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

Просторни план подручја посебне намене НП Тара (2010). Београд: Министарство животне средине, рударства и просторног планирања, Републичка агенција за просторно планирање.

Prostorni plan područja posebnih obilježja NP Plitvička jezera (2014). Zagreb: Urbanistički institut Hrvatske d.o.o.

Решење о претходној заштити Предела изузетних одлика Заовине. Службени гласник РС, бр. 76/08.

Richter, L., Richter, W. (1985). Policy choices in South Asian Tourism Development. *Annals of Tourism Research*, 12 (2), 201-217.

Rollins, R., Trotter, W., Taylor, B. (1998). Adaptive management of recreation sites in the wildland - urban interface. *Journal of Applied Recreation Research*, 23 (2), 107-125.

Ruhl, J. B. (2006). Regulation by Adaptive Management – Is It Possible? *Minnesota Journal of Law, Science & Technology*, 7 (1), 21-57.

Russell, R., Faulkner, B. (1999). Movers and shakers: chaos makers in tourism development. *Tourism Management*, 20 (4), 411-423.

Ružić, V. (2011). Marketing заštićenog područja – studija slučaja: Nacionalni park Plitvička jezera. *Zbornik radova Međimurskog veleučilišta u Čakovcu*, 77-83.

Simmons, D., Leiper, N. (1993). Tourism a Social Science Perspective. In Perkins H., Cushman, J. (eds) *Leisure, Recreation and Tourism*. Auckland: Addison Wesley Longman, 204–220.

Sirakaya, E., Jamal, T. B., Choi, H. S. (2001). Developing indicators for destination sustainability. In: Weaver, D.B. (ed) *The Encyclopedia of Ecotourism*. Wallingford, UK: CAB International, 411-431.

Стајић, С. (1972). *Национални паркови Југославије као шуме са посебном наменом и њихов значај за туризам*. Посебна издања, књига 3, Београд: Републички завод за заштиту природе.

Станковић, С. (1983). Комплементарност туризма и заштите природе. У: *Заштита природе и туризам у СР Србији*, Посебно издање бр. 12, Београд: Завод за заштиту природе Србије.

- Станковић, С. (1988). Туристичка понуда националних паркова уже Србије. У: *Теорија и пракса туризма*. Београд: Одсек за туризам ПМФ.
- Станковић, С. (1994). Хидрографски објекти као туристичка вредност националних паркова Србије и Црне Горе. У: *Заштита природе и туризам у националним парковима Југославије*, Посебно издање бр. 12, Београд: Завод за заштиту природе Србије, 80-91.
- Станковић, М. С., Николић, С. (1998). Туристичка валоризација заштићених природних добара Србије. *Заштита природе*, 50, 567-573.
- Steuere, R., Hametner, M. (2013). Objectives and indicators in sustainable development strategies: similarities and variances across Europe. *Sustainable Development*, 21, 224-241.
- Стојановић, В. (2006). *Одрживи развој туризма и животне средине*. Нови Сад: ПМФ, Департаман за географију, туризам и хотелијерство.
- Stojanović, V. (2005): *Održivi razvoj u specijalnim rezervatima prirode Vojvodine*. Novi Sad: Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
- Стратегија локалног економског развоја општине Голубац 2010-2014. година*. (2010). Општина Голубац, Голубац.
- Стратегија локалног привредног развоја општине Мајданпек 2010-2014. година*. (2010). Општина Мајданпек, Мајданпек.
- Стратегија локалног одрживог развоја општине Ужице* (2012). Ужице: Град Ужице.
- Стратегија одрживог развоја општине Кладово 2010-2020. година*. (2010). Општина Кладово, Кладово.
- Стратешки план развоја туризма општине Голубац 2007-2011. година*. (2007). Општина Голубац, Голубац.
- Strategija razvoja održivog turizma u Nacionalnom parku Đerdap* (2010). Donji Milanovac: JP „Nacionalni park Đerdap“, Mladi istraživači Srbije.
- Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable Tourism Management*. Wallingford, UK: CAB International.
- TOI (The Tour Operators' Initiative for Sustainable Tourism Development) (2002). *Tour Operators' Sector Supplement*. Available at: <http://www.toinitiative.org/fileadmin/docs/publications/reporting/TourOperatorsSupplementNovember2002.pdf> (accessed 28 March, 2014).

Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Плавша, Ј., Марковић, С., Стојановић, В. (2000). *Туризам и заштита*. Нови Сад: ПМФ, Институт за географију.

Twining-Ward, L. (2003). *Indicator Handbook: Guide to the Development and Use of Samoa's Sustainable Tourism Indicators*. Apia: SPREP and NZODA.

Twining-Ward, L., Butler, R. (2002). Implementing STD on a Small Island: Development and Use of Sustainable Tourism Development Indicators in Samoa. *Journal of Sustainable Tourism*, 10 (5), 363-387.

UN (2002). *Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg 2002*. Available at: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf (accessed 23 July 2013).

UN (United Nations) (1972). *Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm 1972*. Available at: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1497&l=en> (accessed 16 July 2013).

UN (United Nations) (1993). *Earth Summit Agenda 21: the United Nations Programme of Action From Rio*. Available at: <http://www.un.org/esa/dsd/agenda21/index.shtml> (accessed 30 May 2012).

UN (United Nations) (2000). *Millennium development goals*. Available at: <http://www.un.org/millenniumgoals/bkgd.shtml> (accessed 31 May 2012).

UN (United Nations) (2001). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. Available at: <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf> (accessed 05 May, 2014).

UN (United Nations) (2012). *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development, Rio de Janeiro 2012*. Available at: <http://www.uncsd2012.org/content/documents/814UNCSD%20REPORT%20final%20revisions.pdf> (accessed 31 July 2013).

UNCSD (United Nations Commission for Sustainable Development) (2002). *Indicators of sustainable development: guidelines and methodologies*. Available at: <http://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=107&menu=920> (accessed 28 March, 2014).

UNEP (United Nations Environment Programme) UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) (1974). *Cocoyoc declaration*. Available at: http://helsinki.at/projekte/cocoyoc/COCOYOC_DECLARATION_1974.pdf (accessed 16 July 2013).

Уредба о заштити Парка природе Шарган - Мокра Гора. Службени гласник РС, бр. 81/2008.

Уредба о заштити Предела изузетних одлика Шарган - Мокра Гора. Службени гласник РС, бр. 52/2005.

Уредба о заштити природних реткости. Службени гласник РС, бр.50/93.

Velikova, M.P. (2001). How sustainable is sustainable tourism? *Annals of Tourism Research*, 28 (2), 496-499.

Vodič kroz biološku i kulturnu raznovrsnost NP Đerdap (2012). Beograd: Ekološko društvo „Endemit“.

Вучковић, М. (1994). Нека искуства у коришћењу националних паркова код нас и у свијету. У: *Заштита природе и туризам у националним парковима СР Југославије*, Посебно издање бр. 14, Београд: Завод за заштиту природе Србије.

Walker, B., Carpenter, S., Anderies, J., Abel, N., Cumming, S. G., Janssen, M., Lebel, L., Norberg, J., Peterson, D. G., Pritchard, R. (2002). Resilience management in social-ecological systems: a working hypothesis for a participatory approach. *Conservation Ecology*, 6 (1), 14.

Walker, P. A., Greiner, R., McDonald, D., Lyne, V. (1999). The tourism futures simulator: a system thinking approach. *Environmental Modelling and Software*, 14, 59-67.

Walters, C. J. (1986). *Adaptive Management of Renewable Resources*. New York: Macmillan.

Walters, C. J., Holling, C. S. (1990). Large-scale Management Experiments and Learning by Doing. *Ecology*, 71 (6), 2060-2068.

WCED (World Council for Economic Development) (1987). *Our Common Future. World Commission on the Environment and Development*. Available at: <http://www.un-documents.net/ocf-01.htm#I> (accessed 24 May 2012).

Weaver, D. B. (1998). Introduction to ecotourism. In: Weaver, D. (ed.) *Ecotourism in the Less Developed World*. Wallingford, UK: CAB International, 1-33.

Weaver, D. B., Lawton, L. (1999). *Sustainable Tourism: a Critical Analysis*. Queensland: CRC Griffith University.

Wheeller, B. (1991). Tourism's troubled times: responsible tourism is not the answer. *Tourism Management*, 12, 91– 96.

Western, D. (2000). Conservation in a human dominated world. *Issues in Science and Technology*, Spring. Available at: <http://www.issues.org/16.3/western.htm> (accessed 10 May 2012).

WTO (World Tourism Organization) (1993). *Indicators for the Sustainable Management of Tourism*. Winnipeg: International Institute for Sustainable Development.

WTO (World Tourism Organization) (1996). *What Tourism Managers Need to Know: a Practical Guide to the Development and Use of Indicators of Sustainable Tourism*. Madrid: WTO.

WTO (World Tourism Organization) (2004). *Indicators of Sustainable Development for Tourism Destination: a Guidebook*. Madrid: WTO.

WTTC (World Travel and Tourism Council), WTO (World Tourism Organization), Earth Council (1997). *Agenda 21 for Travel & Tourism Industry: Towards Environmentally Sustainable Development*. Madrid: WTO.

Законом о националним парковима (1993). Службени гласник РС бр. 33/93, 44/93.

Закон о заштити природе (2009). Службени гласник РС бр. 36/2009.

Žujović, B., Brankov, J. (2008). Ecological trends in contemporary tourism of Vojvodina. *Proceedings of XIX Biennial international congress: tourism & hospitality industry „New trends in tourism and hospitality management”, 7-9 May, Opatia, Croatia*, 1313-1323.

Žujović, B., Tasić, J., Brankov, J. (2008). Ekoturizam – perspektiva razvoja oblasti Komova. *Zbornik radova sa Drugog kongresa geografa BiH, 8-11 oktobar, Neum, Bosna i Hercegovina*, 322-330.

*** Подаци Републичког завода за статистику - Одељење статистике у Зајечару, 2015.

*** Подаци Републичког завода за статистику - Одељење статистике у Ужичу, 2015.

*** Подаци хотела „Голубачки град“ у Голуцу о туристичком промету, 2014.

*** Подаци хотела „Аквастар Денјуб“ у Кладову о туристичком промету, 2015.

www.discoverdinarides.com (приступљено 05.09.2014. године)

www.dlhe.rs (приступљено 10.04.2015. године)

www.heritage.gov.rs (приступљено 17.03.2015. године)

www.narodnimuzej.rs (приступљено 12.01.2015. године)

www.npdjerdar.org (приступљено 10.10.2014. године)

www.nptara.rs (приступљено 12.02.2015. године)

www..sarganskaosmica.rs (приступљено 10.02.2015. године)

www.serbiaecotour.rs (приступљено 26.03.2015. године)

www.spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs (приступљено 16.03.2015. године).

www.virtuelnimuzejdunava.rs (приступљено 26.01.2015. године)

БИОГРАФИЈА

Јована Бранков рођена је у Зрењанину 10. децембра 1980. године где је завршила основну и средњу школу. Географски факултет Универзитета у Београду уписала је 1999. године, на ком је и дипломирала 2004. године. На истом факултету уписала је последипломске студије на смеру Туристичка географија и 2008. године одбранила магистарску тезу под називом „Заштита природе као фактор развоја туризма у заштићеним објектима природе у Банату“.

Израда докторске дисертације под насловом „Одрживи туризам у националним парковима Србије“ одобрена јој је од стране Универзитета у Београду 29. октобра 2010. године.

Научно усмерење Јоване Бранков у домену је туристичке географије, са посебним освртом на одрживи, еколошки туризам и туризам у заштићеним пределима. У периоду 2006-2008. година била је стипендиста Министарства за науку и заштиту животне средине. Запослена је у Географском институту „Јован Цвијић“ САНУ од 2008. године, где је била ангажована на више пројеката.

Објавила је преко 20 научно-истраживачких радова из области туризма и одрживог развоја и учествовала у раду међународних и домаћих конференција. Аутор је монографије „Еколошки туризам у заштићеним објектима природе у Банату“ и коаутор уџбеника из географије за 8. разред основне школе.

У периоду од 2008 - 2010. година била је ангажована као асистент на смеру Туризам (предмет Увод у туризмологију) на Географском факултету Универзитета у Београду.

ПРИЛОГ А

УПИТНИК

Овим упитником желимо да добијемо Ваше мишљење у вези са стањем и могућностима развоја одрживог туризма у Националном парку _____ из перспективе локалног становништва. Добијени подаци биће коришћени искључиво у научне сврхе.

УПУТСТВО: Листу питања треба пажљиво да прочитате и одговорите тако што ћете заокружити један од датих одговора или уписати тачан. Ваш допринос ће бити потпун ако на питања одговорите искрено.

1 – Уопште се не слажем, 2 – Не слажем се, 3 – Неутралан, 4 – Слажем се, 5 – Врло се слажем

Питање/НП	1	2	3	4	5
Туризам је добар за моје насеље/општину	1	2	3	4	5
Ја лично имам корист (директну/индиректну) од туризма	1	2	3	4	5
Развој туризма у мом насељу/општини донео је:					
Отварање нових радних места за локално становништво	1	2	3	4	5
Запошљавање младог локалног становништва	1	2	3	4	5
Подизање цена различитим добрима	1	2	3	4	5
Отварање нових служби (здравствену, комуналну, итд.)	1	2	3	4	5
Побољшање инфраструктуре (путеви, водовод, канализација...)	1	2	3	4	5
Повећање буке и стварање велике гужве	1	2	3	4	5
Успон криминала	1	2	3	4	5
Опадање моралних стандарда	1	2	3	4	5
Ремећење активности локалног становништва	1	2	3	4	5
Оштећење животне средине	1	2	3	4	5
Смањен приступ лок. становништва неким атракцијама у НП	1	2	3	4	5
Стимулисање развоја локалне културе и није угрозио интегритет и аутентичност заједнице	1	2	3	4	5
Повећано коришћење природних ресурса потребних локалном становништву (риба, вода, итд.)	1	2	3	4	5
Локална заједница контролише развој туризма	1	2	3	4	5
Новац који туристи потроше остаје у мојој заједници	1	2	3	4	5
Лок. становништво има лак приступ местима које користе туристи	1	2	3	4	5
Праве информације о одрживом туризму у мом насељу/општини су ми доступне, када ми затребају	1	2	3	4	5
Подржавам развој одрживог туризма у свом насељу/општини	1	2	3	4	5
Верујем да на правилан начин разумем утицај туризма на моју заједницу/општину	1	2	3	4	5

2. Генерално, стање туризма у Вашем насељу/општини је (заокружити):

- 1 – Веома незадовољавајуће
- 2 – Лоше
- 3 – Задовољавајуће
- 4 – Добро
- 5 – Одлично

3. У Вашем насељу/општини у будућности би требало да буде више/мање туризма? (заокружити)

- 1 – Много мање
- 2 – Мање
- 3 – У истој мери као сада
- 4 – Више
- 5 – Много више

4. Да ли сте Ви или неко из Ваше породице запослени у туризму? (заокружити и написати број особа, ако их има, које су запослене у туризму)

ДА НЕ _____

5. Око чега сте највише забринути, када је у питању развој туризма у Вашем насељу/општини?

_____

6. Шта треба да буде урађено, како би се унапредио туризам у Вашем насељу/општини?

_____

7. Остали коментари (ако их испитаник има)

_____

8. Пол: (заокружити)   М   Ж

9. Старост: (заокружити)   до 19 год.
20-29
30-39
40-49
50-59
60-69
70+

10. Насеље у ком живите _____

ПРИЛОГ Б

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ” САНУ – УПИТНИК

Овим упитником желимо да добијемо Ваше мишљење у вези са стањем и могућностима развоја одрживог туризма у Националном парку „Ђердап“, као и факторима који утичу на одабир туристичких дестинација. Добијени подаци биће коришћени искључиво у научне сврхе.

УПУТСТВО: Листу питања треба пажљиво да прочитате и одговорите тако што ћете заокружити један од понуђених одговора или уписати тачан. Ваш допринос ће бити потпун ако на сва питања одговорите искрено.

1. Наведите разлог посете НП „Ђердап“?

- туристички   - пословно   - посета пријатељу/породици   - остало

2. Колико пута сте посетили НП „Ђердап“?

- једном   - два пута   - три пута   - више од три пута

3. Којим превозним средством сте дошли?

- аутомобилом   - аутобусом   - другим превозним средством (којим?) _____

4. Уколико нисте дошли на 1 дан, где сте одсели и колико времена сте провели у НП?
(навести име насеља и смештајног објекта (хотел, мотел, приватан смештај))

_____

5. Током боравка у НП, да ли сте:
(заокружити)

- посетили плаже на Дунаву (купали се)   ДА   НЕ
- крстарили бродом/чамцима   ДА   НЕ
- упражњавали лов или риболов   ДА   НЕ
- учествовали у спортским активностима   ДА   НЕ
- возили бицикл   ДА   НЕ
- посетили/учест. на некој манифестацији   ДА   НЕ
- планинарили до видиковаца   ДА   НЕ
- пешачили уређеним пешачким стазама   ДА   НЕ
- посматрали птице са стручном пратњом   ДА   НЕ
- учествовали на стручној конференцији   ДА   НЕ
- посетили аутентична сеоска домаћинства   ДА   НЕ

6. Током боравка, које од следећих локалитета (места) сте обишли:

- Лепенски вир, археолошко налазиште   ДА   НЕ
- Омладински камп „Ђердап“, Караташ   ДА   НЕ
- Diana, археолошки локалитет   ДА   НЕ
- Трајанова табла   ДА   НЕ
- Тврђава Голубачки град   ДА   НЕ
- Трајанов мост (остаци)   ДА   НЕ
- Хидроелектрана „Ђердап I“   ДА   НЕ
- Манастир Туман   ДА   НЕ
- Рајкова пећина   ДА   НЕ
- Дубочка пећина   ДА   НЕ
- Видиковци НП (В.Штрбац, Плоче, итд)   ДА   НЕ

7. Да ли сте посетили неки други локалитет, који није наведен у претходном питању (манастир, цркву, природни резерват, реку, музеј, итд)?

8. Заокружити један од понуђених бројева, који осликава Ваш став у вези са питањем у табели.

Питање/НП	1 – Уопште се не слажем	2 – Не сла жем се	3 – Неутра лан	4 – Слажем се	5 – Врло се слажем
Уживао/ла сам током боравка у НП Ђердап	1	2	3	4	5
НП Ђердап обезбеђује велику разноликост доживљаја	1	2	3	4	5
Стање путева и сигнализација учинили су путовање лаким	1	2	3	4	5
Сматрам ову дестинацију „чистом“	1	2	3	4	5
Плаже НП су чисте	1	2	3	4	5
Имао/ла сам добро искуство са локалном културом (и становништвом)	1	2	3	4	5
У НП су обезбеђени добри сувенири и произв. старог занатства	1	2	3	4	5
Културна добра су у добром стању очуваности	1	2	3	4	5
Културна добра су лако доступна	1	2	3	4	5
У НП су обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи	1	2	3	4	5
Квалитет хране је био добар	1	2	3	4	5
Квалитет смештаја је био добар	1	2	3	4	5
Ниво обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима је био висок	1	2	3	4	5
Услуге запосленог особља НП су биле стручне и од помоћи	1	2	3	4	5
На простору НП влада гужва	1	2	3	4	5
На простору НП су честе зоне хаотичне изградње	1	2	3	4	5
На простору НП је присутна честа бука	1	2	3	4	5
На простору НП је присутно смеће на јавним местима	1	2	3	4	5
Стање животне средине је добро (ненарушено)	1	2	3	4	5
Себе сматрам „зеленим“ туристом (екотуристом)	1	2	3	4	5
Био/ла бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности (посматрање животињског света, посета екосистемима, планинска пешачења, итд)	1	2	3	4	5

9. Да ли бисте посетили Национални парк „Ђердап“ и ван шпица сезоне? (уколико је одговор позитиван, које активности бисте упражњавали? Ако је одговор негативан, шта би Вас натерало да дођете током зиме?)

ДА НЕ

---

10. Колику суму новца сте у просеку трошили по дану?

- до 500 дин   - 500-1000 дин   - преко 1000 дин

11. Упоредите НП „Ђердап“ са другим НП у Србији које сте посетили (Копаник, Тара, Шар планина, Фрушка гора). Да ли су искуства у НП „Ђердап“ по нечему јединствена/боља?

ДА НЕ

12. Уколико сте на претходно питање потврдно одговорили, наведите по чему се овај НП издваја у односу на друге (подвући тачан/тачне одговоре).

- јединствена природа   - љубазно локално становништво   - културне вредности
- хидрографски садржаји   - услуге смештаја   - манифестације
- локална кухиња   - стручност туристичких водича

13. Упоредите комплетан туристички производ који сте добили за свој новац у НП „Ђердап“ са другим НП у Србији које сте посетили. Да ли је исти:

- мање квалитетан   - једнако квалитетан   - више квалитетан

(наведите разлоге Вашег одговора)

14. Пол: (заокружити)   М   Ж

15. Старост: (заокружити)   до 19 год.
20-29
30-39
40-49
50-59
60-69
70+

ПРИЛОГ В

ГЕОГРАФСКИ ИНСТИТУТ „ЈОВАН ЦВИЈИЋ” САНУ – УПИТНИК

Овим упитником желимо да добијемо Ваше мишљење у вези са стањем и могућностима развоја одрживог туризма у Националном парку „Тара“, као и факторима који утичу на одабир туристичких дестинација. Добијени подаци биће коришћени искључиво у научне сврхе.

УПУТСТВО: Листу питања треба пажљиво да прочитате и одговорите тако што ћете заокружити један од понуђених одговора или уписати тачан. Ваш допринос ће бити потпун ако на сва питања одговорите искрено.

1. Наведите разлог посете НП „Тара“?

- туристички   - пословно   - посета пријатељу/породици   - остало

2. Колико пута сте посетили НП „Тара“?

- једном   - два пута   - три пута   - више од три пута

3. Којим превозним средством сте дошли?

- аутомобилом   - аутобусом   - другим превозним средством (којим?) _____

4. Уколико нисте дошли на 1 дан, где сте одсели и колико времена сте провели у НП?
(навести име насеља и смештајног објекта (хотел, мотел, приватан смештај))

---

5. Током боравка у НП, да ли сте:
(заокружити)

6. Током боравка, које од следећих локалитета (места)
сте обишли:

- посетили плаже на Дрини и/или вешт. језерима (купали се)	ДА	НЕ	- језеро Перућац	ДА	НЕ
- крстарили туристичким бродом	ДА	НЕ	- језеро Заовине	ДА	НЕ
- упражњавали лов или риболов	ДА	НЕ	- река и водопад Врело (Перућац)	ДА	НЕ
- учествовали у спортским активностима	ДА	НЕ	- термално врело Лађевац	ДА	НЕ
- возили бицикл	ДА	НЕ	- језеро Јаревац	ДА	НЕ
- посетили/учест. на некој манифестацији	ДА	НЕ	- локалитет Тепих ливада	ДА	НЕ
- планинарили до видиковаца	ДА	НЕ	- православни храм са воденицом у Солотуши	ДА	НЕ
- пешачили уређеним пешачким стазама	ДА	НЕ	- манастир Рача	ДА	НЕ
- обишли културне локалитете	ДА	НЕ	- утврђење (замак) Солотник	ДА	НЕ
- учествовали на стручној конференцији	ДА	НЕ	- археолошки локалитет Мраморје (Перућац)	ДА	НЕ
- посетили аутентична сеоска домаћинства	ДА	НЕ	- видиковци НП (Црњесково, Бањска стена...)	ДА	НЕ
- сплаварили чамцима	ДА	НЕ	- Спомен дом пророка (Кремна)	ДА	НЕ
- јахали коње	ДА	НЕ	- културно-туристички комплекс Дрвенград	ДА	НЕ
- скијали	ДА	НЕ	- музејско-туристички копл- Шарганска осмица	ДА	НЕ
- возили се Шарганском осмицом	ДА	НЕ			

7. Да ли сте посетили неки други локалитет, који није наведен у претходном питању (манастир, цркву, природни резерват, реку, музеј, итд)?

8. Заокружити један од понуђених бројева, који осликава Ваш став у вези са питањем у табели.

Питање/НП	1 – Уопште се не слажем	2 – Не сла жем се	3 – Неутра лан	4 – Слажем се	5 – Врло се слажем
Уживао/ла сам током боравка у НП Тара	1	2	3	4	5
НП Ђердап обезбеђује велику разноликост доживљаја	1	2	3	4	5
Стање путева и сигнализација учинили су путовање лаким	1	2	3	4	5
Сматрам ову дестинацију „чистом“	1	2	3	4	5
Плаже НП су чисте	1	2	3	4	5
Имао/ла сам добро искуство са локалном културом (и становништвом)	1	2	3	4	5
У НП су обезбеђени добри сувенири и произв. старог занатства	1	2	3	4	5
Културна добра су у добром стању очуваности	1	2	3	4	5
Културна добра су лако доступна	1	2	3	4	5
У НП су обезбеђене добре могућности за уживање у локалној кухињи	1	2	3	4	5
Квалитет хране је био добар	1	2	3	4	5
Квалитет смештаја је био добар	1	2	3	4	5
Ниво обезбеђене услуге у смештајним и угоститељским објектима је био висок	1	2	3	4	5
Услуге запосленог особља НП су биле стручне и од помоћи	1	2	3	4	5
На простору НП влада гужва	1	2	3	4	5
На простору НП су честе зоне хаотичне изградње	1	2	3	4	5
На простору НП је присутна честа бука	1	2	3	4	5
На простору НП је присутно смеће на јавним местима	1	2	3	4	5
Стање животне средине је добро (ненарушено)	1	2	3	4	5
Себе сматрам „зеленим“ туристом (екотуристом)	1	2	3	4	5
Био/ла бих спреман/на да додатно платим за екотуристичке активности (посматрање животињског света, посета екосистемима, планинска пешачења, итд)	1	2	3	4	5

9. Да ли бисте посетили Национални парк „Тара“ и ван шпица сезоне? (уколико је одговор позитиван, које активности бисте упражњавали? Ако је одговор негативан, шта би Вас натерало да дођете током зиме?)

ДА НЕ

---

10. Колику суму новца сте у просеку трошили по дану?

- до 500 дин

- 500-1000 дин

- преко 1000 дин

11. Упоредите НП „Тара“ са другим НП у Србији које сте посетили (Копаноник, Ђердап, Шар планина, Фрушка гора). Да ли су искуства у НП „Ђердап“ по нечему јединствена/боља?

ДА НЕ

12. Уколико сте на претходно питање потврдно одговорили, наведите по чему се овај НП издваја у односу на друге (подвући тачан/тачне одговоре).

- јединствена природа - љубазно локално становништво - културне вредности

- хидрографски садржаји - услуге смештаја - манифестације

- локална кухиња - стручност туристичких водича

13. Упоредите комплетан туристички производ који сте добили за свој новац у НП „Тара“ са другим НП у Србији које сте посетили. Да ли је исти:

- мање квалитетан

- једнако квалитетан

- више квалитетан

(наведите разлоге Вашег одговора)

14. Пол: (заокружити) М Ж

15. Старост: (заокружити) до 19 год.

20-29

30-39

40-49

50-59

60-69

70+

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____ Јована Ј. Бранков _____

број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Одрживи туризам у националним парковима Србије

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 02.09.2015.

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора _____ Јована Ј. Бранков _____

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада _____ Одрживи туризам у националним парковима Србије _____

Ментор _____ Проф. др Добрица Јовичић _____

Потписани/а _____ Јована Ј. Бранков _____

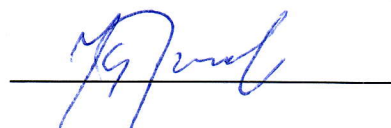
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 02.09.2015.

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Одрживи туризам у националним парковима Србије

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

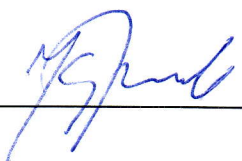
Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 02.09.2015.

---

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.